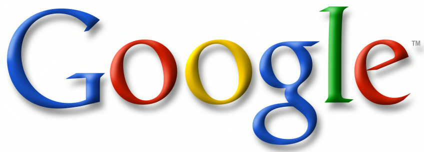
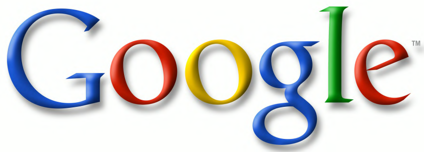

DE TOESTAND

DER

NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN

TEN TIJDE DER REPUBLIEK

DOOR

Dr. W. P. C. KNUTTEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1892

DE TOESTAND

DER

NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN

TEN TIJDE DER REPUBLIEK.

DE TOESTAND

DER

NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN

TEN TIJDE DER REPUBLIEK

DOOR

Dr. W. P. C. KNUTTEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1892

Gedrukt ter Zuid-Hollandsche Boek- en Handelsdrukkerij, den Haag.

INHOUD.

INLEIDING.

Wordt somtijds met veel ophef gewag gemaakt van de vrijheid van beweging, die de leden van allerlei kerkgenootschappen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden genoten, door Katholieke schrijvers wordt bijna zonder uitzondering — waar zij zich met hunne Nederlandsche geloofsgenooten uit het genoemde tijdvak bezig houden — bitter geklaagd over de hevige vervolgingen, waaraan de Nederlandsche Katholieken in de zeventiende eeuw hebben blootgestaan. Ook hier geldt: „Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité", of anders gezegd, ook ditmaal ligt de waarheid in het midden. Het is waar, dat de Katholieken — om ons nu tot hen te bepalen — in ons land vrijheid genoten in dien zin, dat zij niet vervolgd werden, omdat zij Katholiek waren. Maar het is ook waar, dat hier herhaaldelijk maatregelen genomen zijn, die niet alleen met vrijheid van godsdienst, maar zeer bepaald met de beloofde gewetensvrijheid in strijd waren. Wil men echter in zijn oordeel billijk zijn, dan mag men onze voorouders hierover niet hard vallen. Voor verdraagzaamheid en absolute gewetensvrijheid was b.v. in de zeventiende eeuw nog geen plaats. Alles is betrekkelijk en wanneer men vergelijkt wat in dit opzicht in de Republiek viel waar te nemen bij hetgeen andere landen destijds te aanschouwen gaven, kan men gerust verklaren, dat ons vaderland een eereplaats bekleedde in de rij der volkeren.

Allerminst zal ik ontkennen, dat aan de Katholieken herhaaldelijk allerlei hinderpalen zijn in den weg gelegd, vooral waar zij bevrediging van hunne godsdienstige behoeften zochten te erlangen; hunne samenkomsten werden vaak verstoord, de geloovigen beboet, priesters gekerkerd en verbannen; maar

wanneer hunne thans levende geloofsgenooten zich daaraan ergeren, dan dienen zij te bedenken, dat de toestand hier beter was dan b.v. in Engeland en mogen zij wel eens een oogenblik hunne aandacht wijden aan wat in de zeventiende eeuw het lot was van de Protestanten in Katholieke landen. Vergeleken met wat in die landen de volgelingen van Luther en Calvyn moesten dulden, leefden de Katholieken hier als in Abrahams schoot. En dan mag ook niet over het hoofd worden gezien, dat de houding door hen hier somtijds aangenomen niet geschikt was om de regeering tot toegevendheid te stemmen.

Een overzicht te geven van de maatregelen ten tijde der Republiek ten opzichte van de Katholieken genomen, is het doel van dit werk. Uit den aard der zaak moet dus de afzwering van Filips het uitgangspunt zijn. Zoolang de Koning hier nog werd erkend, al was het dan ook slechts in naam, kon van maatregelen tegen den Katholieken godsdienst moeielijk sprake zijn. Gruwelen ten gevolge van het krijgsrumoer bedreven vallen buiten mijn bestek. De daad van een Lumey b.v. heeft met maatregelen van de regeering tegenover de Katholieken genomen weinig uit te staan. Ook de Katholieke Spanjaarden schrikten er niet van terug aan priesters en nonnen hun moordlust bot te vieren. Het dient echter erkend, dat in de provincie Holland omstreeks 1573 de openbare uitoefening van den Katholieken godsdienst reeds verboden werd en dat deze gedragslijn door Zeeland weldra werd nagevolgd. Intusschen wijst alles er op, dat men hier niet zoozeer met een algeheel verbod als wel met een schorsing te doen heeft, als gevolg van den gevoerden oorlog. Waar pogingen werden aangewend om dat verbod te doen intrekken, werd dit geweigerd ook omdat men daartoe niet wilde overgaan zoolang de Spanjaarden in het land waren. Maar daarenboven, na de schorsing zijn er nog herhaaldelijk onderhandelingen met de gemachtigden des Konings gevoerd, waarbij dezerzijds vooral op het gedoogen van uitoefening van den Hervormden Godsdienst werd aangedrongen. Wijst dit er niet reeds op dat de genomen maatregel een voorloopige was? In een verbod van den Katholieken godsdienst zou Filips nooit hebben toegestemd. Hoe weinig men nog dacht aan een algeheel onderdrukken van de Katholieke kerk kan ook hieruit

blijken, dat in de genoemde provincies na de schorsing aan steden die de zijde der Spanjaarden wilden verlaten, bij afzonderlijke satisfacties de vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst werd toegestaan.

De pacificatie van Gent handhaafde den bestaanden toestand, door te bepalen dat alleen in Holland en Zeeland aan de Katholieken belemmeringen mochten worden in den weg gelegd, terwijl de Unie van Utrecht aan de provincies vrij liet de godsdienstige aangelegenheden naar goedvinden te regelen, daarbij uitdrukkelijk verklarende dat „yder particulier in sijn Religie vrij sal mogen blyven". Het uitvaardigen van plakkaten tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst ook in bijzondere huizen dagteekent eerst van 1581.

Het is mijn doel niet uitvoerig te beschrijven wat in verschillende plaatsen geschiedde om de paapsche stoutigheden te beteugelen. Dat behoort tot de plaatselijke geschiedenis. Het is mij te doen een beeld te geven van den algemeenen toestand, nu en dan opgehelderd door voorbeelden, hoe de maatregelen door de regeering voorgeschreven, hier en daar werden uitgevoerd en wat de Katholieken deden om den druk der plakkaten zoo min mogelijk te voelen.

Trouwens de maatregelen in de verschillende provincies en steden genomen hebben een sprekende gelijkenis; het verschil lag alleen in de meerdere of mindere gestrengheid, waarmede zij werden uitgevoerd. Dit boek beoogt slechts een legger te zijn; voortgezet onderzoek in de archieven van provincies en gemeenten zal nog heel wat bijzonderheden aan het licht brengen. Toch meen ik dat een overzicht als het hier gebodene, eenige waarde heeft, want — ik herhaal het — niet om alle mogelijke plaatselijke bijzonderheden is het hier te doen. Men zou dan allicht door de vele boomen het bosch niet meer zien.

Ik meen er echter op te mogen wijzen dat alle mij bekende plakkaatboeken door mij zijn doorzocht en dat ook de keuren en stedelijke resoluties, die mij onder de oogen kwamen, door mij zijn vermeld. Wat de provinciale resoluties van Holland en Zeeland betreft, geloof ik te mogen verzekeren dat men ze hier vrij compleet opgeteekend zal vinden. De *Resoluties van de Staten van Holland* en de *Notulen van de Staten van Zeeland* zijn

blad voor blad door mij nagezien, om te kunnen aanteekenen wat in die paar honderd folianten met betrekking tot de Katholieken geboekt staat. Als vrucht dezer tijdroovende nasporingen heb ik aan dit deel een chronologische lijst van plakkaten, resoluties, keuren enz. toegevoegd, met opgave waar zij in dit werk vermeld zijn (Bijlage B).

Deze schets loopt tot het jaar 1702, het jaar waarin de scheuring in den boezem der Katholieke kerk in ons vaderland plaats greep. Dit tijdstip acht ik een geschikte grens om mijn onderzoek voorloopig te besluiten. Met het einde der zeventiende eeuw nemen de maatregelen tot fnuiking van den Katholieken godsdienst vrij wel een einde. Wel bleven ook in de achttiende eeuw de plakkaten van kracht, maar de houding der regeering was een andere geworden. Vormt dit deel op zich zelf een afgesloten geheel, ik hoop in staat te zullen zijn na verloop van tijd het historisch overzicht tot 1795 te kunnen voortzetten.

HOOFDSTUK I.

Van de afzwering tot aan het Bestand.

De eigenaardige staats-inrichting der republiek, zooals die bij de Unie van Utrecht was omschreven, maakt het niet wel mogelijk, ten minste in de eerste jaren der republiek, van den algemeenen toestand der Katholieken in ons vaderland te spreken. Art. 13 der Unie en de 1 Febr. 1579 gegeven verklaring van dit Artikel, gaven aan elke provincie het recht de godsdienstige aangelegenheden naar goedvinden te regelen. Van daar tal van provinciale verordeningen ten opzichte der Katholieken. In de meeste provincies was men het echter spoedig eens over het tegengaan van het uitoefenen van den Katholieken godsdienst. Uit den aard der zaak kan van een onderdrukking der Katholieken in die gedeelten van ons vaderland, welke in de macht der Spanjaarden waren, geen sprake zijn. Over het algemeen gaf ook ten opzichte van het hier behandelde onderwerp Holland den toon aan. Later zullen wij zien, dat plakkaten van deze voornaamste provincie herhaaldelijk door anderen werden overgenomen. Holland zal dus ook in deze studie het leeuwendeel erlangen; terwille van de eenheid van dit werk zal ik steeds bij de provincie Holland mijn uitgangspunt nemen, om daarna een blik te werpen op wat in andere provincies voor ons doel belangrijks voorviel.

Met opzet laat ik de plakkaten der Staten-Generaal eerst in de tweede plaats volgen. Elke provincie was souverein ten opzichte van den godsdienst; de plakkaten der Staten-Generaal — door onderlinge overeenstemming tot stand gekomen —

waren het gevolg van hetgeen in elke provincie afzonderlijk plaats greep. En al werden die plakkaten gewoonlijk in de verschillende provincies van kracht verklaard, toch kwam het ook voor dat de een af andere provincie bezwaar maakte, een plakkaat der Staten-Generaal te doen afkondigen. Slechts in die streken, welke dadelijk onder het gezag der Generaliteit stonden waren die plakkaten dadelijk van kracht.

De afzwering van Filips II valt vrij wel samen met de eerste plakkaten tot verbod van de uitoefening van den Katholieken godsdienst. In 1573 hadden de Staten van Holland hunne resolutie van het vorige jaar, waarbij bepaald was dat er „vrijheid van religie zal worden gehouden", teruggenomen. Prins Willem van Oranje en de hem gelijkgezinden konden den stroom niet keeren, die zich steeds krachtiger verklaarde tegen het toelaten van wat als afgoderij verafschuwd werd [1]). Voorloopig werd dus op de dagvaart, in 1573 te Leiden gehouden, de openbare uitoefening van den Katholieken godsdienst geschorst, ofschoon die in bijzondere huizen geduld werd. Sedert verlieten nog verschillende Hollandsche steden de zijde der Spanjaarden onder beding van vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst. Het wantrouwen tegen de Katholieken nam echter steeds toe en bereikte wellicht zijn toppunt bij het verraad van Rennenberg. Weinig gebeurtenissen hebben den Katholieken zooveel kwaad gedaan; bijna overal was het de aanleiding tot maatregelen, welke hen in een minder gunstigen toestand brachten. Zelfs Prins Willem, die tot dusverre geen voorstander was van de maatregelen tegen hen genomen, zou verklaard hebben, dat hij voortaan geen enkelen Katholiek meer vertrouwde. Thans werden in Holland ook de bijzondere godsdienstoefeningen verboden. Nadat de Staten in een schrijven van 4 Maart 1581 aan de baljuws en schouten gelast hadden, de deelnemers aan Katholieke godsdienstoefeningen, als verstoorders van de gemeene rust te vervolgen [2]), werd den 20 December van hetzelfde jaar het eerste plakkaat tegen de Katholieken uitgevaardigd. Alle bijeenkomsten van Katholieken in kerken of

[1]) *Fruin*, *Tien jaren*, blz. 278—279.

[2]) *Brandt*, *Historie der Reformatie*, I. 667.

huizen, met het doel godsdienstoefening te houden, werden verboden even als het dragen van geestelijke gewaden [1]). Nu men eenmaal den voet op dezen weg had gezet, konden verdere bepalingen niet uitblijven. De aangelegenheden der Katholieken komen telkens in de vergaderingen der Staten ter sprake. Gebeurtenissen, welke de aan Rome getrouw geblevenen in een ongunstig licht stelden, waren even zoo vele aanleidingen tot nieuwe verbodsbepalingen. Vooral de moord, op den Zwijger gepleegd, zette kwaad bloed. De geschiedschrijver van Meteren weet te verhalen, dat in vele steden de priesters hunne blijdschap over de schanddaad wilden toonen, maar daarin door de gemeente werden verhinderd en dat de Kanunniken in 's Hertogenbosch, toen de mare tot hen kwam, een Te Deum hadden gezongen. Nu is deze voorstelling der zaak wellicht overdreven en wat het laatste punt betreft, zeer waarschijnlijk onjuist [2]), maar men kan er uit zien, welke meeningen destijds ingang vonden. De vlugschriften over dat voorval geschreven, het gedicht ter eere van Gerards door Torrentius, gaven duidelijk te kennen, welke de zienswijze van vele Katholieken was. Daarbij de moordenaar had immers verklaard door een Jezuiet tot de daad te zijn aangezet. Reden genoeg voor de Staten om op hunne hoede te zijn. Als dadelijk gevolg werd den 21sten November 1584 het plakkaat van 20 December 1581 hernieuwd en de bepaling er bijgevoegd, dat hij, die in de verboden samenkomsten de godsdienstoefening zou hebben gehouden, uit Holland zou worden gebannen [3]). Welhaast werd de regeering geroepen de plakkaten uit te breiden. Er waren geen boeten vastgesteld voor hen, die de verboden samenkomsten bezochten. Daardoor namen deze eer toe dan af, terwijl de officieren die handelend optraden om ze te beletten „met veele questien en processen

---

1) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I. 515. v.

2) *J. C. A Hezenmans*, *De St. Janskerk te 's Hertogenbosch en hare geschiedenis* ('s Hertogenbosch, 1866), blz. 246 noot, heeft er op gewezen dat *Oudenhoven* en *van Heurn* van dit Te Deum geen gewag maken en dat *P. Bor*, die het in zijne «*Nederl. Oorlogen*» mededeelt, het in zijne latere geschiedenis der stad niet heeft herhaald. Hij meent dat hier aan de feestviering op St. Jacobsdag (25 Juli), die altijd met veel luister plaats had, gedacht moet worden.

3) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I. 518. Den 14 Dec. besloten de Staten dit plakkaat ook te Vianen te doen afkondigen (*Resoluties St. van Holl.*, 14 Dec. 1584).

gemoveert werden". Want zij die beboet werden, weigerden te betalen. Daarom werd den 14en Juni 1587 de boete voor hen, die de verboden godsdienstoefening bezochten, vastgesteld op „honderd pond van veertig grooten" en bepaald dat de in boete vervallenen moesten betalen „aleer syluiden in justitie gehoort sullen moogen werden" [1]).

De eerstvolgende jaren brachten nog menige verbodsbepaling. Nu eens zijn het de bedevaarten, met name naar Wilsveen, 's Gravesande en Bergen [2]), welke de aandacht der Staten vroegen; een andermaal werd te hunner kennis gebracht dat men voortging met de mis te bedienen en op Katholieke wijze te doopen en te trouwen. De Noord-Hollandsche Synode, in Mei 1588 te Haarlem vergaderd, richtte een verzoek tot de landsregeering om aan dit euvel een einde te maken. Tevens vestigde zij de aandacht op „t houden van openbaere schoolen, daer de Jesuitsche en Roomsche Superstitien de jeught wierden ingeplant" [3]). De Staten besloten de hoofdofficieren aan te schrijven om tegen deze „Gruwelen ende Schandalen" te waken [4]).

Terwijl men met het oog op de talrijke resoluties en plakkaten, welke ten opzichte van den Katholieken godsdienst genomen werden, allicht in den waan zou worden gebracht, dat deze welhaast voor goed zou zijn onderdrukt, zijn toch juist die verordeningen het bewijs van het tegendeel.

Immers de telkens hernieuwde uitvaardiging en verscherping der van kracht zijnde ordonnanties leeren ons, dat het doel niet werd bereikt. Den 8en Maart 1589 werd zelfs de hulp der Staten ter bescherming van de Hervormden tegenover de Katholieken ingeroepen. De vergadering werd dien dag in kennis gesteld van het feit, dat herhaaldelijk Gereformeerden bij erfenissen en testamentaire beschikkingen onder allerlei voorwendsels werden benadeeld, terwijl de eenige maar niet genoemde reden was, dat zij zich bij Calvijns volgelingen hadden aangesloten. Zooals gewoonlijk, waar het de Katholieken gold, werd ook thans

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 14 Juni 1587.

[2]) Verboden den 23 Juni 1587, 10 Juni 1588 en in 1590 en 1591 (*Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I. 519.)

[3]) *Brandt*, a. w., I. 754.

[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 21 Juni 1588; *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, II. 72—74.

de eigenlijke oorzaak gezocht bij den koning van Spanje. Deze zou op deze wijze een aantal onderdanen der Staten willen overtuigen, in hoeveel slechteren toestand zij onder het nieuwe bewind gekomen waren, vandaar dat de klagers verzochten, dat de Staten tegen dit euvel afdoende maatregelen zouden nemen. Nadat besloten was van deze zaak een punt van beschrijving te maken [1]), kwamen de Katholieken den volgenden dag op nieuw ter sprake en werd het plakkaat van 20 December 1581, in 1584 vernieuwd, nogeens verscherpt ten gevolge van de aanslagen van de Renichon en du Four. Twee honderd gulden boete zou dengene treffen in wiens huizen, velden, schepen of schuiten de verboden godsdienstoefening gehouden was [2]).

Slechts vijf jaren later moest dit plakkaat al weder worden aangevuld en uitgebreid. Bij een nieuw plakkaat van 1 Juli 1594 werden de voorgaande gehandhaafd en eenige nieuwe bepalingen aan de reeds bestaande toegevoegd. Ieder, die zich verstoutte om zich door een Katholiek priester te laten hertrouwen of een kind te laten herdoopen, zou honderd ponden verbeuren, en de daarbij tegenwoordig geweest zijnde vijftig ponden, terwijl de personen, die de oproeping tot de verboden samenkomst hadden gedaan, viermaal zwaarder beboet zouden worden [3]). Het mocht den Katholieken niet baten, dat de gezant van Frankrijks koning, de president Jeannin, in Juni 1590 op verdraagzaamheid en toegevendheid aandrong [4]); integendeel, de Staten waren er telkens op uit nieuwe verbodsbepalingen aan de bestaande toe te voegen. Met bezorgheid zag de regeering dat velen naar Katholieke universiteiten trokken b. v. naar Leuven, Douai, Dolen, enz. Dit moest strekken, meende zij, niet alleen om hun afkeer van den Gereformeerden godsdienst in te boezemen, maar ook om het gezag der regeering te ondermijnen. Voor het vervolg het bezoek van de genoemde hoogescholen en van anderen onder het gebied van den koning van Spanje verbiedende op straffe van een jaarlijksche boete

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 8 Maart 1589.

[2]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I. 520—524.

[3]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I. 526—528.

[4]) Zijne redevoering in haar geheel in *Pièces touchant les Catholiques* (1649), bl. 36—45.

van 300 gulden, meende de regeering hiermede niet te kunnen volstaan, maar ook haar aandacht te moeten schenken aan de talrijke advokaten, die hier te lande de praktijk uitoefenden, na aan een dier hoogescholen te hebben gestudeerd, waar, bij hunne promotie „syluyden hen tot bescherminge van de Roomsche dwalingen en superstitien by eede hebben verplight". Tegelijk met het zoo even genoemde verbod werd dus den 12en Maart 1591 bevolen, dat de bedoelde advokaten dien eed zouden herroepen en daarentegen „den eedt van getrouwigheyt" afleggen [1]).

Wantrouwden de Staten van Holland dus deze landskinderen, hoeveel te meer moesten zij op hunne hoede zijn tegenover vreemde geestelijken en monniken, die hier te lande door „valsche, bedriegelyke en seer schandelyke tydingen en propoosten" de goede gemeente in onrust brachten en oneenigheid trachtten te verwekken. Gecommitteerde Raden waren hiervan in kennis gesteld en daarom besloten de Staten van Holland den 8en Jan. 1596 hieraan paal en perk te stellen. Alle officieren en magistraten werden aangeschreven de hand te leggen op al zulke geestelijke personen, terwijl een belooning van 25 gulden werd uitgeloofd voor ieder, die zulk een priester aan de justitie zou overleveren [2]). Niet slechts het verspreiden van valsche berichten vreesde men van deze geestelijken, maar welhaast werd den Staten van Holland medegedeeld, dat „veele Paapen, Jesuiten en diergelyke Vyanden der Waarheid van de gemeene saake en Geapposeerde van den Vyand" voortgingen met het houden van verboden conventikels en dat deze samenkomsten tevens dienden „tot onderhandelinge en pernitieuse communicatien tot ondienst van de gemeene saake, met correspondentie van den Vyand". Daarom werden de officieren den 21en Sept. 1600 aangeschreven nauwkeurig toezicht te houden op de conventiculen en te onderzoeken wie met den vijand in verstandhouding stond [3]), terwijl den 13en Sept. 1601 werd gelast om „de vreemde Paapen te Water en te Broode" te leggen voor den tijd van

---

1) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I. 524—526. Dit plakkaat werd den 12en Maart 1595 hernieuwd.

2) *Resol. St. v. Holl.*, 8 Jan. 1596.

3) *Resol. St. v. Holl.*, 21 Sept. 1600.

zes maanden [1]). Wij zullen herhaaldelijk gelegenheid hebben te zien, dat onder de vreemde geestelijken, die hier in het belang hunner kerk werkzaam trachtten te zijn, vooral de Jezuieten den argwaan der regeering opwekten. Afzonderlijk werden zij genoemd in de Resolutie der Staten van Holland van 2 Mei 1605. Bij een schrijven aan de officieren der verschillende steden werd medegedeeld, dat „die van de Universiteit te Loeven ... eenige Jesuiten Studenten in deese Geunieerde Landen hebben gesonden, om alhier alle quaade officien te doen, en dat ook by deselve deese laatste voorleeden Paasschen en andere daagen in verscheide Steeden van deese Provincie ... Vergaderingen en Conventiculen soo tot executie van haaren Afgodischen dienst als anders in het Prediken en onbehoorlyke vermaningen te doen, zijn gehouden." De brief bond den officieren op het hart om goed toe te zien op het binnenkomen van Jezuieten [2]).

Trachtte de regeering door het middel van dwangmaatregelen de Katholieke kerk te fnuiken, vele Hervormden volgden een anderen weg en wilden hunne andersdenkende medeburgers op vreedzame wijze van dwaling overtuigen. Daartoe werden bijeenkomsten van Hervormden en Katholieken gehouden, waarin over den godsdienst werd gehandeld. Reeds in 1581 had de nationale synode van Middelburg hiertoe den raad gegeven. Maar, mochten hierdoor al sommige Katholieken worden gewonnen, anderen werden juist ten gevolge van deze bijeenkomsten in hunne zienswijze versterkt. Onverdeelde goedkeuring konden de Staten aan deze wijze van doen niet hechten. Dit bleek toen de schout van Abbekerk aan de regeering kennis gaf, dat onder zijne jurisdictie dergelijke samenkomsten werden gehouden. De Staten gaven hem den 12^en^ Mei last ze te verbieden, te meer daar voor die vergaderingen de toestemming der overheid noodig was. Een boete werd bepaald voor ieder, die zonder die toestemming de gewraakte twistgesprekken bijwoonde [3]).

Uit het medegedeelde kan blijken, hoezeer de Staten van Holland er op bedacht waren, de macht der Katholieke kerk te breken; tevens leeren de telkens vernieuwde en verscherpte

1) *Resol. St. v. Holl.*, 13 Sept. 1601.
2) *Resol. St. v. Holl.*, 2 Mei 1605.
3) *Resol. St. v. Holl.*, 12 Mei 1597.

plakkaten en de talrijke resoluties, dat het beoogde doel niet zoo spoedig te bereiken was. Te verwonderen is dit niet in een land, waar de overgroote meerderheid der inwoners nog aan het oude geloof getrouw gebleven was. In Holland maakten in 1587 de Hervormden nog slechts een tiende gedeelte der geheele bevolking uit [1]) Moge de verhouding langzamerhand een andere geworden zijn, nog geruimen tijd was zoowel in Holland als in de andere provincies de meerderheid Katholiek. Nog in 1618 verzekerde Oldenbarnevelt den Engelschen gezant Carleton, dat de Katholieken het rijkste en deftigste deel der natie uitmaakten [2]). Vooral het platte land was grootendeels Katholiek, met name was dit het geval in Noord-Holland, maar ook van den omtrek van 's-Gravenhage getuigde de Jezuiet Goetgebuer op het jaar 1617, dat bijna alle dorpen Katholiek waren [3]). Men neme hierbij in aanmerking dat de Hervormden te kampen hadden met gebrek aan predikanten. De vorming van nieuwe gemeenten ging langzaam en zoolang in de dorpen geen Gereformeerde gemeente bestond, ontbrak ook het krachtigste middel tot bestrijding der Katholieke kerk. Bij een bevolking, die in zoo sterke mate Katholiek was, kon het wel niet anders, of zoodra de plakkaten uitgevaardigd waren, werden zij ook overtreden. De drang naar bevrediging hunner godsdienstige behoeften was bij velen sterker dan de vrees voor straf. De paapsche stoutigheden waren weldra een steeds terugkeerend onderwerp op de agenda der Statenvergaderingen. Laat ons zien wat de Resoluties der Staten van Holland ons hieromtrent leeren.

Nauwelijks was het eerste plakkaat uitgevaardigd of de Staten moesten met behulp van Sonoy een einde maken aan de openbare godsdienstoefeningen in het Noorder-kwartier. Er wordt gesproken van samenkomsten van 2000 personen, terwijl bericht werd, dat sommige priesters hadden laten verluiden, dat men zich van Hoorn moest meester maken [4]). Het krachtig optreden

---

[1]) *Ypey en Dermout*, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, II. 5, (waar verwezen wordt naar *Wtenbogaert*, *Kerk. Historie*, III. 64) en *Bor*, *Nederl. Oorlogen*, III, 50.
[2]) *Fruin*, *Tien jaren*, blz. 273; *Rogge*, *Wtenbogaert*, II, 265 vv.
[3]) *P. G. Bongaerts*, *De St. Teresia-kerk*, 's-Gravenhage 1866, blz. 6 noot
[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 26 en 28 Mei 1582, 18 Jan. 1583, *Brandt*, *Hist. der Ref.*, I. 691.

van Sonoy maakte voor korten tijd een einde aan de samenschoolingen, daarom niet voor goed.

Nu eens hooren wij van wetsovertreding in de dorpen Grootebroek [1]), Westwoud [2]), Voshol [3]), Abbekerk [4]), Nieuw-Giessen [5]), Voorburg [6]), Schoorl [7]), Woggenum, Berkhout [8]), Koedelstaart [9]) en in Gooiland [10]); een ander maal worden steden als Leiden, Haarlem, Enkhuizen, Hoorn en Gouda genoemd, die aangeschreven moeten worden om de hand te houden aan de plakkaten. Op 't platte land trad men meer openlijk op dan in de steden en bestonden de stoutigheden niet enkel in verboden samenkomsten, maar men hield ommegangen of ging voort met op Katholieke wijze te begraven, al te maal „superstities", die niet langer geduld mochten worden, vooral niet als zij gepaard gingen met beleedigende uitdrukkingen voor de Gereformeerden, of uitlatingen, welke niet te rijmen waren met de zorg voor de veiligheid des lands. Dat een stad als Haarlem, waar zich aan het einde der zestiende eeuw meer dan 100 priesters ophielden, menigmaal Katholieke godsdienstoefeningen binnen hare muren zag, kan niet bevreemden, evenmin als dat daar nog al eens een geestelijke aan het gerecht in handen viel. Den 5en December 1594 werden de regeeringen van Haarlem en Gouda aangeschreven om goed toe te zien op de conventikels, aangezien de Staten vernomen hadden dat dagelijks daar de mis bediend werd [11]). Nieuwe aanschrijvingen aan beide steden volgden in 1596 [12]). De Staten beklaagden zich, dat nog steeds de Katholieke godsdienstoefeningen „vrij en onverhindert" plaats hadden, zoodat zelfs den vijand bekend was, hoe weinig belemmeringen den Katholieken godsdienst in

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 23 Dec. 1594.
2) *Id.*, 16 Sept. 1595.
3) *Id.*, 14 Juni 1596.
4) *Bijdragen voor de Gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, VI. 147.
5) *Id.*, VI, 148.
6) *Id.*, VI. 149.
7) *Resol. St. v. Holl.*, 3 en 21 Januari 1602.
8) *Bijdragen voor de Gesch v. h. Bisdom Haarlem*, VI. 150.
9) *Resol. St. v. Holl.*, 17 Febr. 1583.
10) *Id.*, 6 Juli 1607.
11) *Id.*, 5 December 1594.
12) *Id.*, 23 en 29 Maart 1596.

de beide plaatsen in den weg werden gelegd. Maar deze resoluties der Staten bereikten hun doel niet en den 19en Juli 1602 moest alweder op hetzelfde aambeeld gehamerd worden [1]). Wat hielp het trouwens of de Staten al plakkaten uitvaardigden, indien ze niet of slecht werden nageleefd? En in menige stad was men niet willens de verordeningen der landsregeering naar den letter op te volgen. Reeds bij het eerste plakkaat weigerde Leiden het te laten afkondigen. In die stad werden de Katholieken voorloopig niet ernstig lastig gevallen; dit veranderde wel eenigszins toen het bekend werd, dat er vreemde priesters in de veste waren gekomen. In 't vervolg moesten de Katholieken zich meer in acht nemen, waarschijnlijk ook ten gevolge van een aanschrijving der regeering om inlichtingen te mogen ontvangen over de Jezuieten, die te Leiden heetten te vertoeven [2]). In Amsterdam werd wel bij een keur van 18 April 1580 de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden [3]), maar het plakkaat van 9 Maart 1589 weigerde men er af te kondigen, tenzij onder het beding, dat de schepenen het recht zouden hebben de bedreigde straffen naar bewind van zaken te matigen [4]). Wel verbood de stedelijke regeering den 14en Febr. 1591 opnieuw alle samenkomsten van Katholieken [5]), maar toch hadden dezen over de toepassing van dit bevel niet te klagen en konden in deze periode de beggijnen nagenoeg ongestoord hunne gezamenlijke godsdienstoefeningen houden [6]). Hoeveel de tenuitvoerlegging der plakkaten te wenschen overliet, bewijzen b. v. de herhaalde aanschrijvingen van het Hof en van de Staten aan de officieren, om hun plicht te doen [7]). Voor dezen was het uitvoeren der plakkaten niet altijd gemakkelijk, daar de schuldigen zich zoovéel mogelijk tegen straf zochten te vrijwaren en waar zij konden, excepties opwierpen. Het kwam dan ook voor, dat men eerst het advies der Staten moest inwinnen, voordat men straf-

1) *Resol. St. v. Holl.*, 19 Juli 1602.
2) *Id.*, 22 Mei 1597.
3) *Wagenaar, Gesch. v. Amsterdam*, IV. 21.
4) *Id.*, IV, 84.
5) *Id.*, IV, 87—88.
6) Zie: *De Katholiek*, Dl. L, blz. 97.
7) *Resol. St. v. Holl.*, 21 Nov. 1584, 21 Juni 1588, 23 Dec. 1594, 21 Sept. 1600, 29 Aug. 1605, 1 en 9 Maart 1606.

bepalingen kon toepassen, en dan verliep een geruime tijd voor een beslissing kon vallen. Dat leert bijvoorbeeld een gebeurtenis, die in December 1594 de aandacht der Statenvergadering bezig hield. In het Westeinde van de Streek in Noord-Holland was op Pinksteren van genoemd jaar een vergadering van Katholieken gehouden. De schout van Enkhuizen had een vervolging tegen de daar aanwezigen ingesteld en verlangde van de schepenen, dat zij een veroordeeling zouden uitspreken. Maar de schuldigen beweerden niet strafbaar te zijn, omdat er geen mis bediend was en er door de priesters geen kerkelijke plechtigheden verricht waren. Er was eenvoudig door een huisman voorgelezen en dat — beweerden zij — viel niet onder de termen der strafwet. Schepenen richtten zich nu tot de Staten en terwijl aan de eene zijde het advies van een twaalftal advocaten de schuld der gedaagden betwistte, had het Hof een tegenovergestelde meening uitgesproken. De schepenen van Enkhuizen waren nu in het onzekere hoe zij moesten handelen [1]).

Dergelijke moeielijkheden bij het vervullen van hun taak waren echter geen regel en de nalatigheid der officieren, waarover de Staten te klagen hadden, sproot uit andere oorzaken voort. Met het verbieden van den Katholieken godsdienst waren niet alle Katholieke ambtenaren verwijderd. Waar zou men op eenmaal zoovele Gereformeerden gevonden hebben? Wel werden in vervolg van tijd de Katholieken hoe langer hoe meer uit openbare ambten geweerd, maar niet zoo volkomen of nog in de achttiende eeuw hooren wij klachten over Katholieke ambtenaren. In het thans behandelde tijdvak waren er nog zeer velen [2]). En het was er verre van af, dat alle onroomschen ijverige Gereformeerden waren. Velen hadden de Katholieke kerk verlaten zonder zich bij een ander kerkgenootschap aan te sluiten. Met een destijds gangbare onderscheiding werd gesproken van Gereformeerden en van vrienden of liefhebbers van de Geformeerde religie. De dagen van het Bestand en de Remonstrantsche twisten hebben voldoende geleerd, dat de laatstgenoemden geen voorstanders van geloofsvervolging waren, tenzij dan wanneer het gezag der regeering dreigde ondermijnd

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 26 Dec. 1594.

[2]) Vergel. *Velius*, *Chronyk van Hoorn*, 4e Dr., blz. 475. Aant. 723.

te worden. En vaardigde de regeering ook plakkaten uit en liet zij herhaaldelijk nalatigen aanschrijven, voor de ingewijden kon het geen geheim zijn, dat niet alle leden der Staten eenstemmig op dit punt dachten. Dit was oorzaak dat er soms maanden verliepen, vóór men het over een nieuw plakkaat of een resolutie eens werd.

Meermalen zullen wij gelegenheid hebben te zien dat de predikanten geen gunstig onthaal vonden, als zij bij de regeering kwamen aandringen op nieuwe maatregelen tegen de aanhangers der oude kerk. Als trouwe wachters op de muren Sion's lieten zij het niet ontbreken aan klachten, maar gewoonlijk hadden zij niet te roemen over den ijver der Staten. Ten bewijze moge dienen wat in de jaren 1601 tot 1603 voorviel. In eerstgenoemd jaar waren door de Noord- en Zuid-Hollandsche Synoden herhaaldelijk bij de Staten remonstranties ingeleverd over bestaande misbruiken, waaronder ook paapsche stoutigheden. Deze stukken waren daarop ter advies in handen gesteld van de leden van den Hoogen- en van den Provincialen Raad, waarvan een concept-plakkaat het gevolg was. Daarin werd aangedrongen op stipte uitvoering der plakkaten van 1589 en 1594 met de toevoeging, dat ook als misdadigers zouden worden gestraft bedevaartgangers en zij die vaantjes, aflaten, beeldjes en andere „superstitieuse" voorwerpen verkochten of verspreidden. Tevens bevatte het concept de volgende bepaling „Dat niemandt van wat staet hy sij, 't sij ingeseten van dese landen ofte vreemdeling hen voortaen en sal vervorderen in dese landen te brengen, divulgeren ofte ter executie te stellen eenige Mandaten van den Paus ofte stoel van Romen, ofte van eenige Bisschoppen 't sij van indulgentien, excommunicatien, absolutien, dispensatien, collatien van beneficien ofte eenigerhande andre acte van geestelijke jurisdictie; voor d' eerste reise op een peene van vyf hondert gulden, en bannissement van seven jaeren, en voor de tweede reise op peene van duisent gulden en ten eeuwigen dage gebannen te werden; en de gene die voor hem selven eenige diergelyke dispensatien, absolutien ofte beneficien van den stoel van Romen verkregen sal hebben, sal verbeuren de somme van twee hondert gulden." Dit stuk werd aan de vroedschappen der stemhebbende steden gezonden, en in de

volgende dagvaart bleek, dat de meeste leden evenals Amsterdam niet gestemd waren voor vernieuwing of uitbreiding der bestaande plakkaten, maar wel om deze te doen uitvoeren. Men kwam tot geen besluit. Wel hielden de gedeputeerden der Synode het volgend jaar op nieuw bij de Staten aan om de zaak naar hun believen ten einde te brengen, maar zonder te slagen, evenmin als in 1603, toen nogmaals door de Synoden in den breede aan de regeering werd uiteengezet, hoe schadelijk de toenemende driestheid der pausgezinden voor Kerk en Staat was. Zij wezen op de schadelijke pest der Jezuieten, die tot afval van de regeering aanzetten, waardoor de weg gebaand werd tot de Spaansche inquisitie en tyrannie, te meer nu nog steeds Katholieken tot het bekleeden van openbare ambten werden toegelaten. Ook met dit vertoog werd het doel niet bereikt [1]). Vonden de predikanten in hun ijveren tegen wat zij als afgoderij verafschuwden, bij de regeering niet altijd een open oor, zij konden verzekerd zijn, dat zij in dezen bij velen instemming vonden en niet het minst op goedkeuring bij de smalle gemeente konden rekenen. Latere jaren hebben bewezen, dat onder haar vooral de ijverende Calvinisten gevonden werden. Dit ondervond ook de vroedschap van Hoorn, toen zij door Hendrik de Keyser een gedenkteeken ter eere van Petrus Hoogerbeets wilden laten oprichten. Het volk gaf luide zijn ongenoegen te kennen en wilde niet dulden, dat het met beeldwerk versierde monument in de kerk werd geplaatst. Om een oploop te voorkomen besloot de vroedschap toe te geven [2]).

De voornaamste oorzaak, dat de Katholieken, plakkaten en resoluties ten trots, konden voortgaan godsdienstoefeningen te houden, al moesten zij daarbij zorgen bedektelijk te werk te gaan, was de geldzucht van vele baljuws en schouten. Deze sloten contracten met de Katholieken waarbij zij zich verbonden, tegen betaling van een jaarlijksche belooning, hen oogluikend hun gang te laten gaan. Herhaaldelijk zullen wij de Staten der verschillende provincies maatregelen tegen dit euvel, componeeren genaamd, zien nemen. Het kwaad nam echter eer toe dan af en werd ten laatste regel, zoodat de te betalen sommen in de

[1]) *Brandt*, *a. w.*, II. 15—23, 49—51.
[2]) *Id.*, II. 29.

achttiende eeuw door de Staten vastgesteld werden. Reeds in 1594 werd aan de regeering bericht, dat de schout van Grootebroek jaarlijks op die wijze 60 gulden verdiende [1]). Te Gouda betaalden de Katholieken den baljuw jaarlijks 400 gld [2]). Ook te Alkmaar en Schoonhoven konden de Katholieken zich met den schout verstaan, en op vele andere plaatsen was het niet beter gesteld. De toestand is voor de Katholieken dan ook nooit *zoo* ongunstig geweest als de strenge plakkaten zouden doen vermoeden. Werden de pausgezinden overmoedig, of gaven maatregelen in het buitenland tegen de Hervormden genomen hier aanstoot, dan trad men weer krachtiger op, maar die ijver verflauwde weer. De politiek was bij de houding der regeering hoofdzaak, niet de godsdienst. Men doet verkeerd het voor te stellen, alsof het verbod van uitoefening van den Katholieken godsdienst een gevolg was van geloofshaat. Er zijn bewijzen te over die het tegendeel aantoonen. Zelfs de kerkelijken, wien het toch in de eerste plaats te doen zal geweest zijn om tegen te gaan, wat zij als afgoderij verafschuwden, wezen steeds, waar zij over paapsche stoutigheden klaagden, op de gevaren, die daaruit voor de veiligheid des lands zouden kunnen voortspruiten. De plakkaten werden uitgevaardigd, omdat men de Katholieken van Spaanschgezindheid verdacht, van hunne samenkomsten verraderlijke samenspanningen vreesde en vooral beducht was, dat de geestelijken de geloovigen tot afval zouden verleiden. Reeds het eerste plakkaat van 20 December 1581 zeide zeer bepaald van de vergaderingen der Katholieken „waer door lightelyck eenige onrust en oproer soude mogen rysen, ende eenige heymelijcke verstant met den Vyandt gehouden, ende listige aenslagen souden mogen te wege gebraght worden", terwijl uitdrukkelijk verzekerd werd, dat men niet van plan was „yemandt in syn conscientie of gemoedt te willen beswaren of rechercheren." In volgende plakkaten en resoluties werden herhaaldelijk de verbodsbepalingen, als door de veiligheid des lands voorgeschreven, verdedigd. [3]) Velen schijnen het verbod

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 12 Dec. 1594.

[2]) *De Lange van Wijngaarden*, *Gesch. en Beschr. v. Gouda*, III. 267.

[3]) Zie b. v. *Resol. St. v. Holl.*, 26 Mei 1582; *Plakkaat* van 1 Juli 1594, *Resol. St. v. Holl.*, 21 Sept. 1600 en 1 Maart 1606, Amsterdamsche keur van 14 Febr. 1591.

van uitoefening van den Katholieken godsdienst slechts als een tijdelijken maatregel beschouwd te hebben. Van Meteren teekent op het jaar 1590 aan: „Den Roomsche Catholijcken en wert oock gheen opentlijcke exercitie vergunt, politische wijse, om de Oorloghe wille, by provisie die schorssende voor eenen tydt tot dat op deselfde voorder soude moghen worden gheresolveert by de Landen ofte Staten Generael, na eenen wel-ghefondeerden en versekerden Vrede" [1]) en op het jaar 1598, een schets van de staatsinrichting van ons land gevende, schrijft hij: „Maer om de periculen in dese Oorloghsstaat te verhoeden is daer eenlyck by Placcate verboden secrete vergaderinghen ofte conventiculen te maken, nochtans sonder eenigh regoreus ondersoeck" [2]).

Was de argwaan tegen de Katholieken gerechtvaardigd? Ten deele zeker. Het is echter niet aan te nemen, dat het meerendeel der Katholieken Spaanschgezind was. Immers zij vormden voorloopig nog de groote meerderheid der bevolking en het is onverklaarbaar hoe de strijd met Spanje vol te houden zou gegeweest zijn, indien verreweg het grootste gedeelte der bevolking dien krijg betreurde.

Trouwens vele Katholieken zullen van een vrede met Spanje verbetering van hun toestand verwacht hebben. Daarbij waren er zeer velen, die ja! Katholiek waren, maar er niet aan dachten eenigen ijver voor hun geloof aan den dag te leggen. Een aardig staaltje geeft een brief van den Jezuiet, pater L. Makeblijde, van 23 Augustus 1621. Hij klaagt daarin dat onder de 2000 Katholieken te Delft er 1300 zijn, die zeer weinig liefde voor de Katholieke kerk aan den dag leggen, en met de grootste moeite tot meerderen ijver moeten worden opgewekt [3]). Indien

---

[1]) *Van Meteren*, fol. 285 verso en 286 recto.

[2]) *Id.*, fol. 396 recto. Men vergelijke ook het hieronder besproken plakkaat der Generale Staten van 4 April 1596 en het evenzeer later bij Utrecht te bespreken vonnis over den Dominikaner Obyn, die verbannen werd «geduerende desen jegenwoordigen oorlog».

[3]) Makeblijde aan Rovenius, 23 Aug. 1621. «Sunt enim Delphis circiter duo Catholicorum millia .... in illo etiam numero sunt facile mille trecenti admodum tepidi; qui, nisi importune invitati, numquam coetus frequentabunt et quum passim cum Haereticis agant eorumque virulenta colloquia hauriant, magna cura multisque laboribus debent foveri.» (*Archief v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.*, XIV. 145).

nu in een plaats als Delft, waar priesters hunne vaste woonplaats hadden, over lauwheid werd geklaagd, behoeft men niet te vragen hoe het gesteld was met de talrijke Katholieken op het platte land en in plaatsen, die van priesters verstoken waren.

Dit neemt echter niet weg, dat er onder de Katholieken velen gevonden werden, die gaarne gezien hadden, dat de oorlog een voor Spanje gunstige wending nam. Immers daardoor zouden zij weer vrijheid van religie verkrijgen.

Destijds waren er voor de regeering aanwijzingen genoeg van de vijandelijke gezindheid, welke sommige Katholieken koesterden. Graaf Johan van Nassau hing in 1579 een somber tafereel op van de gezindheid der Katholieken, die hij van heulen met den vijand beschuldigde en voorstelde als zich verheugende over den zegepraal der Spanjaarden [1]). Wij hebben reeds gezien welken indruk het verraad van Rennenberg maakte. Niemand minder dan de Zwijger liet zich in zijn Apologie van 1581 over de maatregelen ten opzichte der Katholieken genomen aldus uit „Maer so de Staten, die in den beginne tot s'landts behoudt, goet ende nuttelick geuonden hadden, dat d'een ende d'ander Religie onderhouden worde, ende naderhandt doer de dertelheit, slimme practijcken ende verraderyen van de vyanden die onder ons gemenght waren, syn geleert ende ghewaerschouwt worden, dat haeren staet in ghevaer stondt van tot een wterste verderuenisse te kommen, t'en ware dat se d'exercitie van de Roomsche Religie schorsten ende verboden, om dat de ghene die professie van de selue deden, emmers ten minsten de Papen (ghelijck se alomme oock elders

---

[1]) Hij schreef den 20 Nov. 1579 aan den Coetus Embdanus: «Cum Pontificii nostros crebris injuriis et minis lacesserent, secreta haberent conventicula cum hostibus, et suspectis personis literas communicarent, et in omnibus, quae ad salutem patriae pertinerent, cunctabundos et refractarios, in aliis vero, quae pro hostibus faciebant, alacres se praeberent, imo in Victoria illorum, gaudium dissimulare non possent, atque ita multis modis suspectos et invisos se redderent, praecipue vero Reformatae Religionis cives irritarent, quod aliquando ad concitandos homines campanas sonarent, in ipsis templis rixas quaererent, et inter nostros securibus, sicis et tormenticulis, quae palliis obtegere poterant, armati se miscerent.» ([*D. Gerdes*], *Scrinium antiquarium sive Miscellanea Groningana*, *I. p.* 104).

doen) eenen anderen eedt aen den Paus hadden, den welcken sy hoogher achteden dan den ghenen dien sy aen haer vaderlandt hadden." Na vermelding van het besluit tot schorsing van de uitoefening van den Katholieken godsdienst in 1573, gaat hij voort: „So veel isser af, doe sulcks eerst voorghehouden ende verthoont werdt, wy hadden wel begheert dat men 't gelaten hadde; ende noch meer was het teghen onsen sin, doe 't word ter executie ghestelt". En verder: „Maer so men woude by brenghen, dat dies niet teghenstaende, de ghene die verjaeght sijn, groot recht hebben van te klaghen, ghemerckt dat hen de belofte niet en is ghehouden worden: hoe wel dat ons t'selve niet aen en gaet, nochtans willen wy tot verantwoordinge van de Staten van Hollandt ende Zeelandt so veel segghen, dat dese klachte seer qualick soude ghefondeert sijn: dewyle dat het gheen reden is, dat sulcke luyden souden ghenieten een priuilegie ofte sonderlicke vryheit, doer 't middel van de welcke sy t'landt hebben in des vyandts handen willen overleueren, ja der onderdanen lijf ende goet verraden..." [1]).

Wat in de eerstvolgende jaren zoowel in Holland als in de andere provincies voorviel, gaf reden te over tot bezorgdheid [2]). Daarenboven had niet Balthasar Gerards verklaard door de Jezuieten tot zijn schanddaad te zijn aangezet? Had niet evenzeer de priester Michiel de Renichon, in 1594 gevangen genomen, getuigd dat hij een aanslag tegen prins Maurits in den zin had, en was niet in hetzelfde jaar Pierre du Four wegens hetzelfde misdrijf terecht gesteld? In het vonnis over Pieter Panne geveld, wordt uitvoerig de bekentenis door hem „buyten pyne en bande van ysere" afgelegd, medegedeeld, om te doen zien dat ook hier weer de Jezuieten de schuldigen waren. Bijzonder scherp laat dit stuk zich tegen de orde uit; zij wordt genoemd „de bloetdorstige en moortdadige Secte der Jesuiten, dewelke

[1]) *Apologie, ofte Verantwoordinghe des.... Heeren Wilhelms.... Prince van Orangien*, enz.... Leyden, Charles Silvius, 1581. blz. 67—69.

[2]) Een opsomming van de pogingen tot verraad van Katholieke zijde, vindt men o. a. in: *Verdediging van de zaak der Hervormden, tegen zeker advys en consideratien, welke die van Overbetuwe, door den Burger J. Glover, op den Gelderschen Landdag, hebben doen voorlezen, betrekkelijk de kerkelijke en armengoederen. Door de Gedeputeerden van de Synode der Hervormde Gemeenten in Gelderland.* Amsteldam, 1797, blz. 63 (Schrijver is de predikant A. van den Berg.)

(gelyk alle de wereld kennelyken is) duysenderleye schendige practyke en verradige aenslagen dagelyks voorwenden en pogen in 't werk te stellen, om Koningen, Princen, Vorsten en Heeren, sonderlinge de gene die de Pauselyke superstitien (geseyd de Roomse Catholyke Religie) niet voor goet konnen aensien, noch aennemen, om te brengen, van hun leven te beroven, en te vermoorden" [1]). De Jezuieten lieten dezen aanval niet onbeantwoord. Zij gaven tegen het vonnis twee vlugschriften uit om de tegen hen ingebrachte beschuldiging te weerleggen, maar zij werden niet geloofd en Bor, die uitvoerig die beide geschriften bestrijdt, zal wel de tolk der publieke openie zijn geweest [2]). Wat in het buitenland voorviel kon het wantrouwen hier slechts versterken. Telkens gingen er geruchten van aanslagen der Jezuieten. Nu eens is het een Jean Chastel, die op aanstoken der Jezuieten Hendrik IV van Frankrijk tracht te vermoorden, ten gevolge waarvan de orde uit Frankrijk gebannen wordt [3]), dan weder heet het dat een Eduard Squyre een aanslag beraamde op het leven van koningin Elisabeth, ook al weder op aanstoken der Jezuieten [4]). Het is hier de plaats niet om te onderzoeken in hoeverre de Jezuieten werkelijk schuld hadden aan die euveldaden. Ook hier geldt: „Wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat", maar het spreekt van zelf dat dergelijke geruchten niet geschikt waren om hier het wantrouwen weg te nemen. Te meer toen het verbittering wekte, dat de geestelijkheid in de Zuidelijke Nederlanden zoo streng optrad tegen de ketterij, zoodat nog in 1597 Anneke van den Hove te Brussel levend werd begraven. Dat gevoegd bij de bedevaarten naar O. L. V. van Hal, deed hier de ongunstige stemming tegen de Katholieken toenemen.

Zonder op den gang van dit geschiedverhaal vooruit te loopen, kan hier, waar over de gezindheid der Katholieken gehandeld wordt, vermeld worden dat ook tijdens en na het Bestand velen hunner hunne oogen naar het zuiden gericht hielden. Een

---

[1]) *Bor*, IV, 453—455.
[2]) Vermeld bij *Bor*, IV, 455—456.
[3]) Zie: *van Meteren*, fol 321 verso.
[4]) *Id.*, fol. 396 recto.

onverdacht getuige als Prof. Alberdingk Thijm verklaarde van de jaren van het Bestand: „De Katholieken gingen voort vertrouwend uit te zien naar de grootmoedige Vorsten, die over Zuid-Nederland regeerden, altoos verhopende dat van dien kant eenig licht in hunne droevige schemering dalen zou" en van het geschrift van den Jezuiet van Teylingen „Opcomste der Nederlandtsche beroerten" getuigde dezelfde hoogleeraar „een boekjen dat het algemeene gevoelen der Katholieken van de XVIIe Eeuw uitdrukt over de zoogenaamde bevrijding van het „Spaansche juk"" [1]).

In zijn in 1619 naar Rome gezonden verslag verklaarde de Apostolische Vicaris Rovenius, dat de Katholieken met leedwezen hadden gezien, dat met hunne belangen bij het sluiten van het Bestand zoo weinig rekening was gehouden, dat zij echter verwachtten, dat meer acht op hen zou worden geslagen voor het geval dat het Bestand verlengd mocht worden. Anders zou het te vreezen zijn, dat zij meer en meer van hunne wettige vorsten (hij bedoelt de Aartshertogen) vervreemden zouden [2]). Nog in 1629 schreef dezelfde prelaat: „Ik voor mij meen, dat het ganschelijk ongeoorloofd is den koning af te zweren" [3]).

Onder de Katholieken die vol verlangen hunne blikken naar het zuiden gericht hadden, behoorden vooral de geestelijken. Herhaaldelijk waren zij met de koningsgezinden in onderhandeling, wel is waar meestal over kerkelijke aangelegenheden, maar zij gaven daarbij dikwijls genoeg van hunne staatkundige gezindheid blijk en het is geen zeldzaamheid dat wij in de stukken met autoriteiten in de Zuidelijke Nederlanden gewisseld de Noord-Nederlanders als rebellen en vijanden vinden aange-

---

[1]) *Kath. Volksalmanak*, 1857, blz. 230 en 277.

[2]) *Descriptio status in quo nunc versatur Religio Catholica in Confoederatis Belgij Provinciis .... anno* 1619, *die* 27 *mensis Septembris:* „Dolent omnes Catholici sui exiguam habitam rationem in hisce induciis, sperant et optant majorem rationem habendam, si contingat eas prolongari, alioqui periculum erit ne a legitimis suis principibus se negligi, paulatim magis ac magis ab iis alienentur cui malo prudentia Serenissimi Principis facile occurret". (Handschrift uit het Archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezy te Utrecht. De meeste der verslagen, hier in handschrift aangehaald, zijn sedert naar een handschrift te Rome berustende, afgedrukt in het *Archief voor de gesch. v. h. Aartsb. Utr.*)

[3]) *Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. Kerk in Nederland*, blz. 161.

duid [1]). Het volgend hoofdstuk zal nog voorbeelden geven van de weinig staatsgezinde stemming der hier werkzame priesters, thans dienen wij een oogenblik stil te staan bij de vraag: wie was de geestelijkheid, aan welke tijdens het hier behandelde tijdvak de belangen der Katholieken waren toevertrouwd? Het meerendeel der bisschoppen, door den paus in samenwerking met den koning van Spanje aangesteld, waren gestorven of verdreven. De aartsbisschop van Utrecht, Schenk van Toutenburg, was den 25en Augustus 1580 overleden. Door de Katholieken werd in die troebele dagen dringend de behoefte gevoeld naar leiding en voor hen was het een geluk dat een man als Sasbout Vosmeer tot vicaris werd gekozen. Uit een aanzienlijk geslacht in 1548 te Delft geboren en te Leuven — waar destijds vele geestelijken voor de Noordelijke Nederlanden werden gevormd — tot priester opgeleid, bezocht hij later ook Keulen en Rome en aanvaardde in 1583 [2]) het vicariaat. In 1592 werd hem tevens de waardigheid van Apostolisch Vicaris opgedragen, waardoor hij het recht ontving op te treden als vertegenwoordiger van het hoofd der kerk in sommige gevallen, waarin de uitspraak des pausen noodig, maar door de tijdsomstandigheden moeielijk te verkrijgen was [3]). Met ingenomenheid schilderde Vosmeer in zijn verslag van 1602 den vooruitgang der Katholieke kerk sedert zijn optreden; vóór dien tijd was de toestand hier zeer treurig. Als een staaltje van 's mans zienswijze kan gelden, dat onder de talrijke wonderen die hij vermeldt, die hier ten voordeele van het Katholieke geloof plaats hadden,

---

[1]) Zie o. a: *Bewijsstukken van voordragten, benoemingen enz. tot kerkelijke waardigheden te Utrecht* enz. 1546—1622, medegedeeld door pater A. van Lommel in *Archief voor de gesch. v. h. Aartsbisdom Utrecht*, VI, 331 v.v.; in de *Tabula Chronologica Episcopatus et Ecclesiae Cathedralis Harlemensis* etc. (afgedrukt in *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, I, 1—23, 214—245, 321—350) wordt doorloopend gesproken van den koning en de rebellen.

[2]) Dat 1583 en niet 1580 het juiste jaartal is blijkt uit Vosmeer's eerste verslag, zie *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.* XVII, blz. 154.

[3]) Voor de geschiedenis der Kath. kerk in ons vaderland gedurende het apostolisch vicariaat van Sasbout Vosmeer vergelijke men o. a.: *H. v. H(eussen)*, *Kerkelijke Historie en Oudheden der zeven vereenigde Provinciën*, in-fol. Dl. I, 391—411; *Dupac de Bellegarde*, 80—110, *Bennink Janssonius*, 61—82; *Nippold*, *Die altkatholische Kirche des Erzbisthums Utrecht*, *Bijdragen v. d. gesch. v. d. R. K. kerk in Nederland*, enz.

ook genoemd wordt, dat eenige personen die den aartshertog hadden beschimpt, kort daarop overleden waren; een was plotseling stom geworden [1]). Voor de Katholieke kerk in Noord-Nederland is Vosmeer onvermoeid werkzaam geweest. Het land doortrekkende organiseerde hij zooveel hij kon, waarbij hij de klacht over het geringe aantal priesters telkens deed hooren. Wel telde Haarlem er een honderdtal en trof men er in en om Utrecht velen aan, maar geheele streken waren zonder priesters. Vosmeer kon bij zijne werkzaamheid rekenen op den steun van mannen als Coopal, Sibrandus Sixtus, Eggius, Martinus Regius, Adrianus van Oirschot [2]) en anderen, maar vond niet bij allen medewerking. Herhaaldelijk waren er oneenigheden. Het Haarlemsch kapittel b.v. nam het euvel op, toen hij Eggius tot vicaris van Haarlem benoemde. Steeds krachtiger deed zich de behoefte aan een bisschop voor deze landen gevoelen. Langdurige onderhandelingen, zoowel met den Aartshertog als met den nuntius, hadden tengevolge dat Vosmeer in 1602 tot aartsbisschop werd aangesteld. Dat dit eerst in 1602 geschiedde was ook hieraan toe te schrijven, dat Bruhese bij vergissing tot aartsbisschop van Utrecht was benoemd. Ofschoon nimmer gewijd of als zoodanig opgetreden, weigerde hij van zijne benoeming afstand te doen. Na zijn dood volgde de benoeming van Vosmeer, nadat een poging om hem tot bisschop van Haarlem te doen benoemen door de tegenwerking der Jezuieten geen voortgang had gehad. Als aartsbisschop kreeg Vosmeer den titel van aartsbisschop van Filippi i. p. i., maar het was wel degelijk de bedoeling hem als aartsbisschop van Utrecht te doen optreden. Hij is als zoodanig ook door Jezuieten erkend en heeft somtijds ook den titel gebruikt. Dat hij niet op dien titel werd gewijd, was alweder een gevolg van de tijdsomstandigheden. Men vreesde nieuwe moeielijkheden en vervolging van de zijde der Staten indien het bekend werd, dat aan Vosmeer een waardigheid was opgedragen, welke zij als opgeheven beschouwden.

Was de taak welke Vosmeer op de schouders was ge-

---

[1]) *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XVII, 170.

[2]) Met warmte worden de ijver en de onvermoeide werkzaamheid dezer mannen door Vosmeer geschetst in zijn verslag van 1602. *A. w.*, XVII, 163 v.v.

legd op zichzelve reeds zwaar, zij werd dit nog in verhoogde mate door de tegenwerking, die hij van de zijde der geordende geestelijkheid te verduren had. De strijd tusschen seculieren en regulieren, in zijne dagen begonnen, zou de geheele zeventiende eeuw voortduren. Van de laatsten waren het voorloopig alleen nog Jezuieten, welke sedert 1592 en in deze periode nog slechts in kleinen getale in deze gewesten werkzaam waren. Onophoudelijk laat Vosmeer over de volgelingen van Loyola klachten hooren. In het vervolg zullen wij uitvoeriger bij deze geschillen stilstaan. Hier zij slechts medegedeeld, dat de Jezuieten steeds excepties opwierpen, waar het gold het gezag van den Vicaris te erkennen, ja! dat steeds trachtten te ondermijnen. Vosmeer slaakte de verzuchting, dat de orde hem meer moeielijkheden veroorzaakte dan de vervolgingen der Protestanten. Een zware ziekte, die hem overviel en waarbij duidelijk sporen van vergiftiging waren waar te nemen, werd op hunne rekening gesteld en evenzoo het proces hem door de Staten aangedaan, waarop ik straks terugkom.

Het aantal der geordenden was voorloopig nog gering en werd verre overtroffen door dat der wereldlijke geestelijken. Velen van hen ontvingen hunne opleiding te Leuven, waar verschillende beurzen voor Hollandsche studenten bestonden (en nog bestaan) b.v. in het college van paus Adriaan. Maar ook naar Keulen gingen de aanstaande geestelijken, waar een collegie voor de Hollandsche missie was opgericht. Reeds vóór 1579 had Nicolaas Vigerius (Nic. Wiggers Cousebant) daar een seminarie gesticht; Vosmeer zette in 1583 de inrichting voort en regelde haar. Voorloopig nog slechts een bijzonder huis, waar men samenleefde, heeft deze instelling eerst later den vasten vorm van een college aangenomen. Het droeg den naam van College van den H. Willebrord en Bonifacius en was bestemd zoowel voor de diocesen Utrecht als Haarlem. Laatstgenoemde kon niet in de kosten van een eigen seminarie voorzien en sloot zich dus bij Utrecht aan. Toch gaf ook deze instelling aanleiding tot verdeeldheid. Zaffius, proost van het kapittel te Haarlem, viel in een schrijven van 7 Sept. 1608 de oprichters van het Seminarie hevig aan, omdat zij gelden voor hunne stichting verzamelden, zonder daarvan rekenschap te doen aan het kapittel, waartoe zij vol-

gens het voorschrift van het Concilie van Trente verplicht waren [1]). Geschillen over geldzaken waren later aanleiding dat Haarlem een eigen college oprichtte [2]).

De geestelijken, die hier werkzaam waren, hadden met veel moeielijkheden te kampen en waren herhaaldelijk aan vervolging blootgesteld. Toch mag niet worden voorbijgezien dat hun lot — als zij in handen van het gerecht vielen — betrekkelijk zacht was, wanneer men daarmede vergelijkt hoe in Katholieke landen met predikanten gehandeld werd. De betrapte priesters werden hier gewoonlijk na korte gevangenzetting beboet en verbannen. Dat men daarbij niet bijzonder streng te werk ging, leert het voorbeeld van den priester H. Falesius, die den 14[en] December 1584 wegens het houden van godsdienstoefeningen verbannen was, maar reeds den 28[sten] Juni 1586 van de Staten van Holland vergunning verkreeg te Haarlem te gaan wonen, mits hij den eed van getrouwheid aflegde en beloofde zich niet aan overtreding der plakkaten te zullen schuldig maken [3]).

Slechts wanneer er bijzondere aanleiding toe bestond, traden de Staten met meer hevigheid op, zooals in de zaak van Eggius het geval was. Aanleiding daartoe was het proces tegen Vosmeer. Reeds in het jaar 1601 had men getracht dezen in Utrecht te vatten. Documenten, voor Sasbout van gewicht, waren door Beatrix Duyst, welke belast was ze naar veiliger plaats over te brengen, te Oudewater verloren en aan prins Maurits overgegeven [4]). Intusschen was ook uitgelekt, dat Vosmeer met den Aartshertog onderhandeld had over de bezetting van het aartsbisdom Utrecht en daartoe den vorst in de legerplaats bij Ostende had opgezocht. De Jezuieten werden verdacht hem verraden te hebben, om zich van den hun lastigen vicaris te ontslaan. Den 30[en] Mei 1602 werd een bevel van gevangenneming uitgevaardigd en Vosmeer ingedaagd [5]). Hij werd beschuldigd van majesteits-

---

1) Zie een opstel van J. F. Vregt in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom v. Haarlem*, VIII, 5 en 6.

2) Vergel. *Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. kerk in Nederland*, blz. 84 en 85.

3) *Resol. St. v. Holl.*, 14 Dec. 1584, 28 Juni 1586.

4) Zie *Tabula Chronologica Episcopatus et Ecclesiae Cathedralis Harlemensis* in *Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, I. 228.

5) Het stuk in zijn geheel in: *(v. Heussen), Kerk. Hist. en Oudheden*, in-fol°. I. 398 en 399.

schennis, aangezien hij met den vijand onderhandeld en briefwisseling gehouden en Eggius in strijd met de wetten des lands tot Vicaris aangesteld had, inzamelingen doen houden, en den aartshertog om het aartsbisdom Utrecht gevraagd had enz. Het laatste beschouwde de regeering als een bewijs, dat hij de Staten niet als de wettige regeering des lands erkende. Het kan niet ontkend worden, dat de regeering bij haar optreden tegen Sasbout volkomen in haar recht was. Al beschuldigde zij hem minder juist van het vragen om de waardigheid van aartsbisschop, een feit was het, dat Vosmeer met den vijand onderhandeld en hem zelfs in zijn eigen land opgezocht had. Dat het hierbij den vicaris niet in den eigenlijken zin des woords om landverraad te doen was, konden de Staten moeielijk weten en zij zullen wel van de meening zijn geweest, dat men onmogelijk twee heeren ter zelfder tijd kon dienen De aartsbisschop gaf aan de indaging geen gehoor en werd in 1603 verbannen en zijn aanzienlijk vermogen verbeurd verklaard. Hij hield zich sedert te Keulen en elders buiten het gebied der Staten op. Onder klokgelui was Vosmeer te Haarlem, Delft en andere plaatsen den volke als landverrader voorgesteld.

Het was echter niet alleen om den Apostolischen vicaris te doen, maar men wilde ook de hand leggen op zijne voornaamste medewerkers. De priester Bloemaert werd te Haarlem gevat, anderen werden gezocht, maar vooral Eggius poogde men te vatten, zeer terecht inziende dat hij een der voornaamste bondgenooten van Vosmeer was. En nu men dezen tevergeefs gezocht had — men begreep wel dat de later volgende indaging niet helpen zou — moest Eggius het gelag betalen. Reeds in 1596 had men getracht hem in hechtenis te nemen naar aanleiding van de collecten, welke tot onderhoud der geestelijken gehouden werden, maar waarvan de regeering meende, dat zij gebruikt werden voor samenzweringen tegen de veiligheid des lands. Om op vrije voeten te blijven, moest hij herhaaldelijk van woonplaats verwisselen. Het was evenwel aan de regeering bekend geworden, waar hij zich te Amsterdam ophield. In April 1602 volgde zijne gevangenneming. Reeds den 3[en] en 4[en] dezer maand werd in de vergadering der Staten van Holland medegedeeld, dat aan de burgemeesters van Amsterdam ge-

schreven was om Eggius „in alle stilligheid en seekerheid" naar den Haag te zenden [1]). In de „Acte waar na die van den Raade Provinciaal versogt worden aan te neemen de kennisse en judicatuure van Mr. Elbert Eggius, hem gedraagende voor Vicaris van het Bisdom van Haarlem," werd gezegd, dat de reden der gevangenneming gelegen was „in poincten den welstand der Landen van Holland en Westvriesland, onder de jegenwoordige Regeeringe betreffende, dewelke men verstaat dat den selven Elbertus met syne Complicen tragten te troubleeren, met voorneemen om deese Landen onder de Spanjaarden of Aartshertogen te brengen..." [2]). Hier evenmin als in het proces tegen Vosmeer is sprake van bestrijding van den Katholieken godsdienst, maar van maatregelen van veiligheid tegenover personen, die verdacht werden van landverraad. De gevangenneming van Eggius had veel opzien gebaard. Men sprak van een ontdekte samenzwering; twaalfhonderd duizend gulden, bestemd voor den Aartshertog, zouden zijn gevonden. In Utrecht werd langs de straten geroepen, dat de bisschop van Holland gevangen was [3]). Aanvankelijk trad men zeer streng tegen den gevangene op en werd hij op de Gevangenpoort nauwlettend bewaakt. Van hem werd o. a. gevraagd, dat hij de personen zou noemen, van wie hij giften had ontvangen, te verklaren dat hij de Staten als hoofd der kerk erkende en te getuigen, dat hij de Staten beschouwde als wettige overheid des lands. Op het eerste punt verontschuldigde Eggius zich, door te zeggen dat hij geen lijsten van de ingezamelde giften had gehouden en de gevers niet zou noemen. Op het tweede punt verklaarde hij niemand als hoofd der kerk te erkennen als Christus en zijn plaatsbekleeder en ten derde, dat hij als heeren dezer provincies aanzag, hen die werkelijk hare heeren zijn [4]). Met deze antwoorden werd geen genoegen genomen en men wilde tot pijniging overgaan. Zelfs was daartoe de beul uit Haarlem reeds naar den Haag gekomen, toen men tot andere gedachten kwam. Den 24[en] Mei 1602 was de zaak

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 3 en 4 April 1602.
[2]) *Id.*. 8 April 1602.
[3]) *Bijdragen v. d. gesch. v. d. R. K. Kerk in Nederland*, blz. 37.
[4]) *Id.*, blz. 37.

in de vergadering der Staten weder ter sprake gekomen. Men besloot de aangelegenheid van Eggius aan het Hof te onttrekken en te brengen bij het College van Gecommitteerde Raden, en aan dezen te gelasten den beschuldigde aan te zeggen dat men wil weten „het zy met goedheid of quaadheid, met wille of dwang alle syne Complicen, Geestelyke en Weereldlyke in deese Landen, wie die zyn, en wie syne Contribuanten zyn geweest, waar syne Registers, Commissien en Papieren zyn, ofte dat hy sal moeten opbrengen, of door de syne onbekendelyken doen furneeren twee honderd duisend. ponden van veertig grooten, ende soo hy dat te weege brengt, dat men hem aan synen Lyf niet misdoen en sal, maar alleenlyken uit den Lande doen vertrekken, sonder daer weeder in te moogen koomen, ofte soo hy hier geen raad toe soude weeten, dat men op het hardste in alle manieren jeegens hem sal procedeeren." Aan Gec. Raden werd de bevoegdheid gegeven de genoemde som naar bewind van zaken te verminderen [1]). Den 4[en] Juli werd Eggius weder verhoord [2]) en den 19[en] Juli werd door Gec. Raden overwogen, dat men in deze zaak niet meer kon doen dan reeds geschied was en dus de zaak verder aan het Hof zou overlaten [3]). Twee jaren verliepen eer tegen den gevangene vonnis werd gewezen; eerst den 30[en] Augustus 1604 kwam zijn proces weder ter sprake in de vergadering der Staten. De storm, door het vermeende verraad van Vosmeer opgestoken, was tot bedaren gekomen en de stemming merkbaar zachter geworden. In de Resolutie van 30 Augustus heet het aangaande Eggius „dat van den selven de vrugt van voorgaende Resolutie niet en hadden kunnen getrokken worden, mits de liefde onder de Papisten soo groot niet en was als men wel meende en dat ook syn lange gevangenis hem voor straffe behoorde te dienen." Daarom werd aan Gec. Raden met eenigen uit het Hof opgedragen „de saake by Policie en by forme van Justitie af te doen", op den gevangene te verhalen wat zijn proces aan het land had gekost en hem uit het land te doen vertrekken [4]). Dientengevolge

1) *Resol. St. v. Holl.*, 24 Mei 1602.
2) *Id.*, 4 Juli 1602.
3) *Id.*, 19 Juli 1602.
4) *Id.*, 30 Aug. 1604.

werd Eggius den 4en September zijn vonnis medegedeeld. Overwegende dat de beschuldigde „hem onderstaan heeft in den voorsz. Lande sonder bewilliginge of kennisse van de Wettelyke Overigheid der selver Landen te usurpeeren den Naam en Titul als Vicaris van den Bisschop van Haarlem, en in die qualiteit verscheidene Acten te exerceeren, strekkende tot perturbatie van de ordre en gemeene ruste der voorsz. Landen", werd hij veroordeeld tot verbanning en betaling van de gerechtskosten, begroot op 3000 gl. [1]). Boete werd verder niet toegepast.

Nadat in het voorgaande de toestand der Katholieken in Holland is toegelicht en daarbij veel ter sprake kwam wat den algemeenen toestand betreft, dient thans een oogenblik stil te worden gestaan bij de overige provincies. Het spreekt wel van zelve, dat hier alleen de toestand bedoeld wordt voor zooverre die provincies reeds aan de Spanjaarden ontrukt waren. Waar dit nog niet het geval was, was de Katholieke godsdienst nog in volle kracht. Eerst maken wij hier melding van het plakkaat der Staten-Generaal van 4 April 1596. Reeds in 1583 is er over gedacht om het dertiende artikel der Unie van Utrecht in dien zin te veranderen, dat uitoefening van een anderen dan den Hervormden godsdienst in alle provincies verboden werd [2]). Toch schijnt het daar niet toegekomen te zijn. In het genoemde plakkaat van 1596 werd van verbod van den Katholieken godsdienst niets gemeld. Het was een zuiver politiek plakkaat, waarbij het bezoek van 's vijands land geregeld werd. Daarbij komen dan als van zelf ter sprake de Jezuieten, die „onder praetext van paspoort" hier in het land kwamen en evenzeer de inwoners der Vereenigde Nederlanden, die zich naar Universiteiten in het gebied van den koning van Spanje of naar scholen der Jezuieten begaven. Ten opzichte van het laatste punt was het plakkaat der Staten-Generaal een nagalm van dat der Staten van Holland van 12

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 2 Sept. 1604.
[2]) *Id.*, 14 Juni 1583.

Maart 1591 [1]). Ook hier een boete voor het bezoeken van de scholen der Jezuieten, ditmaal ten bedrage van 100 gulden per maand, 1000 gulden jaarlijks voor verblijf aan de genoemde hoogescholen, terwijl ook de Staten dreigden met ongeschiktheid om lands betrekkingen te bekleeden. Ten opzichte der Jezuieten wisten de Staten van geen verdraagzaamheid. Hun werd in het plakkaat ten laste gelegd, dat zij „by alle onbehoorlijcke mid-middelen arbeyden, omme den Staet der geheele Christenheydt te turberen, ende geinstrueert worden, tot ongehoorde ende execrable moorderyen, besonders tegens Potentaten ende Personagien van hoogen staet". Daarom verboden de Staten aan de Jezuieten om hier in het land te komen, al ware het ook met een paspoort. Zij die er reeds waren, moesten het land verlaten en „daer uyt blijven, geduyrende den jegenwoordigen oorloge", tenzij dat zij den koning van Spanje wilden afzweren, en den eed van getrouwheid afleggen [2]).

Ten tijde der afzwering werden ook in Zeeland nog vele Katholieken gevonden, vooral op het platte land, waar nog menig ambachtsheer aan het oude geloof getrouw bleef. Maar sneller wellicht dan in andere provincies nam hier hun aantal af. Velen trokken zuidwaarts, terwijl voor de Hervormden uit de zuidelijke Nederlanden Zeeland als het ware de aangewezen plaats was om zich te komen vestigen. Van paapsche stoutigheden hooren wij in deze provincie weinig, hetzij dan dat hunne godsdienstoefeningen door het kleiner aantal der geloovigen aan de aandacht ontsnapten, hetzij dat zij zich werkelijk zeer kalm hielden. In elk geval waren er nagenoeg geen priesters en moesten de Zeeuwsche Katholieken van uit de andere provincies bezocht worden. In de Notulen der vergaderingen van de Staten van Zeeland komen de Katholieken veel minder voor dan bijv. in Holland en gewoonlijk is het dan nog om plakkaten van Holland of de Staten-Generaal ook verbindend te verklaren voor Zeeland. Het door Holland in 1581 uitgevaardigde verbod tot het houden van Katholieke godsdienstoefeningen was spoedig nagevolgd en de verbodsbepalingen den 23[en] Juni 1587 tegen

---

[1]) Zie boven blz. 5 en 6.

[2]) *Wiltens*, *Kerkel. Plakaatb.*, I., 529, 535.

de bedevaarten uitgevaardigd [1]), golden ook voor Zeeland. Hier had men blijkbaar hoofdzakelijk te kampen tegen het bezoeken van Katholieke universiteiten. Den 21en Juli 1593 besloten de Staten het Hollandsche plakkaat op dat punt over te nemen en tevens de Staten der zuster-provincies te verzoeken, om aan die verordening de hand te houden, daar nog dagelijks Hollandsche studenten zich naar Douay en andere dergelijke hoogescholen begaven [2]). Die maatregel schijnt niet dadelijk het vereischte gevolg te hebben gehad, want reeds den 18en Maart 1594 werd besloten „op te zoucken die leste Resolutie van de Staten van Zeelandt, nopende het wonen van de Studenten in de Universiteyten onder des Conyncx van Spagniën Gebiedt gelegen", en terwijl de Staten den 26en Januari 1596 hunne goedkeuring hechtten aan het ontworpen plakkaat der Staten-Generaal (nl. het plakkaat van 4 April 1596) [3]), besloten zij den 13en Juni van dat jaar het overal te doen afkondigen [4]). Het kan dan ook niet bevreemden, dat aan het verzoek der koningin van Engeland om twee Engelsche Jezuieten, die in Zeeland gevangen waren, uit te leveren, voldaan werd [5]). Een op zich zelf weinig beteekenende zaak, welke in de vergadering der Staten van 17 September 1597 ter tafel kwam, dient hier even vermeld te worden, omdat zij ons een kijkje gunt op de toestanden van die dagen en blijk geeft van een eigenaardige wetsinterpretatie. De secretaris deelde mede dat de weduwe van Mr. Paulus Knibbe voor eenigen tijd met een paspoort naar 's vijands land was gereisd, dat zij „met den Conynck van Spaigniën aldaer was gereconcilieert, ende de schadelycke secte der Jesuiten hadde aenghenomen". Deze dame was nu naar Middelburg gekomen om haar negenjarig zoontje af te halen, ten einde het „by de Jesuiten op te voeden, contrarie den Placcaete van de ... Generaele Staeten". Er werd nu besloten den oom en den neef van het kind te gelasten, dat zij toe

---

[1]) Zie boven blz. 4.
[2]) *Notulen St. v. Zeeland*, 21 Juli 1593.
[3]) *Id.*, 26 Jan. 1596.
[4]) *Id.*, 13 Juni 1596.
[5]) *Id.*, 1 Mei 1598.

zouden zien dat het jongske niet buiten toestemming der Staten ergens heen werd vervoerd [1]).

De onderhandelingen over het sluiten van een Bestand maakten vele priesters zich ten nutte om hier in het land te komen. Waarschijnlijk wilde men — althans in Holland — de zaak van den wapenstilstand niet bederven door al te groote gestrengheid tegenover de Katholieken, wat zeker op de gemachtigden van Spaansche zijde een slechten indruk zou hebben gemaakt. Vooral Zeeland schijnt veel last gehad te hebben van het inkomen van vreemde geestelijken. Terwijl er jaren verloopen waren zonder dat men van maatregelen der regeering van deze provincie ten opzichte van hare Katholieke onderdanen iets verneemt, werd door de Staten kort voor het afkondigen van het Bestand een scherp plakkaat uitgevaardigd. In den considerans werd geklaagd dat de „licentie" dagelijks toenam. Niet alleen kwamen er vele priesters in de provincie godsdienstoefeningen houden en kerkelijke functies verrichten, maar zij poogden ook „de goede Luyden wys te maecken ... dat de tegenwoordige Overigheyt niet en zy hare wettige Overheyt, ende dat sy daerom de contributien die tot bescherminge van den Lande en goede Ingezetenen van dien werden geordonneert en geheven, niet en souden schuldigh noch gehouden wesen op te brengen...." Tevens vernemen wij dat nog steeds Zeeuwen naar Katholieke universiteiten gingen en werd melding gemaakt van „slappigheyt of conniventie van verscheyden Officieren." Daarom kregen dezen in het plakkaat van 19 Februari 1609 een scherpe vermaning, werd op nieuw straf bedreigd tegen de bezoekers der genoemde hoogescholen en aan alle Jezuieten of andere geestelijke personen verboden, onder welke voorwaarden ook, in Zeeland te komen. Op het aanwijzen van een priester werd een premie gesteld van twee honderd gulden [2]).

Ook in Utrecht bracht de tijding van Rennenbergs verraad groote opschudding te weeg. Het volk kwam in gisting en bedreef velerlei baldadigheden, en ofschoon ook onroomschen die

---

1) *Notulen St. v. Zeeland*, 17 Sept. 1597.

2) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 535—537; *Not. St. v. Zeeland*, 19 Febr. 1609.

baldadigheden afkeurden, waren de dagen van de vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst te Utrecht geteld. Den 14[en] Juni 1580 verbood de magistraat de openlijke uitoefening van den Katholieken godsdienst en het dragen van geestelijke gewaden, terwijl een deel der kerkelijke goederen werd ingetrokken [1]). Een verbod der Staten, zich over de geheele provincie uitstrekkende, werd omstreeks dezen zelfden tijd uitgevaardigd. Maar in een nog zoo Katholieke landstreek was het oude geloof maar niet met een enkele pennestreek uit te roeien. Wel was aan de maarschalken der vier kwartieren en aan de schouten der verschillende dorpen aanschrijving gedaan, dat zij de uitoefening van den Katholieken godsdienst niet langer mochten gedoogen, maar het euvel zelf was daarmede niet verholpen. De klachten, welke bij de Staten inkwamen over talrijke geheime zoowel als openbare godsdienstoefeningen hadden een nieuw verbod ten gevolge. Dit stuk, gedagt. 26 Aug. 1581, bevat eenige opmerkelijke zinsneden. Geheime of openbare Katholieke godsdienstoefening werd verboden, maar toch wilden de Staten den geestelijken niet beletten, kerkdienst te doen. Er wordt gesproken van „Pastoren, die nog jegenwoordelyk hare Curé bedienen" en hiermede zullen wel Katholieke geestelijken bedoeld zijn. Welnu, deze mochten 's Zondags „het woordt Gods" uit het Oude en Nieuwe Testament verkondigen, indien zij zich slechts onthielden van alles wat den Gereformeerden godsdienst zou kunnen schaden, of moest strekken tot bevordering van den Katholieken eeredienst. Ook zouden zij mogen doopen „sonder nogtans eenige Ceremonien van de Roomsche Kerke, ofte andere Ceremonien te gebruyken, dan by onsen Heere Jesu Christo ingesteld zyn" [2]). Afgezet werden de geestelijken, die aan het oude geloof getrouw bleven, nog niet; dit geschiedde eerst den 22[sten] April 1587 [3]). In 1582 werd aan de kapittelen der vijf kerken hun plaats in de vergadering der Staten ontnomen, maar daarmede waren de Katholieken nog niet uit alle ambten geweerd. In de Instructie voor den gouverneur van 10

[1]) *v. H(eussen)*, *Kerkel. Historie en Oudheden*, in-fol°. I, blz. 360; woordelijk in *A. Matthaeus*, *Fata et fondationes ecclesiarum*, p. 262.

[2]) *Utrechtsch Plakkaatb.*, I. 350.

[3]) *Ypey en Dermout*, *a. w.* II., Aant. 94.

Sept. 1585 werd bepaald, dat niemand ter wille van zijn geloof mocht worden lastig gevallen, maar tevens vastgesteld, dat hij moest onderhouden de oprechte evangelische religie zonder een andere „tegen Gods woord" zijnde te mogen toelaten. Art. 15 derzelfde instructie schreef voor, dat bij het vergeven van ambten of beneficien, welke vroeger door den koning werden vergeven, slechts personen van de evangelische religie in aanmerking mochten komen, terwijl art. 16 dit ook uitdrukkelijk gebood ten opzichte van president, raden en griffier der provincie [1]). Dit aanwijzen van bepaalde betrekkingen welke niet door Katholieken konden worden vervuld, bewijst dat men niet dadelijk hen onbevoegd heeft verklaard om staatsambten te bekleeden. Dit geschiedde eerst in 1586, maar nog niet zoo volledig of nog in 1605 werd bij resolutie bepaald, dat de beide leden der Staten, bestaande uit geeligeerden en ridderschap moesten behooren tot de Hervormde kerk [2]).

Wij zagen reeds dat in de stad Utrecht den 14[en] Juni 1580 een verbod tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst was uitgevaardigd en het is lichtelijk te begrijpen, dat het hierbij niet bleef en evenzoo dat het verbod in een stad, waar talrijke geestelijken waren, herhaaldelijk overtreden werd. Den 15[en] Juli 1588 werd dan ook het verbod hernieuwd [3]). Brandt, die een overzicht van den inhoud geeft, maakt er op de volgende wijze melding van: „Maer den elfden van Hooimaendt deses jaers, toen men t' Utrecht het plegen van hoererij en 't houden van bijsitten ... met een strenge keur verboodt, wierdt daer ook een nieuw plakkaat tegens 't oeffenen der Roomsche Religie verkondigt" [4]). De inhoud dezer plakkaten komt met geringe wijziging overal op hetzelfde neer. De priesters werden bedreigd met verlies hunner alimentatie, boete en verbanning, en evenzoo werd boete gesteld op 't bijwonen van verboden vergaderingen en het leenen van huizen voor dergelijke bijeenkomsten. Het

---

[1]) *Utrechtsch Plakkaatb.*, I. 158—160. Deze instructie werd hernieuwd 9 Febr. 1588 (*Id.* I. 160—162) en, wat het eerstgenoemde punt betreft, ook 6 Febr. 1590. (*Id.* I, 163—166).

[2]) *Id.*, I. 179.

[3]) In 't latijn in: *De ortu et processu Calvinianae Reformationis in Belgio. Authore C. L. S. V. V.* Coloniae. 1673. p. 171 en 172.

[4]) *Brandt*, *Hist. der Ref.*, I. 755.

kon wel niet anders of nu en dan moest men de hand leggen op priesters. Ofschoon het te ver zou leiden zulke gevangennemingen telkens mede te deelen, moet hier toch melding worden gemaakt van het vonnis over pater Roelof Willemsz, Obijn geveld. Deze Dominikaan was in 1591 uit de stad gebannen en werd er in Januari 1599 op nieuw gevangen genomen. Den 31en Januari werd hij weder verbannen „wt de lande ende gestichte van Utrecht gedurende desen jegenwoordigen oorlog" [1]). Hieruit kan op nieuw blijken, dat, aanvankelijk ten minste, de strenge maatregelen tegen de Katholieken genomen een tijdelijk karakter hadden. En men zou verkeerd doen uit de gevangenneming van dezen monnik te besluiten, dat de Katholieken te Utrecht in ongunstigen toestand waren. Het tegendeel blijkt uit het verslag, in 1602 door Vosmeer te Rome ingediend, waarin hij verklaarde, dat de Katholieke godsdienst nergens zoo vrij werd uitgeoefend als te Utrecht. Op klaarlichten dag, ten aanschouwen der predikanten, hielden de Roomschen bijeenkomsten [2]). Het was er dan ook verre van af dat b.v. alle kloosters waren opgeheven. In de stad Utrecht en omstreken telde men er nog verscheidene, die het vrije beheer over hunne inkomsten hadden. Zulke huizen waren als aangewezen voor de godsdienstoefeningen der Katholieken en het kan niet bevreemden, dat de magistraat bepaaldelijk op deze inrichtingen het oog gericht hield. Den 8en Juni 1607 verschenen de predikanten Caesarius en Speenhoven in de vergadering der Utrechtsche vroedschap, om te klagen dat nog geen beslissing was genomen op een remonstrantie, door hen eenige maanden te voren ingediend, om aan te dringen op het weeren van verschillende „superstitien, afgoderyen, abuysen ende prophanatien." Hun werd geantwoord, dat den officier nog twee dienaars waren toegevoegd om des te beter de verboden godsdienstoefeningen te kunnen tegengaan en tevens „dat alle ministers ofte matres der bagynen conventen waren in 't gerechte ontboden ende haer belast op privatie van heur alimentatien, geen missen oft andere exercitien der pauselycker religie in

---

1) *Archief voor de gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, IX, blz. 203 en 204.
2) *Id.*, XVII, blz. 152.

hare conventen toe te laten oft gedogen te geschieden." Den predikanten werd verder te verstaan gegeven, dat men welhaast de genoemde remonstrantie in behandeling zou nemen. Werkelijk werd deze den 15en Juni in handen gesteld van de heeren van den gerechte, doch zij schijnt niet tot afdoende maatregelen geleid te hebben, althans den 7en Maart 1608 kwamen weder twee predikanten bij de vroedschap over superstities klagen [1]), niettegenstaande wij in de „Tabula Chronologica" op 4 Januari van dit jaar vinden opgeteekend, dat de plakkaten tegen de Katholieken te Utrecht werden hernieuwd [2]). In elk geval kan er uit blijken dat de Utrechtsche overheid niet door bijzondere vervolgings-woede uitmuntte, wat bevestigd wordt door de omstandigheid, dat toen men in 1610 Wtenbogaert tot predikant in de oude bisschopstad begeerde, tot de door hem gestelde voorwaarden behoorde, dat op de papistische conventikels beter zou worden gelet [3]).

Ook in andere steden der provincie Utrecht werden maatregelen genomen tegen de Katholieken, maar ook hier stuiten wij telkens op feiten, die ons doen zien, dat men meer uit politiek dan uit geloofsvervolging handelde. In 1585 b.v. werden te Amersfoort 26 Katholieke burgers uit de stad verwezen, omdat men hen niet vertrouwde, nadat het gedrag der roomschgezinden in verschillende plaatsen van Gelderland en Overijssel, waar zij met Parma heulden, de staatsgezinden achterdochtig had gemaakt [4]). Niet onbelangrijk is, wat in dit tijdvak te Montfoort plaats greep, vooral om de beweegredenen welke daarbij in het spel waren. Reeds den 22en April 1581 werd door Gedeputeerden van Utrecht aan de regeering van Montfoort gelast om de kerk te doen schoonmaken en zuiveren van de Katholieke ornamenten, ter wille van ... de soldaten, die allicht aan den Katholieken eeredienst zich zouden kunnen ergeren, waardoor onlusten in het leven zouden worden geroepen. Van een bepaald verbod tot uitoefening van den Katholieken godsdienst is geen sprake, niettegenstaande de verordening der

---

[1]) *Dodt van Flensburg*, *Archief*, IV, 343, 344 en 350.

[2]) *Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, I, 235.

[3]) *Rogge*, *Wtenbogaert*, II, 140.

[4]) *Brandt*, *Historie der Reformatie*, I. 707.

Staten van het vorige jaar. Er wordt slechts geëischt te „supercederen met het exercitie van de voors. roomsche religie, tot dat de voors. soldaten wederom vertogen ende anders by ons geordent sij.” Den 20[en] Februari 1583 gevoelden de Gedeputeerden zich op nieuw geroepen, zich te bemoeien met de Katholieken te Montfoort. Thans werd een andere toon aangeslagen, maar er waren dan ook uit verschillende plaatsen in Holland klachten gekomen en nog onlangs van verscheidene predikanten. Daarom werd den burggraaf van Montfoort een berisping toegediend omdat hij, trots het plakkaat der Staten, bij voortduring de uitoefening van den Katholieken eeredienst toeliet. Hij werd aangemaand geen Katholieke priesters meer aan te stellen, maar te zorgen dat er een Gereformeerde predikant kwam. Deed hij dit niet dan „sullen wij een van de predicanten van Utrecht aldaer schicken ende dat tegens sondach toecomende.” Om meer klem bij te zetten aan hunne lastgeving schreven Gedeputeerden: „soe wij UEd. wel willen verseeckeren dat overmits die van Hollant ons imputeren dat wij in deze saecken te slappe sijn geweest, dat sij een sondage verleden den predicant van Hagensteijn met soldaten uter kercken gehaelt hebben.” De burggraaf voldeed aan het verlangen en liet een predikant uit Abbenbroek komen. De moeielijkheden waren daarmede niet ten einde; de predikant was er nu wel, maar kreeg zijn traktement niet. Waarschijnlijk was de meerderheid der bevolking nog Roomsch. Aan de paapsche stoutigheden kwam vooreerst geen einde. Op de synode van 8 tot 10 Juli 1606 te Utrecht gehouden klaagde de predikant van Montfoort over de „veelvoudige exercitien der Roomsche Kercken, die daer gepleecht worden” [1]). Later zullen de Katholieken te Montfoort ons opnieuw bezighouden.

In de provincie Gelderland — welker stadhouder Johan van Nassau een ijverig bevorderaar der Protestantsche zaak was — werd reeds den 29[sten] Januari 1582 een plakkaat uitgevaardigd, „dat voertaen in Steden und Dorperen dieser alinger Landtschafft ghene dan allein die whare Evangelische und Apos-

---

1) De stukken aangaande het boven geschrevene zijn door J. Putman en A. A. J. van Rossum medegedeeld in *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, IV, 1—15.

tolische religion exercirt worden solde". Het bedienen der mis en het doopen der kinderen volgens de gebruiken der Katholieke kerk werden derhalve verboden [1]). Het was er echter vooral in deze provincie verre van af, dat door dergelijke maatregelen de Katholieke kerk onderdrukt was. Hier behoeft niet herinnerd te worden, dat meerdere plaatsen in dit tijdperk voor langeren of korteren tijd in de macht der Spanjaarden waren. Maar ook in de overige plaatsen duurde het nog geruimen tijd eer voor goed met de gebruiken van het Katholicisme gebroken werd, vooral ten platte lande, waar nog weinig Hervormden gevonden werden. Eerst na 1585 trad men krachtiger tegen de Roomschen op; het feit dat plaatsen als Nijmegen en Doesburg door de Katholieke partij aan Parma in handen waren gespeeld, zal hiertoe het zijne hebben bijgedragen. Den 21sten Januari 1587 verboden de Staten der provincie op nieuw „die afgodische misse, die kinderdoop und solmnizeren des ehestants na der papistischer wys, und sunst alle andere ongodtlicken ceremonien" [2]). Intusschen gingen nog vele pastoors voort op de oude wijze de godsdienstige plechtigheden te vervullen en waren de kerken niet zeldzaam, waarin men even als vroeger beelden en altaren aantrof. Op afdoende wijze werd daartegen eerst in 1596 opgetreden. Stadhouder, kanselier en raden vaardigden den 31sten Januari een plakkaat uit, waarbij den geestelijken gelast werd Gods Woord overeenkomstig de Hervorming zuiver te verkondigen en hunne bijzitten te verlaten of te trouwen. Den officieren werd opgedragen toe te zien, dat altaren, beelden, wijwatersvaten enz. uit de kerken verwijderd werden [3]). Ditmaal maakte men ernst met het ten uitvoer leggen van het bevel. Een aantal pastoors, die niet willens waren zich overeenkomstig het plakkaat te gedragen, werden afgezet. Toen het Hof in kennis was gesteld, dat in de kerk van Putten nog altaren en andere overblijfselen van den Katholieken eeredienst gevonden werden, gelastte het den 14en December 1597 den bode Van Ray om een en ander te verwijderen [4]). Een soort-

1) *Groot Geld. Placaatb.*, II, 12.
2) *Id.*, II, 29.
3) *Id.*, II, 52—54.
4) *Mr. J. W. Staats Evers*, *Johannes Fontanus*, blz. 72.

gelijke lastgeving werd door het Hof den 22sten en 25en Mei 1599 aan den keurmeester van Leesten gegeven. Hem werd opgedragen om met twee metselaars en bijgestaan door schouten en kerkmeesters in het kwartier van Veluwe en Veluwezoom, beelden, altaren, wijwatersvaten enz. uit de kerken te doen wegnemen, evenals de crucifixen en beelden die in bosschen of aan de wegen stonden. Het gold hier vooral de dorpen Bennekom, Ede, Lunteren, Scherpenzeel, Hoevelaken, Barneveld, Ermeloo, Doornspijk, Nunspeet, Elspeet en Oldebroek [1]). Wat de verdere maatregelen der Staten in dit tijdvak betreft, dient nog vermeld, dat bij resolutie van den landdag van 21 December 1605 den inwoners verboden werd hunne kinderen bij Jezuieten ter schole te zenden [2]), en dat in het jaar 1608 het plakkaat der Staten-Generaal van 4 April 1596 door die van Gelderland hernieuwd werd [3]).

Nadat te Arnhem in 1579 door de Katholieken een oproer was verwekt, was de magistraat voorloopig voorzichtig in het nemen van maatregelen tegen de Katholieken. Den 1sten Februari 1586 plaatste de vroedschap op de agenda voor hare Zondagszittingen ook de religie-zaken en nu hooren wij weldra van een pastoor, wien stad en schependom ontzegd werd, omdat hij bij doopen en trouwen „de roomsche religie geexerceerd had" [4]). Waar men eenmaal in ernst den strijd tegen de „superstitien" had aangebonden, werd niet licht iets door de vingers gezien. Ook de Arnhemsche magistraat leverde daarvan het bewijs. Den 3en December 1587 werd een huiszoeking bevolen, omdat uitgelekt was, dat er „ten huise van Schevichaven" nog roomsche beelden werden gevonden en den 18en Februari 1588 werd besloten een afbeelding van de opstanding van Jezus, welke op het koor der Groote kerk hing, weg te nemen tot vermijding van ergernis. De beelden en crucifixen uit het Catharyne gasthuis werden verbroken en verbrand, het aldaar gevonden misgewaad uit elkander getornd [5]). Vreemd genoeg bij den afkeer van alles

---

[1]) *v. Hasselt*, *Kronyk van Arnhem*, blz. 247; *Staats Evers*, a. w., blz. 72—73.
[2]) *Groot Geld. Placcaatb.*, II, 105.
[3]) *Id.*, II, 111—116.
[4]) *Staats Evers*, a. w., blz. 37.
[5]) *v. Hasselt*, *Kronyk v. Arnhem*, blz. 234 en 235.

wat aan het oude geloof herinnerde, dat eerst in 1600 verboden werd de lijkkleeden, welke met kruizen en beelden versierd waren, te gebruiken. Toch werd dit bevel niet aanstonds opgevolgd, want nog in 1608 kreeg het kramersgild de vermaning om haar fluweelen lijkkleed, waarop een rood kruis en een Mariabeeld waren aangebracht, niet meer te gebruiken [1]). Het meest had de magistraat te stellen met de begijnen en nonnen. Eerst had men haar bevolen hare geestelijke kleedij met eene wereldlijke te verwisselen en hare kerkboeken op het stadhuis voor testament en psalmboek in te ruilen en vooral zich in de predikaties te laten vinden, terwijl haar verboden werd afgoderij te plegen en priesters in de kloosters toe te laten. Tot ergernis der predikanten gingen de nonnen voort des nachts kerkdienst te doen. Ofschoon een request van den kerkeraad om strenge maatregelen in 1589 ingediend, niet dadelijk ingang vond, meende men toch aan de godsdienstoefeningen der nonnen een einde te moeten maken. Soldaten werden naar het St. Agnietenklooster gezonden, die de boeken en misgewaden wegnamen. De sleutel van het klooster moest aan den regeerenden burgemeester worden uitgeleverd, ten einde telkens visitatie te kunnen doen. Maar nog in 1608 gingen de nonnen met hunne conventikels voort. Toen werden zij echter op heeter daad betrapt. Zij moesten nu „den paap" en het miskleed uitleveren. Aan het eerste gedeelte van dit bevel konden zij niet voldoen, omdat de priester ontsnapt was. Het miskleed werd op de markt verbrand en zij die bij de godsdienstoefening aanwezig waren geweest, werden in een boete van 50 goudguldens geslagen [2]).

Toen Rennenberg in 1580 de zijde des konings van Spanje koos, trachtte hij de steden van Overijssel, waar vele Spaanschgezinden werden gevonden, evenzeer te doen overgaan. Te vergeefs, men sloot zich nauwer aaneen en nam maatregelen om verraad te voorkomen, wat niet kon verhinderen dat meerdere steden gedurende dit tijdvak voor korteren of langeren tijd in de macht des vijands waren. Van algemeene maatregelen tegen de Katholieken vernemen wij voorloopig niet veel. Den 15[en] Mei 1583 werd door de Staten bepaald, dat de Gereformeerde

[1]) *v. Hasselt*, *Kronyk v. Arnhem*, 259 en 260.

[2]) *Staats Evers*, a. w., blz. 38 en 39.

godsdienst de heerschende zou zijn, maar tevens, dat zij die van een andere belijdenis waren, vrijheid van godsdienst zouden genieten. Behalve enkele steden was Overijssel nog grootendeels Katholiek; slechts in den omtrek van Kampen werden aanvankelijk dorpen gevonden met een min of meer talrijke Hervormde bevolking. De acten der Synoden uit de jaren 1593—1598 leveren het bewijs, dat tegen de Katholieken niet krachtig werd opgetreden. Immers telkens hooren wij deze vergaderingen bij de Staten aandringen op maatregelen om mispapen ten platten lande af te zetten [1]). Hieruit mag men opmaken, dat zij er nog vrijelijk hun kerkdienst verrichten. Te Oldenzaal — na de inneming in 1597 — en te Almeloo b. v. werden de goederen van kloosters en geestelijken voorloopig onaangetast gelaten. Men liet in beide plaatsen de begijnen in de kloosters wonen, maar verbood het opnemen van nieuwe kloosterlingen. Eerst veel later zullen wij de Katholieken zien weeren uit Statenvergadering en ambten of bedieningen. Dit neemt niet weg, dat hun toestand in sommige steden ook thans reeds zeer ongunstig was. Met name geldt dit van Zwolle, Deventer en Kampen. Reeds in 1580 werden in eerstgenoemde plaats maatregelen genomen tegen de kloosters en schijnt de uitoefening van den Katholieken godsdienst er niet meer toegelaten te zijn. Althans de laatste stadspastoor, Hendrik Focking, moest de stad verlaten. Toch was Zwolle nimmer geheel zonder priesters; vreemde geestelijken kwamen in stilte de geloovigen bedienen en hielden zich voor korten of langeren tijd in de stad op. Ook werden de kloosters nog niet dadelijk opgeheven. Evenals in 1580 hooren wij ook in 1590 van het verbod om nieuwe kloosterlingen aan te nemen; ten onrechte is beweerd dat de religieuzen in 1590 uit de stad gebannen werden [2]). Allengs werd men ook hier gestrenger. De priester Joh. Waeyer, die in 1607 in de stad gekomen was, werd gevangen gezet en verbannen, niettegenstaande de keurvorst van Keulen zijn voorspraak was en er „oock noch eenige Catholijcke Burge-

[1]) Men zie *Uit de Sinodale Acten* in *Bijdragen voor de beoefening van Overijsselsch Regt en Gesch.*, III, 246 en 247.

[2]) Zie *van Hattum*, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, III, 187, 188, 190—192, 197, 209, 215, 241—143.

meesters waren" [1]). Ook te Deventer was de Katholieke godsdienst al spoedig afgeschaft; gelijk in andere plaatsen werden hier in 1585 een aantal Katholieken uit de stad gezet, nadat Nijmegen door de Roomschen aan Parma was overgegeven. Van 1587 tot 1591 was de stad in handen der Spanjaarden. Toen de Staatschen weder meester van de veste waren, kwamen de Katholieken als vroeger in ongunstigen toestand. Hun aantal was er in deze eerste jaren nog vrij aanzienlijk, terwijl er onder het Spaansche bewind slechts weinig Protestanten waren overgebleven. Het aantal der laatsten groeide echter spoedig aan en de Katholieken waren met bitterheid vervuld jegens de overheerschende partij. Het jaar 1599 zag hiervan een treurig voorbeeld, toen de predikant Schurchman door den Roomschen Henrick van Achtevelt in de kerk werd vermoord [2]).

Later dan in andere provincies werd van overheidswege in het landschap Drenthe aan de Katholieke kerk de oorlog verklaard. Dit geschiedde eerst nadat Koevorden in 1592 bemachtigd en Groningen in 1594 aan de Spanjaarden ontrukt was. Willem Lodewijk van Nassau, in 1596 tot stadhouder van Drenthe aangesteld, had spoedig daarop van de Staten-Generaal de opdracht ontvangen de hervorming van kerk en school in het landschap ter hand te nemen. Hij deed dit bijgestaan door den predikant Menso Alting. Den 10[en] Mei 1598 richtte hij een schrijven tot het landschapsbestuur [3]), waarin gelast werd dat alle pastoors en geestelijken zich in het vervolg van uitoefening van den Katholieken eeredienst hadden te onthouden en binnen drie weken de pastoriën moesten ontruimen en de kerkelijke goederen overgeven. Hun, die de Hervorming wilden omhelzen, zou later gelegenheid worden gegeven, aangaande leer en leven onderzocht te worden. De Hervorming werd nu krachtig ter hand genomen, maar stuitte op menig bezwaar. Ook hier had men te kampen met gebrek aan predikanten. Van de weinigen

[1]) *v. Hattum*, a. w. III, 267 en 268 en het verhaal van Arn Waeyer in den *Godsdienstvriend*, XXXVIII, 234.

[2]) *Bor*, IV, 528; *Revius*, *Daventria illustrata*, p. 559—562, waar het vonnis over den moordenaar uit de «Copye uyt het Roode boeck der Stadt Deventer», in zijn geheel is medegedeeld.

[3]) Als bijlage 10 afgedrukt achter *Magnin*, *Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe.*

die naar Drenthe werden gezonden, konden eenigen hun ambt niet aanvaarden, omdat de Katholieke geestelijken en schoolmeesters weigerden pastoriën en kerkelijke goederen over te geven. Een nieuw bevelschrift van den stadhouder van 17 Maart 1599 was hiervan het gevolg. Onder strafbedreiging tegen de weerspannigen werden de bevelen van het vorige jaar herhaald en den schouten gelast zonder oogluiking hun plicht te doen. Het bleek ernst te zijn met de voorgeschreven maatregelen. Er kwamen meer predikanten en waar de vroegere geestelijken of de inwoners hun iets in den weg legden, werden zij met de hulp der gewapende macht in hunne pastoriën gezet. Aan het einde der zestiende eeuw waren er nog wel vele plaatsen zonder predikant en werd in sommigen als Peize, Roden en Eelde de kerkdienst nog door Katholieken verricht, terwijl ook op andere plaatsen nog openbare of geheime Katholieke godsdienstoefeningen plaats hadden, wat tot klachten op de classicale vergaderingen aanleiding gaf, maar bij het sluiten van het Bestand was de Hervormde godsdienst de overheerschende. Met gestrengheid werd tegen Katholieke godsdienstoefeningen opgetreden; het was den Katholieken geestelijken uitdrukkelijk verboden zonder vergunning binnen de grenzen van het landschap te overnachten. Vele Katholieken verhuisden naar elders, zoodat hun aantal in het landschap weldra zeer gering was. Slechts te Koevorden werden steeds Katholieken gevonden.

Ten derden male was de provincie Friesland in 1580 getuige van beeldstormerij en kerkplundering. Leeuwarden gaf den stoot; den 8en Februari werden de Franciscanen uit de stad geleid, welhaast door andere geestelijken gevolgd. De kerkelijke omwenteling breidde zich weldra over de geheele provincie uit en ging op verschillende plaatsen met tooneelen van ruw geweld en vernielzucht gepaard. Kerken en kloosters werden opengebroken en van hunne sieraden beroofd [1]). Toen Rennenberg den 3en Maart openlijk zich aan de zijde des konings had geschaard, koos ook de regeering der provincie tegen de Katholieken

---

[1]) Zie *Schotanus*, *De Geschiedenissen Kerkelyck ende Wereldtlyck van Friesland*, blz. 847. Vergel. *J. Reitsma*, *Honderd jaren uit de gesch. der Hervorming in Friesland*, blz. 187—189.

partij en verbood de uitoefening van den Katholieken godsdienst zoowel in het openbaar als in het geheim [1]). Van dit besluit werd aan de Generale Staten, te Antwerpen vergaderd, kennisgegeven, en de maatregel verdedigd met de mededeeling dat vele papisten naar den vijand waren gevlucht, of met dezen hadden samengespannen, zoodat een streng optreden met het oog op vrede en eendracht noodzakelijk was [2]). Werkelijk verlieten ongeveer duizend Katholieken de provincie, waarvan velen naar Groningen trokken, anderen — vooral priesters — bij den vijand dienst namen. Ook de regeeringscolleges werden gezuiverd en de kerkgoederen ingetrokken, waarbij grove misbruiken plaats hadden. In het provisioneel reglement van Prins Willem I van 7 April 1581 werd bepaald, dat tot nader order slechts de Gereformeerde religie in Friesland zou mogen worden uitgeoefend [3]). Werkelijk had de Katholieke godsdienst een gevoeligen knak gekregen, en waren zijne belijders tot een kleine minderheid saamgeslonken. Tot het jaar 1594 hooren wij weinig van nieuwe maatregelen [4]); de priesters die er nog waren hielden zich stil. De Jezuiet van der Heyden schildert den toestand aldus: „Van het jaar 1580 tot 1593 was de godsdienst [d. w. z. de Katholieke] in Friesland in eenen geheel verlatenen toestand; nauwelijks bevond zich daar een Priester en die er waren, hielden zich uit vrees schuil. Toen derhalve omstreeks het jaar 1593 zendelingen van de Societeit uit Holland derwaarts terugkeerden, vonden zij den wijngaard des Heeren geheel verlaten en uitgeroeid" [5]).

---

[1]) In: *Schwartzenberg*, *Gr. Plakkaat- en Charterboek*, IV, 144 en 148.

[2]) *Schotanus*, a. w., blz. 851.

[3]) *Schotanus*, a. w., blz. 880.

[4]) Volledigheidshalve vermeld ik hier nog een besluit der Staten van 9 Nov. 1581 (*Schwartzenberg*, IV, 280 en 281), waarbij gelast werd dat alle priesters, die weigerachtig bleven om de vrouwen, met wie zij leefden, *in facie ecclesiae* te huwen, binnen een maand de provincie zouden moeten verlaten en een verbod van den magistraat te Leeuwarden (16/26 Juni 1582, *Schwartzenberg*, IV, 296—297) voor de «gewesene onueranderde Papen ende Monnicken met heure huysvrouwen ofte wyuen» om in de stad te komen, daar dezulken dikwijls door den vijand werden gebruikt.

[5]) *W. van der Heijden*, *Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland. Vert. en uitgeg. door Dr. H. Amersfoordt en Mr. U. A. Evertsz*, blz. 26.

Eerst in 1594 kwam er verandering door de inneming van Groningen, waar tot dusverre vele gevluchte priesters en Katholieken een toevluchtsoord gevonden hadden. Velen van hen keerden naar Friesland terug, terwijl sommige abten en kloosterlingen met de regeering in onderhandeling traden en een pensioen bedongen tegen overgeving van hunne boeken en papieren. Weldra waren nieuwe maatregelen tegen de Katholieken aan de orde, want men vernam weder van gehouden godsdienstoefeningen. Vandaar het plakkaat van 15 November 1594, waarbij alle uitoefening — openbare of geheime — van den Katholieken godsdienst ook in particuliere huizen verboden werd [1]). De betrapte priesters werden behalve met verlies hunner alimentatie met boete en verbanning bedreigd, terwijl evenzeer een geldboete gesteld werd op het leenen van zijn huis voor de verboden samenkomsten of het bijwonen van dezen. Dat het beoogde doel ook hier niet dadelijk werd bereikt, bewijzen de hernieuwingen en verscherpingen van het plakkaat in de eerstvolgende jaren [2]). Behalve over Katholieke godsdienstoefeningen hooren wij klagen over Katholieke schoolmeesters en over administrateurs der benificie-goederen, die zich schuldig maakten aan het tot andere doeleinden — dan de aangewezene — besteden der hun toevertrouwde gelden. Het behoeft wel nauwelijks vermeld te worden, dat gelast werd voor beide betrekkingen Gereformeerde personen te kiezen [3]), evenals dat ook in Friesland het plakkaat der Staten-Generaal van 1596 van kracht werd verklaard [4]). Maar ook in deze provincie waren er grietsluiden en officieren die een oog toededen. Zij werden met boete en afzetting bedreigd; bovendien bepaalde de Landdag den 21[en] Maart 1600 [5]) dat het

---

[1]) *Schwartzenberg*, a. w., IV, 865.

[2]) 31 Maart 1596 in *Schwartzenberg*, a. w., IV, 897; 16 Nov. 1596 in *a. w.*, IV, 952; 8 April 1597 in *a. w*, IV, 961—62 en 964; 17 Sept. 1597 in *a. w.*, IV, 970; 29 Maart 1598 in *a. w.*, IV, 975; 22 Maart 1600 in *a. w.*, IV, 1066—67. Nog zij hier vermeld het plakkaat in 1601 te Sneek afgekondigd, waarbij de godsdienstoefeningen van Katholieken en Doopsgezinden verboden werden. Degeen, die er zijn huis toe leende, zou de eerste maal twaalf gulden verbeuren (*Brandt*, *Hist. der Reformatie*, II, 13 en 14).

[3]) 17 Sept. 1597, *Schwartzenberg*, IV, 970.

[4]) 10 Juli 1596, *Id.*, IV, 921.

[5]) *Id.*, IV, 1066—67.

den officieren vrij zou staan de overtreders van het plakkaat van 8 April 1597 te vervolgen ook buiten hun eigen jurisdictie. Wie wel met arendsoogen toezagen, waren de predikanten. De paapsche stoutigheden kwamen herhaaldelijk op de agenda der synoden voor, en klachten bij de Staten bleven niet uit. Toch verminderde de ijver der overheid en niettegenstaande den 25[en] Maart 1603 door de te Franeker gehouden Synode de Staten opmerkzaam werden gemaakt op „die Jesuiten, Mispaperie, t'samenrottinge der Papisten nu dagelycx soo ten platten Landen, als oock inde vaste Steeden, heymelyck ofte openbaer, hoe langer hoe meer insluypende" [1]), wordt van verstoorde godsdienstoefeningen of gevangen priesters betrekkelijk weinig vernomen, terwijl de opgelegde straffen niet overdreven streng waren. Johannes Alberti verloor in 1595 zijn pensioen en werd voor drie jaar gebannen, omdat hij te Bolsward betrapt was op het houden van een sermoen. Hetzelfde lot onderging in het genoemde jaar Valerius Hottenius omdat hij op het Burmania-huis te Leeuwarden een verboden godsdienstoefening had gehouden. Toen de Jezuiet Willem de Leeuw den 6[en] Januari 1597 te Dokkum gevangen was genomen, werd hij naar Leeuwarden gevoerd, maar den 22[en] Februari zonder losgeld ontslagen. De persoon, die hem geherbergd had en zij die de door hem geleide godsdienstoefeningen hadden bijgewoond, werden echter zeer zwaar beboet. Nog vernemen wij van een onderwijzer, Dyrck Seerps, die in 1600 gestraft werd omdat hij de kinderen Katholieke ceremoniën had geleerd, terwijl in 1605 weer een priester, Hermannus Bartholdi, te Leeuwarden zich een veroordeeling op den hals haalde wegens een verboden mis [2]). Er zullen natuurlijk nog wel eens meer Katholieke priesters gestraft zijn; opmerkelijk is het dat pater van der Heyden [3]) in de hier behandelde jaren daarvan weinig meldt.

Zoolang Groningen in handen der Spanjaarden was, had de Katholieke kerk aldaar niets te vreezen. Het was echter ge-

---

[1]) *Schwartzenberg*, V, 120.

[2]) *J. Reitsma*, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming in Friesland*, blz. 271 noot.

[3]) *Willebr. van der Heyden*, *Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland*. (*Vertaald en uitgegeven door Dr. H. Amersfoordt en Mr. U. A. Evertsz.*)

makkelijk te voorzien, dat de overgang der stad de Katholieken van de vrije uitoefening van hunnen godsdienst zou berooven. Vandaar dat de Jezuiet Arboreus zich alle moeite gaf om de inwoners van een verdrag met de Staatschen afkeerig te maken. Te vergeefs evenwel en toen in 1594 de vesting door het leger der Staten was bemachtigd, werd in de artikelen der capitulatie vastgesteld, dat slechts de uitoefening van den Hervormden godsdienst geoorloofd zou zijn. Daarbij werd de gebruikelijke clausule gevoegd, dat niemand ter wille van zijn geloof zou worden lastig gevallen [1]). Groningen schijnt vrij spoedig het oude geloof verlaten te hebben. Althans in de stad werden aanvankelijk vier vaste predikanten aangesteld, maar de Hervormde gemeente was alras zoo talrijk, dat reeds in 1595 een vijfde predikant aangesteld moest worden. De Katholieke geestelijken hadden de stad verlaten en eerst in 1608 kreeg Groningen weêr een eigen pastoor. Onder die omstandigheden kan het niet bevreemden, dat men weinig verneemt van maatregelen tegen de Katholieken. Hier zij dus slechts vermeld het plakkaat der stad Groningen van 7 September 1601, waarbij straf werd bedreigd tegen het houden van godsdienstoefeningen door Katholieken of Doopsgezinden [2]). Dat op het platte land de Katholieke kerk welhaast in slechten toestand was, laat zich o. a. opmaken uit het feit, dat in geen andere provincie zoovele gewezene priesters tot predikant zijn aangesteld als juist in Groningen.

---

1) *Bor*, III, 833.
2) Bij *Brandt*, II, 14 en 15.

HOOFDSTUK II.

De Katholieke geestelijkheid in de Nederlanden gedurende de eerste helft der 17e eeuw.

Bij het sluiten van het Bestand in 1609 was nagenoeg overal in het gebied der jeugdige republiek de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden. Een terugblik op de jaren, welke sedert de afzwering van Filips verloopen waren, was niet geschikt om de Katholieken tot blijdschap te stemmen. Geweldige slagen waren aan hunne kerk toegebracht en er bestond weinig uitzicht dat weldra betere tijden zouden aanbreken. Toch vielen er ook enkele lichtpunten waar te nemen. De benoeming van Sasbold Vosmeer tot Apostolisch Vicaris en aartsbisschop had aan de kerk in deze landen de zoo noodige eenheid teruggegeven. Het kwam er op aan te behouden wat nog te behouden was, de verstrooide leden der kerk te verzamelen, de onverschilligen en wijfelenden met nieuwe liefde voor de oude moeder te bezielen en zoo mogelijk de afgevallenen weder in haren schoot terug te voeren. Om dit doel te bereiken werden behalve de wereldlijke priesters langzamerhand een zeker aantal geordenden hier werkzaam gesteld. Deze laatsten hebben niet weinig bijgedragen tot in standhouding en opbeuring van het Katholieke geloof in ons vaderland, maar zijn ook oorzaak geweest van hevige twisten in den boezem der Katholieke kerk. Gedurende heel de zeventiende eeuw stonden de wereldlijke en geordende geestelijken hier op een zeer gespannen

voet. Het gold hier de vraag aan wie in deze landstreken het hoogste kerkelijke gezag toekwam. De Apostolische Vicarissen eischten, dat ook de geordenden aan hen onderworpen zouden zijn en de laatsten — en onder hen meer bepaald de Jezuieten — trachtten zich telkens en telkens weder aan dit gezag te onttrekken.

Tot goed begrip van hetgeen volgt en om niet telkens genoodzaakt te zijn het geregeld verhaal der gebeurtenissen te onderbreken, wil ik in dit hoofdstuk trachten een overzicht van den strijd te geven.

In een vergadering der Utrechtsche geestelijkheid, in 1590 gehouden, was de vraag behandeld of men de Jezuieten als medearbeiders zou willen ontvangen. Er werd besloten hen niet te roepen, maar zoo zij zich aanmeldden, hen toe te laten. Inmiddels had Vosmeer naar Rome geschreven dat de oogst in deze streken groot was, maar de arbeiders weinigen waren. Daarop had de paus den Pater generaal der Jezuieten verzocht eenigen der zijnen naar ons land te zenden. Dientengevolge kwamen hier in 1592 de paters Cornelis Duijst en Willem de Leeuw. Reeds dadelijk werd over hun aanmatigend optreden geklaagd en sedert hoort men van de zijde der wereldlijke geestelijkheid niets als klachten over de leden der societeit, wier aantal hier te lande langzamerhand toenam.

De oneenigheden hadden in de eerste plaats betrekking op de machtsbevoegdheid van den Vicaris en van de gewone pastoors aan den eenen en van de geordenden aan den anderen kant. De eersten gingen daarbij uit van de stelling, dat zonder de toestemming van den bisschop geen enkele geestelijke kerkelijke functies mag vervullen. Had niet reeds de martelaar Ignatius geschreven: „Sine Episcopo nemo quidquam faciat eorum, quae ad Ecclesiam spectant"? Had niet paus Alexander III bevolen: „mandamus ut nemini sine licentia et mandato Episcopi curam praesumas committere animarum"? Maar bovenal moesten de uitspraken van het concilie van Trente hier gewicht in de schaal leggen. In deze kerkvergadering had opnieuw het streven der monniken om de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der hooge geestelijkheid te breken schipbreuk geleden. Uitdrukkelijk toch was verklaard, dat zonder toestemming van den bisschop

geen geordende mag preeken [1]) of biecht afnemen [2]). Maar wat meer zegt, in zijne zesde zitting verbood het concilie aan elken bisschop om, onder welk voorwendsel ook, in de diocese van een ander bisschoppelijke functies uit te oefenen [3]). Dat dit recht den paus zou toekomen, daarvan is in de canones van Trente niets te vinden [4]). Derhalve hadden de paus en zijne nuntii niet het recht in de diocese, waar de Apostolische vicaris hier als aartsbisschop aan het hoofd stond, missionarissen te zenden, die zonder diens toestemming priesterlijke werkzaamheden wilden verrichten. Trouwens de Jezuieten hadden vroeger zelf erkend dat zij zonder de toestemming des bisschops niets konden uitrichten, getuige hun verzoekschrift van 1565 om in de Nederlanden werkzaam te mogen zijn [5]).

Waar de Jezuieten van hunnen kant zich aan de oppermacht van den Vicaris trachtten te onttrekken beriepen zij zich vooral op den toestand der Katholieke kerk in de Nederlandsche republiek. Volgens hen was er hier geen geregelde kerkelijke organisatie meer; deze was omvergeworpen en verdwenen, de Nederlandsche provincies waren een „missie", waar wereldlijken en geordenden door elkander werkzaam waren. Gewone pastoors

---

1) Sessio V. Cap. 2. de reformatione: «In Ecclesiis vero, quae suorum Ordinum non sunt, ultra licentiam suorum Superiorum, etiam Episcopi licentiam habere [sc. Regulares] teneantur, sine qua in ipsis Ecclesiis non suorum Ordinum, nullo modo praedicare possint» en Sessio XXIV, cap. 4. «Nullus autem saecularis, sive Regularis, etiam in Ecclesiis suorum Ordinum contradicente Episcopo praedicare praesumat».

2) Sessio XXIII, cap. 15.

3) Sessio VI. cap. 5: «Nulli Episcopo liceat cujusvis privilegii praetextu pontificalia in alterius Dioecesi exercere».

4) Men bedenke dat het Universaal Episcopaat des pausen tot 1870 geen leerstuk der Katholieke Kerk was.

5) Daarin heet het: «Salvo, quod praedicare non poterunt, nisi praehabita venia et permissione Episcoporum, Pastorum, et aliorum Ordinariorum». Toen de koning het verzoek der orde toestond werd daarbij uitdrukkelijk verklaard: «Quod Socii illius Societatis se non poterunt ingerere exercitio ullius rei spectantis ad munus Pastorale sine scitu, consensu, et beneplacito tam Curatorum locorum, quam Episcoporum, et aliorum Ordinariorum, quibus autoritas competit». In de *Imago primi saeculi* wordt dan ook verklaard, lib. VI, cap. I: «Sed neque nos adhuc usos privelegiis sed neque porro usuros cum Pastorum offensione, quibus non aemuli veniamus, sed adjutores et administri».

in den zin van het canonieke recht waren er niet, want zij hadden geen nauwkeurig omschreven parochies.

Er was echter meer dan een bloote rechtskwestie. Gaan wij na welke klachten tegen de Jezuieten in het midden werden gebracht, dan hooren wij niet alleen van weerspannigheid om zich aan het gezag van den Vicaris te onderwerpen, maar dan wordt hun telkens voor de voeten geworpen dat zij dit gezag bij de geloovigen ondermijnen, zoowel als dat der gewone geestelijken. Zij trachtten de menigte te overtuigen, dat er geen gewone pastoors waren en beroemden er zich op, dat zij niet onderworpen waren aan de gewone bisschoppelijke jurisdictie en verbraken herhaaldelijk aangegane verdragen. Zij traden niet met de gewenschte voorzichtigheid op en waren dikwijls oorzaak, dat het wantrouwen der overheid werd opgewekt. Dan werd met meer gestrengheid tegen de Katholieken opgetreden en de wereldlijke geestelijken waren dikwijls de slachtoffers. Zij zochten bij voorkeur de rijken op en lieten de armen en behoeftigen aan hun lot over. Zij stelden ten opzichte der moraal veel minder gestrenge eischen, waardoor zij de menigte lokten; dit geldt niet alleen van het vasten, maar ook van het sluiten van verboden huwelijken. Daarenboven lieten zij personen tot de communie toe, die daartoe niet genoeg waren voorbereid en brachten nieuwigheden in de leer. Maar vooral werd hun schraapzucht op de kaak gesteld. Deze beschuldiging komt zoo herhaaldelijk terug en er worden zooveel voorbeelden van bijgebracht, dat het moeielijk zal vallen de leden der orde op dit punt schoon te wasschen. Nu eens wordt hun jacht maken op erfenissen gegispt, dan weder hun streven om rijke jongelingen voor hunne colleges te winnen. Vooral hunne inzamelingen en geldverzendingen naar hunne inrichtingen in het buitenland gaven ergernis, te meer daar dit een der punten was die herhaaldelijk den toorn der landsregeering opwekten. Tot op zekere hoogte was dus de min gunstige stemming, welke hier bij de wereldlijke geestelijken ten opzichte der Jezuieten bestond, ook een geld-kwestie. Maar het zou onbillijk zijn den eersten daarvan een verwijt te maken. Men vergete niet, dat vele geestelijken van de liefdegaven der geloovigen moesten leven en het voor hen dus hard moest zijn, als anderen — die zij als indringers

4

beschouwden — op een niet onaanzienlijk deel dier gaven beslag legden. Daarenboven gold het hier een wedstrijd waarbij de krachten niet gelijk stonden, want door hunne privileges en de hun verleende talrijke aflaten hadden de Jezuieten het in hunne macht een groot deel der geloovigen naar hunne bedehuizen te trekken. De Jezuieten bleven niet achter waar het klachten over de wereldlijke geestelijken betrof. Toch klinken hunne beschuldigingen vrij vaag. Niet alleen verweten zij aan hunne tegenpartij, dat zij hun het arbeiden hier moeielijk maakte, maar het heet ook dat de Nederlandsche geestelijkheid niet voor haar taak berekend, dat zij onbekwaam was en de gevaren aan de vervulling van hare plichten verbonden, schuwde. Daartegenover werden in hunne verslagen hunne eigene verdiensten breed uitgemeten en werd herhaaldelijk gewag gemaakt van de talrijke bekeeringen door leden der societeit tot stand gebracht.

Wij hebben gezien dat reeds het eerste optreden der Jezuieten hier misnoegen had verwekt. In Sept. 1598 ging Vosmeer, op verzoek van den Nuntius en van den Aartshertog naar Brussel, nadat hij vooraf schriftelijk eenige mededeelingen had gedaan over den toestand der Hollandsche kerk en over de gedragingen der regulieren. Te Brussel had Vosmeer herhaaldelijk samenkomsten met den nuntius en de paters Jezuieten Oliverius en Pratranus [1]). In een vijftal artikelen had de Apostolische Vicaris zijne eischen ten opzichte van de leden der Societeit geformuleerd. Deze laatsten ontkenden, dat er op het gedrag hunner zendelingen in de Hollandsche missie aanmerkingen vielen te maken. Onder anderen werden daarbij overgelegd brieven van den hier verblijf houdenden Jezuiet Bargius, waarin geschreven werd dat er geen oneenigheden tusschen wereldlijken en geordenden bestonden. Deze brieven zijn ook daarom merkwaardig, omdat het gezag van den Vicaris er in erkend wordt, evenals het aanwezig zijn hier te lande van kapittels en gewone pastoors. De onderhandelingen duurden geruimen tijd, daar het den Nuntius blijkbaar moeielijk viel een besluit te nemen. Hij scheen meer tot de zijde van Vosmeer over te hellen en liet zich tegenover hem ontvallen, dat de moeielijkheden welke de Vicaris

[1]) Zie: *N. Broedersen*, *Tractatus Historicus* V., p. 68 seq.

met de Jezuieten had, niets nieuws waren, daar er geen bisschop of pastoor bestond, die met hen vrede kon houden [1]). Hem ontbrak echter de moed of de lust om met de paters den strijd aan te binden. Den 16[en] November 1598 gaf hij een zoogenaamde „forma", waarbij de wederzijdsche verhouding tusschen de seculieren en regulieren werd vastgesteld. Deze forma [2]) is niet vrij van een hinken op twee gedachten. Het is steeds een eisch der Vicarissen geweest, dat de geordenden zonder hunne toestemming geen kerkelijke functies zouden uitoefenen. In de forma nu wordt erkend, dat de Jezuieten door den paus gezonden zijn, dat zij zich overal mogen heen begeven en van hunne privileges gebruik maken. Maar aan den anderen kant wordt van hen geeischt, dat zij in een plaats waar zij werkzaam willen zijn, in overleg zullen treden met den pastoor die daar in dienst is en dat zij, behalve de toestemming van hunne oversten, nog hunne commissio en facultas van den Vicaris zullen ontvangen, aan wien zij gehoorzaamheid schuldig zijn. Niet zonder beteekenis is, dat hier werd verklaard dat zij zonder de toestemming van den Vicaris niets nieuws zouden mogen invoeren en zich moeten onthouden van „inhonesta elemosynarum emendicatio". Beide partijen werden tot eendrachtige samenwerking aangespoord.

Veel verandering bracht deze forma niet in den bestaanden toestand. Van beide zijden hooren wij steeds dezelfde klachten. De Jezuieten waren te Brussel en te Rome steeds tegen den Vicaris in de weer. Dat bleek den laatsten o. a. uit een schrijven van den Nuntius van 3 Januari 1609, waarin gemeld werd dat den paus verschillende beschuldigingen tegen de hier werkende geestelijken waren ter oore gekomen; met name werden genoemd schandalen voortspruitende uit de verhouding van sommige geestelijken tot de klopjes en de moeielijkheden aan de Jezuieten in den weg gelegd. Vosmeer stelde meerdere geestelijken van dezen brief in kennis, om inlichtingen te verkrijgen. Geen van allen wist echter iets van onbehoorlijk gedrag

1) *Id.*, p. 18.

2) Door Pater A. van Lommel medegedeeld in *Archief v. d. gesch. v. h. Aartsbisdom Utr.*, III, 408—412. Vergel.: *Bijdragen voor de geschiedenis van de Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland*, blz. 62 en 63.

der geestelijken, maar zij uitten hun ergernis over de aanmatigingen der Jezuieten, die het steeds op de rijkeren voorzien hadden en de overige geestelijken van de ondersteuning, die zij noodig hadden, beroofden. Ook de geschiedenis met de klopjes was eigenlijk een geldzaak. De Jezuieten trachtten namelijk den pastoor te Haarlem, die met de zielzorg over deze maagden was belast, te verdringen daar er meerdere rijken onder haar waren [1]). Vosmeer schreef herhaaldelijk aan zijn agent te Rome, Gravius, opdat de paus over de hangende geschillen beter zou worden ingelicht.

Vooral sedert het sluiten van het Bestand traden de Jezuieten stouter op. Een Jezuiet, Matthias, beweerde bijvoorbeeld, dat hij door zijne oversten naar Leiden was gezonden en dat het gezag over de daar aanwezige geestelijken hem was opgedragen. Zulke voorvallen, gevoegd bij de driestheid, waarmede sommige vreemde priesters, die sedert het teekenen van het Bestand over de grenzen gekomen waren, optraden en overal tot ongenoegen der Staten inzamelingen hielden [2]), brachten Vosmeer er toe den 16en December 1609 te Utrecht een edikt uit te vaardigen [3]). Daarin verbood hij aan alle geestelijken — saeculieren en regulieren — om in plaatsen, waar aangestelde

1) *N. Broedersen*, *Tract. Hist.*, V, p. 129—142.

2) In een brief van J. Wachtelaar van 13 Febr. 1613 heet het: « Wie en hoevelen het waren in den verleden tijd, die er zich op toelegden, niet om zielen maar om geld te verzamelen, vóór dat de beschikking van uwe Hoogw. [Vosmeer] de buitensporige collecten verbood, is, meen ik, aan ieder uit het volk genoeg bekend. Daarom alleen ook zoeken de Staten der provincies de burgerlijke rechtvaardigheid hunner plakkaten te verdedigen tegen indringende monniken. Ik herinner mij het geval, dat zeven of acht tegelijk uit verschillende provincies met aanbevelingsbrieven naar onze stad [Utrecht] gezonden werden om liefdegaven te vragen voor de herstelling van altaren, kerken, kapellen, gaanderijen enz., die in de gewesten van Braband en Vlaanderen verwoest waren geworden ». (*Bijdragen voor de geschiedenis van de Roomsch-Katholieke kerk in Nederland*, blz. 79).

3) *N. Broedersen*, *Tract. Hist.*, V, p. 152—153. In den aanhef wordt gezegd: «Cum Ecclesiae profectus in sacrorum canonum observatione consistat, omnis ordo confundatur, si Pastores in suo munero impediantur; intollerabile visum est, quod quidam Religiosi, qui ad auxilia Pastorum se missos profitentur, non tantum eorum jura perturbent, sed etiam ad paucorum inquietorum hominum sollicitationes Pastoribus a nobis rite constitutis novos superordinare in contemptum nostrum et Sedis Apostolicae, cujus fungimur autoritate, praesumunt». Het *Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.* I, 227 v.v. bevat een artikel: Tractatus de juris titulis quibus innititur possessio stationum patrum S. J. in foederato Belgio 1592—1701, door pater van

pastoors zijn, buiten zijne toestemming sacramenten te bedienen of te prediken. En daar het hem gebleken was, dat op verschillende tijden maar vooral in het laatste jaar zich meerdere personen hadden ingedrongen — en daarbij personen die niet eens geestelijken waren, — die aanboden geestelijke functies te verrichten en zich daarvoor onder den schijn van aalmoezen lieten betalen, verbood de Vicaris bij straffe van den ban vreemde priesters te ontvangen, bij de uitoefening van priesterlijke functies behulpzaam te zijn, met dit doel samenkomsten bijeen te roepen of om inzamelingen te doen. Denzelfden dag, waarop het edikt werd uitgevaardigd, had Vosmeer naar Gravius te Rome geschreven en dezen uiteengezet, wat hem tot het nemen van dezen maatregel gedrongen had [1]). Daardoor zal hij tevens verkeerde uitleggingen van zijn bedoelingen hebben willen voorkomen.

Natuurlijk dat een dergelijk edikt den Jezuieten moest mishagen. Zij trachtten door bemiddeling der Belgische geestelijkheid verzachting van het besluit te verkrijgen en werkten tevens te Rome. Bij de Belgische bisschoppen slaagden zij niet; zoodra dezen omtrent den stand van zaken waren ingelicht, stelden zij den Vicaris in het gelijk. De bisschop van Antwerpen had zelf zijn ergernis te kennen gegeven over de schaamtelooze wijze, waarop de regulieren hunne inzamelingen hielden, waardoor het reeds tot een spreekwoord was geworden: „Gods barmhartigheid en de inhaligheid der priesters zijn eindeloos”. Te Rome waren de Jezuieten gelukkiger. In een brief van 13

Lommel uit het Archief te Brussel medegedeeld. Op hoogst eenzijdige wijze wordt daarin de geschiedenis der orde in Nederland verhaald. Van het edikt wordt b.v. niet medegedeeld, wat er de aanleiding toe was.

[1]) Daarin heet het: «Ad haec refertur mihi, quod in locis optime ordinatis, et ubi sunt Pastores in Theologia Doctores sive Licentiati, et qui optime suo ministerio cum totius populi aedificatione et laude funguntur, Praefectus, quem vocant, missionis Arboreus superordinaverit ex suis Pastores, et quod in eum finem a discolis nonnullis, quibus adhaeret, fiant collectae. Cumque ex omni fere loco Brabantiae et Flandriae hoc aestate huc accesserint diversi Religiosi, eleemosynas colligentes, et disciplinam Ecclesiae perturbantes: insuper homines quidam nullius fidei, qui se Doctores et Religiosos ac Sacerdotes dicerent, cum ineptissimi essent; adeo ut ad Ordines Hollandiae querelae devenerint, et moniti simus, collectas impedire, dedimus constitutionem... (*Broedersen*, *Tract.* V, p. 153).

Maart 1610 gelastte de kardinaal Mellinus aan Vosmeer om zijn ordonnantie terug te nemen en eenige van elders komende priesters toe te laten, ook daar waar reeds priesters werkzaam waren. Hieraan kon de Apostolische Vicaris geen gehoor geven; hij beriep zich tegenover den kardinaal op de instemming welke zijn edikt bij de hoogere geestelijkheid in België gevonden had. Ditmaal smaakte hij de voldoening, dat kardinaal Mellinus zijn opdracht terug nam.

Intusschen hadden de Jezuieten eenige blijken van toenadering gegeven. Den 18en Mei 1609 schreef de pater provinciaal Franciscus Flerontinus aan Vosmeer om zijn spijt over de heerschende oneenigheden uit te drukken en zich bereid te verklaren tot eene schikking. In het antwoord van den Vicaris van 31 Mei werd er op gewezen dat de schuld bij de Jezuieten lag. In het wederantwoord van Flerontinus van 6 Juni werd een zeer verzoenende toon aangeslagen en op nieuw de wensch tot samenwerking te kennen gegeven. Wellicht was er een wenk uit Rome gegeven; in elk geval was het gevolg dat den 30sten Juli 1609 twee Jezuieten, de paters Arboreus — overste der missie — en Willem de Leeuw te Utrecht samenkwamen met eenige wereldlijke priesters, Moerendael, Arn. Esschius en Adr. Oirschot. Daar werden eenige artikelen ontworpen, welke voor beide partijen bindend zouden zijn. Den 8sten September hechtte de Vicaris er zijne goedkeuring aan, maar er verliepen nog eenige maanden, vóór het verdrag tot stand kwam. Den 24en Februari 1610 reisde Vosmeer over Antwerpen en Mechelen naar Brussel, waar hij met den pater provinciaal en den rector meermalen een onderhoud had. Van deze onderhandelingen gaf hij een uitvoerig verslag in een brief aan Gravius te Rome van 29 Mei 1610 [1]). Uitvoerig had de Vicaris aan beide paters zijn bezwaren over de in zijn gebied werkzame Jezuieten uiteengezet. Zij spraken hem niet tegen, waren integendeel zeer bescheiden en drongen bij Vosmeer telkens op vergevensgezindheid over het gebeurde aan, met de verzekering dat het in de toekomst beter worden zou. De pogingen destijds aangewend om den Vicaris te overreden den bisschopszetel van Roermond

[1]) *Broedersen*, *Tractatus*, V, p. 169—178.

aan te nemen, waren wellicht niet vreemd aan de vredelievende stemming der Jezuieten. Althans hunne tegenstanders zagen in deze pogingen een streven der paters om van den hun lastigen Vicaris bevrijd te worden.

Den 8en Maart 1610 werden de ten vorigen jare ontworpen artikelen door den Apostolischen Vicaris en den pater provinciaal bekrachtigd. Ontegenzeggelijk had de Vicaris hiermede een overwinning behaald; op alle hoofdpunten werden zijne eischen ingewilligd [1]). De Jezuieten zouden bij de uitoefening der priesterlijke bediening aan de voorschriften van den Vicaris gebonden zijn. Op plaatsen, waar gevestigde pastoors werkzaam waren, zouden de in deze gewesten toegelaten leden der societeit de drie sacramenten van doop, huwelijk en laatste oliesel niet mogen toedienen zonder toestemming van den pastoor; tevens werden zij verplicht de namen der personen, aan wie de sakramenten waren toegediend, benevens die der getuigen aan den pastoor op te geven. Ook voor het houden van bijeenkomsten was de toestemming van den pastoor der plaats noodig. In die plaatsen, waar geen pastoor voortdurend verblijf hield, werd den paters vrijheid gegeven de genoemde sakramenten te bedienen bij afwezigheid van den pastoor tot wiens zielzorg de plaats behoorde, echter altijd onder voorbehoud van het opgeven der namen. In plaatsen eindelijk waar geen pastoor was aangesteld zouden de eenmaal toegelaten paters het recht hebben de werkzaamheden van pastoor te verrichten; er werd echter bij bepaald dat niet meerdere Jezuieten tegelijk werkzaam zouden zijn in een bepaalde plaats. Wat de leer betrof, werd vastgesteld dat geen nieuwigheden door de Jezuieten mochten worden ingevoerd. Bij verschil van meening zou het gevoelen van den Vicaris worden gevraagd en dat zou verbindend zijn, totdat de paus anders mocht besluiten. Kenschetsend voor de staatkundige gevoelens der Katholieke geestelijkheid zijn eenige bepalingen van het hier besproken verdrag. Beide partijen kwamen overeen dat als schuldig aan kerkscheuring met den ban zouden worden gestraft zij die zich bij kettersche hooge-

---

[1]) Het verdrag is afgedrukt bij *Broedersen a. w.*, p. 159—161.

scholen lieten inlijven of inschrijven [1]); het bijwonen van bruiloftsfeesten van Protestanten werd slechts bij uitzondering toegestaan; de vaart op Indië werd verklaard voor Katholieken niet gewenscht te zijn, met het oog op de daaraan verbonden zeerooverij, en, last not least, werd het verkoopen van kleederen en levensmiddelen aan ketters, die met Katholieken in strijd waren, verboden evenals het vervaardigen en verkoopen van wapens [2]).

Den dag na het sluiten der overeenkomst richtte de pater provinciaal een schrijven aan de hier werkzaam zijnde Jezuieten, waarin van de artikelen mededeeling gedaan en op getrouwe naleving aangedrongen werd, terwijl — eigenaardig genoeg — hierbij een vermaning gevoegd was om vooral aan armen en behoeftigen hunne zorgen te wijden. Tevens schreef kardinaal Mellinus den 3en Juli aan Vosmeer, dat de paus en de kardinalen hunne goedkeuring hadden geschonken aan zijne rechtvaardiging van het edikt van 16 Dec. 1609 en zijn gedrag billijkten. Het verdrag met de Jezuieten werd wel niet door den paus bekrachtigd, maar toch werd op naleving er van aangedrongen.

Zoo scheen de vrede geteekend en een eendrachtige samenwerking voor de toekomst verzekerd. In werkelijkheid was er niets veranderd; reeds den 15en April 1610 schreef Vosmeer aan zijn broeder dat hij een nieuwen krijg met de regulieren voorzag. In de eerstvolgende jaren bleef het bij de oude klachten over de Jezuieten, die hier geen geregeld kerkwezen wilden erkennen en beweerden, dat men zich hier niet aan de gewone wetten en canones houden kon. Van hun kant beschuldigden zij den Vicaris van misbruik te maken van de artikelen, want hij, zoowel als de zijnen, weigerden steeds als de leden der

---

[1]) « Ad propositas et controversas quaestiones dicimus, licere studere Franekerae et Leydae, sicut alibi; sed non inscribi aut incorporari Universitati haereticae sine labe schismatis, prout respondit fel. recordationis Clemens Octavus, et definierunt Illustrissimi Cardinales Congregationis Sancti Officii, volentes ut qui deliquerunt, abjurent delictum, et absolvantur ab excommunicatione».

[2]) «Vendere ex professo vestes et victualia, ut ad castra haereticorum, contra Catholicos militantium deferantur, dicimus, non licere, prout non licet tormenta et arma bellica in eum finem facere aut vendere».

Societeit overeenkomstig de artikelen de bevoegdheid trachtten te verkrijgen om de sacramenten te bedienen. Dat zij niet geneigd waren zich eenvoudig aan den Vicaris te onderwerpen, bleek dezen uit een brief van den aartsbisschop van Mechelen, Mattias Hovius. Deze schreef den 25[en] April 1611 aan Vosmeer, dat de Aartshertog hem verzocht had naar middelen te zoeken ten einde aan de herhaalde klachten over den Vicaris en zijne geestelijkheid een einde te maken; die klachten hadden ook betrekking op wat als overdreven gestrengheid en weinig toegevendheid werd gelaakt, terwijl de tijdsomstandigheden dringend gematigdheid schenen voor te schrijven. Vosmeer antwoordde door te wijzen op de artikelen, die met instemming der Jezuieten waren vastgesteld en, zoowel als zijn bekend edikt, de goedkeuring des pausen wegdroegen. Tevens ontveinsde hij den aartsbisschop zijn misnoegen niet over de dubbelhartigheid der paters, die tegenover hem den schijn aannamen van instemming met de artikelen, steeds een beroep op zijn vergevensgezindheid deden en het lieten voorkomen alsof zij hem wilden eerbiedigen en tegelijkertijd allerlei beschuldigingen tegen hem inbrachten en hem achter zijn rug belasterden. Voor een man als Sasbout Vosmeer, die zich bewust was alle krachten te hebben aangewend tot instandhouding en opbeuring van zijne kerk, maar daarbij aanspraak maakte, dat zijne rechten geëerbiedigd zouden worden, was het hinderlijk te weten dat steeds te Brussel en te Rome tegen hem gekuipt werd. Het kan niet bevreemden als wij hem hooren klagen over de beschuldigingen welke te Rome tegen hem werden ingebracht, zonder dat hij er van op de hoogte werd gehouden. Wel drong nu en dan iets van de aantijgingen tot hem door; met name noemt de Vicaris in brieven van 26 Oct. 1611 en 28 Febr. 1612 de beschuldiging dat hij door allerlei listen de bisschoppelijke waardigheid bemachtigd en om den nuntius voor zich te winnen, hem een koets met vier paarden ten geschenke zou hebben gegeven. Ook wist hij dat de Jezuieten te Rome ijverig bezig waren geweest om zijne afzetting te verkrijgen. Tot ondersteuning van hun verzoek beriepen zij zich op een verzoekschrift van 80 Nederlandsche Katholieken. Hunne poging om zelf het bestuur over de missie in handen te krijgen mislukte ditmaal. Zelfs

werd den generaal der orde gelast, den overste der missie hier te lande, pater Arboreus, terug te roepen. Aan vermaningen om de hand te houden aan de artikelen haperde het niet. Zoowel den 1en Juni als den 23en October 1613 schreef de Nuntius te Brussel dat hij op last des pausen de Jezuieten had aangeschreven om de artikelen niet te overtreden. Heel veel werkte dit echter niet uit. Tot aan zijn dood toe hooren wij den Vicaris klagen over de moeielijkheden, hem door de paters berokkend. Kort voor zijn sterven zette hij nog eenmaal den toestand der Katholieke kerk hier te lande uiteen en ook in dit stuk werd een donker tafereel opgehangen van de werkzaamheid der Jezuieten [1]).

Den 3en Mei 1614 stierf Sasbout Vosmeer en den 11en October werd het Apostolisch breve uitgevaardigd, waarbij Filippus Rovenius tot Apostolisch Vicaris benoemd werd.

Reeds tijdens het leven van Vosmeer was er sprake geweest om hem een coadjutor toe te voegen, die dadelijk na zijn dood hem zou kunnen opvolgen. De Apostolische Vicaris was gestorven voor dat die pogingen tot een uitkomst hadden geleid. Meerdere oorzaken hadden hiertoe medegewerkt; de kapittels van Utrecht en Haarlem konden het over den persoon niet eens worden; de Jezuieten trachtten een der hunnen als coadjutor te zien

---

[1]) «In dubiis occurrentibus suae Societatis sequuntur consultores, unde fit, ut saepius recedant ab iis quae ab Ordinaris praescripta vel approbata et in praxim recepta fuerunt in his regionibus vg. in intitulatione haereticarum Universitatum, mercatura Indica, contractu Matrimonii coram haeretico Ministro. In nonnullis restítutionibus pactionibus cum Ecclesia, aliisque similibus.

Unde manifeste sequitur, quod in locis, ubi P.P. Societatis versantur, debilitetur vigor Ecclesiasticae disciplinae, et obedientia tam erga Superiorem, quam saeculares Sacerdotes.

In conventibus faciendis ita se gerunt ut saeculares Sacerdotes de ipsis passim conquerantur, et forte non immerito, cum persecutione per ipsos excitata, ipsi abeant, vel lateant, saecularibus Sacerdotibus remanere coactis, qui necessitatibus subvenire debent in periculis.

Ad loca peste infecta non scimus quod aliquis ipsorum accesserit, sed de quibusdam ipsorum constat quod tali casu solitam suam operam subduxerint. Parvas Eléemosynas non accipiunt, Testamenta, pia legata, vel dona majora non recusant. Simile est de Reliquiis et Ornamentis Ecclesiasticis. In habitu et victu politiore Sacerdotes nostrates a Sacerdotibus Societatis Jesu superantur». (*Broedersen, Tract.* V, p. 239).

aangewezen; daarenboven wilde de Aartshertog Albert tijdens het Bestand zich met deze zaak niet inlaten, om de gevoeligheid der Staten-Generaal niet op te wekken [1]). Dit laatste punt eischt wellicht eenige toelichting. De pausen Paulus IV en Pius IV hadden door bullen van 18 Mei 1559 en Januari 1560 aan Filips II en zijne opvolgers het recht toegekend titularissen voor het aartsbisdom Utrecht en de onderhoorige bisdommen aan te wijzen. De vraag in hoeverre hier tegen het kanonieke recht gezondigd werd, kan buiten bespreking blijven; hier zij slechts vermeld, dat tengevolge dezer besluiten herhaaldelijk onderhandelingen zijn gevoerd tusschen de kapittels, de vorsten der Zuidelijke Nederlanden en den paus. Tevens levert dit een bijdrage voor de kennis van de dubbelzinnige houding der Nederlandsche geestelijkheid, die twee heeren tegelijk diende. Vosmeer en Rovenius trokken beide jaargelden van de aartshertogen. Blijkt hieruit niet voldoende dat de regeering des lands recht had op hare hoede te zijn tegenover mannen, die geld aannamen van vorsten met wie zij in oorlog was, en door hunne onderhandelingen met die vorsten het bewijs gaven dat zij hen als de wettige opvolgers van Filips beschouwden?

De nieuw benoemde Apostolische Vicaris, Filippus Rovenius, was in 1575 te Deventer geboren. Hij had te Leuven gestudeerd en daar tot de leerlingen van Jacobus Jansonius behoord. Achtereenvolgens had hij reeds verschillende waardigheden bekleed. Bij de oprichting van het collegie van Willebrord en Bonifacius was hij tot voorzitter aangesteld. Later was hij algemeen vicaris van het bisdom van Deventer geworden, terwijl hij achtereenvolgens tot kanunnik, deken en ten slotte tot proost van Oldenzaal werd verheven. IJverig werkzaam voor de belangen zijner kerk, kon bij hem — als bij de meesten zijner tijdgenooten — van verdraagzaamheid jegens andersdenkenden wel geen sprake zijn. Dat ondervonden de Doops-

[1]) Daar dit werk niet bedoelt een geschiedenis der Katholieke kerk in Nederland te zijn worden deze onderhandelingen hier slechts ter loops vermeld. De geschiedenis der Kath. kerk onder Vosmeer, Rovenius en hunne opvolgers vindt men beschreven in de bekende werken van *Broedersen*, *van Heussen en van Rhyn*, *Hoynck van Papendrecht*, *Dupac de Bellegarde*, *Bennink Janssonius*, *Nippold*, *Bijdragen voor de gesch. der R. K. kerk in Nederland*, enz.

gezinden en Hervormden in Overijssel in het jaar 1612 [1]); daarvan gaf hij ook het doorslaande bewijs toen hij in 1627 bij de autoriteiten in de Zuidelijke Nederlanden er op aandrong, dat de predikanten uit Twente zouden worden verdreven [2]). Blijkt hieruit tevens reeds zijn politieke gezindheid, de verschillende verslagen door hem over den toestand der aan hem toevertrouwde kerk naar Rome gezonden, getuigen er voor hoezeer hij van de Katholieke vorsten, die over de Zuidelijke provincies den scepter voerden, alleen heil verwachtte. Wij zagen reeds dat hem door de aartshertogen een jaargeld was toegelegd. Tot kenschetsing zijner gezindheid doet het er weinig toe, dat deze wedde gewoonlijk niet werd uitbetaald. Terwijl Rovenius in 1623 te Rome vertoefde en de hulp der Infante bij zijn geschillen met de Jezuieten trachtte te winnen, schreef hij haar o. a. den 22sten Juli, dat hij naar Holland terug moest, ook „pour maintenir les fidelles en nostre saincte Foy et en l'affectation de vrays subjects envers V. A." en iets verder: „veu mesmement que cela peut beaucoup servir pour entretenir en obeissance et bonne affectation envers sa Majesté Catholicque et V. A. leurs Princes natureles, les Catholiques des Provinces rebelles" [3]). Veelzeggend zijn ook de klaagtoonen, in zijn laatste verslag — dat van 1650 — aangeheven over den vrede van Munster, van welken hij voor de Katholieken niets goeds verwachtte [4]).

---

[1]) Zie: *Blaupot ten Cate*, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel*, enz. I. 109, II, 56 vv. en 187.

[2]) In de « *Descriptio missionis factae ab Illmo. Dno. Rovenio* » van 6 Okt. 1629, is op het jaar 1627 vermeld: « Recuperata non nihil valetudine instititi apud Serenissimam infantem, Cardlem. della Cueva, Marchionem Spinola, ut pro solatio catholicorum curarent concionatores haereticos ex Twentia pelli ». (*Handschrift O-B. Cl. U.*)

[3]) *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr. IV*, 298 *en* 299. En in een schrijven van 12 Aug. 1623 aan den deken van Oldenzaal uit hij zich aldus over de gevolgen, die een partij kiezen van de Infante voor de Jezuieten zou kunnen hebben: « ita ut timendum sit, quod etiam Catholici, qui hactenus Serenissi. Infanti et Regi optime fuerunt affecti, deinceps alienabantur » (*Aldaar*, XIV. 383.).

[4]) « . . . nec speranda magna emendatio per hanc talem qualem cum Rege Hispaniarum pacem sed peiora mala timentur quando se iam haeretici pro legitimis Dominis Hollandiae et Confoederatarum partium agnosci gloriantur. Hinc in pluribus Locis Zelandiae, praesertim Transisilaniae et Frisiae crescit in Catholicos persecutio, gemunt pij se a Legitimo suo Rege Catholico plane derelictos et haereticis traditos. » (*Handschr. O-B. Cl. U.*)

Toen Rovenius dit laatste verslag opstelde was hij reeds een grijsaard van 75 jaar en kon hij terugzien op een langdurigen loopbaan, rijk aan wederwaardigheden. Vervolgingen waren hem niet bespaard gebleven en het banvonnis, door de regeering des lands over hem uitgesproken [1]), had hem meermalen bij het vervullen zijner ambtsplichten belemmerend in den weg gestaan. Toch bestond er reden tot tevredenheid. Het aantal wereldlijke priesters, die met den Vicaris aan den opbouw der Katholieke kerk arbeidden, was gestadig geklommen. Uit het volgende overzicht van het aantal wereldlijke geestelijken, zooals dit in eenige verslagen door Rovenius werd opgegeven, kan dit blijken.

Verslag van het jaar.	Aantal wereldlijke geestelijken.
1616	bijna 200
1617	± 250 (?)
1619	200
1631	246
1634	300
1638	350
1646	meer dan 300
1650	400 (?)

Deze geestelijken ontvingen voor het grootste gedeelte hun opleiding te Keulen en te Leuven. Wij zagen vroeger [2]), dat te Keulen een college voor aanstaande geestelijken, door Haarlem en Utrecht was opgericht. Tevens werd reeds met een enkel woord vermeld dat geschillen over geldzaken aanleiding waren, dat later een splitsing tot stand kwam. In 1616 besloot het Haarlemsche kapittel een eigen college te Leuven in te richten. Dit geschiedde evenwel niet zonder tegenkanting van de zijde van het Utrechtsche kapittel. Terecht werd opgemerkt — en de ondervinding zou de juistheid van dit bezwaar doen uitkomen — dat het, met het oog op de regeering des lands, niet geraden was het nieuwe college naar de zuidelijke Nederlanden te verplaatsen. Juist om moeielijkheden met de regeering te voorkomen, was in vroeger tijd de keuze op Keulen gevallen.

[1]) Zie hieronder, Hoofdstuk IV.

[2]) Blz. 22.

Haarlem zette echter door en sloot in 1616 met Rovenius een overeenkomst, waarbij het kapittel hem als Apostolisch Vicaris ook voor het Bisdom van Haarlem erkende, en de Apostolische Vicaris van zijn kant verklaarde het kapittel als wettig te erkennen en zijne rechten als kathedraal kapittel bij openstaanden zetel te zullen handhaven. Er waren nu twee seminaries, dat van den H. Willebrordus en Bonifacius te Keulen voor de geheele missie, en Pulcheria — zoo genoemd naar het beeld der Maagd Maria, dat boven den ingang prijkte — te Leuven, waarvan Cornelius Jansonius de eerste president en dat alleen voor het bisdom Haarlem bestemd was [1]. Terwijl in 1613 het aantal studenten te Keulen veertig bedroeg, geeft het verslag van Rovenius van 1619 voor ieder der seminaries het getal dertig; ook hier was voortdurende toeneming te vermelden, het verslag van 1643 begroot — evenals volgende verslagen — het aantal studenten in de beide seminaria op tachtig.

Niet alleen het aantal wereldlijke geestelijken nam toe; naar evenredigheid nog sneller aanwas valt bij de geordenden waar te nemen. De statistiek der verslagen van den Vicaris leert dienaangaande het volgende:

Verslag v. h. jaar	Jezuieten.	Francis-kanen.	Domi-nikanen.	Kapu-cijnen.	Augustijnen.	Karme-lieten.	Bene-dictijnen.	Bogarden.
1616	15	(niet opgegeven)	—	—	—	—	—	—
1617	16 à 17	7	—	—	—	—	—	—
1619	20	7	4	—	—	—	—	—
1631	53	18	14	8	4	—	—	—
1634	65	20	18	8	5	—	—	—
1638	70	24	20	8	10	—	—	—
1646	63	25	26	7 à 8	12	2 à 3	5	1
1650	70	26	27	7 à 8	11	4	5	1

Deze snelle vermeerdering van het aantal reguliere geestelijken bleef niet zonder invloed op den bloei der Katholieke kerk, maar het behoeft wel nauwelijks betoog, dat de verhou-

---

[1]) *J. F. Vregt, De vroegere collegien of seminarien tot opleiding van geestelijken voor de Hollandsche missie. (Bijdragen voor de gesch. v. h. bisdom van Haarlem*, VIII, blz. 258 v.v.)

ding tusschen wereldlijke en geordende priesters er niet beter door werd. Rovenius was bezield met vurigen ijver voor de uitbreiding zijner kerk, evenzeer echter eischte hij gehoorzaamheid van hen, die als mede-arbeiders in het veld der Hollandsche missie werkzaam wilden zijn. En tot volledige gehoorzaamheid aan den Apostolischen Vicaris waren — wij zagen het reeds — de hier werkzame leden van geestelijke orden niet bereid. In het breve waarbij Rovenius tot Apostolisch Vicaris was aangesteld, had de paus de geordenden aan hem ondergeschikt verklaard, voor zooverre zij hier geen overste hadden [1]). Deze clausule vooral was het, die tot heel wat moeielijkheden aanleiding gaf. Reeds spoedig na het optreden van den nieuwen dignitaris verneemt men weder de gewone klachten over het niet naleven van de artikelen van 1610. Wel vaardigde Rovenius den 21[en] Augustus 1616 een decreet uit waarin uitdrukkelijk gelast werd zich overeenkomstig die artikelen te gedragen, maar veel verandering bracht dit niet in den toestand, evenmin als de vernieuwing van het decreet in 1620. Datzelfde jaar had aan Rovenius de waardigheid van Aartsbisschop gebracht. Den 8[en] November 1620 werd hij door den Brusselschen Nuntius, bijgestaan door den aartsbisschop van Mechelen en den bisschop van Antwerpen tot aartsbisschop van Filippi gewijd. Het lag in de bedoeling dat Rovenius als aartsbisschop van Utrecht zou optreden, maar de aartshertog Albertus wilde, zoolang het Bestand duurde, hem dien titel niet verleenen. Wel beloofde hij na het eindigen van den wapenstilstand aan het verlangen om den gevraagden titel toe te staan, gehoor te zullen geven,

---

1) «Tibi, durante tuo officio hujusmodi, plenam et amplam super omnibus cujuscumque Ordinis, etiam Mendicantium ac instituti Societatis Jesu, ingredientibus Províncias Tibi commissas, tam in his, quae concernunt administrationem Sacramentorum, quam circa doctrinam Catholicam et disciplinam, etiam quod habeant tales Regulares obedientiam suorum Superiorum, et missi sint Religionis adjuvandae causâ, dum modo tamen in eadem Provincia non adsint Superiores dictorum Regularium ibi degentes, superioritatem et autoritatem omnimodam, et eamdem, quam eorum Superiores haberent, si in eisdem partibus residerent, ita ut illos et quemlibet eorum circa praemissa visitare, corrigere, et reformare et contradictores quoscumque per censuras et poenas Ecclesiasticos, aliaque opportuna juris et facti remedia cogere et compellere possis et valeas, autoritate Apostolica, tenore praesentium concedimus, non obstantibus quibusvis constitutionibus et ordinationibus Apostolicis." *(Broedersen, Tract. Hist.* v., p. 242.)

doch de dood verhinderde dit voornemen. De Infante Isabella wilde hiertoe op eigen gezag niet overgaan en verwees de geestelijkheid — die bij haar hierop aandrong — naar den koning van Spanje, Filips III. Werkelijk deed de geestelijkheid van Utrecht en Haarlem in 1626 een beroep op den koning door bemiddeling van Cornelis Jansenius. Kenschetsend alweder voor de gezindheid van de Katholieke geestelijkheid hier te lande is de aanhef van het verzoekschrift: „Word met alle nedrigheit vertoont van wegens de Prelaaten en al de Geestelijkheit van het Aarts-bisdom van Utregt en de onderhoorige Bisdommen, uyt eenige honderde Priesters bestaande, dewelke in Holland en ... Provincien onder het juk der on-Katolijken, de eer, het welwezen en het gezag van Godt, van de Katolijke Kerk, en van Uwe Majesteit, met de uyterste prijkelen ... trachten uyt te breiden," terwijl wij aan het slot lezen: „Dierhalven bidden en verzoeken (de voornoemde Smeekers) dat het uwe Katolijke Majesteit believe, om den wille van Godt en van de H. Kerke, en ook om haar eigen voordeel, deeze gonst en genade aan haare allergetrouwste Onderdaanen te bewijzen, van ... Rovenius tot Aarts-bisschop van Utregt te benoemen" [1]). Het antwoord van den koning schijnt onbekend te zijn; zeker is evenwel dat Rovenius den titel van aartsbisschop van Utrecht herhaaldelijk gebruikt heeft. Dit was een der redenen, waardoor hij zich een banvonnis op den hals haalde.

Eenig denkbeeld van de grieven, die door wereldlijken en geordenden tegen elkander werden ingebracht, geeft een briefwisseling tusschen Rovenius en eenige Jezuieten [2]). In 1617 had de generaal der orde hier 19 vaste staties opgericht. Sedert was het streven der Jezuieten om voor de hier toegelaten leden der societeit de vergunning te bekomen eenen „socius" te hebben, zoowel als te zien vastgesteld, dat waar een Jezuiet kwam te overlijden of zijn statie moest verlaten, hij door een ander lid zijner orde zou worden opgevolgd. Den 23[en] Augustus

---

[1]) *van H(eussen) en van R(hijn). Kerk. Hist. en Oudheden der zeven Vereen. Prov.* (in-fol.) I, 417 en 418.

[2]) *Brieven en andere bescheiden van, aan of over Philippus Rovenius . . .* 1614—1651. (Medegedeeld door pater A. van Lommel in: *Archief v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XIV, 120—232, 360—400.)

1621 dan vroeg de overste der missie hier te lande, pater L. Makeblijde, aan Rovenius de vergunning om in zijn woonplaats Delft nog een Jezuiet als assistent te mogen hebben, aangezien hij in genoemde plaats het werk alleen niet meer afkon. In zijn antwoord van 19 November 1621 nam de Apostolische Vicaris de gelegenheid te baat om den pater in kennis te stellen van de grieven, die hij tegen de leden der orde had. In de eerste plaats verklaarde hij zich bereid het verzoek om een assistent in te willigen, ofschoon hij er bijvoegde dat noch hij, noch de wereldlijke priesters te Delft de noodzakelijkheid er van inzagen. Daarop herinnerde hij aan de gehoorzaamheid, welke de Jezuieten hem verschuldigd waren en wees hij er op, hoe onlangs een Jezuiet had laten verluiden, dat de paters wel de bevoegdheid tot het bedienen der Sacramenten van den Apostolischen Vicaris ontvingen, maar in het uitoefenen er van niet van hem afhankelijk waren. De Apostolische Vicaris ontkende de juistheid dezer redeneering met een beroep op het breve zijner aanstelling. Erger nog had pater Maillart het gemaakt, die onlangs in het publiek had verklaard, dat de Jezuieten niet onder de jurisdictie van den Vicaris stonden, dat zij door den paus onafhankelijk van die jurisdictie waren verklaard en dat zij zich niet aan de ordonnantiën van den Apostolischen Vicaris hielden, tenzij zij dezen rationabiles achtten. Over deze stoutheid vertoornd, vroeg nu Rovenius aan pater Makeblijde kort en goed te willen verklaren of hij erkende, dat hij zoowel als zijne medearbeiders in alles aan den Apostolischen Vicaris ondergeschikt waren. Mocht het antwoord ontkennend uitvallen, dan zou Rovenius zich verplicht achten in het vervolg aan niemand meer de bevoegdheid tot de uitoefening der pastoralia te verleenen en de reeds verleende toestemmingen terug te nemen [1]). Vervolgens somde Rovenius nog andere grieven op.

[1]) Velim itaque ut Reverentia Tua sententiam suam categorice et plane nobis transmittat: an se suosque, quamdiu hic agunt et in subsidium animarum collaborant, in iis, quae regimen ecclesiasticum, sacramentorum administrationem et doctrinam ac disciplinam ecclesiasticam concernunt, Vicarii apostolici directioni subesse agnoscant, nec ne? Quod si subesse nobis in hac parte (secundum mandatum Sedis apostolicae) detrectetis, necessarium erit, ut deinceps nemini qui id recusat, pastoralium administrationem concedam et eam, quam dedi, revocem, aliaque opportuna juris et facti remedia adhibeam». (*A. w.*, blz. 153).

Pater Patius te Leiden hield aldaar godsdienstoefeningen zonder wettig te zijn toegelaten, ja! tegen het verbod van den Vicaris in. Over de aanmatigende handelingen van dezen pater en van pater Maillart, waren ook van elders klachten ingekomen. Ook te Utrecht gaven de Jezuieten aanstoot; daar waren het vooral de Paters Wezius en Greve, die op eigen gezag godsdienstoefeningen hielden.

Het antwoord van Makeblijde is gedagteekend van 23 November 1621. Hij verklaarde in geen enkel opzicht in strijd met het bevel des pausen te willen handelen, maar meende den Vicaris opmerkzaam te moeten maken, dat de bevoegdheid die aan Rovenius over de geordenden was gegeven, slechts betrekking had op dezulken, die hier geen Overste hadden. Dit nu was met de Jezuieten wel het geval, want hij — Makeblijde — was hier overste met dezelfde bevoegdheid als de rectoren in de colleges. Voor verder op de gestelde vraag in te gaan, zou hij aan den pater provinciaal schrijven. Hij beklaagde zich over de bedreigingen van Rovenius; de Jezuieten hadden slechts het heil der zielen op het oog. Waren er onder hen, die zich niet behoorlijk gedroegen en het gezag van den Vicaris ondermijnden, dan was hij bereid daarop orde te stellen, en des noods te zorgen dat de schuldigen naar hun college werden teruggezonden.

Bevredigd was Rovenius door dit schrijven volstrekt niet en in een brief aan Makeblijde van 3 December 1621 drukte hij zijn leedwezen uit, dat hij geen volledig antwoord ontvangen had. Waarom in een zoo duidelijke zaak nog het oordeel van den pater provinciaal moest worden ingeroepen, verklaarde hij niet te begrijpen. In het vervolg zou hij geen priesters meer toelaten, die zijn gezag niet wilden erkennen. Hij drukte zijn verlangen uit dat de Jezuieten in het vervolg zich niet meer zouden indringen zonder toegelaten te zijn, om op eigen gezag vergaderingen en godsdienstoefeningen te houden. Van medewerkers, die het wettig gezag niet erkenden en de orde verstoorden, had men meer last dan hulp. De door Makeblijde opgeworpen exceptie, alsof de Jezuieten niet aan het gezag van den Vicaris waren onderworpen, werd door dezen bestreden. Een dergelijke uitlegging was niet de bedoeling des pausen

geweest. Om van overste in den gewonen zin des woords te kunnen spreken was het noodig, dat de Jezuieten „collegialiter" of „conventualiter" samenwoonden, wat hier het geval niet was [1]). Ten opzichte van de aanbieding van Makeblijde om de zijnen — zoo noodig — ter verantwoording te roepen, antwoordde Rovenius: „Ik neem uw aanbod aan, en weiger niet u in te lichten, indien ik op de uwen aanmerkingen heb, maar niet in dien zin alsof ik van u zou afhangen, daar ik door den paus tot rechter en bestuurder ben aangesteld. Ik wil echter gaarne de beweegredenen van u en de uwen vernemen en van uw hulp gebruik maken tot uitvoering van datgene wat ik noodig oordeel."

Had Makeblijde geschreven dat hij het oordeel van den pater provinciaal zou inroepen, deze — A. Sucquet — richtte zich den 20sten December 1621 met een brief tot Rovenius, waarin „categorice" werd verklaard, dat de Jezuieten niet aan den Apostolischen Vicaris ondergeschikt waren, daar zij hier een eigen overste hadden. Het deed er volgens hem niets toe of zij al dan niet samenwoonden. Waarom, vroeg hij, matigde Rovenius zich meer gezag aan dan andere bisschoppen? Pater Sucquet meende tevens Rovenius in kennis te moeten stellen van het verlangen zoowel van den pater generaal als van den Nuntius, dat aan de Jezuieten zou worden toegestaan socii te hebben.

De laatste brief van Rovenius aan Makeblijde bleef niet onbeantwoord, maar gaf den Superior den 11en Januari 1622 een nieuw schrijven in de pen. In de eerste plaats verdedigde hij de Jezuieten tegen de in het midden gebrachte beschuldigingen. Wilde Rovenius vonnis vellen, dan hoopte Makeblijde dat hij beide partijen zou hooren. Eischte de Apostolische Vicaris dat de Jezuieten nergens zouden optreden zonder toestemming van

---

[1]) De Jezuieten beriepen zich steeds op het breve van 11 Oktober 1614 om te bewijzen dat zij niet aan den Apostolischen Vicaris ondergeschikt waren, daar zij hier een eigen overste hadden, en evenzeer werd deze bewering herhaaldelijk door Rovenius bestreden, b.v. in een brief van 17 Maart 1623 aan den aartsbisschop van Mechelen: «Ego vero existimarem eos quandoquidem collegialiter non vivunt, sed extra monasteria et habitum, singuli oppidis et provinciis separati, non censeri habere illic superiorem degentem ad mentem pontificis.» (*Handschrift Arch. O.B. Cl.*).

den aangestelden pastoor, dan meende Makeblijde te kunnen bewijzen, dat het vergeefs was die toestemming te vragen. Werd zij gevraagd, dan werd zij geweigerd. De schrijver wees ook op het groote nut van de werkzaamheid der Jezuieten. Want wegens de daaraan verbonden gevaren, konden geen groote vergaderingen worden gehouden en voor een groot aantal bijeenkomsten in kleinen getale, was het aantal wereldlijke priesters niet talrijk genoeg [1]). Hij beriep zich op zijne woonplaats Delft, waar het aantal priesters niet eenmaal voldoende was om de Katholieken te helpen, laat staan dan om ketters te bekeeren. Hij meende dat Rovenius de Jezuieten wilde verdrijven en somde een zestal punten op waaruit blijken moest, dat zijne ordebroeders hier in veel slechter toestand waren dan de wereldlijke geestelijken, die steeds door den Apostolischen Vicaris werden voorgetrokken.

Den 15[en] Januari 1622 schreef Rovenius op nieuw aan Makeblijde en klaagde, dat de verdeeldheden steeds toenamen. Hij wierp de beschuldiging van zich af, alsof hij de Jezuieten wilde beletten hier te arbeiden; wat hij eischte was dat zij „ordinate" zouden optreden.

Rovenius meende ook den Nuntius op de hoogte te moeten houden, te meer daar de pater provinciaal hem had bericht, dat ook deze prelaat verlangde dat aan de hier werkzame Jezuieten socii zouden worden gegeven. In een brief van 1 Febr. 1622 aan den Nuntius te Brussel komt Rovenius tegen dezen eisch op. Hij achtte het moeielijk aan het verlangen gevolg te geven, daar wegens de gevaren twee Jezuieten toch niet zouden kunnen samenwonen en samenwerken. Vooral in plaatsen, waar een voldoend aantal priesters aanwezig was, achtte hij het onnoodig een socius toe te staan. Waarom gingen de Jezuieten niet liever naar plaatsen, waar meer behoefte aan hunne hulp was, als Middelburg en Zierikzee, Nijmegen en Vianen? Maar de paters — meende de Vicaris — gingen liever naar meer welvarende plaatsen. Hij gaf als zijn voornemen te kennen gebruik te zullen maken van de bevoegdheden, welke hem — ook ten

[1]) Van de andere zijde werd den Jezuieten juist herhaaldelijk voor de voeten geworpen, dat zij door het houden van talrijke bijeenkomsten de aandacht der regeering op de Katholieken vestigden.

opzichte der geordenden — door den paus verleend waren. Zoowel in dezen brief als in zijn antwoord aan den pater provinciaal van dezelfde dagteekening beklaagde Rovenius zich over de vraag van den laatste, waarom hij zich meer macht aanmatigde dan andere bisschoppen. Alsof pater Sucquet niet wist dat Rovenius niet alleen bisschop, maar ook Apostolisch Vicaris was. Ook aan den pater provinciaal zette hij uiteen welke bezwaren er aan het toestaan van socii verbonden waren. In stede van naar plaatsen te gaan, waar reeds genoeg priesters aanwezig waren, zouden de Jezuieten beter doen zich naar Friesland en Overijssel, Gelderland en Zeeland of naar de verlaten plaatsen van Holland en Utrecht te begeven. Waarom wilden de Jezuieten ook juist naar steden als Utrecht, Leiden en Delft? Dit kon niet anders ten gevolge hebben, dan dat alle toelagen aan de pastoors onttrokken, en grootere gevaren in het leven geroepen werden, terwijl de orde er door verstoord zou worden. Immers, terwijl te Utrecht reeds twee Jezuieten de bevoegdheid hadden de sacramenten te bedienen, trachtte thans nog een derde, pater Wezius, zich in te dringen. Ten opzichte van het hier aanwezig zijn van een overste der Jezuieten, bracht Rovenius ook den pater provinciaal onder het oog, dat van een Superior in eigenlijken zin slechts sprake kon zijn, waar de leden der orde „collegialiter" samenwoonden. Was nu al aan een der hier werkzame paters de titel van overste gegeven, dan was hij daarom nog niet onttrokken aan de jurisdictie van den Apostolischen Vicaris, wat het bestuur der kerk betrof. Hij — Rovenius — zou van zijn bevoegdheid gebruik maken, zoolang de paus — die aangaande de zaak door hem zou worden ingelicht — niet anders had beslist [1]). De Apostolische Vicaris gaf verder lucht aan zijne verontwaardiging over den aanmatigenden toon in de brieven van Makeblijde. „Gij mocht — schreef hij — den goeden man wel eens aanraden zijne woorden wat meer aan de waarheid

[1]) «Atqui non datur auctoritas in Religiosos, qui in istis partibus habent sibi designatum Superiorem. Respondeo: Superiorem intelligendum illum, qui Religiosis collegialiter viventibus in loco praesit. Vestri vero hic collegialiter non vivunt. Et ille, qui fingitur Superior, exemptus a nostra jurisdictione non est in iis, quae regimen Ecclesiae hic concernunt .... Interea nos jure nostro utemur, donec aliud significet Sanctissimus, quem de toto hoc negotio informavimus".

te toetsen, voor ze aan het papier toe te vertrouwen, vooral waar hij zich tot een bisschop en Apostolischen Vicaris richt". Want hij — Makeblijde — wierp den Apostolischen Vicaris allerlei ongegronde beschuldigingen voor de voeten, namelijk alsof deze de Jezuieten wilde verdrijven en de wereldlijke priesters steeds in alles voortrok. Had Makeblijde ook niet gegeschreven, dat de Jezuieten in zooveel slechteren toestand waren dan de wereldlijke geestelijken, en door dezen steeds werden bemoeielijkt en te vergeefs toestemming vroegen om godsdienstoefeningen te houden? Wat het laatste betreft, verzekerde Rovenius, dat verscheidene pastoors zeer vrijgevig waren geweest met het verleenen van de gevraagde vergunning. En ten opzichte van het eerste punt schreef de Apostolische Vicaris, dat iedereen wel wist, wat daarvan gedacht moest worden. Wellicht dat enkele Jezuieten van hun eigen vermogen leefden, maar met de meesten zou het er treurig uitzien, als zij niet door de vrijgevigheid der geloovigen werden onderhouden. „Mij — beweerde Rovenius — is geen enkele Jezuiet bekend, wien het aan het noodige zou ontbreken of die ten opzichte van kleeding, voeding of woning er minder goed aan toe zou zijn, dan onze priesters".

Levert deze briefwisseling het bewijs dat de verhouding tot de Jezuieten steeds meer gespannen werd, de leden dezer orde waren niet de eenigen, wier handelingen den Apostolischen Vicaris veel zorg baarden. In zijn verslag over den toestand der kerk in 1619 naar Rome gezonden, klaagt Rovenius over het groot aantal geestelijken dat uit de Keulsche provincie, uit Westfalen, Kleef, Gelderland, Brabant, Vlaanderen, Engeland, Ierland, ja! zelfs uit Spanje hierheen kwam om inzamelingen te doen. Dezen berokkenden veel kwaad. Zij klopten onder allerlei voorwendsels den geloovigen geld uit den zak, lokten het volk en waren door de groote vergaderingen, die zij op verschillende plaatsen hielden, een gevaar voor de daar werkzame priesters. Hunne collecten trokken de aandacht der regeering, die zulke inzamelingen herhaaldelijk scherp had verboden en voor de wanordelijkheden, door deze indringers verwekt, de Katholieke geestelijken in het algemeen aansprakelijk stelde. Vandaar nieuwe vervolgingen. Het treurigste was dat er onder

deze hoop gevonden werden die door een ergerlijk leven aanstoot gaven; sommigen waren afvalligen, anderen gaven ten onrechte voor priesters te zijn en bedienden sacramenten, zonder daartoe eenige bevoegdheid te hebben [1]).

De dood van paus Paulus V, welke den 22[en] Januari 1621 voorviel en gevolgd werd door de troonsbestijging van Gregorius XV, was aanleiding dat nieuwe verwikkelingen te Rome op touw werden gezet. De Hollandsche geestelijkheid drong bij Rovenius er op aan, dat de hand gehouden zou worden aan hare rechten. Een en ander deed den Apostolischen Vicaris besluiten in persoon naar Rome te gaan om zelf zijn zaak te bepleiten. Hij reisde over Brussel, van waar hij zeer vleiende aanbevelingsbrieven van de Infante aan den Paus medekreeg en vertrok den 15[en] September naar Rome. Den 7[en] November 1622 kwam Rovenius in de stad der zeven heuvelen aan en huurde een paar kamers in de herberg „De Zwarte Arend." De kardinalen hadden er bij den gezant der Infante, Vivés, op aangedrongen, dat deze aan den Apostolischen Vicaris in zijn huis een paar kamers zou afstaan, maar Rovenius meende zich

1) «Obiter subinde transcurrentium sacerdotum et Religiosorum non est certus numerus, verum hi plus oneris et periculi quam fructus et subsidii adferunt fidelibus; fere enim ad colligendas dumtaxat eleemosinas discurrunt, et hic illic concionari, Ecclesias vel monasteria sua, saepe etiam personas commendare affectant, et non raro quidam moribus dissoluti teneram plebem scandalisant, turbas concitant, populam novitatis avidum magno numero cum periculo illic degentium Pastorum convocant, plebem satis nimiis exactionibus exhaustam magis exhauriunt, et importune saepe a miseris, quo ipsimet indigent, extorquent, et si ab inordinato suo agendi modo compescantur, a pastoribus vel a nobis prohibeantur, sanctificant contra nos praelium, aliquos indiscretos contra pastores concitant, foris nos traducunt quasi prohibeamus benefacere, et parvulis panem frangere, cum tamen omnibis satis constet hujusmodi cursores plerosque non quae Jesu Christi, sed quae sua sunt quaerere. Hinc factum est ut ordines gravissimis poenis collectas ejusmodi fieri, publicis edictis prohibuerint, nobisque quidquid inordinate fit imputent, nosque persequantur; concurrunt enim undique ex Coloniensi Provincia, Westphalia, Clivia, Geldria, Brabantia, Flandria, Anglia, Hibernia, imo ex Hispania sine ordine et numero sub praetextu commendandi sua Monasteria vel aliarum necessitatum, et saepe sunt vagabundi, et scandalose vivunt; quidam etiam Apostatae, aliqui etiam Religiosos aut sacerdotes se esse mentiti sunt, sacrilege sacramenta administrarunt et sacrificia non sacerdotes obtulerunt, populumque deceperunt ut suae cupiditati satisfacerent" (*Descriptio status in quo nunc versatur Religio Catholica in Confoederatis Belgij Provinciis .... anno* 1619, *die* 27 *mensis* *7bris*. Handschr. O-B. Cl. Utr.)

te moeten verontschuldigen. Hij wees er terecht op dat de achterdocht van de regeering der Republiek te meer geprikkeld zou worden, zoo hij bij den gezant van de Infante zijn intrek nam.

Langdurige onderhandelingen zijn te Rome gevoerd, gerekt vooral door de Jezuieten, die — zooals Vivés aan de Infante schreef — wellicht verwachtten dat Rovenius, niet in staat aan de kosten van een langdurig verblijf te Rome het hoofd te bieden, genoodzaakt zou zijn onverrichterzake huiswaarts te keeren. Het is hier de plaats niet uitvoerig te verhalen wat al kuiperijen er in de heilige stad plaats vonden [1]). Daar evenwel de concordia of overeenkomst van 1624 het gevolg was van den te Rome gevoerden strijd moeten enkele punten nader worden toegelicht. Nauwelijks was de Apostolische Vicaris aangekomen of Vivés schreef aan zijne souvereine, dat Rovenius met machtige vijanden te doen zou hebben. Deze heeft dat ook ruimschoots ondervonden. Hij stond echter niet alleen. Als gemachtigden van de geestelijkheid van Utrecht en Haarlem stonden Jacob Bolius, kanunnik van Sint Maarten en Nic. Nomius, deken van het Haarlemsche kapittel hem getrouw ter zijde. Daarbij kon hij, althans in den aanvang, rekenen op de hulp van den gezant der Infante, J. B. Vivés. Dezen laatste trachtten de Jezuieten al spoedig onschadelijk te maken. Niet alleen dat de Infante bewerkt werd in dien zin, dat zij haren gezant beval zich niet in de geschillen van de paters met Rovenius te mengen, maar zij schreef ook aan den paus een brief vol lof over de leden der societeit.

De geschilpunten waarover thans van den paus een beslissing werd verlangd zijn reeds herhaaldelijk ter sprake gekomen. Rovenius wenschte dat het breve van paus Paulus V, waarbij de regulieren aan den Apostolischen Vicaris ondergeschikt werden verklaard, bevestigd zou worden. Met hand en tand ver-

---

[1]) Belangrijke bijzonderheden vindt men in het eerste en vijfde traktaat van *Broedersen's Quinque Tractatus historici*; in *Historische bescheiden omtrent de overeenkomst of concordia getroffen Ao.* 1624 (Door pater A. van Lommel medegedeeld in *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utr.* IV, 242 v v.) en in de reeds aangehaalde *Brieven en andere bescheiden van, aan of over Philippus Rovenius* (*Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XIV, 209 v.v.).

dedigde de wereldlijke geestelijkheid het recht der kapittels en de hier steeds voortbestaande hierarchie. De Jezuieten daarentegen trachtten aan te toonen, dat er hier te lande geen geregeld kerkwezen meer bestond, dat er slechts in schijn nog kapittels, kanunniken enz. waren. Op dien grond ijverden zij tegen een hernieuwing van het breve van paus Paulus V en spanden alle moeite in om voor zich zelven meer vrijheid van beweging en meerdere onafhankelijkheid van het gezag van den Apostolischen Vicaris te verkrijgen. Hun generaal zou de bevoegdheid moeten bezitten zoovele paters, als hij goed dacht, hierheen te zenden, naar alle plaatsen, waar hij dat noodig oordeelde. Deze missionarissen zouden de pastoralia mogen bedienen en slechts verplicht zijn zich zelven aan den Apostolischen Vicaris voor te stellen. Van weêrszijden werden aan de congregatie meerdere geschriften en bewijsstukken overgelegd. De Jezuieten hadden in verschillende plaatsen getuigschriften van leeken verzameld die voor hen pleitten. Dat niet alle bewijsstukken door hen overgelegd veel waarde hadden, bewijst dat zij ook een getuigschrift van den bisschop van 's-Hertogenbosch hadden ter tafel gebracht, waarin de noodzakelijkheid werd betoogd, dat aan den Apostolischen Vicaris alle gezag over de naar Holland gezonden regulieren werd ontnomen. Deze kerkvorst, hiervan onderricht, meldde Rovenius, dat een dergelijk stuk niet bestond en nooit bestaan had.

Den 20[en] Februari 1623 werd in tegenwoordigheid van den paus een vergadering der congregatie gehouden, waarin een voor den Apostolischen Vicaris gunstige beslissing werd genomen. De kardinaal Zollern had voorgesteld nog te trachten een schikking tot stand te brengen tusschen Rovenius en de Jezuieten. De paus gaf hiertoe zijn toestemming. Mocht de schikking niet tot stand komen, dan zou de gevallen beslissing van kracht zijn. Tot zoolang werd geheimhouding opgelegd.

Den 1[en] Mei 1623 deed Gregorius XV uitspraak, zeer ten voordeele der regulieren; hunne bevoegdheden werden uitgebreid en bij voorkomende oneenigheden werd voor de meeste gevallen de Nuntius te Brussel als scheidsrechter aangewezen. De 23 artikelen [1]), waarin de beslissing des pausen was vervat,

[1]) Te vinden in *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XIV, 278 v.v.

waren door Brabantsche Jezuieten opgesteld en door den Nuntius naar Rome gezonden, terwijl van den ziekelijken toestand des pausen gebruik was gemaakt, om zijne toestemming te verkrijgen. Blijkbaar was de paus onkundig gelaten van den eigenlijken inhoud, want toen Rovenius zich bij hem kwam beklagen, toonde hij zich zeer verbaasd dat deze niet tevreden was over de gevallen beslissing. De Apostolische Vicaris verklaarde dat zoo het besluit van 1 Mei van kracht werd, hij geen kans zag zijn ambt langer naar eisch te vervullen; hij bood dus zijn ontslag aan. De paus gelastte thans een nieuw onderzoek naar de zaak, en van beide zijden werden weder stukken ingeleverd. Den 13en Juni besloot nu de Congregatie dat er nadere inlichtingen in Holland zouden worden ingewonnen, en dat tot zoolang de artikelen van 1 Mei van kracht zouden zijn.

Inmiddels was Gregorius XV gestorven en door Urbanus VIII opgevolgd. Veel verandering bracht dat niet in den toestand; wel schreef Rovenius den 19en Augustus 1623 dat hij de beste verwachtingen van den nieuwen paus koesterde, maar de zaak zelve vorderde niet en den 16en October werd de voorloopige maatregel van 13 Juni bekrachtigd. Bij de Belgische bisschoppen zouden inlichtingen ingewonnen en daarna zou een beslissing genomen worden.

Het verblijf van Rovenius te Rome was daarmede overbodig geworden; voorloopig zou de strijd in de zuidelijke Nederlanden worden voortgezet. Nog in dezelfde maand October aanvaardde de Apostolische Vicaris de thuisreis.

Een groot gedeelte van het jaar 1624 ging voorbij, vóór een bepaalde regeling tot stand kwam. Beide partijen trachtten de bisschoppen, vooral den aartsbisschop van Mechelen, J. Boonen, van hun goed recht te overtuigen. Eindelijk, den 7en Juli 1624 werd in een vergadering van de Congregatie de Propaganda Fide, in tegenwoordigheid van den Paus gehouden, een afdoende beslissing in het vooruitzicht gesteld. De gevoelens van de bisschoppen van Brugge, Yperen, Gent, Roermond en Antwerpen, van den Belgischen Nuntius en van den kardinaal Sti Severini waren ingekomen. De congregatie besloot beide partijen te gelasten den Nuntius en de Nederlandsche bisschoppen voor

het einde van September aangaande hunne rechten in te lichten, opdat de bisschoppen in hunne alsdan te houden bijeenkomst over de zaak van gedachten zouden kunnen wisselen en de Congregatie van advies dienen.

Ten aanhoore der vergaderde bisschoppen hield de Jezuiet Marcus Tempelius den 10en October 1624 een redevoering, waarin het standpunt der Jezuieten uitvoerig werd verdedigd [1]). Volgens hem zouden de artikelen van 1610 hun ontstaan te danken hebben aan de toegevendheid van pater Flerontinus, den toenmaligen provinciaal. Tempelius beweerde, dat reeds paus Gregorius XIII den 23en November 1578 aan de Jezuieten de bevoegdheid had gegeven om — met name ook in de Nederlanden — de sacramenten van doop, huwelijk en laatste oliesel, te bedienen. Maar om een einde te maken aan de moeielijkheden had Flerontinus tevens toegestemd dat in het vervolg deze bevoegdheid eerst van den Apostolischen Vicaris of zijne gemachtigden gevraagd moest worden. Het overige van 's redenaars argumenten kunnen wij hier laten rusten, daar de verschillende punten reeds herhaaldelijk ter sprake kwamen.

Den 15en October 1624 werd eindelijk een verdrag gesloten tusschen Rovenius en Florentius de Montmorency, pater provinciaal der Jezuieten. Deze overeenkomst bestond in eenige wijzigingen van de 23 artikelen, welke den 1sten Mei 1623 door paus Gregorius XV waren vastgesteld. Het was werkelijk een compromis. De Vicaris verkreeg hierbij wel niet alles wat hij wenschte, maar op de voornaamste punten werden door deze overeenkomst de artikelen van 1 Mei 1623 toch werkelijk verzacht; omgekeerd hadden de Jezuieten niet onbeteekenend gewonnen en waren de thans vastgestelde bepalingen meer in hun voordeel dan het verdrag, in 1610 tusschen Vosmeer en den toenmaligen pater provinciaal gesloten. Het voornaamste wat thans werd vastgesteld komt hier op neer. Waar Jezuieten tot dusverre werkzaam waren, zouden zij door den Vicaris gelaten worden met de bevoegdheid om de pastoreele sacramenten te bedienen en een socius te hebben. De lijst der plaatsen waar de Jezuieten werkzaam waren en waar zij dus thans geacht werden wettige

[1]) In: *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb Utr.*, IV, 330 v.v.

staties te hebben was reeds in de 23 artikelen opgenomen. Thans werd echter Haarlem uitdrukkelijk genoemd als plaats waar zij geen sacramenten zouden bedienen, terwijl de pater provinciaal zich verbond om van zijne bevoegdheid om aan de paters een socius te geven niet gebruik te maken voor Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Zutphen en Bolsward, noch in plaatsen die in de ordonnantie van 1 Mei 1623 niet waren genoemd, tenzij met goedvinden van den Apostolischen Vicaris. Was in genoemde ordonnantie de Brusselsche Nuntius genoemd als scheidsrechter bij geschillen tusschen wereldlijke en geordende priesters, thans werd bij eerste instantie de Apostolische Vicaris als zoodanig aangewezen; slechts bij appel zou de zaak voor den Nuntius gebracht worden. Artikel 16 der ordonnantie had bepaald dat de oversten van geestelijke orden het recht zouden hebben — met voorkennis van den Vicaris — naar verschillende plaatsen leden hunner orde te zenden alleen om te preeken, biecht te hooren en te catechiseeren, thans werd uitdrukkelijk verklaard dat in plaatsen, waar zich reeds een priester ophield, dit niet zou gebeuren zonder de toestemming van dien priester of den Vicaris. De verplichting voor de Jezuieten om aan de pastoors der plaatsen, waar zij werkzaam waren, opgave te doen van de gedoopten met de namen van ouders en peters, en van de gehuwden met de namen der getuigen, werd uitdrukkelijk vermeld. Tevens werd zoowel aan wereldlijke als geordende priesters zeer bepaald verboden, zonder toestemming van den Nuntius en van den Apostolischen Vicaris, aalmoezen buiten 's lands te zenden; uitgezonderd werden giften voor de seminaria, terwijl ook erflatingen en vrijwillige stichtingen niet gerekend werden hieronder begrepen te zijn [1]).

Den 21sten December 1624 gaf J. Boonen, aartsbisschop van Mechelen aan de congregatie de Propaganda Fide kennis van het gesloten verdrag, en den 22sten Augustus 1625 bevestigde

---

[1]) De Concordia is herhaaldelijk herdrukt. De bul van Urbanus VIII van 5 Mei 1626 bevat de artikelen van 1 Mei 1623 met de wijzigingen er door de Concordia in gebracht; in latijnschen en hollandschen tekst wordt die gevonden in: *Concordata et Decreta a Sacra Congregatione de Propaganda Fide diversis temporibus edita pro bono regimine Missionum Foederati Belgii. Verdragpunten en Ordonnantien* enz. *Na de Copy gedrukt te Rome.* 1694. 1703. in 4°. blz. 3—25.

deze Congregatie de overeenkomst en gelastte aan de generaals der Dominikanen, Franciskanen en Jezuieten, zorg te dragen dat de bepalingen door de in de Republiek werkzame zendelingen hunner orden zouden worden nageleefd. Hetzelfde deed paus Urbanus VIII door een bul van 5 Mei 1626.

Deze overeenkomst beheerschte gedurende de geheele zeventiende eeuw de verhouding tusschen den Apostolischen Vicaris en de regulieren, echter niet in dezen zin alsof het verdrag werkelijk werd nageleefd. Integendeel, de geordenden gingen voort op allerlei wijzen te trachten de hun lastige bepalingen te ontduiken. Veel goeds beloofde het reeds niet dat de pater provinciaal der Jezuieten den 22sten October 1624 eenige aanteekeningen op schrift stelde, tot beter begrip van de gesloten overeenkomst, aanteekeningen waarvan de bisschop van Roermond, Johannes a Castro, verklaarde, nadat ze hem door den aartsbisschop van Mechelen waren toegezonden, dat zij verschillende punten van het gesloten verdrag illusoir maakten.

Reeds den 16en April 1627 moest de Congregatie de Propaganda Fide een nieuw decreet uitvaardigen, waarbij de generaals van Franciskanen en Dominikanen gelast werden, overeenkomstig de bul van Urbanus VIII, hunne zendelingen aan te schrijven om zich aan de overeenkomst te houden. Tot dusverre was daaraan niet voldaan.

Leest men de verslagen door den Apostolischen Vicaris over den toestand der kerk hier te lande naar Rome gezonden, dan vindt men nagenoeg steeds klachten over de geordende geestelijken, die zich eenvoudig niet hielden aan de overeenkomst. En telkens kwamen er meerdere; de statistiek, op blz. 62 medegedeeld, levert er het bewijs van en men kan zich overtuigd houden dat al deze kloostergeestelijken hier niet met toestemming van den Vicaris werkzaam waren. Hoe de paters daarbij te werk gingen, kan het volgende voorbeeld leeren. Te Enkhuizen had een Jezuiet, pater de Jonghe, in strijd met het verbod van den Vicaris, zich de bevoegdheid willen aanmatigen om de Sacramenten te bedienen. Den 24sten Februari 1633 was hem dit door den Nuntius verboden, en niettegenstaande een verzoekschrift van den pater provinciaal werd dit verbod den 3en September bekrachtigd. En wat was nu het gevolg? Dat ten

gevolge van de woelingen der den Jezuieten gunstig gezinde Katholieken, de pastoor, die twintig jaar te Enkhuizen gearbeid had, door de stedelijke regeering uit de stad werd gezet [1]).

Terwijl de kloostergeestelijken aldus den Apostolischen Vicaris op velerlei wijzen in de uitoefening van zijn ambt bemoeielijkten, verzuimde deze niets wat er toe kon bijdragen om het bestaande kerkwezen in stand te houden en er meer vastheid aan te geven. De maatregelen, herhaaldelijk door de regeering des lands genomen, brachten het voortbestaan van het metropolitaan kapittel in gevaar. De regeering gaf de kanunnik-plaatsen aan Protestanten, en, zoo Rovenius Katholieken aanwees, konden dezen toch geen zitting nemen. Kwam het uit, dat iemand toch den titel voerde, dan liep hij gevaar zich gestrenge straf op den hals te halen. En der wereldlijke geestelijkheid was juist aan dat voortbestaan bijzonder veel gelegen. Rovenius riep in 1633 een „vicariaat" of „collegie" in het leven, uit elf leden bestaande en dat eenvoudig bestemd was om in gewijzigden vorm een voortzetting van het metropolitaan-kapittel te zijn.

Toenemende zwakte en het verlangen om ook in het vervolg de belangen zijner kerk verzekerd te zien hadden Rovenius reeds in 1634 den wensch doen uiten, dat hem een coadjutor zou worden toegevoegd. De kapittels van Utrecht en Haarlem benoemden den 2[en] Mei 1637 als zoodanig Jacobus de la Torre, terwijl deze tevens als toekomstig opvolger van Rovenius werd aangewezen. De Apostolische Vicaris hechtte den 11[en] Juli zijne goedkeuring aan deze keuze en in het volgende jaar trok de la Torre, met Abr. van Brienen en Nic. Heynot naar Rome om de bevestiging dezer verkiezing te verkrijgen en tevens om de belangen der wereldlijke geestelijkheid tegenover de Jezuieten te verdedigen. Want dezen stelden weder alles in het werk om van de hun lastige overeenkomst van 1624 ontslagen te worden. Thans trachtten zij te betoogen, dat het verdrag van nul en geen waarde was, aangezien de pater provinciaal niet de bevoegdheid had gehad een dergelijk concordaat aan te gaan. Ook ditmaal was hun moeite te vergeefs, want den 30[sten] Sep-

---

[1]) *Relatio Status ac progressus Religionis Catholicae in Hollandia et Confederatis Provinciis.* 1634. (H. S. Arch. O.-B. Cl. Utr.).

tember 1639 nam de Congregatie een besluit, waarbij opnieuw het gezag van den Vicaris over de regulieren werd bekrachtigd. Urbanus VIII hechtte hieraan zijn zegel en tevens bevestigde hij bij breve van 24 Augustus 1640 de benoeming van de la Torre tot coadjutor.

Toen dat breve werd uitgevaardigd, was de toestand van Rovenius op nieuw moeielijker geworden. Een proces wegens landverraad was geeindigd (14 Maart 1640) met een vonnis van levenslange verbanning buiten de Republiek. Later (Hfst. IV) zal hierbij uitvoeriger worden stil gestaan, thans dient er slechts op gewezen te worden, dat de regulieren in deze omstandigheid een welkom voorwendsel vonden voor hunne ongehoorzaamheid jegens den Apostolischen Vicaris. Deze toch werd door het vonnis der regeering genoodzaakt zich schuil te houden en bij de vervulling zijner ambtsplichten met omzichtigheid te werk te gaan. Werden de kloostergeestelijken nu ter verantwoording geroepen, omdat zij eigenmachtig waren te werk gegaan, dan heette het dat zij niet wisten waar de Apostolische Vicaris zich ophield en dus in de onmogelijkheid waren om hunne wenschen aan hem kenbaar te maken. Rovenius, die over dit punt in zijn verslag van 1646 naar Rome schreef, wees er op dat dit slechts een uitvlucht was, want zoo moeielijk was het niet om hem te vinden; daarenboven was er immers een coadjutor en had hij zijne vicarissen, tot wie men zich wenden kon [1]).

---

[1]) Over zijne pogingen om een goede verstandhouding tusschen wereldlijke en geordende geestelijkheid in het leven te roepen, schrijft hij in de *Descriptio missionis ab Illmo. D. Philipp. Rovenio Archiep. Philipp. Pontifici Summo exhibita*, 1646: « nec inveni difficultatem in ijs, qui bonae voluntatis sunt: sed difficultas nobis maxima est. cum quibusdam, maxime Regularibus, qui quod sibi bonum videtur faciunt, ordinem semel constitutum, approbante Sede Apostolica servare renuunt, quaerentes quae sua sunt, non quae Jesu Christi; hos in officio continere (quia neminem curant, et nos non posse in hisce locis disciplinam coactivam exercere vident, spirituales vero poenas contemnunt, et jugum obedientiae etiam propriorum Superiorum excutiunt) non possumus, et ne multiplicentur scandala, multa dissimulare debemus. An quidam ex eo majorem insolentiae occasionem sumpserint, quod ante sex annos per malitiam haereticorum proscriptus in exilium, et hostis Patriae declaratus sum, ignoro: saltem ab illo tempore se minus obedientes praebuerunt, idque sub praetextu quod convenire me difficulter potuerint, eo quod laterem ut plurimum, quamvis non sic latuerim, quin meos praecipuis in locis visitaverim, uti relatio novissima ad

De bezwaren door den Vicaris te Rome ingebracht mochten niet baten. En gelijk hij in zijn laatste verslag van 1650 op nieuw moest wijzen op de moeielijkheden met de regulieren, zag de grijze kerkvorst zich in datzelfde jaar verplicht nogmaals uitdrukkelijk bij ordonnantie van 15 September aan alle regulieren te verbieden zonder zijne toestemming kerkelijke functies in de aan hem toevertrouwde kerk uit te oefenen. Ditmaal toch dreigde van de zijde der Jezuieten een nieuw gevaar; zij hadden het voornemen een groot aantal — men noemt zelfs 300 — leden der orde herwaarts te zenden om de pastoorsplaatsen te bemachtigen. Daartegen wilde de Apostolische Vicaris waken.

Werkelijk werd het voornemen niet ten uitvoer gelegd. De moeielijkheden bleven echter bestaan, al zou Rovenius niet lang meer getuige zijn van den strijd. Hij stierf den 11[en] October 1651.

Sedem Apostolicam, et S. Congregationem directa satis ostendit, et ea, quam nunc facio, ostendere plenius poterit. Imo facillime Coadjutorem nobis a Sede Apostolica designatum convenire potuerunt, et Vicarios in praecipuis locis constitutos». (H. S. Arch. O. B. Cl. Utr.).

HOOFDSTUK III.

Het Bestand.

Wilde men den toestand der Katholieken tijdens het Twaalfjarig Bestand afmeten naar den aard der letterkundige voortbrengselen, die destijds van de pers kwamen, dan zou men tot de slotsom komen, dat heviger dan ooit de strijd tegen Rome was aangebonden. In de eerste jaren van dit tijdperk zagen talrijke vlugschriften het licht, waarin een uiterst scherpe toon tegen de Katholieken werd aangeslagen [1]). Ten deele waren het schotschriften, die de Katholieke kerkleer bespottelijk trachtten te maken; vandaar dat men schreef over de „Waerachtighe Legende van Jan de Witte", „vander Papisten Broot-God," „Van 't God-eten der Papisten Ende Van den armen Broot-Godt der Missen", altemaal om den draak te steken met de mis. In andere vlugschriften werd een ernstiger toon aangeslagen, vooral waar het gold op de gevaren te wijzen, die van de Katholieken te duchten waren. En daarbij kwamen in de eerste en voornaamste plaats de Jezuieten ter sprake. Reeds het buskruitverraad had in 1605 en 1606 hier in niet geringe mate belangstelling gewekt en nu kwam in 1610 de moord op Frankrijks koning, Hendrik IV, gepleegd, op nieuw de aandacht vestigen op de euveldaden van sommige zeloten. Meerdere geschriften brachten de menigte in kennis van het proces in

---

[1]) Men vergelijke de Catalogi van pamfletten, bewerkt door P. A. Tiele, J. K. van der Wulp, Louis D. Petit en schrijver dezes, op de jaren 1609—1613.

Frankrijk tegen de Jezuieten op touw gezet, terwijl talrijke vlugschriften, berijmd en onberijmd, de gevaarvolle leerstellingen van Loyola's volgelingen uitvoerig behandelden. Ook de staatkundige leerstellingen van een Bellarminus gaven veel ergernis. Om eenig denkbeeld te geven van de hier besproken literatuur noem ik er een drietal. In „Reden-strijdt van de ketters gheen gheloove te houden" (Amst. 1609) [1]) wordt aan de hand van Katholieke schrijvers en van de concilien aangetoond, dat men — volgens de leer der Katholieke kerk — niet verplicht is tegenover ketters zijn beloften gestand te doen. De „Helschen Raedt Ofte Grouwelicke Pracktijcken, die de Jesuvvijten ghebruycken, in 't beraetslaghen van te doen vermoorden eenen Coninck" (Delft, 1610) [2]) geeft een beschrijving van de plegtigheden en ceremonien, waardoor de Jezuieten iemand tot het plegen van vorstenmoord trachtten te overreden. Het zelfde onderwerp werd behandeld door den dichter van „Een nieuwe Pasquille, die welcke ghestroyt is binnen de Stadt van Antwerpen" [3]); de Jezuieten worden sprekende ingevoerd, zij verheerlijken Balthasar Gerards en Ravaillac en zingen den lof van vorstenmoord en verraad. Het refrein van elk der koepletten luidt: „Die een Prins ofte Koninck vermoort krijcht een kroone in 's Hemels troone."

Uit deze talrijke vlugschriften blijkt dat de stemming ten opzichte der Katholieken bij velen niet gunstiger was geworden. Hoe diep bij sommigen de angst voor de Katholieken wortel had geschoten kan het volgende leeren. In het voorjaar van 1612 verspreidde zich door den Haag het gerucht, dat er bij Katholieken te Haarlem een groote hoeveelheid wapenen was gevonden, bestemd om hen van het land meester te maken, ja! dat het voornemen bestond op het aanstaande Paaschfeest in den Haag en elders alle Gereformeerden te vermoorden. Dit praatje nam zulk een omvang, dat de magistraat te Haarlem onderzoek deed, zonder evenwel iets te vinden. Anderen ver-

---

[1]) Zie mijn *Catalogus van de pamfletten-verzameling der Kon. Bibliotheek*, n°. 1662—64.

[2]) *Aldaar* n°. 1800.

[3]) » n°. 1808.

telden, dat op verzoek van den Franschen gezant aan de Katholieken een kerk ingeruimd en de religie veranderd zou worden. Sprekender nog is wat den 18^{en} April van hetzelfde jaar voorviel. De bekende raddraaier Rosaeus predikte 's namiddags in de groote kerk en uitte toen ook de vrees dat de Papisten wel eens de overhand zouden kunnen krijgen. Nu wilde het toeval, dat een jongen, die op een bank tegen het koor in slaap was gevallen er af viel en met zijn hielen tegen de holle bank sloeg; hij bleef op den grond slaapdronken liggen. Eenige mannen — in den waan dat er iemand in zwijm was gevallen — schoten toe. Het gedruisch deed eenige vrouwen, die in het ruim der kerk zaten, omzien, en onder de hoorders, die nog onder den indruk van de woorden van den predikant waren, verbreidde zich nu bliksemsnel de mare dat het doodslaan reeds begonnen was. Alles stoof verschrikt op en drong naar de deuren. Daar deze niet geopend werden, riep men dat de kerk door de Papisten omsingeld was. Zij, die in het begin der ontsteltenis uit de kerk geloopen waren, riepen langs de straten, dat in de kerk allen vermoord werden, waarop de musketiers op de been kwamen, wat weêr nieuwen angst deed ontstaan [1]).

Toch zou men verkeerd doen uit een en ander te besluiten, dat de toestand der Katholieken hier te lande gedurende het thans besproken tijdvak slechter was geworden. Integendeel, over het algemeen was juist het tegenovergestelde het geval. Een voorname beweegreden voor de maatregelen tegen de Katholieken — gevaar voor heulen met den vijand — was wel niet vervallen, maar trad toch voorloopig minder op den voorgrond. Vooral de twisten, welke de Protestanten onderling verdeelden, waren in het voordeel der Katholieken; men had het te druk met elkander op de vingers te zien, om nog tijd te hebben het oog te houden op de bewegingen der Katholieken. De beide partijen waren ook verdeeld ten opzichte van de houding tegenover andersdenkenden aan te nemen. De politieken waren verdraagzamer en moesten juist daarom vaak de beschuldiging vernemen, dat zij één lijn trokken met de Katholieken. Uit den aard der zaak waren de Calvinisten minder toegevend

[1]) *Brandt*, *Hist. der Reform.*, II, 178—180.

en mochten het krachtens hun beginsel ook niet zijn. Zij traden in het krijt voor de goddelijke waarheid, terwijl hun tegenstanders zich over de godsdienstige vraagstukken minder warm maakten; hun was het vooral te doen om het gezag der regeering ook in kerkelijke zaken erkend te zien. Want al waren er onder de partij der Remonstranten velen, voor wie evenzeer als voor de Calvinisten de zuiver godsdienstige onderwerpen van den strijd hoofdzaak waren, zonder de hulp hunner politieke medestanders hadden zij wellicht nooit tijdelijk gezegevierd. Een feit is het, dat daar waar de Calvinisten in de minderheid waren, ook minder scherp op de Katholieken werd toegezien. Deze laatsten trokken uit de verdeeldheid der Protestanten nog een ander voordeel. Zij, die tot de Hervormde kerk gerekend werden, waren niet allen vurige volgelingen van Zwingli of Calvijn; naarmate de Katholieke godsdienst onderdrukt werd en er op menige plaats geen gelegenheid bestond naar de wijze der vaderen bevrediging van godsdienstige behoeften te erlangen, was menigeen langzamerhand naar de staatskerk gedreven. Zonder godsdienst kon men toch niet leven. Maar het behoeft wel geen betoog, dat er weinig toe noodig was om dezulken aan het wankelen te brengen. Voor hen waren de twisten in den boezem der Hervormde kerk een bittere teleurstelling. Zij vroegen zekerheid, vastheid voor hun geloof en moesten thans ervaren dat de Protestanten omtrent zoo voorname punten als genade en rechtvaardiging elkander hevig bestreden. De eenvoudigen, niet toegerust met de noodige kennis om zich een zelfstandig oordeel te vormen, werden geschokt in hun vertrouwen, dat het nieuwe geloof, dat zij hadden omhelsd, een stevig plechtanker zou zijn om in leven en sterven op te steunen. Was het wonder, dat zij niet zonder welgevallen luisterden naar Katholieke priesters, als dezen hen betoogden, dat Rome's kerk hun juist datgene bood, wat zij zochten: geloofszekerheid! Bij haar geen twijfel. Maar zij alleen was ook de uitdeelster dier genadegaven, zonder welke de Christen niet leven kan. En waren niet juist de twisten der Protestanten het bewijs, dat men een dwaalspoor insloeg en ten opzichte der godsdienstige waarheid het spoor bijster werd, zoodra men der oude moeder den rug toekeerde? Dat dergelijke redeneeringen niet

zonder invloed bleven, bewijzen de talrijke bekeerlingen die Rome's geestelijken in die dagen maakten [1]). En dat juist de volgelingen der Remonstranten hiertoe het grootste aandeel leverden kan zoowel tot verklaring dienen van de beschuldiging van heulen met de Katholieken, aan Arminius' aanhangers naar het hoofd geworpen, als van de omstandigheid, dat de Calvinisten zich geroepen achtten gestrenger tegen de Katholieken op te treden. Dit geschiedde echter eerst nadat den Remonstranten de voet op den nek was gezet.

In de eerste jaren van het Bestand hoort men weinig van nieuwe maatregelen tegen de Katholieken. Men was niet geneigd de plakkaten buiten werking te stellen, en de Fransche gezant, de president Jeannin, deed vergeefsche moeite, toen hij bij de Staten hierop aandrong. Dat men echter minder scherp toezag, bewijst wel de omstandigheid dat Nederlandsche jongelieden zonder veel bezwaar de colleges te Keulen en te Leuven konden bezoeken, als zij maar niet naar de Jezuieten gingen. En ten opzichte van deze laatsten was het vooral hun politiek, die hen hier gehaat maakte. Toen de genoemde Jeannin in 1612 Vosmeer waarschuwde, dat de Jezuieten verbannen zouden worden, verklaarde hij uitdrukkelijk dat dit niet zoozeer uit godsdienstige beweegredenen geschiedde „qu'à raison des factions dont ils ne pouvaient s'abstenir".

Gedurende de jaren van het Bestand hooren wij wel herhaaldelijk van vervolgingen, maar men vergete niet, dat de Katholieken zelve daartoe dikwijls aanleiding gaven. De mindere

---

[1]) In zijn verslag van 1617 schreef Rovenius: «Nonnihil juvat ad augmentum numeri et libertatem nonnullam Catholicorum Calvinistarum inter se discordia, quae quotidie magis ac magis invalescit et in apertam tandem eruptura videtur civilem dissensionem et prolitiae eversionem, adeo ut particulares civitates, ut Harlemum, Amsterdamum, Roterdamum specialem sibi militem comparent ad praeveniendos vel sedandos tumultus». En van de Katholieken te Amsterdam heet het: «Fere quotidie per has praedicantium dissensiones augentur». (*Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XVII, 459 en 467).

Maar Rovenius kon niet ontkennen dat ook afval van de Katholieke kerk herhaaldelijk voorkwam: «Contristamur nunc plurimorum minus ferventium ob penuriam et oppressionem, quam tot jam annis patiuntur, a fide Catholica defectionem, qui per pollicitationes officiorum et temporalium rerum paulatim seducuntur». (*Id.*, XVII, 471).

gestrengheid waarmede de plakkaten werden uitgevoerd, maakte hen somwijlen stouter of minder voorzichtig. Het komt meermalen voor dat zij, door nalatigheid of door de gekochte toegevendheid der officieren een tijdlang met rust gelaten, meer openlijk optraden. Het gevolg was dan gewoonlijk, dat bij de Staten klachten werden ingediend, en dat deze òf de bestaande plakkaten eens vernieuwden, òf de officieren aanschreven om beter toe te zien. Zulk een ambtenaar moest dan in zijn eigen belang wel eens een bewijs van ijver geven; maar, ter wille van zijn beurs op een goede verstandhouding met de Katholieken gesteld, kwam het ook wel voor, dat hij hen, die hij moest betrappen, vooraf waarschuwde wanneer hij hunne vergadering zou komen verstoren. Beide partijen waren daarmede geholpen; de betrokken officier kon aan de regeering berichten, dat hij tevergeefs getracht had verboden godsdienstoefeningen uit te vinden en de Katholieken waren dankbaar voor den ontvangen wenk.

Werpen wij thans een blik op hetgeen in de verschillende provincies ten opzichte der Katholieken voorviel. Ook thans weder. beginnen wij bij Holland. Zonderen wij de beraadslagingen over het straks te noemen plakkaat der Staten Generaal van het jaar 1612 en over plaatselijke aangelegenheden uit, dan hooren wij in de vergaderingen der Staten van Holland in de eerste jaren weinig over de Katholieken. Den 15en Februari 1610 werd besloten de magistraten en officieren weêr eens aan te schrijven om de hand te houden aan de plakkaten [1]). Daarbij meende men het voorloopig te moeten laten, want toen Doctor Nicolaes Boelensz, Schout van Hoorn, in de vergadering der Staten kwam klagen, dat de bestaande plakkaten niet voldoende waren om aan de steeds toenemende vrijmoedigheid der Katholieken het hoofd te bieden en ook wijziging in de rechtspleging verzocht, werd in het algemeen besloten de plakkaten eens na te zien en de zaak tot de volgende dagvaart uit te stellen [2]). Het onderwerp kwam toen wel ter sprake, zonder dat er veel bijzonders besloten werd, want als zoodanig

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 15 Febr. 1610.
[2]) *Id.*, 8/11 Sept. 1610.

zal wel niet kunnen worden aangemerkt de bepaling, dat priesters, die in strijd met de plakkaten handelden, overeenkomstig de plakkaten zouden worden gestraft [1]). Verder wilde men niet gaan; nadrukkelijk verklaarden zoowel de Edelen als de afgevaardigden der steden, dat tegenover de dagelijks van buiten inkomende Jezuieten en andere geestelijken geen nieuwe plakkaten noodig waren, als men de reeds bestaande maar wilde toepassen [2]). Wel werd den 20sten Mei 1611 besloten. „dat men den Advocaat Fiscaal, neffens het Collegie van de Gecommitteerde Raaden soude helpen resumeeren de Placaaten jeegens de Jesuiten, en deselve dresseeren op deese tyd" [3]), maar de Staten schijnen hier reeds het plakkaat van de Staten-Generaal van 1612 op het oog te hebben gehad; van een wijziging of vernieuwing der bestaande plakkaten hoort men althans in de eerste jaren niets.

Naarmate de strijd der partijen in den boezem der Hervormde kerk in hevigheid toenam en de regeering des lands herhaaldelijk zich met deze aangelegenheid moest bezighouden, kon het ook aan de Staten niet ontgaan, dat andere gezindten met de bestaande oneenigheden allicht hun voordeel zouden doen. Hierbij dacht men dan in de eerste plaats aan de Katholieken. Om hiertegen afdoende maatregelen te nemen was echter bij uitstek moeielijk, want het gold hier den indruk weg te nemen door het woeden der partijschappen op velen gemaakt. Of ook de leden der Staten dit begrepen? Het antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk, maar de wijze waarop de zaak werd aangevat, zou het doen vermoeden, tenzij men van oordeel was, dat eerst de oorzaak der heerschende tweedracht moest worden weggenomen en dat men daarna maatregelen kon nemen tegen de vijanden der Staatskerk. Hoe dit zij, de resolutie in 1616 [4]) genomen, om bij de Staten-Generaal een hernieuwing van het plakkaat van 1612 te bevorderen, was al zeer weinig afdoende.

De tijd was nog niet gekomen, waarin tegenover de Katholieken weêr een scherper toon zou worden aangeslagen en wij

[1]) *Id.*, 2/16 Dec. 1610.
[2]) *Id.*, 23 Dec. 1610.
[3]) *Id.*, 20 Mei 1611.
[4]) *Id.*, 30 Sept. — 22 October 1616.

zouden hier de eenige keer, dat dit onderwerp in het jaar 1617 in de vergadering der Staten ter sprake kwam, zonder bezwaar onvermeld kunnen laten, ware het niet, dat wij er een der redenen, die een goede uitvoering der plakkaten in den weg stonden, zijdelings in vermeld vonden. Er was een schrijven ingekomen van Gecommitteerde Raden van het Nooder-kwartier over hunne bemoeiingen met de verboden conventiculen. De Edelen verklaarden toen, dat zij tegen het optreden van dit Collegie geen bezwaar hadden, voor zooverre dit niet geschiedde in plaatsen of heerlijkheden, waar particuliere heeren jurisdictie hadden [1]). En nu waren deze het juist — zooals wij meermalen gelegenheid zullen hebben te zien — die tot klachten aanleiding gaven, omdat zij Katholieke ambtenaren aanstelden, wat nu juist niet bevorderlijk was aan de richtige handhaving der plakkaten. Herhaaldelijk zullen wij de Staten daartegen maatregelen zien nemen.

Waar de regeering des lands van hare onderdanen verlangde dat zij de wetten zouden eerbiedigen, daar moest zij dit ook ten opzichte van hier vertoevende buitenlanders doen. Toen de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden werd, moest men wel een uitzondering maken voor de gezanten van Katholieke mogendheden. Hun werd dan ook toegestaan in hun huis door een geestelijke godsdienstoefening te laten houden. Het was echter niet de bedoeling, dat ook anderen dan de huisgenooten van de gezanten hierbij zouden worden toegelaten. Toch had dit herhaaldelijk plaats, maar niet zoodra werd de overheid hiervan onderricht of zij trad krachtig op om ook door die gezanten de hier bestaande toestanden te doen eerbiedigen. Tijdens het Bestand was het vooral de resident van Venetië, Suriano, die ergernis gaf. In zijn huis werden kerkdiensten gehouden, waarbij men iedereen toeliet. Klachten daarover bleven niet uit en daarom besloten de Staten van Holland „in civile termen" hem te verzoeken buiten zijne huisgenooten niemand tot de godsdienstoefeningen in zijn huis toe te laten [2]). Toen dit niet hielp, gelastten de Staten den Procureur-Generaal om den resident aan te zeggen, dat hij in het vervolg godsdienst-

[1]) *Id.*, 23 Juni 1617.
[2]) *Id.*, 17 Maart 1618.

oefening had te houden met gesloten deuren, zonder personen, die niet tot zijne huishouding behoorden, daarbij toe te laten. Wilde hij zich niet aan deze opdracht houden, dan zou het verlof om in zijn huis godsdienstoefening te houden, ingetrokken en zijn huiskapelaan uit het land gezet worden [1]). Veel gevolg had de waarschuwing niet, want een jaar later moest zij nog eens herhaald worden [2]). Dat het hier alweêr geen overdreven gestrengheid betrof, zien wij uit hetgeen de Jezuiet, pater Goetgebuer, in 1617 schreef, n. l. dat in dat jaar de gezanten van Frankrijk en Venetië de zaak der Katholieken zeer begonnen te begunstigen, en dat hunne kapellen dikwijls te klein waren om al de geloovigen te bevatten [3]). Het bleef in dit geval bij waarschuwingen, maar minder omslag maakte men met Don Emanuel van Portugal. De schout van Delft had meerdere personen beboet, omdat zij deelgenomen hadden aan godsdienstoefeningen ten huize van dezen prins. Daarover beklaagde deze zich nu bij de Staten, zonder dat zijne klachten veel uitwerkten. Hij moest integendeel het verwijt hooren, dat hij misbruik had gemaakt van de toegevendheid hem betoond, door de bestaande plakkaten niet op hem toe te passen [4]). Terzelfdertijd liet men ook den hier vertoevenden graaf Karel van Egmont weten „dat men niet en verstaat, hij hier exercitie van Religie sal moogen doen oeffenen".

Dit optreden der regeering stond niet op zich zelf, want in dat jaar 1618 is er reeds duidelijk een kentering in de stemming ten opzichte der Katholieken waar te nemen. Het drama, dat weldra zou worden afgespeeld, deed ook in dit opzicht zijn invloed reeds gevoelen. Voor het eerst na langen tijd vernemen wij weder van een besluit om in alle steden het plakkaat „jegens de Jesuiten en Roomsche superstitien" opnieuw te doen afkondigen en van een aanschrijving aan het Hof om toe te zien dat de officieren hun plicht deden [5]). Gedurende het jaar 1619

---

1) *Id.*, 8 Febr. 1619.
2) *Id.*, 5 Febr. 1620.
3) *P. F. Bongaerts*, *De St. Teresia-kerk* enz. blz. 1 en 2.
4) *Resol. St. v. Holl.*, 17 Maart 1618.
5) *Id.*, 19 Mei 1618.

kwam herhaaldelijk het vernieuwen van het plakkaat van de Staten-Generaal aan de orde, echter zonder dat het in deze periode nog tot die hernieuwing zelve kwam. Reden daarvan schijnt ook geweest te zijn, dat de provincies onderling niet over alle punten van het nieuwe plakkaat tot eenstemmigheid konden komen. Dit blijkt uit de beraadslagingen in de Staten van Holland van 2 en 3 Juli 1619. Holland — leeren wij er uit — had reeds een plakkaat ontworpen en hiervan aan de andere provincies inzage gegeven. Den 2[en] Juli werd nu aan de vergadering medegedeeld, dat laatstgenoemden geen bezwaar maakten om dit „mutatis mutandis" voor de geheele Generaliteit verbindend te verklaren. Deze „mutatis mutandis" leverden echter moeielijkheid op, want de Staten van Holland besloten na van de verlangde wijzigingen kennis genomen te hebben: „is wel goedgevonden dat men het selve aldaar (nl. in de vergadering der Staten-Generaal) sal mogen helpen arresteeren, mits hetselve blyve soo het alhier te voorens was ingesteld, te weeten dat in plaatse van de incarseratie sal moogen gestaan worden met de boeten van vijf en twintig guldens; en dat elk in syn huys voor syn Huysgesin, syne exercitie vry gesteld worde, laatende die andere correctien die de sin niet veranderen passeren" [1]). Niettegenstaande de zaak den volgenden dag opnieuw ter sprake kwam, omdat de andere provincies wilden dat de straf van gevangenzetting in het plakkaat zou worden opgenomen, werd ook toen bij meerderheid van stemmen besloten aan dat verlangen niet toe te geven [2]). Of dat bezwaar nu zoo overwegend is geweest, dat daardoor het ontworpen plakkaat voorloopig niet tot stand kwam, moet in het midden gelaten worden. Zeker is, dat voor het einde van het Bestand de zaak nog slechts eens aan de orde kwam, nl. den 18[en] December 1619, toen besloten werd dat men ten opzichte van de uitoefening van den Katholieken godsdienst „sal blyven by de Placaaten en Ordonnantien voor deesen daar op geemaneert"; men zou op nieuw de officieren aanschrijven om de plakkaten stipt uit te voeren en ook de Ambachtsheeren vermanen, opdat zij zouden zorgen dat hunne officieren hun plicht deden.

[1]) *Id.*, 2 Juli 1619.
[2]) *Id.*, 3 Juli 1619.

Ten slotte werd aangaande het plakkaat der Staten-Generaal bepaald, dat men het zou verbeteren en „amplieeren met het verbod van vervoeringe of afleydinge van Kinderen uyt haare Ouders gehoorsaamheyd, by poenen en straffen, en het Schoolleggen van Kinderen by de Jesuiten" [1]).

De mate van gestrengheid, waarmede in de verschillende plaatsen tegen de Katholieken werd opgetreden, hing voor een goed deel af van de gezindheid der magistraten. Over het algemeen viel over te groote hardheid in dit tijdperk niet te klagen, zoodat zelfs de Apostolische Vicaris Rovenius in zijn verslag, in 1616 naar Rome gezonden, van steden als den Haag, Leiden, Delft, Gouda, Haarlem kon getuigen dat zijne geloofsgenooten er nog al vrijheid genoten [2]). Na de overwinning der Calvinisten moesten ook de Katholieken meer op hun tellen passen, want zooals Velius in zijn Kroniek van Hoorn zegt: „De Remonstranten dan gehandelt zijnde, als nu geseyd is, soo werden de Papisten mede op 't nieu, en meer als te voren gequelt" [3]). De Synode van Dordrecht kon niet uiteengaan zonder in het request aan de Staten-Generaal in de 177[ste] zitting, den 27[sten] Mei 1619, opgesteld, verzocht te hebben, dat goed zou worden toegezien op handhaving der plakkaten, en een einde gemaakt aan de Katholieke godsdienstoefeningen, en het in het land komen van Jezuieten en andere priesters, misbruiken die nog dagelijks toenamen [4]). Ook de Zuid-Hollandsche Synode wijdde hare aandacht aan dit punt, toen zij in dit jaar bijeenkwam en ook zij drong aan op ten uitvoer legging der plakkaten en het tegengaan van de „superstitien en afgoderyen", die vooral in gast- en armhuizen plaats hadden. Zonder gevolg bleven deze aanmaningen niet. In Leiden bijvoorbeeld, werd den pastoor Romboud van Medemblik door burgemeesters verboden de gasthuizen te bezoeken.

In tegenstelling met de andere Hollandsche steden, was te

---

[1]) *Resol. St. van Holland*, 18 Dec. 1619.

[2]) Zie ook: *P. G. Bongaerts*, *De St. Teresia-kerk*, enz., blz. 1. In het verslag van 1617 worden als zoodanig genoemd Haarlem, Leiden, Gouda, Alkmaar en Hoorn.

[3]) *Velius*, *Chronyk van Hoorn*, 4[de] druk, blz. 587.

[4]) *Brandt*, *Hist. der Reformatie*, III, 652.

Amsterdam — destijds een bolwerk van het Calvinisme — de toestand der Katholieken minder gunstig. De schout was er vol ijver in het opsporen van de verboden vergaderingen. Den 24sten Mei 1617 schreef de Jezuiet Ryser, dat de Katholieken onlangs 5000 gulden hadden moeten betalen om dien officier tevreden te stellen en eenige, reeds bijna gevangen, priesters buiten gevaar te krijgen. Een aardig staaltje hoe men somtijds de waakzaamheid van den schout trachtte te verschalken levert dezelfde brief. In den nacht voor Goeden Vrijdag waren een 200 Katholieken samengekomen om godsdienstoefening te houden. Dit was evenwel den schout bekend geworden en weldra omsingelde hij met zijn dienaars het huis en begonnen zij op de deuren te beuken. Ontkomen scheen onmogelijk, toen de vrouw des huizes — die hare bevalling eerlang te gemoet zag — den schijn aannam, alsof haar uur gekomen was. Haar gekerm en misbaar werd weldra gevolgd door gehuil van den echtgenoot, zoodat de schout vroeg wat of dit te beteekenen had. Daarop liep de huisheer naar de deur en voegde hem toe: „Ik heb hier geen gerechtsdienaars noodig, maar vroedvrouwen. Wat komt gij hier midden in den nacht mijn huis binnendringen en wellicht door den aangejaagden schrik vrouw en kind vermoorden. Zoo er nog gerechtigheid in Amsterdam is, zal zoo iets niet ongestraft gebeuren." Intusschen ging de vrouw door met kermen, meerdere vrouwen kwamen te hulp aangesneld en de schout — in den waan dat het ernst was — droop af [1]).

De waakzaamheid van de officieren deed ook de Katholieken in dubbele mate op hun hoede zijn. Meestal kwam men in kleinen getale in bijzondere huizen bijeen. Geestelijke zusters gingen bij de enkele geloovigen, die haar door den priester waren aangewezen, rond om te „kloppen", zij brachten namelijk de boodschap waar en wanneer godsdienstoefening zou worden gehouden. Een dezer vrouwen — die hieraan den naam van „klopjes" te danken hebben — werd aan de deur geplaatst om toe te zien, dat slechts uitgenoodigden binnentraden. Andere klopjes hielden in de buurt de wacht om des noods te kunnen

---

[1]) Zie: *H. J. Allard, de St. Franciscus-Xaverius-kerk of de Krijtberg te Amsterdam*, blz. 21—23.

waarschuwen, als er onraad naderde. Toch gebeurde het nog wel eens, dat er verraad in het spel was. Om hier tegen te waken werden ook wel door de klopjes loodjes uitgereikt als herkenningsteeken voor de uitgenoodigden. Ook op andere wijze werd voor de veiligheid gezorgd. Om geen argwaan te wekken werden de plaatsen van bijeenkomst dikwijls veranderd en dan liefst huizen uitgekozen, die meerdere uitgangen hadden. Amsterdam kan thans nog een gebouw aanwijzen, dat een sprekend voorbeeld geeft van de inrichting dier verboden vergaderplaatsen. Ik bedoel „Ons-Lieve-Heer-op-Solder", tegenwoordig „Het Museum Amstelkring" op de Oude Zijds Voorburgwal n°. 40. Tot 1887 is in dit kerkje dienst gedaan en toen de nieuwe St. Nicolaaskerk aan de Prins-Hendrikkade gereed was, is het gebouw in handen van den Amstelkring gekomen, die het tot museum inrichtte. Vooral was men er daarbij op uit het kerkje zooveel mogelijk in zijn vorigen vorm te herstellen, want het gebouw zelve is zeker niet de minste merkwaardigheid van het museum. Vroeger als „het Haentje" of „Het Hert" bekend, werd het in 1663 tot kerk verbouwd, later werden er nog wijzigingen aangebracht en ook het orgel en altaar zullen wel van jonger dagteekening zijn. Geeft het kerkje — zooals het nu is — reeds een niet onaardig denkbeeld van de oude Katholieke zolderkerkjes, het is tevens een der oudste van Amsterdam want er werd reeds kerk in gehouden vóór het jaar 1663, volgens de overlevering zelfs 85 jaar vroeger. Het huis was daartoe bij uitstek geschikt, want het is op den hoek van een steeg gelegen en heeft meerdere uitgangen. De concierge wijst u nu nog het kamertje waar vroeger — en hier zal men wel aan den tijd vóór 1663 moeten denken — de mis gelezen werd. Het vertrekje is een soort van opkamertje bij de zaal van het huis. Dreigde er onraad, dan gingen de geloovigen fluks de zaal binnen terwijl de priester in een ander kamertje verstopt werd. Kwam de schout nu binnen, dan vond hij in de zaal wel een aantal menschen bijeen, zonder dat er echter van een Katholieke godsdienstoefening eenig spoor te vinden was.

Sedert de afkondiging van het Twaalfjarig Bestand waren de Katholieken meer openlijk opgetreden vooral op het platteland van Noord Holland. Het kon wel niet anders of dit moest

de aandacht trekken. Zoo gelastte het Hof den 22sten Juli 1610 aan den officier te Hoorn om scherp toe te zien op en maatregelen te nemen tot het weeren van de „seer groote vergaderingen en conventiculen" der Katholieken, die „in uwe jurisdictie ende namentlyk binnen den dorpen van Woggenum" worden gehouden [1]). Dat is waarschijnlijk de reden geweest, dat genoemde officier den 10en September in de vergadering der Staten van Holland verscheen om zich te verantwoorden en op wijziging der plakkaten aan te dringen. Neemt men in aanmerking wat hij mededeelde, dan zien wij daarin een nieuw bewijs van de weinige geneigdheid, die destijds bestond om krasser op te treden. 't Is waar de Resoluties der Staten bevatten weinig dienaangaande, maar het is zeker niet gewaagd aan te nemen dat hij ook de Staten zal hebben ingelicht omtrent de voorvallen, welke in een brief door hem den 19en September aan het Hof geschreven, werden te boek gesteld, te meer daar hij zelf aan het slot van zijn bezoek in den Haag gewag maakt. De brief is een antwoord op het bovengenoemde schrijven van het Hof en begint met de kennisgeving „dat de papisticque vergaderingen niet alleenlijck binnen de dorpen van Woggenum maer oock doorgaens in alle de Steden ende dorpen van den Noorderquartieren ende soo ick verstae oock int Suyderquartier van Hollandt menich vuldelic werden gehouden". Hieraan een einde te maken was niet gemakkelijk. De schout — Nic. Boelensz — had herhaaldelijk bijeenkomsten verstoord, maar wat verlammend op de werkzaamheid van de officieren werkte, was het optreden van zekeren Jan Jeroensz, „een halffslactich rechtsgeleerde ende erffpleijter". Door geldelijke bijdragen der Katholieken gesteund, begon hij herhaaldelijk processen tegen officieren, die tegen zijne geloofsgenooten handelend waren opgetreden. De last, dien de heeren hiervan hadden, verminderde hun ijver merkelijk. Een

[1]) Zie *Bijdragen voor de Gesch. van het Bisdom Haarlem*, VI, 150 en 151. Pater A. van Lommel S. J. heeft zich verdienstelijk gemaakt door in het genoemde tijdschrift onder den titel: *Bouwstoffen voor de kerkelijke geschiedenis van verschillende parochien thans behoorende tot het Bisdom van Haarlem* een groot aantal stukken mede te deelen uit de Crimineele Papieren, in het Rijks-Archief berustende. Meermalen zal ik gelegenheid hebben van zijn arbeid gebruik te maken en de medegedeelde stukken aanhalen onder de bijvoeging *Bouwstoffen*, *Haarlem*, met opgave van Deel en blz.

andere omstandigheid was mede niet geschikt om de mannen der Justitie scherp te doen toezien. In de buurt van Hoorn bijvoorbeeld had de schout een bijeenkomst van meer dan 200 personen verstoord. Er waren schildwachten uitgezet en bij de nadering van den schout gingen de saamgekomenen op den loop. Schout Boelensz had toen den eigenaar van het huis, waar de bijeenkomst was gehouden, voor het gerecht gedaagd en een boete van 200 ponden tegen hem geeischt. De schepenen echter spraken den beschuldigde vrij [1]).

Nog andere brieven aan het Hof werpen een eigenaardig licht op de toestanden van die dagen. Daaronder behoort hier vermeld te worden een brief van Daniel van Hofdyck, schout van Grootebroek, van 28 Augustus 1610. Hij erkende de talrijke verboden bijeenkomsten, die onder zijne jurisdictie gehouden worden, maar voegde er bij, dat het zeer lastig, ja! zelfs gevaarlijk was, daartegen op te treden. De nauwe straten en het vele water in het dorp waren in het voordeel der Katholieken, die trouwens altijd schildwachten uitzetten. Twee derde gedeelten van het dorp waren Katholiek, daarenboven waren „burgemeesteren ende magistraten alhier, seer qualijcken kennis van saecken begeerende te draghen", ja! het volk werd „te seer gefavoriseert van de gemelte burgermeesteren en van de Raden" [2]).

De onwil der officieren gaf tot veel geharrewar aanleiding. Te Hoogwoud was een baljuw, Syvort Jansz., die vóór hij officier werd, zelf de Katholieke bijeenkomsten bezocht. Later had hij daarmede opgehouden, maar zijn vrouw bleef er deel aan nemen. Van hem waren dus geen maatregelen tot uitvoering der plakkaten te wachten en daarom hadden Gecommitteerde Raden den vorigen baljuw opgedragen, een oog in 't zeil te houden. Hieruit waren nu weer moeielijkheden ontstaan [3]).

De naijver der verschillende colleges en hun onhandelbaarheid wanneer zij meenden dat hunne rechten geschonden waren, waren in het voordeel der Katholieken. Vooral op het eiland Texel gingen dezen zeer driest te werk, waarom de schout

[1]) *Bijdr. v. d. Gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, I. 316—318.
[2]) *Bouwstoffen*, *Haarlem*, VI, 151—153.
[3]) *Id.*, VI, 153—156.

de overtreders der plakkaten voor de vierschaar van Gecommitteerde Raden had doen dagen. Burgemeester en schepenen achtten zich hierdoor in hun eer gekrenkt en dienden een request in bij het Hof. Ter verantwoording geroepen meldde de schout, Baernt van Neck, den 13en Augustus 1616 o. a. het volgende: „Den Heeren Gec. Raden is kenlyck hoe tyranelyck de papisten myn swager [weesende myn steedehouder] hebben getracteerd: hem slaende bloedich en blaau; denselven stootende met gewelt uyt de vergaderinge, daer hy alreede binnen was. Van gelycken hebben se mij op deese laetste vergaderinghe [sonder regard te neemen op myn ouderdom] met vorcken uyt heure vergaderinghe feytelyck gheweert, jae de wijven hebben my willen in een deecken naeijen." Gecommitteerde Raden verdedigden den 20sten October hunne handelwijze, door er op te wijzen dat deze ten doel had „door de corte expeditie de officieren wackerder ende gewilliger te maken, omme den ongelovelicken desordre, die in dese quartier gepleecht wert te stuyten." Zij berichtten verder dat „d'afgoderije ende de scadelijcke verboden conventiculen hoe langs hoe meerder aenwiissen ende veel meerder ende onordentelijcker, dan in eenige andere plaetsen gepleecht waren ende te beduchten stondt, indien d'officieren met lange plaijdoijen, hare boeten genootsaeckt souden zijn, te innen. Deselve redenen zyn jegenwoordich [Godt beter 't] noch gewichtiger ende voornamelick over het voors. eijlant. Ja sulcx, dat zy gewoon syn met openbaar gewelt ende wapenen den officier resistentie te doen", enz. [1]).

De hier gegeven voorbeelden zijn, dunkt mij, voldoende om te doen zien, dat waar soms krachtig tegen de Katholieken werd opgetreden, dit zeer dikwijls hun eigen schuld was [2]).

In het eigenlijke Zuid-Holland schijnen de Katholieken omzichtiger te werk te zijn gegaan; want ofschoon in het verslag

---

[1]) *Bouwstoffen Haarlem*, VI, 156—159.

[2]) Volledigheidshalve zij hier vermeld dat gedurende het hier behandelde tijdperk de Resoluties der Staten van Holland nog mededeelingen bevatten aangaande Katholieke bijeenkomsten te Wormer, Jisp en Krommenie (1 Juni 1618), terwijl den 16en Mei 1619 in de vergadering van Gecomm. Raden gehandeld werd over een «Kiste met Pauselyke Ornamenten», welke den baljuw van Egmont gelast werd in beslag te nemen.

van den Apostolischen Vicaris van 1617 het aantal Katholieken in de veenen tusschen Leiden, Amsterdam en Utrecht op 50.000 werd begroot, en hij melding maakte van nachtelijke bijeenkomsten aldaar van 1000 en 1500 personen, vernemen wij weinig klachten. Een uitzondering maakten de bewoners van het dorp Heukelom. Of liever dit dorp was het punt waarheen ook uit andere plaatsen talrijke Katholieken ter beêvaart trokken. Herhaaldelijk kwam dit onderwerp in de vergadering der Staten van Holland aan de orde. De maatregelen tegen deze pelgrimage, die in de week na Pinksteren plaats had, genomen, waren niet in staat haar te doen ophouden. Den 22sten Mei 1612 werd aan den schout geschreven om krasse maatregelen te nemen; het vorige jaar toch hadden kerkmeesters de kerk open en twee nieuwe offerblokken laten maken [1]). Hieraan moge waarschijnlijk een einde zijn gemaakt, maar nog in de jaren 1618 en 1619 moesten Gecomm. Raden zich met deze zaak bezighouden [2]), wegens de klachten door Hervormde kerkbesturen ingediend [3]).

Voor een oogenblik onze aandacht te wijden aan hetgeen tijdens het Bestand voor ons onderwerp belangrijks in andere provincies voorviel, moet hier eerst weêr het plakkaat der Staten-Generaal van 1612 worden vermeld. Het is als het ware een codificatie van de vroegere plakkaten en bevat op nieuw verbodsbepalingen tegen het bezoeken van de reeds vroeger met een zwarte kool aangeduide hoogescholen en de scholen der Jezuieten en tegen het zich bij zijn promotie onder eede verplichten tot handhaving van den Katholieken godsdienst. Evenzoo wordt het houden, bijwonen of samenroepen van Katholieke bijeenkomsten verboden en het zich laten herdoopen of hertrouwen door een Katholiek priester. Afzonderlijke vermelding verdienen de bepalingen, dat ieder geestelijke, die in 't land kwam, zich dadelijk aan de overheid moest bekend maken,

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 22 Mei—7 Juni 1612.

2) *Id.*, 10 Mei 1618 en 11 Mei 1619.

3) De classis van Dordrecht klaagde in 1617 over de «Paussélycke superstitie» te Zevenbergen, welke zaak den 17en April in de vergadering der Staten besproken werd. Zie *Resol.* v. 17 April 1617.

evenals zij die zich reeds hier bevonden, maar dit nog niet hadden gedaan. Telkens wanneer geestelijken hier of daar wilden overnachten, zouden zij zich bij den magistraat moeten aanmelden, opdat „goede toesicht magh genomen worden, dat by alsulcke vreemde Persoonen niet en werde geattenteert, tot ondienste van de Landen." Overtreding van dit bevel zou met een boete van 50 gulden en verbanning worden gestraft. Ook zij, die priesters herbergden, moesten hiervan aangifte doen. Streng waren de straffen, vastgesteld tegen hen die zonder toestemming der provinciale overheid voor buitenlandsche Katholieke instellingen giften verzamelden en het bijeengegaarde over de grenzen zonden. Zij, die hieraan schuldig werden bevonden, zouden hunne goederen zien verbeurd verklaard en zelf „aen den lyve" gestraft worden [1]). Dat hier niet tegen windmolens werd gevochten, weten wij uit het voorgaande; herhaaldelijk toch hoorden wij den Apostolischen Vicaris klagen over de brutale wijze waarop die inzamelingen werden gehouden.

Dit plakkaat was een gevolg van het over de grenzen komen van talrijke priesters na het sluiten van het Bestand, van de meer openlijke wijze van optreden der Katholieken en van de woelingen van sommige hunner geloofsgenooten in het buitenland. Lichtvaardig was het zeker niet opgesteld, want reeds in Augustus en September 1611 was het concept in de Staten van Holland ter sprake gekomen [2]). Dit plakkaat werd nu overal afgekondigd, in Holland door de deurwaarders. Een beeld van den toestand der Katholieken geven deze stukken echter niet, want — wij zagen het reeds herhaaldelijk — er gaapte een wijde klove tusschen de afkondiging en de uitvoering.

Zeeland had weinig Katholieken; in het verslag van Rovenius van 1616 wordt hun getal te Middelburg op circa 150 begroot, met de bijvoeging, dat zij „satis frigidi" waren. Ook te Zierikzee, Vlissingen, Veere en Arnemuiden was hun getal zeer gering; slechts Goes telde er meerderen. Op het platte land moest vooral 's nachts gearbeid worden en dan bij voorkeur 's winters, maar

---

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 537—544.

[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 25 Aug.—9 Sept. 1611; verder nog 6 Sept. 1611, 21 Febr.—24 Maart en 4 April 1612.

groote bijeenkomsten konden niet worden gehouden. Het geringe aantal der Katholieken zal wel reden zijn, dat wij hier zoo weinig vernemen van maatregelen tegen hen genomen. Dat de Staten den 9^{en} April 1612 op verzoek der Staten-Generaal besloten om het plakkaat van 27 Maart te laten afkondigen [1]) lag in den aard der zaak, evenals dat aan een uitnoodiging der Staten-Generaal in 1616 om hetzelfde plakkaat op nieuw te doen afkondigen, gehoor werd gegeven [2]). Bijzondere maatregelen werden niet noodig geacht en daarom werden de Gedeputeerden der Synode van Veere, die zich over de Katholieken schijnen beklaagd te hebben, naar het plakkaat der Staten-Generaal verwezen [3]). Nader omschreven klachten over de Katholieken vernemen wij in Zeeland eerst in 1620; den 12^{en} November kwamen toen in de vergadering der Staten de bezwaren aan de orde, door de Synode te Goes van 14 tot 28 Februari gehouden, ingediend. Men ziet het ook hier weder, dat de zaak niet als zeer spoedeischend werd beschouwd. Het verzoek om toe te zien dat aan het plakkaat aangaande het zenden van kinderen naar scholen der Jezuieten de hand zou worden gehouden, vond instemming bij de Staten. Op andere punten van het bezwaarschrift besloot men te letten bij het herzien der politieke ordonnantie. Hiertoe behoorden 1°. het buiten 's lands trouwen door Katholieke priesters, waardoor soms personen, die elkander te na in den bloede bestonden, of kinderen tegen den zin hunner ouders in het huwelijk werden verbonden; 2°. de „superstitien", welke door Katholieken, vooral in Zuid-Beveland, werden gepleegd; 3°. het „onderhouden van de afgodische feestdagen der Papisten, als syn Kermissen, vastelavonden, ende diergelyke, die den Papisten in hare superstitien stijven."

Vooral de „Papisten" in het markiesaat van Bergen-op-Zoom hadden den wrevel der Synode opgewekt en het moet erkend worden — ook al overdreef deze wellicht bij hare klachten — niet ten onrechte. Die Papisten toch — vernemen wij — lasterden

---

[1]) *Notulen der St. v. Zeeland*, 9 April 1612.
[2]) *Id.*, 18 Oct. 1616.
[3]) *Id.*, 11 April 1612.

in de kerken en op straat de Sacramenten der Gereformeerden, en evenzeer de regeering der Republiek; zij scholden, bespotten, belasterden en vervloekten de Gereformeerden in hunne eigen huizen en veroorloofden zich ook weder allerlei onregelmatigheden ten opzichte van het huwelijk. Behalve het reeds genoemde werd gewag gemaakt van het trouwen van personen, die de Katholieke geestelijken volstrekt niet kenden en van het op één dag in ondertrouw opnemen en in het huwelijk verbinden zonder huwelijks-proclamatie. De Staten besloten zich tot de Staten-Generaal te wenden en zoowel aan den Drossaart van Bergen op Zoom als aan de andere officieren van het markiesaat te schrijven om tegen dit euvel maatregelen te nemen.

De grieven der Synode waren hiermede nog niet aan het einde. Zij klaagde ook, dat op Zuid-Beveland wethouders en officieren werden aangesteld, die bepaald vijanden van de Gereformeerde Religie waren, „reghte aenleyders, om buytens Lants met groote troepen ter misse te loopen, de voornaemste, om de mispriesters in hare Huysen te ontfangen, ende voorts openbare spotters van de Gereformeerde religie". De Synode zou daarom gaarne zien, dat de Staten de Ambachtsheeren aanschreven om alleen gereformeerden tot schouten of secretarissen aan te stellen. De Notulen maken echter geen melding van het besluit der Staten over deze zaak [1]).

Het is zeker een bewijs van de meerdere vrijmoedigheid, waarmede de Katholieken reeds tijdens de onderhandelingen over het Bestand overal optraden, dat in meerdere provincies dadelijk na het sluiten van het verdrag met Spanje, de plakkaten hernieuwd of aanschrijvingen gedaan werden om de bestaande uit te voeren. Zoo ook te Utrecht; in een schrijven der Staten aan het Hof van 28 April 1609 lezen wij: „dat eenige ongeruste en nieuwsgierige geesten daaglyks, soo langs soo meer, onderstaan door eenige, die genaamt worden Jesuiten, Papen, Monniken, Nonnen, Bagyen ende anderen van diergelycke soorte ende gesintheyd, soo wel in de Steden als ten platten Lande samenkomsten, Conventiculen, ende Vergaderingen van mans- ende vrouwspersoonen te maken, en te houden, 't volk in de Pause-

[1]) *Notulen der St. v. Zeeland*, 12 November 1620.

lyke superstitien en afgodery te vervoeren, deselve instrueeren dat de wettige Overheyd deser Landen geene Overheyden syn, nogte dat men aan deselve schuldig schattinge te geven, nogte gehoorsaamheyd te bieden; ende dat onder praetext ende dexel van eenige exercitien, leeringe ofte leesinge, van de Roomsche Religie te willen doen, omme alsoo in het eynde tot haar quaad voorneemen te komen, strekkende tot verhinderinge, ende onderdrukkinge van de ware Christelyke Religie, mitsgaders van de vryheyd, ruste eenigheyd ende welvaart in den Lande". Daarom werd het Hof verzocht scherp toe te zien [1]).

Meer wellicht dan elders had men te Utrecht reden om met wantrouwen de bewegingen der Katholieken gade te slaan. In de oude bisschopstad was hun aantal niet gering en velen hunner dachten met weemoed terug aan vroegere toestanden. Voor dezen was er kans, dat elke verandering allicht verbetering zou brengen, en er waren teekenen, die deden vermoeden, dat er een ommekeer op handen was. Sedert de Leicestersche woelingen was het te Utrecht niet volkomen rustig geweest; meermalen hadden zich verschijnselen voorgedaan, die deden vermoeden dat er iets smeulde. In Januari 1610 brak er werkelijk een oproer uit, waardoor het oude stadsbestuur verwijderd werd en de beruchte Canter en Helsdingen als burgemeesters aan het roer kwamen. De zaken namen weldra een bedenkelijken keer; het gold toch Utrecht van de andere provincies los te maken en de Unie te ontbinden. De toekomst der Republiek stond dus op het spel en niet alleen hier te lande, maar ook in Frankrijk en Engeland sloeg men met bezorgdheid den loop der gebeurtenissen gade. Het krachtig optreden der Staten-Generaal — die eerst gedraald hadden — wist het dreigende gevaar te bezweren. Onder aanvoering van prins Frederik Hendrik rukte een leger tegen de stad op Een bloedig treffen scheen aanstaande te zijn, maar vóór het zoover kwam, legde de stad het hoofd in den schoot en den 6[en] Mei werd het stadsbestuur afgezet. De hoofdaanleggers van den opstand gaven het spel nog niet verloren en bereidden een nieuwe samenzwering voor, welke in December ontdekt werd. Utrecht was daardoor voor de Unie behouden.

[1]) *Utrechtsch Plakaatb.*, I, 394—395.

En de houding der Katholieken bij deze troebelen? Het is moeielijk uit te maken welk aandeel zij aan deze beroerten hebben gehad, maar dat zij niet stil zaten, is zeker [1]). Over hunne talrijke bijeenkomsten in dezen tijd wordt geklaagd en Canter had niet verzuimd te trachten hen, zoowel als andere ontevredenen, voor zich te winnen. Reeds ten tijde van de onderhandelingen over het sluiten van het Twaalfjarig Bestand, had hij laten verluiden, dat het billijk was, als ook aan de Katholieken een kerk werd afgestaan. Bij zijn optreden als burgemeester had hij wel verklaard, dat er onder de beweging geen „papistery" schuilde, maar evenzeer had hij den Katholieken beloofd dat hun meer vrijheid zou worden verleend, wijl ook zij de wapenen tegen Spanje hadden gedragen [2]).

Zoodra het oproer bedwongen was, waren ook de Katholieken aan de beurt om den terugslag te ondervinden. Reeds den 21sten Mei 1610 was een deputatie uit den Utrechtschen kerkeraad in de vroedschap komen klagen over de Katholieke godsdienstoefeningen „nyet alleen in de cloosters ende conventen, nemaer oock in verscheyden huysen" [3]); dat gold echter slechts de stad Utrecht. De stoutigheden bepaalden zich echter niet tot de hoofdstad, ook in andere plaatsen werd door de Gereformeerden het optreden der „Papisten" met leede oogen aangezien. De zaak kwam in de vergadering der Synode ter sprake en het gevolg was een bezwaarschrift namens deze vergadering door de predikanten Taurinus en Speenhoven bij de Staten ingediend. Den 21sten Mei verschenen de heeren in de vergadering der Staten; behalve over de groote bijeenkomsten der Katholieken in de stad Utrecht klaagden zij onder meer over den koster, tevens secretaris van Schalkwijk, een Katholiek, die het den Gereformeerden zeer lastig maakte en tijdens de onlusten zich zeer ongunstig over de regeering en de predikanten had uitgelaten. Ook werd de aandacht gevestigd op het feit dat op het huis te „Rijnauwen" bij Bunnik, waar vroeger nu en dan

---

[1]) Zie: *J. J. Dodt van Flensburg*, *Archief*, VI, 11 en 12 en den brief der Staten van Utrecht van 6 Dec. 1610 aan prins Maurits, de Staten-Generaal enz. *Aldaar*, VI, 180 en 181.

[2]) *Brandt*, *Hist. der Reform.*, II, 158.

[3]) *Dodt*, *Archief*, IV, 356.

bijeenkomsten werden gehouden, sedert de troebelen elken Zondag een talrijk bezochte vergadering van Katholieken bijeenkwam, gewoonlijk onder leiding van een Jezuiet uit Utrecht. Hoeveel verwachting de Katholieken van den in Januari plaats gehad hebbenden ommekeer koesterden kon hieruit blijken, dat heer Jan van Bunnik, een afgezet maar gealimenteerd pastoor, nadat onlangs de pastorie gerestaureerd was, tot den predikant had gezegd: „Gerardi dit gemack sal nu haest wel voor my komen." Vooral voelde de Synode zich bezwaard over hetgeen te Maarssen en te Montfoort had plaats gehad. In eerstgenoemde plaats was door de edelen een Katholieken schoolmeester aangesteld, die weigerde aan de kinderen — wier ouders zulks verlangden — den Gereformeerden catechismus te leeren. De heer der plaats had den schout laten aanzeggen, zich niet met deze aangelegenheid in te laten, wijl het hem anders wel eens zijn schoutambt zou kunnen kosten. Hij had er bijgevoegd, dat het niet onmogelijk was dat de predikant en de schout lang vóór den schoolmeester de plaats zouden moeten verlaten. Iets dergelijks had zich te Montfoort voorgedaan [1]). Daar was het de door den ambachtsheer aangestelde drost, die de Katholieken de hand boven het hoofd hield. Ook hij wilde een Katholieken schoolmeester aanstellen, wiens geloofsgenooten zoo goed als openlijk talrijk bezochte godsdienstoefeningen hielden, waarheen velen uit de omliggende plaatsen toestroomden. Ook hier hadden de Katholieken tijdens de laatste troebelen „(gelijck oock op andere dorpen) haer ooren seer opgestoocken, seer schimps van de heeren ende van de religie spreeckende" [2]).

De predikanten mochten de voldoening smaken, dat door de Staten een nieuw plakkaat werd uitgevaardigd, waarbij het beleggen en bijwonen van, of het voorgaan in conventiculen „of eenige andere onbehoorlyken complotten" ten strengste verboden werd [3]); de vergaderingen zelve hielden daarom echter niet op, vooral niet in de stad Utrecht. Rovenius klaagde wel in zijn verslag van 1616, dat de baljuw en de magistraat er

---

[1]) Vergelijk boven blz. 34 en 35.
[2]) *Dodt*, *Archief*, VI, 153 v.v.
[3]) *Utrechtsch Plakaatb.*, I, 395.

gestrenger waren dan voor eenige jaren, maar dat zal hoogstens ten gevolge hebben gehad dat men wat omzichtiger te werk ging. In hetzelfde verslag wordt het aantal wereldlijke geestelijken in de stad op 40 begroot. Men had hier dus alle gelegenheid om talrijke kleinere bijeenkomsten te houden, vooral in de nog bestaande nonnen-kloosters. Met name het Jeruzalemmerklooster stond in een slechten reuk. Te vergeefs hadden Katholieken de overste tot voorzichtigheid aangemaand, wijl niet alleen het belang van dit klooster maar ook dat der anderen op het spel stond. Zelfs onroomschen hadden gewaarschuwd en de burgemeester Drillenburg had aan de overste gezegd, dat hij niet langer helpen kon. Al die waarschuwingen werden in den wind geslagen en zoo moest het gebeuren, dat den 22sten Juli 1613 de mis in het klooster door den schout en zijne dienaars verstoord werd [1]). Het altaar, de beelden en andere kerksieraden werden vernietigd en medegenomen, terwijl nu weldra ook de overige kloosters werden onderzocht en de roerende en onroerende goederen opgeschreven. Nog meermalen hield de magistraat zich in den loop van dit jaar met de kloosters bezig; de kerksieraden werden opgeeischt en de „mensa communis" aan de nonnen verboden. Ook in het volgende jaar — 1614 — werd op den 4en December weder eens een mis verstoord, terwijl wij op het jaar 1615 vinden aangeteekend: „Den 11 November op Meertens dach, heeft de onderschout heer paep Vichtoor mis gewaet genomen, als: een kelck, pulleken, kaersuyel ende noch een silver Sint Meerten, daer van creech hy boete na sijn begeerte [2]).

In Gelderland waren — vooral op het platte land — de Katholieken nog zeer talrijk. In 1616 wordt het aantal communicanten op de Veluwe door Rovenius opgegeven 20.000 te bedragen. Ook de meeste edelen waren nog aan het oude geloof getrouw gebleven.

---

[1]) Zie: *Kronykje van Cornelis Cornelisz.* (in *Dodt*, *Archief*, VI, 9—222) waar wij lezen (*Aldaar*, VI, 69) «Op desen dach is de mis gestoort in de Jerusalemsclooster van beyde de schouten ende vijf dienaers, daer sy de deur opsloegen met een yseren hamer, waerduer die cloosters sijn aengeslagen van de staten, de acht bagynen-cloosters». Vergel. ook het aldaar in den noot aangehaalde uit de — in Handschrift op de Universiteits-bibliotheek berustende — *Annales Dusseldorpii.*

[2]) *Dodt*, *Archief*, VI, 75 en 79.

Wanneer wij hier weinig over de Katholieken hooren is dit toe te schrijven aan het gebrek aan priesters. Wel werd het platte land door geestelijken bezocht en was men niet geheel van hulp verstoken, maar dat het aantal priesters niet groot was, kan men opmaken uit de bijzonderheid dat de te Harderwijk gevestigde pastoor ook Arnhem en Zutphen moest bedienen. In Arnhem geschiedde dit niet zonder gevaar, althans in 1614 werd er een priester gevangen genomen, omdat hij betrapt was op het celebreeren eener mis, terwijl omstreeks denzelfden tijd een weduwe, in welker huis verboden godsdienstoefening was gehouden, beboet werd [1]). In de vergaderingen van den landdag schijnt men zich weinig met de Katholieken te hebben bezig gehouden; men bepaalde zich tot het verbod van goederen te koopen van Jezuieten (24 April 1609) [2]), terwijl aan geestelijken het recht werd ontzegd hunne goederen ten behoeve van kloosters te vervreemden (16 Mei 1620) [3]). De eerste bepaling had op een bepaald geval betrekking, namelijk hier de goederen van Johan van Hoecklom, welke de Jezuieten aan zich hadden trachten te trekken.

De provincie Overijssel telde nog vele Katholieken, vooral op het platte land; er waren echter weinig geestelijken, zoodat slechts in enkele plaatsen als Deventer en Zwolle pastoors waren. De landdag had den 11[en] September 1610 een plakkaat uitgevaardigd om het zenden van kinderen naar scholen der Jezuieten te verhinderen en tevens om aan die paters te verbieden binnen de provincie te komen [4]). Het doel werd natuurlijk niet bereikt; zoowel te Zwolle als op het platte land waren de Jezuieten werkzaam en niet zonder vrucht. Zij konden er in 1611 op wijzen, dat de landlieden met bijzonder veel belangstelling naar hunne zendelingen luisterden, zoodat er somtijds vergaderingen werden gehouden, welke door 400 belangstellenden werden bijgewoond [5]). Onopgemerkt bleef hunne

[1]) *J. W. Staats Evers*, *Johannes Fontanus*, blz. 86.

[2]) *Gr. Geld. Plakaatb.*, II. 117.

[3]) *Id.*, II. 171.

[4]) *Revius*, *Daventria illustrata*, p. 579.

[5]) *Breve Chronicon P.P. Missionariorum Soctis Jesu in Transisalania*, afgedrukt in het *Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, VI. 399 v.v. VII, 57—89, 201—231, 395—418.

werkzaamheid niet en met leede oogen zagen de predikanten, dat er zoo weinig werd gedaan om hieraan een einde te maken. De handelingen der provinciale synoden uit dit tijdperk geven hiervan herhaaldelijk voorbeelden en doen zien dat men ook in Overijssel er nog allerminst in geslaagd was, de paapsche stoutigheden te bedwingen. In 1611 op de synode te Deventer gehouden werd geklaagd, dat men nog weinig bespeurde van de uitvoering van het plakkaat van 1610 en in volgende jaren kwam men zelden bijeen of de Katholieken maakten een onderwerp van bespreking uit. Nu eens waren het de voorlezingen van „paapschen postillen", waardoor vele huislieden uit de kerk werden gehouden, waartegen men maatregelen genomen wilde zien (Synode te Zwolle, 13 Juni 1615); een andermaal werd bij Ridderschap en Steden aangedrongen om de steeds toenemende vergaderingen der Katholieken tegen te gaan (Synode te Vollenhove, 29 Sept. 1618), vooral te Steenwijkerwold, Oldemarkt en Paaslo hadden deze bij toeneming plaats. Ook uit Friesland kwamen velen die godsdienstoefeningen bijwonen, zoodat er somtijds bijeenkomsten van 500 en 600 personen gehouden werden [1]). Te Urk en Emmeloord waren nog Katholieke geestelijken werkzaam (Synode te Deventer, 16 Augustus 1619 en te Kampen, 20—23 Juni 1620); in andere plaatsen waren nog Katholieke kosters, als te Raalte, Hellendoorn en Blankenham (Synode 16 Aug. 1619), zelfs trof men Doopsgezinden en Katholieken hier en daar als kerkmeesters aan (Synode 20—23 Juni 1620); niet minder ergernis gaven aan de predikanten de bedevaarten naar Hasselt en anderen plaatsen (Synode 13 Juni 1615 te Zwolle en die van 1620), terwijl zij de aandacht der overheid meenden te moeten vestigen op het verschijnsel, dat velen met hunne kinderen naar Katholieke priesters gingen om ze te laten doopen [2]). Door de regeering werd meermalen beloofd, dat men aan de geopperde bezwaren te gemoet zou komen, en verzekerd dat de officieren in last hadden zonder oogluiking tegen de paapsche stoutigheden te waken, terwijl in 1616 door Ridderschap en Steden besloten werd dat alle kosters, school-

[1]) *Revius*, *Daventria illustrata*, p. 609.

[2]) *Uit de Sinodale Acten* in *Bijdragen voor de Geschiedenis van Overijssel*, IV, 112—120.

meesters, richters, schouten, onderrichters en onderschouten van den Hervormden godsdienst moesten zijn [1]). Werkelijk werd in sommige steden op de bewegingen der Katholieken het oog gehouden en nu en dan met gestrengheid opgetreden. Dit ondervond de Jezuiet, die te Zwolle werkzaam was, toen hij in 1617 onder het houden eener godsdienstoefening overvallen en gevangen genomen werd; eerst nadat een boete van 700 gulden voor hem betaald was, werd hij ontslagen en verbannen. Ook de pastoor van Zwolle, N. Lonius, maakte in 1613 met de gevangenis kennis, toen hij te Kampen bij een godsdienstoefening werd betrapt en een aanzienlijk losgeld moest betalen [2]).

Onder zulke omstandigheden moet het zeker bevreemden, dat eerst den 30[sten] Maart 1614 door de vroedschap van Zwolle werd bepaald „dat van nu voortaan niemand in Raad, nog in Meente gecoren ofte gesteld sal worden, die vyand van de Gereformeerde Religie is". Wij zullen hier wel in de eerste plaats aan de Katholieken te denken hebben, al laat van Hattum op deze mededeeling volgen: „Door vyanden verstont men sekerlyk de sulke van andere Godsdiensten, welke met een al te onmatigen drift tegens de Gereformeerden gedreven wierden" [3]). Een streng plakkaat tegen het bijwonen van de godsdienstoefeningen van Katholieken, Mennonieten enz. werd den 28[sten] Januari 1619 te Deventer uitgevaardigd [4]).

Van het landschap Drenthe en de provincie Groningen valt weinig mede te deelen. Drenthe was zoo goed als verstoken van geestelijken; in het vroegere bisdom Groningen telde Rovenius in 1616 drie wereldlijke geestelijken en een Jezuiet; de laatste, Joannes Sylvorstius, van 1615—1650 in de stad werkzaam, onderging zware kerkerstraf en werd verbannen.

In Friesland wordt de toestand der Katholieken als zeer ongunstig afgeschilderd [5]) en meer dan elders wordt over vervolgingen geklaagd. De Calvinisten voerden hier den boventoon

[1]) Zie: *C. H. Th. Bussemaker*, *Geschiedenis van Overijssel*, II, 45.

[2]) Zie het verhaal van Arnoldus Waeyer, van 1631—1692 pastoor te Zwolle, in den *Godsdienstvriend*, XXXVIII, blz. 237.

[3]) *B. J. van Hattum*, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, 293 en 294.

[4]) *Brandt*, *Hist. der Reform.*, IV, 156—157.

[5]) Rovenius in zijn meermalen besproken verslag van 1616: « Status Frisiae satis est miserabilis. »

en — wij weten het reeds — destijds waren zij de ergste vijanden der Katholieken. De mindere vrijheid, welke de laatsten in deze provincie genoten, was niet het gevolg van steeds strengere verbodsbepalingen. Integendeel, van nieuwe plakkaten hooren wij hier zoo goed als niet. Het charterboek bevat over het hier behandelde tijdvak slechts enkele stukken. Het eerste, van 14 Juni 1609, is een vernieuwing, eigenlijk slechts herhaling, van dat van 8 April 1597 [1]); het tweede, van 22 Febr. 1616 bepaalde dat „niemand in vergaderinge in Steden ofte Dorpen, daer deliberatie valt over 't verkiesen van Praedicanten ofte Lands saken, 't zy om Volmachten te kiesen in de Dorpen totten Landsdach ofte andere saken, den staet van 't Land rakende, eenige advys ofte stemminge sal mogen geven, directelyck ofte indirectelyck, door hem selffs ofte door andere", dan zij die tot de Gereformeerde religie behooren en de regeering als wettig erkennen [2]). De vervolgingen, waarover geklaagd wordt, moeten worden toegeschreven aan scherper toezicht der officieren. Het aantal plaatsen, waar priesters werkzaam waren, was echter niet groot; in 1616 b.v. waren nog Sneek, Franeker, Dokkum en Stavoren zonder gewone pastoors. Leeuwarden, Bolsward en Harlingen waren in dit opzicht gelukkiger, maar hier werden de priesters nog al eens bij het verrichten hunner bediening betrapt. Te Harlingen vernemen wij van verstoorde godsdienstoefeningen enz., in 1614, 1616 en 1618 [3]). Bij de laatste twee moeten wij iets uitvoeriger stilstaan. In 1616 had zich te Harlingen het gerucht verspreid van door de Katholieken gesmeede plannen om de Hervormde kerk in de lucht te doen vliegen en van verstandhouding met den vijand; een groot aantal wapenen zou op geheime plaatsen verborgen zijn. Ook ten gevolge dezer praatjes werd besloten tot een huiszoeking bij een bekenden Katholiek, Johannes Hendriks. De priester, dien men zocht — den Jezuiet pater Warighem — werd niet gevonden, toch mocht men over den uitslag van het ingestelde onderzoek tevreden zijn, want men kon beslag leggen op de

---

1) *Schwartzenberg*, *Gr. Plakaat- en Charterboek*, V, 161—162.

2) *Id.*, V. 219.

3) Zie: *W. van der Heyden*, *Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland*, 38 v., 48 v.v., 57 v.v.

papieren van den pater en de inhoud dier geschriften was wel in staat opzien te verwekken. Op last der Gedeputeerde Staten werd de bundel gedrukt onder den titel: *Der Jesuiten Negotiatie ofte Coop-handel, Inde Vereenichde Nederlanden tot ghemeenen beste* [1]). Deze titel was gekozen omdat in de instructie van den pater provinciaal voor de Jezuieten-missionarissen in de Noordelijke Nederlanden (blz. 10 v.v.), werd aangeraden voor de brieven der paters den koopmans-stijl te kiezen, zoodat het voor oningewijden den schijn moest hebben, alsof de briefwisseling over handelszaken liep.

Na een kort voorwoord, volgt een door den uitgever uit de brieven getrokken „Register van eenighe notable dinghen, die in dese Jesuytsche schriften, soo Latynsche (alhier in Duytsch overgeset) als Duytsche, werden ghevonden". Daarna komt de briefwisseling, waaronder de reeds genoemde van den pater provinciaal, en aan 't slot mededeelingen over aflaten en over gebeden, welke in de Kerk van O. L. Vrouw van Lorette gedaan worden. Bij de brieven is een zeer uitvoerig schrijven gericht aan een „Doorluchtichste Heer", waarin op vrijheid voor de Katholieken wordt aangedrongen. Men heeft gemeend dat met den „Doorluchtichste Heer" Oldenbarnevelt bedoeld zou zijn. Wij kunnen deze gissing laten voor hetgeen zij is; ware het antwoord ook medegedeeld, dan was de zaak van meer belang. Tot bewijs van een briefwisseling met Katholieken of Jezuieten kan dit schrijven toch niet dienen, daar de opsteller zelf verklaart aan den geadresseerde volkomen onbekend te zijn. Van meer gewicht zijn de overige brieven, waarin een blik gegund wordt op de werkzaamheid der Jezuieten hier te lande. Onder meer bevatten zij raadgevingen voor het houden van godsdienstoefeningen, zonder dat de aandacht getrokken wordt,

---

[1]) *Der Jesuiten Negotiatie Ofte Coop-handel, In de Vereenichde Nederlanden tot ghemeenen beste. In druck uytghegeven door last van de E. M. Heeren Ghedeputeerde Staten van Vrieslandt. Ghedruct na de Copye van Leeuwarden, By Abraham vanden Rade.* 1616 in 4°. Ook in het Latijn uitgegeven, maar minder volledig, daar enkele, oorspronkelijk in het Hollandsch gestelde, stukken niet zijn opgenomen. De titel luidt: *Jesvitica Per Unitas Belgij Provincias Negociatio bono publico in lucem edita; jussu D.D. Deputatorum Ordinum Frisiae. Franekerae, Vidua R. Doyema.* 1616. in 4°.

over de vruchten van de werkzaamheid der vaders en over hun streven om deze landen weder voor het Katholieke geloof te winnen. Op de belangrijkheid van het onderwijs der jeugd wordt de aandacht gevestigd en ook verlof gegeven om in het geheim het oude geloof te omhelzen en voor het uiterlijk aan de heerschende kerk getrouw te blijven; vooral gold dit regeeringspersonen; zoodoende zouden de Katholieken geestverwanten hebben in de raadzaal, als er over tegen hen te nemen maatregelen beraadslaagd werd. Ook de oneenigheden tusschen de wereldlijke geestelijken en de Jezuieten komen ter sprake. Hadden Gedeputeerde Staten met de uitgave der „Negotiatie" beoogd, de opmerkzaamheid te vestigen op de werkzaamheid der Jezuieten, dan konden zij moeielijk een ongunstiger tijdstip kiezen. De gemoederen waren te zeer vervuld met de twisten in den boezem der Gereformeerde Kerk, de belangstelling werd zoo geheel in beslag genomen door den breeden stroom van geschriften aan die oneenigheden gewijd, dat men blijkbaar niet gestemd was om aan de woelingen der Jezuieten veel aandacht te wijden. Waaraan anders is het toe te schrijven, dat, terwijl zoo menig schotschrift van Remonstrantsche of Contra-Remonstrantsche zijde de wereld ingezonden, herhaaldelijk herdrukt werd, de „Negotiatie" zoo goed als onopgemerkt is gebleven? Niet alleen toch dat geen tweede uitgave bekend is, maar van maatregelen door de uitgave van dit boeksken in het leven geroepen verneemt men niets, en wat nog sterker is, van vlugschriften aan de „Negotiatie" gewijd, bespeuren wij niets. Onder andere tijdsomstandigheden zou zeker een verontrust Gereformeerde naar de pen gegrepen hebben om, hetzij dan op ernstigen toon te bestrijden wat in deze brieven tot verdediging der Katholieke kerkleer werd aangevoerd, hetzij om in min of meer geslaagde kreupelrijmen het streven der paters op de kaak te stellen. Dit geheel ontbreken van eenig spoor, dat de „Negotiatie" meer dan terloops de aandacht heeft getrokken, is des te opmerkelijker, wijl zij niet slechts de werkzaamheid der Jezuieten in Friesland behandelde, maar hun arbeid in Holland, Gelderland en Overijssel komt eveneens herhaaldelijk ter sprake.

De Jezuiet, pater Johannes Viering, werd den 17[en] Februari

1618, terwijl hij in het dorp Midlum bij Harlingen een godsdienstoefening hield, door soldaten gevangen genomen en naar Harlingen gebracht, van waar hij twee dagen later naar Leeuwarden werd gevoerd en daar in hechtenis gehouden. Een borgstelling van 1000 gulden bevrijdde hem van een verblijf in het „Hondengat". Het Hof veroordeelde hem den 21sten April tot betaling eener boete van 3500 gulden, behalve de aanzienlijke onkosten en tevens tot eeuwige verbanning. Wat geschiedde echter? De overste der missie, pater Marcus van den Tempel, wist brieven te verkrijgen van prins Maurits, gericht aan den stadhouder van Friesland, Willem Lodewijk, en aan de Gedeputeerde Staten dier provincie, waarin aangedrongen werd om den gevangen Jezuiet vrijstelling der boete te verleenen. De Staten waren weinig ingenomen met deze inmenging en reeds was een weigerend antwoord opgesteld, toen Julius van Eysinga, ingevolge een verzoek van den Katholieken edelman, Jarich van Lyauckema, de Staten wist te overreden, dat het geen pas zou geven aan iemand als prins Maurits een dergelijk verzoek af te slaan. Zoo kwam er werkelijk voor pater Viering vrijstelling van de boete en werd hij, na betaling der gerechtskosten, uit de gevangenis ontslagen.

Het is pater Willebrordus van der Heijden, die ons dit heeft medegedeeld [1]), en hij, die zelf sedert 1627 in Friesland gearbeid heeft, kon goed zijn ingelicht. Intusschen noch in het huisarchief des Konings, noch in de Notulen van het verhandelde in de Staten-vergadering van Friesland vond ik een spoor van deze brieven. Het bericht blijft opmerkelijk, wijl het niet aangaat zonder meer aan te nemen, dat van der Heijden dit geheele verhaal verzonnen heeft. Zoo het bericht waarheid behelst, heeft er sedert 1592 een groote omkeering bij Maurits plaats gehad, wat zijne gezindheid ten opzichte der Jezuieten betreft. Op dat jaar toch teekende Van Reyd aan, dat de prins hen „afgheseyde ende geswoorene vyanden van de Nederlantsche gherechte saeck, ende stifters van alle quaede naebuurschap" en „des Conincx van Spanien verspijers" genoemd en verklaard

[1]) *W. van der Heyden, Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland,* blz. 57—58.

had „dat sy oock sijnen Vader vermoort hadden, daerom hy sijn leven lanck haer vyant wilde blijven" [1]). Welke invloeden zouden hier in het spel zijn geweest?

Minder gelukkig liep het af met pater Aeg. de Meijer, die den 29sten Augustus 1620 wegens het houden van een verboden godsdienstoefening gevat werd. Het Hof veroordeelde hem tot een boete van 2500 gulden, nog verhoogd met 200 gulden, omdat hij bij zijne komst in de provincie zich niet had aangegeven. Wel liet het Hof zich vermurwen, maar er moest toch 900 gulden betaald worden, voor hij den 19en Mei 1621 op vrije voeten werd gesteld [2]).

Blijkt uit het medegedeelde dat de officieren in Friesland niet zeer toegevend waren, de Friesche predikanten hielden ook een oog in het zeil ten opzichte van de bewegingen der Katholieken in naburige provincies. De Synode van 14 tot 17 September 1619 te Leeuwarden bijeengekomen, drong niet alleen op verzoek van de classis van Bolsward op het tegengaan van de conventikels van Remonstranten en Papisten aan, maar besloot ook aan Gedeputeerde Staten te verzoeken, zich te wenden tot den Drost van Vollenhove, of, bij gemis van dezen, tot de Staten van Overijssel, om een einde te maken aan de bijeenkomsten der Katholieken in het Drost-ambt van Vollenhove [3]).

De eigenaardige politieke toestand waarin de tegenwoordige provincie Noord-Brabant zich destijds bevond, was oorzaak dat er ook op het gebied der religie bijzondere maatregelen werden genomen. Voor zoover de landstreek nog in handen der Spanjaarden was blijft zij buiten bespreking. Hier mogen alleen enkele voorbeelden een plaats vinden, n. l. wat te Bergen-op-Zoom en te Grave plaats had. In Bergen-op-Zoom was de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden. Vele burgers trokken derhalve naar Wouw, Halteren en andere plaatsen om daar in de kerk hunne devotie te doen. De drost der plaats

---

1) *E. van Reyd*, *Oorspronck ende voortganck van de Nederlantsche Oorloghen*, blz. 297.
2) *v. d. Heyden*, *a. w.*, blz. 60—61.
3) *Brandt*, *Hist. der Reformatie*, IV, 23.

achtte dit een overtreding van de plakkaten der Staten-Generaal en liet in het jaar 1612 aan hen, die naar de genoemde dorpen waren getrokken om er de godsdienstoefening bij te wonen, door soldaten hunne mantels en hoeden ontnemen. De beroofden meenden dat hier wederrechtelijk gehandeld was en wendden zich met een request tot de Staten-Generaal. Ten gevolge hiervan werd den drost gelast, de afgenomen kleedingstukken „onder suffisante cautie" terug te geven en zich van verdere proceduren te onthouden, tot dat door de Staten-Generaal „anders sal sijn geordonneert" [1]).

In de stad Grave was reeds den 24sten December 1584 een resolutie der vroedschap uitgevaardigd, waarbij aan de nog in de stad verblijf houdende geestelijken ten strengste verboden werd op eenigerlei wijze hun ambt uit te oefenen. Deed deze bepaling de aan het oude geloof getrouw geblevenen niet onaanzienlijk slinken, de Katholieken konden het hoofd weêr vrij opbeuren, toen de stad in 1586 den Spanjaarden in handen viel. Zij bleef Spaansch tot 1602, toen zij weêr aan de zijde der Staatschen werd teruggebracht. Opnieuw werd nu de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden; alleen de nonnen in het klooster mochten — maar alleen voor haar zelve — godsdienstoefening houden, voor welke vergunning zij jaarlijks een recognitie aan den prins van Oranje moesten betalen. Vele burgers begaven zich voortaan naar het nabijgelegen Velp om daar aan hunne godsdienstige behoeften te voldoen. Maar ook hieraan werd een einde gemaakt, toen in Mei 1605 van het raadhuis werd afgelezen, dat ieder een boete van vijftig Carolus guldens zou beloopen, die naar Velp of naar andere plaatsen in het land van Ravenstein ging om er „papistische missen, predicatien en dergelyke superstitien" bij te wonen. Een ordonnantie van den magistraat van het jaar 1613 gelastte aan de dekens der broederschappen om een staat over te leggen van de inkomsten dezer vereenigingen; voortaan werden deze door den kerkeraad der Hervormde gemeente beheerd. Angstvallig zag men toe, opdat gebruiken welke aan het oude geloof herinnerden een einde zouden nemen. Niet alleen verbood men de

[1]) *Dodt, Archief*, V. 262.

feestelijkheden, die op Sint Jansdag plaats hadden (23 Juni 1603, 14 Juni 1611, 23 Juni 1612 en 22 Juni 1619), maar ook het Sint Nikolaasfeest kon geen genade vinden in de oogen onzer puriteinsche vaderen. Als voorbeeld hoe men te Grave — en ook elders geschiedde dit — het laatstgenoemde feest tegenging, moge de stedelijke resolutie van 3 December 1614, vernieuwd den 29sten November 1615 en den 3en December 1620, hier een plaats vinden:

„Alsoe bevonden wordt dat de gedenckenisse van Sint Nicolaes vele goede luyden tot noch toe heeft gebracht op groot costen, en dat 't selve onder anderen daertoe streckt, om de jeucht te oeffenen in superstitie, Soo ist dat die van den Magistraet der stadt Grave, willende alsulck abus weren, hebben geinterdiceert ende verboden, interdiceren ende verbieden bij dese allen borgeren ende ingesetenen deser stadt, dat sy hen sullen onthouden de voors. superstitie meer te oeffenen, noch haere kinderen daertoe te houden, off de schoenen ende clompen van eenighe kinders t'ontfangen, off yevers meer te laten brenghen off setten. Op pene dat deghene die contrarie sullen mogen doen, verbeuren sal den hoochsten dubbelen penninckbrueck, te gaen nae brueckenrecht" [1]).

---

[1]) *P. Hendrikx, Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der stad Grave*, I, 198, 199, 244, 245, 272, 273, 312 en 313.

HOOFDSTUK IV.

De toestand in Holland van het einde van het Bestand tot aan den vrede van Munster.

Onder hen, die niet dan met zorg het einde van het Twaalfjarig Bestand tegemoet zagen, behoorden de Katholieken. Het is waar, bij het sluiten van het Bestand waren zij teleurgesteld geweest, wijl zij gehoopt hadden dat voor hen gunstiger bepalingen bedongen zouden zijn geworden. Maar toch, zoolang de wapenen hadden gerust, was hun toestand eer verbeterd dan verminderd. Hervatting van den krijg beteekende voor hen scherper toezicht en nieuwe plakkaten. Immers juist de Calvinistische partij was zeer voor vernieuwing van den oorlog gestemd en van haar was voor de Katholieken weinig goeds te wachten, te meer nu de storm in de Hervormde Kerk had uitgewoed en de Katholieken den terugslag voelden van de maatregelen tegen de Remonstranten genomen. Welke de stemming des volks was bleek voldoende, toen de kanselier Peckius met voorstellen van de Aartshertogen op reis naar den Haag, door Delft trok, waar hem werd nageroepen: „Hangh op de paepen ende hangh op de schelmen". Nog was het Bestand niet ten einde of een samenzwering om Tiel aan de Spaansche zijde te brengen, werd ontdekt en de bijzonderheid dat de drie hoofdschuldigen, Jakob Mom, van Botbergen en van Eynthouts Katholieken waren, had reeds dadelijk een aanschrijving van de Staten-Generaal aan de verschillende provincies ten gevolge,

waarin er op gewezen werd, aan welke gevaren Staat en kerk werden blootgesteld, indien Katholieken werden toegelaten op de landdagen of in andere regeerings-colleges [1]).

Een en ander voorspelde zeker niet veel goeds en weldra zou blijken, dat de vrees voor nieuwe plakkaten gegrond was geweest. In de jaren die den vrede van Munster voorafgingen is het aantal plakkaten, resoluties enz. ten opzichte der Katholieken, zeer talrijk. Toch zou men verkeerd doen hieruit tot toenemende onverdraagzaamheid te besluiten. Eer was het tegendeel het geval. In de vergaderingen der Staten van Holland bij voorbeeld komen de maatregelen tegen de Katholieken wel herhaaldelijk ter sprake, maar dat dit zoo veelvuldig geschiedde vond juist zijn oorzaak in de ongeneigdheid van vele regenten om hunne goedkeuring te geven aan nieuwe plakkaten. Er zijn in deze periode verschillende teekenen, die op toenemende verdraagzaamheid wijzen.

Allerlei oorzaken droegen er toe bij dat de paapsche stoutigheden telkens aan de orde kwamen. In de eerste plaats de wisselvalligheden van den krijg. De Katholieken stonden nu eenmaal in den reuk van Spaanschgezindheid, en daarom — meende men — moest op hun doen en laten streng worden gelet. Was de krijgskans den Spanjaarden een oogenblik gunstig, dan hoorde men dadelijk geruchten van heulen van de Katholieken met den vijand, wat velen weder opnieuw met bezorgdheid vervulde. Dit bleek o. a. bij den inval der Spanjaarden in de Veluwe in 1629, waaraan door de verovering van Wesel een einde werd gemaakt, en toen prins Frederik Hendrik 's-Hertogenbosch belegerde, gingen er geruchten van inzamelingen door Katholieken tot ontzet der stad gehouden [2]); Rovenius noemt het gerucht „falsissimus".

Het aantal priesters — zagen wij — nam sterk toe, zoodat dat der wereldlijke geestelijken tusschen 1619 en 1650 verdubbelde, terwijl dat der regulieren in 1650 nagenoeg het tienvoudige bedroeg van dat in 1619. Hieruit volgt reeds dadelijk dat ook het aantal godsdienstoefeningen toenam en het behoeft wel geen

[1]) *Notulen St. v. Zeeland*, 12 Mei 1621.

[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 27 Juli 1629.

betoog, dat niettegenstaande alle voorzorgsmaatregelen door de Katholieken genomen, ook de kans op ontdekking grooter werd. Te meer daar de vergaderingen dikwijls zeer talrijk werden bezocht, want de meerdere geestelijken waren oorzaak, dat de Katholieken meer bezocht en tot naleving hunner godsdienstige plichten konden worden aangespoord. Of het aantal Katholieken toenam? In de verslagen van den Apostolischen Vicaris, zoowel als in die der missionarissen vinden wij met veel ophef gewag gemaakt van het toenemend aantal communicanten en het groot aantal bekeeringen. Toch lijkt het mij niet waarschijnlijk dat het getal der Katholieken werkelijk aangroeide. Ook al laten wij buiten bespreking den naijver tusschen wereldlijke en reguliere geestelijken, waardoor beiden er belang bij hadden de vruchten hunner werkzaamheid zoo gunstig mogelijk voor te stellen, al nemen wij dus hunne cijfers als volkomen betrouwbaar aan, dan volgt daaruit nog niet dat hunne kudde steeds aanwies. In de eerste plaats blijft het een open vraag, hoevelen dier bekeerlingen werkelijk tot een ander kerkgenootschap behoorden; velen hunner zullen menschen zijn geweest, die oorspronkelijk Katholiek waren, maar die, door gebrek aan priesters als anderszins, van geestelijke hulp verstoken, bij andere bevrediging hunner godsdienstige behoeften waren gaan zoeken. Maar daarenboven mag niet uit het oog worden verloren, dat vele Katholieken tot de staatskerk overgingen, hetzij uit overtuiging, hetzij door stoffelijke redenen gedrongen. Van *die* bekeeringen maken de verslagen met een enkele uitzondering [1]) geen melding. En al is vooral de Munstersche vrede in dit opzicht der Katholieke kerk nadeelig geweest, wij mogen aannemen, dat naar mate het vormen van gemeenten bij de Hervormden toenam, ook de overgangen van Katholieken tot de Staatskerk talrijker werden. Werd in 1623 het aantal Katholieken opgegeven als 400.000 te bedragen, Codde noemde in 1701 het cijfer 330.000.

Bij de beoordeeling van den toestand dient in het oog te worden gehouden dat de Katholieken zich volstrekt niet altijd als weerlooze lammeren gedroegen; als zij de kans schoon

[1]) Zie blz. 85 noot.

zagen, kwamen zij in verzet en hoe begrijpelijk het moge zijn, dat zij niet altijd hunne verbittering konden bedwingen, daardoor waren zij toch weder zelve de oorzaak, dat er een nieuwe kreet opging over de toenemende stoutigheid der papisten. Want al nam de „conniventie" der officieren ook toe, zoodat de Katholieken op vele plaatsen zich met deze ambtenaren tegen betaling van een som gelds konden verstaan, wie niet sluimerden waren de predikanten, classen en synoden. Zij waren steeds op de bres en onvermoeid in het aansporen tot beteugeling van de vrijheden, welke de Katholieken zich veroorloofden. Zij waren de eigenlijke vervolgers der Katholieken. Toch zou het in hooge mate onbillijk zijn hun hiervan een verwijt te maken, allerminst van Katholieke zijde. Het klinkt heel fraai in de besproken *Jesuiten-Negotiatie* [1]) een Jezuiet te hooren beweren, dat het niet aanging de Katholieken hier te laten boeten, voor wat door hunne geloofsgenooten in andere landen tegenover andersdenkenden werd bedreven. Het feit is, dat de tijd voor godsdienstige verdraagzaamheid nog niet was aangebroken. Zij moge aan enkele verlichte geesten voor oogen hebben gezweefd, de groote meerderheid der ontwikkelden was er nog niet rijp voor. En de Calvinisten herinnerden zich nog te goed hoeveel bloed en tranen het had gekost voor zich zelven vrijheid van godsdienst te veroveren, dan dat men van hen kon vergen, dat zij den ouden vijand de hand zouden reiken. En Rome was niet veranderd; dit bewees het boek van Jansonius in 1635 onder den titel „Mars Gallicus" in het licht gezonden, waarin de Nederlanders als de schandelijkste oproermakers werden op de kaak gesteld en de Fransche koning veroordeeld werd, omdat hij hun hulp verleende.

Daarenboven het Bestand had geleerd dat minder scherp toezicht dadelijk uitwerkte, dat de Katholieken het hoofd weêr opbeurden en vooral dat een aantal vreemde monniken, van wie zoowel door Staat als kerk slechts nadeel te vreezen was, in het land kwamen. Daartegen vooral diende gewaakt. Want — men vergete het niet — ook bij de predikanten gold het niet enkel een strijd tegen afgoderij. Staat en kerk waren samen-

---

[1]) Zie blz. 109.

gesmeed en de een moest lijden, als aan de ander schade werd toegebracht. De Staat was in de hoogste mate betrokken bij het welzijn der kerk en moest dus voor hare belangen waken. Vandaar de onophoudelijke requesten der kerkelijke lichamen om nieuwe maatregelen tegen de Katholieken. Een gewillig oor vonden zij echter niet altijd bij de regenten; de gang der zaken was gewoonlijk deze. Minder scherp toezicht had nieuwe paapsche stoutigheden ten gevolge, wat oorzaak was dat de synoden enz. zich tot de regeering wendden. Deze requesten eenvoudig ter zijde leggen ging niet aan, ook waar de regeering niet geneigd was, nieuwe plakkaten uit te vaardigen; daartoe had de kerk te veel macht. Vandaar na korter of langer beraadslagingen een enkel maal een nieuw plakkaat of veelal een aanschrijving aan het Hof om toe te zien dat de bestaande plakkaten werden uitgevoerd. Op zijn beurt richtte het Hof weêr een aanschrijving aan officieren en magistraten en dezen ontwikkelden dan voor eenigen tijd wat meer ijver. Daarop volgde weêr verslapping, nieuwe klachten enz. enz. Bijzondere voorvallen bleven hierbij niet zonder invloed, terwijl ook de aard der betrekkingen welke er tusschen de Republiek en sommige buitenlandsche vorsten bestonden, gewicht in de schaal legde ten opzichte van de houding, welke tegenover de Katholieken werd aangenomen.

Nu eenmaal de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden was, werden er telkens vraagpunten ter sprake gebracht die voorziening vereischten, zoodat de bestaande plakkaten herziening en uitbreiding vereischten. Soms waren de maatregelen tegenover de Katholieken genomen, eenvoudig zoogenaamde retorsie-maatregelen, een destijds zeer gewild middel om den vijand in een of ander opzicht tot toegevendheid te dwingen. Den 11[en] Juli 1628, bij voorbeeld, werden in de vergadering der Staten van Holland de klachten behandeld van de kerken van Gulik, Kleef en vooral van Wesel; hare afgevaardigden kwamen hulp vragen tegen de verdrukking, waaraan zij waren blootgesteld. De Staten besloten aan hunne Gedeputeerden ter Generaliteit op te dragen om voor den Raad van State machtiging te verkrijgen, ten einde deze den gouverneur van Wesel zou doen aanzeggen, dat hij de Hervormde kerk

aldaar met rust zou laten, of dat anders de uitoefening van den Katholieken godsdienst te Rees en Emmerik zou worden verboden, en de Katholieke geestelijkheid verdreven; ook zou men den vorst van Neuburg in bedenking geven minder streng tegen de Hervormden te werk te gaan, daar anders ook tegen de Katholieken op het platte land zou worden opgetreden [1]). Werkelijk werden het volgend jaar de Jezuieten uit Emmerik verdreven.

Een ander voorbeeld van retorsie-maatregelen ontleen ik aan het verhandelde in de vergaderingen van de Staten van Holland in het jaar 1636. Eenige leden hadden met den prins van Oranje van gedachten gewisseld over de beste middelen om hen, die door den vijand op zee waren krijgsgevangen gemaakt, te verlossen. Op 31 Januari brachten zij verslag uit van hun onderhoud met den prins; Zijne Hoogheid had drie middelen aan de hand gedaan; het derde, waarvan hij zich de beste uitwerking beloofde was, dat men zou trachten van de geestelijken en Jezuieten, die dagelijks uit het gebied van den vijand zonder paspoort hier in het land kwamen, er eenigen gevangen te nemen. Het gold toch zeer gevaarlijke personen, die in hunne preeken de regeering des lands als onwettig brandmerkten en voor den koning van Spanje, als graaf van Holland, gebeden lieten doen. Werkelijk besloten de Staten in den aangegeven zin aan de officieren der grensplaatsen te doen schrijven [2]). Eenige dagen later ging men nog wat verder en besloot ook particuliere personen op te wekken om geestelijken, die zonder paspoort en zonder voorkennis der regeering in het land kwamen, gevangen te nemen; daartoe werden premies uitgeloofd [3]). Om spoediger het beoogde doel te bereiken werd nog een ander voorstel gedaan, namelijk om aan alle geestelijken, die zoowel in Holland als in de andere provincies met toestemming der regeering verblijf hielden, kennis te geven dat zij zouden hebben te zorgen, dat de krijgsgevangenen binnen een maand op vrije voeten werden gesteld, of dat zij anders voor goeden prijs zouden worden verklaard. Dit voorstel ging blijkbaar te ver naar het oordeel der meerderheid, want na verschillende „discourssen" werd besloten „de

1) *Resol. St. v. Holl.*, 11 Juli 1628.
2) *Id.*, 31 Jan. 1636.
3) *Id.*, 20 Febr. 1636.

voorsz. voorstellinge alsnog te houden in bedenken" [1]). Het in beraad houden was voor het voorstel niet gunstig, want er schijnt niets van gekomen te zijn.

Na deze beschouwingen van meer algemeenen aard, volge een schets van den toestand der Katholieken in de provincie Holland. Daarbij zullen tevens de plakkaten der Staten-Generaal besproken worden, voor zoo verre zij niet meer bepaald op de Generaliteitslanden betrekking hebben. Het al of niet uitvaardigen van nieuwe plakkaten of de hernieuwing van de bestaande door de Staten-Generaal of wel het in de provincie Holland doen afkondigen van plakkaten door de Algemeene Staten gearresteerd, vormen den hoofdschotel der beraadslagingen in de vergadering der Staten van Holland, telkens als de Katholieken ter sprake komen.

Bij het eindigen van het Twaalfjarig Bestand openbaarde zich alras de behoefte van een nieuw plakkaat; wat niet altijd gebeurde, toen de zaak op 6 October 1621 in de vergadering der Staten van Holland ter sprake kwam, was men eenstemmig ten opzichte van de noodzakelijkheid van een nieuw plakkaat. Na eenige beraadslagingen werd enkele dagen later besloten het concept-plakkaat aan het Hof te zenden om advies. Den 4[en] Januari 1622 kwam dit advies in behandeling en daar het Hof eenige wijzigingen had voorgesteld, werden Dordrecht, Haarlem, Delft, Amsterdam en Hoorn aangewezen, om met den Raadpensionaris de zaak nogmaals te onderzoeken, terwijl twee dagen later besloten werd dit plakkaat ter Generaliteit in te dienen. Ditmaal had men blijkbaar haast, want toen den 15[en] Januari bleek, dat het plakkaat ter Generaliteit nog niet kon worden vastgesteld, wijl de afgevaardigden van Utrecht op dit punt niet waren gelast en de zaak moest wachten tot de Staten van Utrecht vergaderd waren geweest, wat niet vóór 22 Januari (Oude Stijl) zou plaats hebben, werd de vraag geopperd of men het plakkaat maar niet al vast als plakkaat van Holland zou uitvaardigen. Er werd echter besloten te wachten tot de zaak ter Generaliteit beklonken was, daar dit meer indruk zou maken [2]).

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 22 Febr. 1636.

[2]) *Id.*, 8 en 13 Oct. 1621, 4, 6 en 15 Januari 1622.

Dat men het meer bepaald op de Jezuieten had voorzien, kan ook hieruit blijken dat in de Resoluties der Staten van Holland gewoonlijk kortweg van het plakkaat tegen de Jezuieten gesproken wordt. Van de leden dezer orde vreesde men alles kwaads; de stemming die ten hunnen aanzien heerschte leeren wij onder anderen kennen uit het geschrift van J. Outhovius [1]), waarin hun tal van beschuldigingen voor de voeten geworpen, hunne leerstellingen ten opzichte van vorstenmoord uiteengezet en met voorbeelden uit de praktijk opgehelderd en ten slotte de maatregelen in andere landen tegen hen genomen, medegedeeld werden. Het plakkaat, dat op 26 Februari 1622 door de Staten-Generaal werd vastgesteld, begint met er op te wijzen dat niettegenstaande de oorlog met Spanje hervat was, toch talrijke Jezuieten en andere priesters over de grenzen kwamen om de ingezetenen dezer landen niet alleen tot afgoderij, maar ook tot afval van hunne wettige overheid aan te zetten. Daartegen moest gewaakt worden en vandaar het plakkaat. Scherper dan in een der vorigen werd hier opgetreden tegen de Jezuieten, die bepaald van de overige priesters onderscheiden en als „schadelycke en moortdadige Secte" gebrandmerkt werden. Daarom werden zij verklaard „voor goeden prinse en rantsonabel, als Vyanden van den Lande". Op hunne aanhouding werd een premie gesteld en bepaald dat de eerste maal, dat zij in handen der justitie vielen, een boete geëischt zou worden zoo hoog als men maar kon krijgen, in geen geval minder dan 100 ponden grooten Vlaamsch; de tweede maal zouden zij gegeeseld, beboet en gebannen worden en mocht men een Jezuiet voor de derde maal gevangen nemen, dan zou hij „swaerder aen den lyve" gestraft en zijne goederen verbeurd verklaard worden. Jezuieten te huisvesten of met hen briefwisseling te houden werd ten strengste verboden. Aan de overige monniken en priesters „die van oudts binnen dese Landen woonaghtigh zyn geweest", werd gelast zich binnen acht dagen na afkondiging van het plakkaat aan den magistraat hunner woonplaatsen aan te geven, opdat

---

[1]) *Historisch verhael der beginsel, Voortganck, Moordadichheyt, Leere, ende Grouwelickheden der Jesuyten ... door ... Jacobum Outhovium, Nu nieuws uyt de grouwelickheden des Pausdoms gescheyden.* 's Gravenhaghe, A. Meuris. 1622.

op hun gedrag zou kunnen worden gelet. Het plakkaat bevatte verder nog bepalingen ten opzichte van het bezoeken van Katholieke universiteiten en de scholen der Jezuieten en ten opzichte der collectes. Op nieuw werden deze inzamelingen voor Katholieke gestichten enz. ten strengste verboden. Zij, die er zich aan schuldig zouden maken, werden zelfs met de doodstraf en verbeurdverklaring hunner goederen bedreigd, terwijl ook strenge straffen werden vastgesteld voor het overzenden der ingezamelde gelden. Ten slotte bevatte het plakkaat nog een strenge vermaning aan de officieren om hun plicht te doen [1]).

Van al de plakkaten tegen de Katholieken kan men gerust verklaren: het papier was geduldig, strafbepalingen te maken was niet moeielijk, maar voorkomen wat men wilde tegengaan minder gemakkelijk. Niettegenstaande de strenge strafbepalingen tegen de Jezuieten nam hun aantal gestadig toe [2]), en toch hoort men in de praktijk slechts van boeten en verbanning, maar niet van strengere straffen.

Ook het plakkaat van 1622 miste de beoogde uitwerking; reeds den 23sten November 1623 kwamen de Noord- en Zuid-Hollandsche synoden weder klagen over de „pauselyke superstitien". Den 12en October 1624 hooren wij dan alweder van een nieuw plakkaat, waarbij de vorigen hernieuwd werden en op naleving er van werd aangedrongen [3]). Dat de klachten over de paapsche stoutigheden niet overdreven waren en aan het ten uitvoer leggen der plakkaten veel haperde kunnen de volgende voorbeelden bewijzen, hoofdzakelijk aan Noord-Holland ontleend, waar het toezicht der officieren zeer veel te wenschen overliet. Vooral in den omtrek van Hoorn veroorloofden de Katholieken zich groote vrijheden, terwijl zij zich niet ontzagen de Gereformeerde kerkgangers te bespotten en na te schreeuwen. Met name wordt het dorp Nibbixwoud aangewezen als brandpunt der Katholieke woelingen. Daar werden op klaarlichten dag kruisen en beelden binnen de vergaderplaats gebracht en de voorbijgangers konden door de open deuren de priesters in

---

1) *Wiltens*, *Kerkelijk Plakaatboek*, I, 544—554.
2) Zie blz. 62.
3) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 554—555.

vol ornaat bezig zien. Openlijk werden op het kerkhof beelden opgesteld en op den jaardag van Sint Olof, den patroon der plaats, had er een processie plaats van wel 1500 menschen, die er heen trokken om hun vee te laten zegenen. Dit alles gebeurde in 1624 en de drost, die er paal en perk aan wilde stellen, ondervond dat hij zijn hand in een wespennest had gestoken. Om tegemoet te komen aan de nalatigheid van vele officieren ten platten lande, was hem gelast de overtreders der plakkaten ter eerster instantie te dagvaarden voor het college van Gecommitteerde Raden van het Noorder Kwartier. Werkelijk had dit goede gevolgen, zoodat ook de magistraat van Hoorn den drost machtigde op gelijke wijze op te treden in de dorpen onder de jurisdictie der stad gelegen en wel in het bijzonder te Nibbixwoud. Het doel was langdurige processen te voorkomen, waarmede de Katholieken de ambtenaren, die hun het leven lastig maakten, vervolgden. Den 12[en] Juni 1624 kwam de drost in dat dorp en vond er een vergadering van meer dan 400 Katholieken, waaronder vijf priesters. Toen hij de aanwezigen wilde bekeuren, werden hem en zijn dienaar de wapenen afgenomen en zij zelve de deur uitgeworpen. De drost dagvaardde de schuldigen voor het college van Gecommitteerde Raden, maar nu wierpen de beschuldigden bij monde van hun procureur de exceptie op, dat zij onder het poortrecht van Hoorn ressorteerden en hun zaak dus niet door het genoemde college behandeld kon worden. Briefwisseling met het Hof was hiervan weer het gevolg [1]).

Ook Purmerend levert een karakteristiek voorbeeld van de toestanden uit die dagen. Op 1 Juni 1624 had het Hof den baljuw aldaar aangeschreven om toe te zien op de Katholieke godsdienstoefeningen, die er zoo goed als openbaar werden gehouden. De baljuw antwoordde dat hij nog onlangs getracht had een verboden vergadering te doen uiteengaan, maar hij had in het huis geen menschen maar wel beelden gevonden, die hij had doen verwijderen. Een poging om het huis te doen verbeurd verklaren was afgestuit op de ongeneigdheid van

---

[1]) *Bouwstoffen* in de *Bijdragen v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, VI, 164, 165, 167—170.

schepenen, die de zaak niet aandurfden, daar zij niet recht wisten hoe in deze te handelen. Bedoelde baljuw, Corn. van der Nieustadt, mocht meenen dat hij hiermede voldoende zijn plicht had gedaan, maar de burgemeesters en de vroedschap waren van een ander gevoelen. Den 23sten Februari 1626 dienden zij een memorie in bij het Hof om te klagen over de toenemende stoutheid der Katholieken en over de onwilligheid van den officier om doortastende maatregelen te nemen. Daaruit vernemen wij, dat de Katholieken reeds eenige jaren vroeger een boven andere woningen uitstekend huis hadden opgericht en daar in het openbaar godsdienstoefening hielden, met grooten toeloop van de omliggende plaatsen, zoo dat de huislieden in de stad komende, rondweg vroegen waar de Katholieke kerk was. De Katholieken maakten zich schuldig aan het bespotten der Gereformeerden en gaven zich veel moeite de kinderen voor hunne kerk te winnen. Bij de inneming van Breda door de Spanjaarden hadden zij daarover openlijk hun blijdschap aan den dag gelegd, ja! reeds voor langen tijd laten verluiden, wie burgemeester, schout enz. zouden worden, als de koning van Spanje hier weder meester werd. Den officier konden deze dingen niet onbekend zijn, daar ieder er den mond vol van had; maar deze ambtenaar hield zich of hij van niets wist. Werd hij door burgemeesters bedreigd, dat men zich over hem zou beklagen, dan nam hij den schijn aan van maatregelen te zullen nemen, maar alles bleef bij het oude. De reden hiervan was, dat de baljuw algemeen verdacht werd van zich voor zijn toegevendheid te laten betalen. Het Hof benoemde een commissie om de zaak te onderzoeken; verschillende personen te Amsterdam en te Purmerend werden gehoord en zij bevestigden de verschillende zaken, die in de memorie waren uiteengezet. Eindelijk werd ook de baljuw door het Hof in verhoor genomen; hij deed het voorkomen, alsof hij van een en ander niets afwist, maar erkende alleen te gelooven dat er te Purmerend wel eens Katholieke godsdienstoefeningen werden gehouden; geld had hij nooit ontvangen. Blijkbaar was het Hof niet vervolgziek gestemd, want de baljuw werd eenvoudig naar huis gezonden met de vermaning om zijn plicht te doen. Veel verandering kwam er echter in den toestand niet, want twee jaar later

werd alweder bij het Hof geklaagd over de openbare godsdienstoefeningen te Purmerend, ten gevolge waarvan een nieuwe aanschrijving aan den baljuw werd gezonden, om hiertegen te waken, het kerkhuis te inspecteeren, inventaris op te maken van het daar aanwezige en het huis te doen sluiten [1]).

Veel had de vernieuwing van de plakkaten in 1624 dus niet uitgewerkt, evenmin als het plakkaat van 1622. Reeds den 7en December 1624 drongen de Staten van Utrecht bij die van Holland aan om laatstgenoemd plakkaat te doen herzien. Holland besloot eenvoudig het advies van het Hof in te winnen [2]), wat dikwijls gelijkstond met de zaak op de lange baan schuiven. Hetgeen in de eerstvolgende jaren ten opzichte van den Katholieken godsdienst in de vergaderingen der Staten verhandeld werd, doet duidelijk genoeg zien dat de meerderheid weinig gezind was om tot nieuwe maatregelen over te gaan. In dit geval is de beknoptheid der verslagen van de zittingen, zooals wij die in de Resoluties bezitten, duidelijk genoeg; het valt niet moeielijk tusschen de regels door te lezen. Van bepaalden onwil om aan den bestaanden toestand, die zoo weinig strookte met den inhoud der plakkaten, een einde te maken hoort men niet. Integendeel telkens en telkens weder kwam een nieuw plakkaat ter sprake, maar als het er op aan kwam een bepaald besluit te nemen, was er altijd wel een reden te vinden om de zaak uit te stellen. Gewoonlijk werd de zaak eerst commissoriaal gemaakt; er verliep dan veelal geruime tijd vóór de commissie met haar rapport gereed was, en wanneer dit vervolgens in behandeling kwam, dan verklaarden sommige afgevaardigden niet gelast te zijn en werd de zaak weêr tot een volgende zitting verschoven. Na het verzoek der Staten van Utrecht, waarmede de Staten van Holland den 7en December 1624 in kennis waren gesteld, hooren wij niet weder van de zaak vóór 6 October 1626, toen in de vergadering der Staten de verbeteringen werden voorgelezen, die door den Raad van State waren gebracht in het plakkaat van 1622; men besloot deze aanvullingen rijpelijk te onderzoeken

---

[1]) *Bouwstoffen*, *Haarlem*, VI, 162—164, 172—190, 194—195.
[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 7 Dec. 1624.

en benoemde daartoe een commissie uit de afgevaardigden van Dordrecht, Haarlem, Delft, Amsterdam en Alkmaar bestaande [1]). Daarmede was dit onderwerp voorloopig van de baan; een nieuw request der Noord-Hollandsche Synode werd weêr naar het Hof gezonden [2]) en toen een verzoek om interpretatie van de bestaande plakkaten in behandeling kwam, was van gezindheid tot verscherping der uitgevaardigde strafbepalingen geen sprake. Eerder zou men van geneigdheid tot mildere toepassing kunnen spreken. Het gold de vraag of tot de verboden Katholieke scholen ook gerekend moesten worden die, welke in Frankrijk en Duitschland gelegen waren en hoever of het verbod om over de grenzen ter mis te gaan zich moest uitstrekken. De Staten van Holland gaven den 4en December 1626 als hunne meening te kennen wat het eerste punt betreft, dat het bezoeken van scholen der Jezuieten in het algemeen behoorde te worden tegengegaan en ten opzichte van andere Katholieke scholen, alleen het bezoeken van scholen in de „verheerde" Nederlanden verboden moest worden. Aangaande het tweede punt zou men ter Generaliteit adviseeren om de verbodsbepalingen alleen van kracht te verklaren op het ter mis gaan in dorpen, die onder contributie zaten [3]).

Het jaar 1629 bracht eenige verandering in den toestand. De paus had een algemeenen aflaat toegestaan en de Apostolische Vicaris Rovenius roemt de devotie, waarmede de Katholieken voor den nood der kerk baden. Maar het gevolg was, dat de godsdienstoefeningen zeer talrijk werden bezocht, wat de ergernis der Gereformeerden opwekte en in verschillende plaatsen tot vervolgingen aanleiding gaf. Het gerucht vond ingang, dat de Katholieken werden aangezet om te bidden voor den vijand, en er werd geklaagd over de collecten die door Katholieken werden gehouden tot ontzet van 's-Hertogenbosch. In aanmerking nemende, dat de maatregelen in andere landen tegen de Protestanten genomen, niet zonder invloed bleven op de houding hier tegenover de Katholieken aangenomen, zal de onderdruk-

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 6 Oct. 1626.
2) *Id.*, 21 Sept. 1627.
3) *Id.*, 4 Mei 1626.

king van het Protestantisme door den Duitschen keizer hier veel kwaad bloed hebben gezet. Daarbij kwam nu nog de inval der keizerlijken in de Veluwe, die een panischen schrik verspreidde, zoodat velen uit Utrecht naar Amsterdam vluchtten. Wel was het dreigende gevaar spoedig afgewend, maar men wist elkander toch te verhalen dat, toen Amersfoort in handen van den vijand was gevallen, de Katholieken in kelders vreugdevuren hadden ontstoken en den beker geledigd op: „Amersfoort Spaansch". Tot overmaat van ramp voor de Katholieken versterkte de inneming van 's-Hertogenbosch het zelfvertrouwen der Hervormden, terwijl deze gebeurtenis vele Katholieken naar de staatskerk dreef. De gevolgen bleven niet uit en ook de Staten van Holland begrepen dat er iets gedaan moest worden.

Toen gedeputeerden der Zuid-Hollandsche synode in Juli kwamen klagen over de groote „licentien" en het toenemen van papisten en „klopjes",. die in wereldlijke kleeding rondliepen en de jeugd naar de Katholieke kerk lokten, vonden zij instemming bij de vergadering. Sommige leden wisten te verhalen, dat vooral bij de biecht aan de Katholieken leerstellingen werden ingeprent, die strijdig waren met 's lands belang; ook werd gewezen op de inzamelingen en beweerd dat de schuld van deze ongerechtigheden hoofdzakelijk lag bij de officieren, die er door hunne toegevendheid aanleiding toe gaven. Men besloot aan het hof te schrijven om orde op deze zaken te stellen, het plakkaat tegen de pauselijke superstitien te „resumeeren" en te onderzoeken of er ook verbeteringen in zouden zijn aan te brengen. Nog moest het Hof een onderzoek instellen naar de nalatigheden der officieren en vooral trachten uit te vinden, wie ten bate van den vijand inzamelingen gehouden of bijdragen gegeven hadden [1]). Ditmaal was men geneigd de zaak krachtig aan te pakken blijkens een vermaning den 9[en] Augustus tot het Hof gericht om „een einde te maaken van het besoigne op het Placaat tegen de Pausselycke superstitien" [2]). Het Hof zond enkele dagen later een voorstel met

[1]) *Resol. St. van Holland*, 27 Juli 1629.
[2]) *Id.*, 9 Aug. 1629.

verbeteringen van het plakkaat in, maar kon over de nalatigheden geen inlichtingen geven, daar het onderzoek van den fiskaal nog niet was afgeloopen. De voorgestelde verbeteringen werden in handen gesteld van een commissie, bestaande uit de afgevaardigden van Haarlem, Leiden, Amsterdam en Alkmaar, aan wie tevens werd opgedragen in het nieuwe plakkaat een bepaling op te nemen tegen de „klopbagynen" [1]).

Onder deze omstandigheden zou men vermoeden dat het nieuwe plakkaat, den 8en September 1629 door de Staten-Generaal uitgevaardigd [2]), en dat eigenlijk slechts een hernieuwing was van dat van 1622, bij de Staten van Holland volle instemming zou hebben gevonden. Toch was dit niet het geval, want ofschoon dit plakkaat wel niet zonder de medewerking van het machtige Holland zal zijn tot stand gekomen, is het — merkwaardig genoeg — niet afgekondigd [3]). Het is moeielijk aan te nemen, dat het ontbreken van een bepaling tegen de klopjes aan de afkondiging heeft in den weg gestaan. Eerder ligt voor de hand, dat het algeheel verbod van Katholieke godsdienstoefeningen, die aan het plakkaat van 1629 was toegevoegd, velen Hollandschen regenten te kras is geweest. De gang van zaken in de eerstvolgende jaren wettigt dit vermoeden.

In het jaar 1630 gingen de Staten van Holland voort met de beraadslaging over het nieuwe plakkaat dat in 1629 herhaaldelijk aan de orde was, zonder dat van het plakkaat der Staten-Generaal melding werd gemaakt. De ijver, ten vorigen jare aan den dag gelegd, was blijkbaar heel wat bekoeld, want men vorderde niet. De commissie, den 15en Augustus 1629 benoemd, bracht den 18en Januari rapport uit; daar echter sommige leden bedenking hadden tegen het verbieden van samenwonen aan de klopjes en andere copie verzochten om met hunne principalen te kunnen overleggen, kon men niet tot een besluit komen [4]). Evenmin den 14en en 20sten Maart en den 7en Mei

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 15 Aug. 1629.

[2]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatboek*, I, 544–554.

[3]) In de *Resol. v. d. St. v. Holl.*, van 1 en 2 April 1638 wordt gesproken van het plakkaat der Staten-Generaal «gedateert van den 8 September 1629, dog doen ter tijd niet gepubliceert.»

[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 18 Jan. 1630.

1630 [1]), toen het nieuw uit te vaardigen plakkaat weder een punt van beraadslaging uitmaakte; gewoonlijk bleek het dat eenige leden niet waren gelast, den 7[en] Mei worden als zoodanig de afgevaardigden van Amsterdam en Rotterdam genoemd. Dat niet gelast zijn was alweêr een zeer praktische uitvinding, om een onderwerp op de lange baan te schuiven; Amsterdam en Rotterdam waren geen vrienden van nieuwe maatregelen tegen de Katholieken en ditmaal hadden zij de voldoening dat het plakkaat voor geruimen tijd van de agenda werd afgevoerd.

Vóór het jaar 1635 hooren wij niet weder van het nieuwe plakkaat. De weder aangevangen vredesonderhandelingen met Spanje zullen daaraan niet vreemd zijn geweest. Velen — en daaronder de kerkelijken — verzetten zich met alle kracht tegen een vrede en de eerstvolgende jaren zagen een stroom van vlugschriften in het licht verschijnen, waarin voor- en tegenstanders elkander te lijf gingen; ook de Katholieken moesten menigmaal een veer laten. Maar de regeering achtte het blijkbaar minder gepast, zoolang de onderhandelingen niet waren afgebroken, strenger tegen hen op te treden, terwijl juist de angst dat aan de Katholieken meerdere vrijheid zou worden toegestaan, de kerkelijken den vrede zoo fel deed bestrijden. Mannen als Wtenbogaert, die niet zonder welgevallen sedert het optreden van Frederik Hendrik ook aan de Katholieken meerdere vrijheid had zien toegestaan, verwachtte niets van geweldaddige maatregelen en vreesden geen gevaar voor het Protestantisme, zoo men de Katholieken minder streng op de vingers zag. Voor zich zelven vrijheid vragende waren de Remonstranten afkeerig van vervolging van de Katholieken [2]).

Vóór wij den verderen loop der beraadslagingen in de vergaderingen der Staten van Holland nagaan moeten wij een oogenblik stilstaan bij de inlichtingen, door het Hof in de jaren 1634—1635 ingewonnen, aangaande de paapsche stoutigheden en die wellicht op den gang van zaken niet zonder invloed zijn geweest. Het zijn gewoonlijk de Katholieken ten platten lande, op wie de

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 14, 20 Maart en 7 Mei 1630.

[2]) Zie *H. C. Rogge, Johannes Wtenbogaert*, III, 286, v.v.

aandacht van het Hof gevestigd werd, al worden ook enkele steden genoemd. Nu eens vernemen wij dat er te Waddinxveen een huis tot kerk was ingericht met „autaer, kelck, pullen, bancken" en dat de kerkeraad te vergeefs den officier hierop gewezen had; in plaats dat deze handelend optrad, was de licentie nog grooter geworden [1]). Ook te Gorkum was een huis, bewoond door „eenighe cloppen met een paep", voor Katholieke godsdienstoefeningen ingericht [2]). Eveneens te Schagen; daar verlangde de schout, dat de schepenen een persoon, in wiens huis Katholieke godsdienstoefening werd gehouden, zou veroordeelen tot een boete van 200 gulden wegens het inrichten van zijn huis tot verboden godsdienstoefeningen, 100 gulden wegens het herbergen van een priester en 25 gulden met verlies van het opperste kleed wegens het bijwonen van de vergadering en tevens tot het doen wegnemen van de benoodigdheden voor de godsdienstoefeningen. Na de zaak eenige malen verschoven te hebben, veroordeelden de schepenen den 23sten October 1634 den beklaagde in de boeten, behalve in de laatste, daar de man ontkende in de vergaderingen tegenwoordig te zijn geweest. Met het ontruimen van het huis ging het echter niet vlug, want in het jaar 1635 beval het Hof aan schepenen om het den schout niet langer te laten ontbreken aan de noodige hulp voor het beoogde doel [3]). Ook in de classis van Haarlem had allerlei ongeoorloofds plaats, vooral te Akersloot, Uitgeest, Limmen en Castricum. De predikanten klaagden, dat de Katholieken op verschillende plaatsen kerkhuizen bouwden en zoo goed als openlijk ter mis gingen; zij dreigden de Gereformeerden, schreeuwden de predikanten na, ja! gooiden hen met steenen of kluiten. Bovenal had veel ergernis gegeven dat een Katholiek priester te Limmen, onder een grooten toeloop, ook van Gereformeerden, duivelen had uitgeworpen, bij welke gelegenheid hij de demonen getuigenis liet afleggen ten voordeele van de Katholieke kerk [4]).

Al deze misdrijven werden echter in de schaduw gesteld door

---

1) *Bouwstoffen* in: *Bijdr. v. d. Gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VI, 201—204.
2) *Id.*, VI, 199—201.
3) *Id.*, VII, 67—70.
4) *Bijdragen voor de gesch. v. h. bisdom Haarlem*, III, 434—5.

de houding der Katholieken te Kudelstaart. De deurwaarder van het Hof, G. van Geesdorp, had zich — na verkregen lastgeving — den 11en Januari 1635 met zes assistenten naar het huis van zekeren Jan Pietersz begeven om er een Katholieke godsdienstoefening te verstoren. Hij trof er een vergadering van 300 à 400 personen en een priester in geestelijk gewaad voor het altaar. Hij trachtte den priester gevangen en de kerksieraden in beslag te nemen, maar werd daarin verhinderd; men duwde, stootte en dreigde hem, terwijl sommigen hunne messen trokken. Gevraagd op wiens gezag hij handelde, had hij zijne commissie van het Hof voorgelezen. In het verslag van den deurwaarder staat dat, uitgenoodigd hunne namen op te geven, de vergaderden geantwoord hadden: „dattet my niet en roerde en dat sy na de bevelen van 't Hoff niet en vraechden noch na den persoon van syn Excellentie ende noch veele onbehoorlyke woorden, die ick om de eerbaerheyt versweijge." De eerbaarheid belette de assistenten niet te verhalen, waarin die onbehoorlijke woorden bestonden, toen zij den 17en Februari voor den advokaat fiskaal een beëedigde verklaring aflegden. Zij bevestigden het verslag van den deurwaarder en getuigden o. a.: „dat eenige van de voors. personen onder anderen mede seyden dat sy [met reverentie te spreecken] den bruij van den prins ende van 't Hoff hadden, ende sommige van dien daerenboven haere achterste uytstaecken, seggende: ick veege myn aers aen 't Hoff; dat is voor 't Hoff, ende diergelijcke vuyle ende ongeschickte woorden meer gebruyckende." Den 25sten Maart zonden de predikanten van Kudelstaart, Kalslagen en Aalsmeer een schrijven aan 't Hof om dank te zeggen, dat op hun verzoek de godsdienstoefening op 11 Januari was verstoord. Het was er echter niet beter op geworden, want thans werden weder op drie andere plaatsen in de genoemde gemeenten talrijke vergaderingen gehouden, wat ook vooral daaruit voortsproot dat een steeds grooter aantal priesters het platte land afliepen, terwijl de officieren ter wille van het geldelijk voordeel een oog toedrukten. Er werden nu door het Hof eenige personen gedagvaard en ten slotte werd de genoemde Jan Pietersz tot een boete van 20 carolus guldens veroordeeld [1]). Van te

[1]) *Bouwstoffen* in *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VII, 54—67.

groote gestrengheid was het Hof dus niet te beschuldigen.

Onder deze omstandigheden is het zeker niet te verwonderen, dat ook de Synoden weldra weder bij de Staten aanklopten om maatregelen te nemen tegen „de stoutheyd en exorbitantie van de Pausgesinden." Naar aanleiding van een door hen ingediende remonstrantie besloten de Staten den 8[en] Maart 1635 zich nogmaals tot het Hof te wenden, om aan te dringen op uitvoering der plakkaten en om te verzoeken, dat aan de Staten zou worden medegedeeld wat in deze was gedaan [1]). Het Hof verzocht nu aan alle officieren maandelijks bericht in te zenden van hunne verrichtingen ten opzichte der Katholieken. Dientengevolge berichtte b.v. de schout van Delft dat hij aan den magistraat had verzocht, dat deze zou gelasten dat er geen doorgangen mochten zijn in belendende huizen. Deze doorgangen maakten alle pogingen om overtreding der plakkaten te constateeren nutteloos. Want meende men in het eene huis een vergadering te betrappen, dan wisten de Katholieken door een ander huis te ontsnappen [2]).

Den 7[en] Juli 1635 kwam eindelijk het plakkaat der Staten-Generaal van 8 September 1629 bij de Staten van Holland in behandeling. Er werd echter niet eens over beraadslaagd, want vóór dit kon plaats hebben moest — zoo oordeelde de vergadering — dat plakkaat (dat al zes jaar oud was) worden onderzocht en nagegaan, welke veranderingen door de tijdsomstandigheden geboden werden [3]).

De aanschrijving aan het Hof van 8 Maart had echter niets uitgewerkt. Althans dit verklaarden de Noord- en de Zuid-Hollandsche synode, toen zij op den 29[sten] September elk weder met een remonstrantie zich tot de Staten wendden. Deze remonstranties schijnen de aandacht getrokken te hebben, want zij werden in hetzelfde jaar tweemaal gedrukt [4]). Veel nieuws behelsden zij echter niet. Op bijzondere feiten werd niet gewezen, maar

1) *Resol. St. v. Holl.*, 8 Maart 1635.
2) *Bouwstoffen.* Haarlem, VII, 74—75.
3) *Resol. St. v. Holl.*, 7 Juli 1635.
4) *Twee Remonstrantien Nu onlanghs overgegeven aen de... Staten van Hollandt ... by de beyde Synoden van Zuydt ende Noordt-Hollandt. Teghens de Paepsche Afgoderye* enz. *Ghedruckt* ... 1635 in-4°.

de synoden verklaarden verplicht te zijn nogmaals ter kennis van de Staten te brengen, dat in steden en dorpen de uitoefening van den Katholieken godsdienst zoo goed als openlijk plaats had, dat de plakkaten en ordonnanties niets hielpen, daar zij niet werden uitgevoerd. Voor Kerk en Staat voorzagen de Synoden hiervan de schromelijkste gevolgen en daar zij de verantwoordelijkheid niet wilden dragen, meenden zij dat het hunne schuldige plicht was de regeering van den gevaarvollen toestand in kennis te stellen. Uit de remonstrantie der Noord-Hollandsche synode teeken ik alleen aan: „Ende om dese hare Grouwelen noch meer voort te setten, hebbense haer eygen Paepsche Boeck-verkoopers, die niet als Pauselijcke boecken van Brevieren, Missalen, Roose-kranssen, Legenden, etc. verkoopen, als mede hare Winckels en Kramen vol Afgodische Beelden, Cruycifixen, Coralen, Pater-Nosters, Agnus Dei etc. die ghewijdt uyt Brabandt over gesonden worden." De beide remonstranties maakten eenigen indruk, althans de leden der Staten-vergadering waren „sonderlinge geneegentheyd toonende om hier soo by provisie als ten principaalen te voorsien", en daarom besloot men .... het Hof aan te schrijven, opdat dit nogmaals allen officieren zou gelasten hun plicht te doen, en spoedig zou berichten welke gevolgen deze resolutie had gehad [1]). Werkelijk richtte het Hof op nieuw een aanschrijving tot de officieren en verzocht opgave van het aantal Jezuieten en geestelijken met of zonder toestemming van de vroedschap in hunne jurisdictie aanwezig, van de gebouwen gebruikt wordende voor godsdienstoefening, van de klopjes enz. enz. Den 18en December 1635 zond het Hof daarop de gevraagde inlichtingen aan de Staten, met een advies aangaande hetgeen in deze diende te worden gedaan. Enkele dagen later werd dit schrijven in de vergadering der Staten gelezen, en aan de leden afschrift gegeven om het mede te deelen, waar het behoorde en tevens om middelen te beramen tegen de officieren „die de selve Pausgesinden als onder Contributie hebbende", hen oogluikend hun gang lieten gaan [2]).

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 29 Sept. 1635.
[2]) *Id.*, 21 en 22 Dec. 1635.

In de eerstvolgende jaren komen nu bijna telkens onder de punten van beschrijving voor de dagvaarten de maatregelen voor, die men tegen de Katholieken moest nemen, zonder dat men veel verder kwam. Ook in Januari 1636 stond het onderwerp weder op de agenda; toen het echter aan de orde kwam, bleken de Edelen op dit punt „nog niet te hebben gebesoigneert" en werd de beraadslaging dus weder uitgesteld [1]). Zeker tot niet geringe ergernis van de kerkelijken; den 16en Febr. 1636 werd weder een remonstrantie gelezen, waarbij verzocht werd paal en perk te stellen aan den steeds toenemenden overmoed der Katholieken. Deze tweede Remonstrantie der Zuid-Hollandsche Synode is een zeer lijvig stuk, waarvan de inhoud eigenlijk hierop neêrkomt, dat al wat bij de plakkaten tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden was, toch ongehinderd en zoo goed als openlijk plaats had, terwijl uitvoerig gehandeld werd over den toestand der religie te Maastricht [2]). Men hoort aan den bitteren toon, die nu en dan wordt aangeslagen, hoezeer het den klagers verdroot, dat aan hunne bezwaren zoo weinig werd te gemoet gekomen. Maar ook leert de Remonstrantie dat het aanhoudende aandringen der kerkelijken om onderdrukking van de Katholieken vele Protestanten tegen de borst stuitte. Van daar dat de Synode de Staten bezweert toch geen geloof te slaan aan hen, die beweren dat de toestand zoo erg niet is, of te luisteren naar „vele Libertijnsche Geesten", die het wilden doen voorkomen, „dat hier slechts domineren de heete ende ongetemperde passien der Kerckelijcke persoonen, ofte sommigher particuliere voorbaricheden". De Staten besloten de stukken aan het Hof te zenden, met bevel om de plakkaten te doen uitvoeren en de verdere beraadslaging uit te stellen [3]). Ook den 9en October kwam men niet veel verder en besloot men alweêr een aanschrijving tot het Hof te richten [4]).

1) *Resol. St. v. Holl*, 30 Jan. 1637.

2) *Tweede Remonstrantie Tegens den gheweldigen ende moedt-wliligen inbreuck der Paepscher Afgodcrye... Aende... Staten van Hollandt... Overgelevert in Februario lestleden by de Gedeputeerden der Synode... van Zuydt-Hollandt...* 's Gravenhage, Aert Meuris. 1636. in-4°. Ook hiervan bestaan twee drukken.

3) *Resol. St. v. Holl.*, 16 Febr. 1636.

4) *Wiltens, Kerk. Plakaatb.*, II, 328, 329.

De regenten wilden nu eenmaal geen grootere gestrengheid tegen de Katholieken; dit openlijk uitspreken ging niet en daarom zocht men heil in uitstellen en nog eens uitstellen. De redenen voor deze handelwijze zijn niet ver te zoeken; 's lands belang raadde toegevendheid aan. 't Is waar, velen dachten er anders over en voorspelden de grootste rampen, indien men niet de hand hield aan de Gereformeerde religie; zij waarschuwden „dat dien grooten jaloerschen God op het hooghste door het toelaten ende oeffenen der Afgoderye geterght ende vertoornt wordt." Maar anderen, die niet door godsdienstigen hartstocht werden geleid en ook voor de stoffelijke belangen oor en oog hadden, overwogen dat groote gestrengheid schadelijk moest inwerken op de welvaart van het gemeenebest. De macht en het aanzien der Republiek waren voor een goed deel het gevolg van den steeds toenemenden bloei van den handel, die in staat stelde de zware offers te dragen, die van de ingezetenen werden gevergd. Trad men nu met kracht op tot onderdrukking der verboden godsdienstoefeningen, dan lag het gevaar voor de hand, dat vele vreemde kooplieden ons land zouden mijden, en dat de gegoede Katholieke handeldrijvenden onder de Nederlanders het land zouden verlaten. Dat men ter wille der handelsbelangen in Holland ten opzichte der Katholieken veel door de vingers zag was ver buiten de grenzen van het gewest bekend, ja! in andere provincies beriepen de Roomschgezinden zich op de meerdere vrijheid, welke hunne geloofsgenooten in Holland genoten. Toen in 1634 de Jezuiet Sarcerius te Dokkum ten huize van Tzietse Peyma gevangen was genomen, spoedde de vrouw van den laatste zich naar het raadhuis en vroeg den magistraat, waarom of de Katholieken in Friesland gestrenger moesten behandeld worden dan die in Holland, waar dezelfde plakkaten waren uitgevaardigd, maar waar men kalmer optrad en in het belang van den koophandel bedaarde zamenkomsten toeliet. Nu waren er in 1635 weder onderhandelingen met Spanje aangeknoopt en ook het verbond, door de Republiek met Frankrijk aangegaan, maakte omzichtigheid raadzaam. Tot hen die zoo oordeelden behoorde in de eerste plaats het machtige Amsterdam; vandaar dat het in een vlugschrift uit het jaar 1637 van de hoofdstad heet: „daer zit den politicque Antechrist op

synen Throon". Naar aanleiding van de aanschrijving van het Hof kwamen in de Vroedschap de paapsche stoutigheden ter sprake; na herhaalde beraadslagingen besloot men in het begin van 1636: „dat men, uit aanmerking van de tegenwoordige gesteldheid der zaaken van 't Land, daar men met den Koning van Frankrijk in verbond, en met den vyand in handeling was; ook ten aanzien de voorige Plakaaten, op dit stuk gemaakt, bestand genoeg waren tot weering der Roomsche conventiculen, geene verandering of vernieuwing der Plakaaten doen zou; maar den Baljuwen en Schouten alleenlijk aanschrijven, dat zy, met de uitvoering der oude Plakaaten, naar den inhoud derzelven, zouden hebben voort te vaaren" [1]).

Nu, aan aanschrijvingen in dien geest had het in de laatste jaren niet ontbroken, zonder dat zij echter veel hadden uitgewerkt. De ambtenaren, wien het hier gold, zullen ook wel geweten hebben, dat in den grond der zaak de regenten niet op bijzondere gestrengheid gesteld waren en het kostte moeite om middelen te beramen ten einde de heeren tot andere gedachten te brengen. Althans het geheele jaar 1637 verliep vóór men in dezen tot overeenstemming kon komen. Toen de paapsche stoutigheden den 8sten Mei ter tafel kwamen, was men van oordeel dat de hoofdschuld lag bij de „schaadelyke en vuyle compositien" der officieren; om daar een einde aan te maken moest men natuurlijk eerst weêr eens het advies van het Hof inwinnen en besloot middelerwijl de magistraten te machtigen om tegen dit euvel zoo goed mogelijk te voorzien [2]). Nog meerdere malen werd in den loop van dit jaar in de Statenvergadering over de Katholieken beraadslaagd [3]), totdat men den 21sten December eindelijk tot een besluit kwam, dat — als het werkelijk werd uitgevoerd — eenig gevolg kon hebben. De plakkaten zouden vernieuwd en de officieren „scherpelyk" aangezegd worden, dat zij zich in het vervolg hadden te onthouden van contrakten te maken met de Katholieken; om hieraan meer nadruk bij te zetten werd bepaald, dat deze ambtenaren voor Gecommitteerde Raden een eed zouden afleggen,

[1]) *Wagenaar*, *Amsterdam*, V, 12 en 13.

[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 8 Mei 1637.

[3]) *Id.*, 7 Aug., 24 Sept., 17 Oct. en 28 Nov. 1637.

dat zij zich niet aan dergelijke „compositie" zouden schuldig maken. Geschiedde dit toch, dan zouden zij als meineedigen worden gestraft [1]). Om te beoordeelen in hoeverre deze maatregel doel *kon* treffen, houde men in het oog, dat daardoor alleen die ambtenaren zich van het gewraakte componeeren zullen hebben laten weerhouden, die zich door hun eed gebonden achtten. Zij voor wie de vrees voor straf de grootste prikkel was en wier geweten hen niet belette tegen den afgelegden eed te handelen, behoefden zich over deze resolutie niet bevreesd te maken. Te bewijzen dat een officier geld van de Katholieken ontving, was niet wel mogelijk; de persoon zelf zou dit niet rondbazuinen en het belang der Katholieken bracht mede den man niet te verraden, van wiens welwillendheid zij afhankelijk waren.

Het was er verre van af dat met de Resolutie van 21 Dec. 1637 de paapsche stoutigheden in de vergaderingen der Staten van Holland voorloopig van de baan zouden zijn. Integendeel in de eerste Aprildagen van 1638 werden de leden in kennis gesteld, dat de Gecommitteerden ter Generaliteit verzocht hadden het gevoelen der Staten te mogen vernemen over de afkondiging van het plakkaat der Staten-Generaal van 8 September 1629, welk plakkaat nog altijd niet was gepubliceerd. Het spreekt wel van zelf dat men daarover maar niet aanstonds een besluit kon nemen; de leden moesten daarover eerst met hunne lastgevers van gedachten wisselen [2]). Middelerwijl bleven de euveldaden der Katholieken steeds tot de punten van beschrijving behooren en werd bij de Staten van verschillende zijden aangedrongen om toch eindelijk maatregelen te nemen. Nu eens waren het de Staten-Generaal, dan weder „de Provincien", die op de afkondiging van het plakkaat van 1629 aandrongen. Ook de Synoden lieten niet af bij de Staten aan te kloppen. En steeds waren er nieuwe punten die voorziening vereischten, b v. het toenemen der klopjes en hare werkzaamheid vooral ten opzichte van het onderwijs der jeugd, de zorg voor de weeskinderen, die aan Katholieke voogden waren toever-

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, III, 280.
[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 1 en 2 April 1638.

trouwd [1]) enz. Vandaar dat telkens nieuwe adviezen van het Hof moesten worden gevraagd; in den eersten tijd hadden de aangelegenheden der Katholieken in de vergaderingen der Staten van Holland hetzelfde eentoonige verloop, dat wij reeds zoo dikwerf gelegenheid hadden gade te slaan: uitstellen en weêr uitstellen, des noods een enkele maal een aanmaning aan het Hof om met de gevraagde adviezen wat spoed te maken [2]). Het eenige waarover voorloopig bepaalde besluiten werden genomen was de aan de officieren opgelegde eed. Weldra bleek het, dat vele nalatig bleven om dien eed af te leggen, terwijl de klachten over officieren die hun plicht niet deden, bleven aanhouden. Van daar dat aan Gecommitteerde Raden werd opgedragen alle officieren voor zich te ontbieden om den eed af te nemen van hen, die dit nog niet hadden gedaan en die ambtenaren verder rekenschap te laten afleggen van hun gedrag ten opzichte der Katholieken [3]). Voor het overige kwam men tot geen besluit, want nadat de adviezen van het Hof waren ingekomen, moesten de leden copie van die stukken hebben om ze te onderzoeken en met hunne lastgevers te bespreken en daarmede was gewoonlijk heel wat tijd gemoeid.

Vormen de resoluties van de Staten van Holland geen onderhoudende lectuur, waar zij betrekking hebben op de Katholieken stellen zij het geduld van den geschiedschrijver op een zware proef, zooals wij gelegenheid te over hadden waar te nemen. Toch mogen wij over het eentoonige en kleurlooze dat hunne beraadslagingen in dit opzicht kenmerkt onzen voorvaderen geen verwijt maken, want de oorzaak licht in ongezindheid om meer dan noodig toe te geven aan hen, die vervolgingen om des geloofs wil verlangden en al waren nu de beweegredenen, die hen tot verdraagzaamheid deden overhellen, niet altijd van het zuiverste gehalte, dat gebrek aan vervolgzucht strekt hun tot eer. Zelfs het proces tegen den Apostolischen Vicaris Rovenius was niet bij machte op de stemming van de meerderheid der Staten van Holland overwegenden invloed uit te oefenen.

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 29 Sept. 1635.

2) Zie *Id.*, 24 April, 19, 20, 22 Juli, 16, 20, 21, 29 en 30 Sept., 8 en 9 Oct. 1638, 16 Maart 1639.

3) *Id.*, 30 Sept. en 1 Oct. 1639.

Na de hervatting van den oorlog had de Apostolische Vicaris veelal in Brabant en het nog in Spaansche handen zijnde gedeelte van Overijssel en Gelderland vertoefd. Nadat Grol in 1627 den vijand was ontrukt, vestigde Rovenius zijn verblijf te Utrecht, waar hij op den huize Hasenberg, toebehoorende aan jonkvrouw Hendrika van Duivenvoorde, uit het geslacht der Wassenaars gesproten, een gastvrije wijkplaats vond. Hier had men reeds in 1630 getracht de hand op den prelaat te leggen; de poging mislukte, evenals die in October 1639 in het werk gesteld om Rovenius gevangen te nemen. De Vicaris vertoefde toen ter tijde wel ten huize van jonkvrouwe van Duivenvoorde, maar bij de plaatshebbende huiszoeking wist hij in vrouwenkleeding ongemerkt te ontsnappen. Op zijn papieren werd echter beslag gelegd; men kreeg o. a. in handen een „protocol", waarin „sommige acten van Rovenius; de namen der priesters, die gewijd waren; de namen dergenen, die een prebende gekregen hadden; de broeders, die bezocht waren; het stuk van de oprichting van het vicariaat; de priesters, die aangesteld waren te Utrecht, te Amsterdam en elders; de constitutie van Rovenius voor de priesters; dan verleende dispensatiën, ontbindingen van Simonie en onwettige intrede tot beneficiën en dergelijke zaken" [1]).

Naar aanleiding van den inhoud der gevonden stukken werd een proces wegens hoogverraad ingesteld [2]). Het *Intendit* doet ons kennen welke beschuldigingen tegen den prelaat werden ingebracht. Aan de hand van de gevonden papieren werd uiteengezet, dat Rovenius was een vijand van het land, dat hij tot 1627 op 's vijands grondgebied vertoefd, herhaaldelijk — ook te Rome — met de Aartshertogen of hunne gezanten onderhandeld en briefwisseling gehouden, die Aartshertogen als de wettige vorsten van deze landen erkend en de tegenwoordige regenten voor ketters, rebellen en onwettige overheden uitgekreten had. Daarenboven was hij in de Republiek gekomen zonder volgens den eisch der plakkaten als geestelijke zich

[1]) *Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. Kerk in Nederland*, blz. 173.

[2]) Ofschoon dit proces in Utrecht werd gevoerd, wordt het hier besproken, omdat het een zaak van niet enkel provincialen aard betreft.

aan te geven en had hij zich den titel en de waardigheid van Aartsbisschop van Utrecht aangematigd en herhaaldelijk als zoodanig ambtsbezigheden verricht, proostdijen en kanunniksplaatsen vergeven, huwelijken, door Gereformeerde predikanten voltrokken, als nietig en de daaruit geboren kinderen onwettig verklaard, enz. enz. Daarom werd zijn misdaad omschreven als „Crimen laesae Majestatis in summo gradu" en tegen hem de doodstraf geeischt [1]).

Ingedaagd verscheen Rovenius niet evenmin als zijn algemeen vicaris, Johan Wachtelaer, tegen wien evenzeer een vervolging was ingesteld, evenals tegen eenige andere priesters, waaronder Rovenius' secretaris, Godfried van Moock, die bij de huiszoeking gevangen was genomen. Vóór het vonnis gewezen werd, was in December 1639 een memorie tot verdediging der beschuldigden ingediend aan de omgeving van prins Frederik Hendrik. Wij kunnen hier de vraag laten rusten, of de bekende Remonstrant en voormalig hofprediker, Joh. Wtenbogaert, de steller van dit stuk is, wat door sommigen beweerd en door anderen betwijfeld wordt [2]), en bepalen ons tot de mededeeling van den inhoud van dit merkwaardige stuk. Na een verdediging van het toestaan van vrijheid van godsdienstoefening aan de Katholieken in het algemeen, wordt meer bepaald de beschuldigde Rovenius in bescherming genomen. De argumenten in het eerste gedeelte te berde gebracht, zijn veel klemmender dan die welke tot verdediging van den Vicaris worden aangevoerd. Want het valt niet te ontkennen, dat het openbaar ministerie al de punten van aanklacht staafde door aanhalingen uit geschriften van Rovenius zelf, en hoe men ook over het rechtsgeding oordeele, erkend moet worden, dat de beschuldigingen niet uit de lucht gegrepen, maar volkomen juist waren. Is de Memorie van Protes-

---

[1]) *Intendit By den Heere Officier der Stadt Utrecht over-ghegeven Jeghens Philippus Rovenius van Deventer, praetense Bisschop van Utrecht; Mitsgaders De Sententie van den Ed. Gherechte der Stadt Utrecht, jegens den selven gepronuncieert, op den* 10. *Martij* 1640. *Utrecht, Amelis Jansz van Paddenburch.* 1640. in-4°.

[2]) Deze Memorie is door Dr. H. C. Rogge medegedeeld in het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, II. 1 v.v. De schrijver van de *Bijdr. v. d. gesch. v. d. R. K. kerk in Nederland* (blz. 177) acht het niet onmogelijk dat Wachtelaer de schrijver is.

tantsche zijde afkomstig, dan begroeten wij in haar met te meer recht een bewijs van de veld winnende verdraagzaamheid.

De opsteller dan begint met zich te beroepen op het groot aantal Katholieken in de Nederlanden, zoodat er zelfs bijna geen lid der regeering is, die geen bloed- of aanverwanten onder de Katholieken heeft, van welke laatste het heet dat zij „geerne herkennen de Heeren Staten van den Lande tegenwoordig regeerende, als haerluyder datelicke overicheyt". Uitgaande van de stelling — welke hier steeds van kracht is geweest — „dat een yeder vrijelick mochte leven na zijn conscientie", dient men ook toe te staan, wat uit deze stelling volgt, n. l. dat er in het land Katholieke priesters geduld worden. Want voor den Katholiek is geen vrijheid van conscientie denkbaar in den zin, dat ieder vrijelijk in zijn eigen huis den godsdienst mag belijden, die hem goeddunkt, zonder priesters die de Sacramenten kunnen bedienen. Erkent men het recht van elk gezin om binnen's huis godsdienstoefening te houden, dan eischt het belang van het land, dat men ook godsdienstoefeningen toesta van meerdere personen gezamenlijk, anders toch zou er een bijzonder groot aantal priesters noodig zijn om in de behoeften der Katholieken te voorzien en een zoo groot aantal geestelijken zou zijn ten nadeele van het land, daar het den ingezetenen op groote kosten te staan zou komen. Staat men aan de Katholieken vrijheid van geweten toe, dan kan men hun moeielijk de uitoefening van hunne godsdienst ontzeggen „vermidts 't selve soo veel soude wesen (gelyck die van de gereformeerde religie voor desen Sijns Maj[t] van Vranckrijck wel hebben weten te remonstreren), als off men henluyden seyde, dat zy souden moghen leven, maer niet eeten". De oogluiking, „die nu veele jaren herwaerts, Godt loff, in veele plaetsen geweest is", heeft de Katholieken in den waan gebracht, dat 's lands belang medebracht, om hun eenige vrijheid te laten. Wanneer men dit nu ook in 't vervolg doet, zal men de Katholieke vorsten overtuigen, dat de gevoerd wordende krijg niet is een oorlog „van religie, maer van staet"; daarenboven zal men aan de Katholieken aanleiding tot ontevredenheid en lust om naar verandering van regeering uit te zien, ontnemen.

Wordt nu erkend dat aan de Katholieken een matige vrijheid

van godsdienstoefening toekomt, dan moet men ook een Apostolischen Vicaris dulden, om toezicht te houden op de priesters en onder anderen te voorkomen, dat landloopers en dergelijken zich voor priesters uitgeven, wat wel gebeurd is. Evenzeer is het gewenscht dat men aan een bisschop toesta hier verblijf te houden, die de bevoegdheid heeft de landskinderen tot priester te wijden, waardoor een dam wordt opgeworpen tegen het in het land komen van vele priesters uit het gebied van den vijand en andere streken.

Tot dusver dient te worden erkend dat de opsteller der Memorie de door hem verdedigde zaak handig wist te bepleiten, daarom is het jammer dat dit gedeelte van zijn betoog ontsierd of althans verzwakt werd door deze nog al vreemde redeneering. De Gereformeerden zouden den Katholieken dankbaar moeten zijn „vermidts in cas de Catholycquen in 't landt de Catholycque religie niet en hadden gebracht, die van de gereformeerde geen subject en souden hebben gehadt om yet te reformeeren, maer wy alle te samen sonder onderscheyt van religie tot op den huydighen dach noch heydenen ende affgodendienaers souden geweest zijn."

Het tweede gedeelte der Memorie, aan de verdediging van Rovenius gewijd, is veel zwakker. Dat, op grond van het voorgaande, de kerkelijke werkzaamheid verontschuldigd wordt, mag daargelaten worden. Maar wanneer ontkend wordt, dat Rovenius zich aartsbisschop van Utrecht genoemd, of Utrecht als zijn residentie beschouwd had, dan waren de stukken daar om den eischer tegenover den verdediger in het gelijk te stellen. Hetzelfde geldt van de poging om den Apostolischen Vicaris schoon te wasschen van de beschuldiging, dat hij de regeering des lands voor ketters, rebellen en onwettige overheden zou hebben uitgemaakt. Meer recht had de verdediger waar hij trachtte uiteen te zetten, dat de bemoeiingen van Rovenius te Rome en zijne onderhandelingen met de agenten van den koning van Spanje of de Aartshertogen ten doel hadden gehad een regeling tot stand te brengen tusschen de wereldlijke en reguliere geestelijken. Het is echter de vraag of ook op dit punt de houding van den Vicaris zoo boven alle bedenking verheven was, als zijn verdediger het wilde doen voorkomen.

worden vermeerderd [1]). Reeds veertien dagen later kwamen de beide punten in beraadslaging, maar wijl de afgevaardigden van Amsterdam verklaarden zonder nader onderzoek geen toestemming tot uitbreiding van het plakkaat te kunnen geven werd de verdere behandeling dezer zaak verdaagd [2]). Na uitvoerige debatten kwam men den 22sten Maart 1641 tot overeenstemming en besloot het plakkaat van 1629 met de daaraan toegevoegde bepalingen over de officieren en de klopjes in Holland af te kondigen, maar daarmede nog te wachten tot het plakkaat ter Generaliteit zou zijn ingebracht. Ook al zou het daar bij sommige provincies op bedenkingen stuiten, dan zou toch met de afkondiging in Holland voortgang worden gemaakt [3]). Uit alles blijkt, dat dit nog slechts een voorloopig besluit was; drie dagen later toch kwamen de Amsterdamsche leden verklaren, dat zij slechts gelast waren tot vernieuwing van het plakkaat van 1622, maar niet tot dat van 1629 [4]). Toen dan ook den 3en Mei requesten, door de beide Synoden in Maart ingediend [5]), in behandeling kwamen en de te nemen maatregelen tegen het opvoeden van weezen van Protestantsche ouders door Katholieke voogden werden ontvangen, kwam een daarop betrekking hebbende nieuwe „ampliatie" van het plakkaat van 1629 ter sprake en besloot men op deze nieuwe toevoeging te letten als „de ampliatie in den voorsz. Placate te doen, roerende het stellen van ordre tegen de klopsusters, mitsgaders tegen de conniventie van de officiers, hier ter vergaderinge sal werden geresumeert" [6]). Den 25sten Juli was men zoo ver gekomen dat besloten werd ook ten opzichte van de opvoeding van Protestantsche weezen door Katholieke voogden bepalingen aan het plakkaat toe te voegen, ten einde te voorkomen, dat die kinderen Katholiek werden; het plakkaat met de toevoegselen behoefde nu nog slechts ter vergadering te worden gelezen om „finalyk" te worden gearresteerd [7]).

1) *Resol. St. van Holland*, 19 Jan. 1641.
2) *Id.*, 31 Jan. 1641.
3) *Id.*, 22 Maart 1641.
4) *Id.*, 25 Maart 1641.
5) *Id.*, 27 Maart 1641.
6) *Id.*, 3 Mei 1641.
7) *Id.*, 25 Juli 1641.

Amsterdam bleef echter zwarigheid maken en toonde bijzonder weinig ijver om de zaak ten einde te helpen brengen. Men had nu reeds zoo dikwijls beraadslaagd over wat er ten opzichte der klopjes geschieden moest, dat men zou denken dat het onderwerp voldoende was onderzocht, terwijl de leden der vergadering gelegenheid te over hadden gehad met hunne lastgevers te overleggen. Maar ziet, toen de Staten-Generaal opnieuw aandrongen op een besluit aangaande de „Pausgesinden" vooral ook wijl „veel Papisten apparent zyn uyt Engeland herwaards te koomen sakken, en ligtelyk den Staat souden turbeeren als in Engeland onlangs door deselve is geschied", werd wel eenparig besloten het plakkaat met de ampliatien ter Generaliteit in te brengen, doch de Amsterdamsche leden verzochten kopie van de bepaling over de klopjes, om daarvan aan hunne lastgevers kennis te kunnen geven [1]). Daarmede was de definitieve aanneming weder uitgesteld. De andere leden waren met dat uitstel niet ingenomen en drongen bij de afgevaardigden van Amsterdam op een spoedige beslissing aan [2]). Deze verklaarden daarop den volgenden dag genoegen te kunnen nemen met een verbod aan de klopjes om onderwijs te geven in de Katholieke kerkleer, maar dat was den leden uit Alkmaar niet voldoende, die verlangden, dat aan de klopzusters ook verboden zou worden om niet-Katholieken over hun godsdienst lastig te vallen [3]). De voortzetting der beraadslagingen werd nogmaals een dag verdaagd, maar nu wierpen de Amsterdamsche afgevaardigden weêr een andere exceptie op en verklaarden nog ruggespraak te moeten houden met hunne principalen over de Katholieke voogden [4]). Den 21sten Augustus waren de heeren hiermede nog niet gereed [5]), maar eindelijk, nadat de Staten-Generaal nog eens op een besluit hadden aangedrongen, kwam men den 24sten Augustus tot overeenstemming. Amsterdam verklaarde nu ten slotte ten opzichte van de in het plakkaat opgenomen maatregelen tegen de klopjes daaronder „niet te verstaan begreepen

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 30 Juli 1641.
[2]) *Id.*, 8 Aug. 1641.
[3]) *Id.*, 9 Aug. 1641.
[4]) *Id.*, 10 Aug. 1641.
[5]) *Id.*, 21 Aug. 1641.

te sullen weesen de Bagynhoven haarder Stad." Het plakkaat werd nu gehouden voor gearresteerd, nadat ook het voorloopig vastgestelde aangaande de kinderen, die bij overlijden hunner ouders aan Katholieke voogden werden toevertrouwd, er uit was gelicht. Men besloot namelijk „dat in gevalle quaame te gebeuren, dat Ouders van de Gereformeerde Religie, of yemand van deselve by Testamente ofte andere uytterste Wille Voogt of Voogden over syn Kind of Kinderen quaame te ordonneeren om eenige reedenen, die soodanigen Testateur soude meynen te hebben dat de executie van soodanigen uytterste Wille, ten aansien van de voorsz. Voogdye, sal staan aan de directie van de Magistraat der Plaatse daar de voorsz. Kind of Kinderen ten tyde van het overlyden der voorsz. Ouders zyn woonende, sonder dat van het gunt voorschreeven is yet in den voorschreeven Placaate sal werden geinsereert" [1]).

Niettegenstaande dit besluit is het plakkaat, zooals het thans door de Staten-Generaal den 30sten Augustus 1641 werd vastgesteld, een vermeerdering van dat van 1629, met nieuwe bepalingen ten opzichte der klopjes, der Katholieke voogden en met betrekking tot het „componeeren" der officieren. Aangaande het eerste punt werd verboden, dat meer dan twee klopjes in het vervolg zouden samenwonen; vier weken werd haar, die in grooteren getale samenwoonden, gelaten om naar een andere woning om te zien. Zij, die aan het gegeven voorschrift niet hadden voldaan nadat de vier weken verstreken waren, zouden de eerste maand beboet worden met vijftig gulden, de tweede en derde maand telkens met honderd gulden en „arbitralijck worden gecorrigeert". Ook het geven van catechetisch onderwijs en het lastig vallen van andersdenkenden werd haar ten strengste verboden. Ten opzichte van minderjarige weezen wier ouders — of een van hen — Gereformeerd waren geweest, werd gelast dat hunne opvoeding zou komen aan de magistraten of weesmeesters der plaats, waar de ouders ten tijde van hun overlijden woonden, die aangaande de verdere opvoeding die maatregelen moesten nemen, welke de omstandigheden zouden voorschrijven. Aan de Katholieke voogden werd bevolen van

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 24 Aug. 1641.

het overlijden der ouders aan magistraten of weesmeesters kennis te geven; tevens werd hun verboden die weezen tot zich te nemen. Voor elken wees van Gereformeerde ouders, die zij langer dan een maand bij zich hielden, zouden zij een maandelijksche boete van twee honderd gulden moeten betalen. Ten slotte werd aan de officieren ten strengste verboden zich aan het misdrijf van „compositie" schuldig te maken, op straffe van ontzetting uit hun ambt en „arbitralijck gecorrigeert te worden". Een premie van 300 gulden werd uitgeloofd voor hem, die een bewijs van de gewraakte compositie zou aanbrengen, welke som door den schuldigen ambtenaar zou moeten worden voldaan. Tevens werd den magistraten der steden en den gerechten der dorpen de bevoegdheid gegeven om, als de officier nalatig was, zelf de plakkaten ten uitvoer te leggen [1]).

Ofschoon Holland niet willens was geweest het punt der Katholieke voogden in het plakkaat op te nemen, besloten de Staten dier provincie toch den 25sten September het plakkaat overal in hunne provincie te doen afkondigen [2]). Evenwel of de Staten al plakkaten uitvaardigden en ze lieten afkondigen, baatte weinig, wanneer die staatsstukken niet tevens werden ten uitvoer gelegd, en daaraan haperde het. De Staten-Generaal hadden meermalen er bij de provincie Holland op aangedrongen om de hernieuwing der plakkaten ter hand te nemen en nu Holland eindelijk had toegestemd, moesten zij ontwaren, dat men nog even ver was en deden zij bij herhaling hun beklag dat het laatste plakkaat niet werd uitgevoerd [3]). Weldra sloten zich ook de beide Synoden hierbij aan en dienden een uitvoerige deductie bij de Staten in om te klagen over de groote stoutmoedigheid der Katholieken [4]). De Staten beantwoordden deze klachten met „ernstelyk" aan het Hof te schrijven en den Fiskaal aan te manen vooral nauwkeurig toe te zien op nalatige officieren en het genoemd college vaardigde een plakkaat uit om, aangezien de conventikels der Katholieken niet vermin-

---

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatboek*, I, 544—554.
[2]) *Id.*, II, 345.
[3]) *Resol. St. v. Holl.*, 21 Dec. 1641 en 27 Juni 1642.
[4]) *Id.*, 10 Maart 1643.

deren „maer van tyde tot tyde sulcks vermeerderen, ende sonder verhinderinge werden gepleeght, in allen schyn of de voorschreve Placaten niet geëmaneert, ja gederogeert waren", allen officieren te gelasten streng toe te zien dat de plakkaten werden nageleefd [1]).

't Was echter niet altijd de schuld der officieren als aan de verordeningen tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst zoo weinig de hand werd gehouden; dat leert o. a. een schrijven aan het Hof van den drost van Muiden, P. C. Hooft, van 27 Januari 1643. Daarin heet het onder meer: „dat ik in verscheyden processen, aangevangen teegens hen [n.l. de Katholieken], heb moeten succumbeeren ofte dezelve laaten steeken, uyt zaaken, dat het getuygenis myner substituten ende assistenten voor partijdigh gereprocheert ende verworpen werd. Waaruijt gevolght is, dat niet alleen de kosten en moeijten zijn verlooren geweest, maar ook de voorzeijde Pausgesinden, merckende de difficulteyt van 't bewys hunner overtredingen, te stouter zyn geworden". Als voorbeeld van de moeielijkheden waarmede de justitie bij de vervulling van hare taak te worstelen had, volgt het verhaal hoe Hooft door den schout van Weesp en Weesperkarspel in den nacht vóór Zondag den 25sten Januari, een Katholieke godsdienstoefening had laten verstoren, die gehouden werd „aan zeekere wooninge geleghen by de oude ruyne van 't Huys-ten-Bosch". Bij deze gelegenheid was een priester — een Jezuiet — gevangen genomen. „Maar zynde de voors. paap binnen Weesp gebracht, zoo is aldaar gekoomen by den voorz. schout de Heer van den Bosch, sustinerende dat noch ik, nocht myn schout gerechtigt was, om eenighe acte van jurisdictie te pleegen, op de werf van 't voorseyde huijs ende pretenderende, dat men zijn Edelheydt met de zaaken moest laten beworden, volgende de leenbrieven, die zyn Ed. belooft heeft te doen vertoonen" [2]).

Inmiddels had het Hof na de aanschrijvingen der Staten van Holland en de ontvangen deducties der Synoden een nieuwe

---

[1]) Plakkaat v. h. Hof v. 18 Dec. 1642 in *Wiltens*, *Kerk. Plakaatboek*, I, 583.
[2]) *Bouwstoffen* in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VII, 81—83.

aanschrijving aan de officieren gericht, waarin om inlichtingen werd verzocht ten opzichte der gerezen klachten. Maar in hunne berichten — schrijft het Hof — waren velen „sich wonderlic over hare debvoijren roemende, eenige wel tot harer verschoninge [doch buyten de waerheyt, soo wy hebben ondervonden] de insolentien der Pausgesinden geheel waren extendeerende; soo hebben oock eeniche haer beclaecht, dat sij rechtelyck in 't vervolgen harer storingen, grootelycx werden getraineert, ende met costen gematteert. Waerop gevolcht synde, dat de meenichvuldicheyt van de clachten der respective Synoden ende Classicale Vergaderingen hoe langer hoe meer deur de deputatis Synodi zijn geëxagereert geworden". Daarom had het Hof vier raadsheeren, de Heeren Dedel, Cromom, Francken en de Raadt, aangewezen om, door enkele ambtenaren bijgestaan, ieder in een gedeelte der provincie op de verschillende plaatsen een onderzoek naar den toestand in te stellen.

De heeren begonnen gewoonlijk in de plaatsen die zij bezochten, bij den magistraat en den predikant inlichtingen in te winnen. Vermomd woonden zij somtijds de verboden godsdienstoefeningen bij. Als voorbeeld van hetgeen bij het ingestelde onderzoek alzoo aan het licht kwam, wordt hier een en ander ontleend aan het verslag door den raadsheer S. Francken uitgebracht over zijne verrichtingen in Rhijnland en de omliggende steden en dorpen. Op de meeste plaatsen waren priesters aanwezig en werden gebouwen, schuren of zolders aangetroffen, ingericht voor den kerkdienst. Te Rijpwetering werd door een Katholiek school gehouden; te Roelofarendsveen waren twee kerkhuizen, waarvan het eene door den pastoor bewoond werd, terwijl er naast een huis was waar geestelijke zusters gehuisvest werden; de raadsheer woonde er incognito twee godsdienstoefeningen bij en zag bij die gelegenheid veel „kostelijck kerckencijraat". Vooral te Gouda hoorde hij veel, dat hem moest ergeren. De Katholieken hadden daar elf vergaderplaatsen, terwijl in enkelen de godsdienstoefening door muziek en gezang der klopjes werd opgeluisterd, verder waren er nog wel vijftig huizen, waar de Katholieken samenkwamen, als zij niet naar hunne gewone kerkhuizen durfden gaan. Er werden den raadsheer vijf geadmitteerde priesters genoemd, o. a. „Heer Pieter van Purmerent, woonende

op de Gou, in het huijs van Albrecht Minnen, alwaer een seer grote Kerck ende een seer groote toeloop is, ende dat die jaerlicxs [vermits synen aenhang groter is als ijemants anders] cum suis contribueren moet 1200 gls., ende dat beneffens dese noch vier andere priesters syn die elck cum suis, 600 gls. moeten opbrengen tot copinge van hare vryheyt, gelyck gesecht wordt; mits dat dan oock noch de vreemden ofte van buyten comende daervoren moeten vrij syn." Van den priester Willem de Swaen werd gezegd: „dewelcke vryheyt van woninghe becomende, daer syn broeder twee kalkoenen liet senden ten huyse van diegeene die hem admissie te geven ofte weijgeren vermogens waren." De klopjes waren te Gouda zeer talrijk, zij hielden er een school. Van haar werd beweerd dat zij veel meer kwaad doen „als alle de Papen", daar zij „onder anderen seggen dat wij Geusen alle eeuwichlyck verdoemt syn; dat alle onse kercken syn gestolen; dat onse preeckstoel op des duyvels cop staet; dat sy gelt geven aen kinderen om deselve tot het Pausdom te locken". Ook bleek te Gouda „Dat de stouticheden der Papisten in het gemeen seer excessijf syn ende seer bedenckelycke geruchten uytgestroijt hebben, eer en nae de massacren in Yerlant, in de beginselen der troebelen in Engelant".

Op bijna alle andere plaatsen door den raadsheer Francken bezocht werd tegen de plakkaten gehandeld. Te Haastrecht woonde de pastoor met drie klopjes. De pastoor ontkende dat die vrouwen geestelijke zusters waren, maar wist mede te deelen dat twee van haar een linnen-winkel hielden en onderricht gaven, alleen echter in het naaien. Een der burgemeesters, twee schepenen en drie heemraden waren Katholiek. Er werd nog een tweede priester aangetroffen, maar van hem heette het — zooals op andere plaatsen, waar hetzelfde plaats had — dat hij slechts enkele dagen voor zijn genoegen in het dorp vertoefde. Te Reeuwijk werd het klokgelui, dat de Gereformeerden naar de kerk riep, als teeken voor den aanvang der mis gebruikt. Hier en daar waren twee gebouwen voor de godsdienstoefening der Katholieken ingericht; te Korte-Aa vertelde een Katholieke vrouw: „dat aengaende de vrijheyt van haren godsdienst, sijluyden denoterende de Paepsgesinden, het daer soo wel naer den sin hadden als men het conde wenschen".

Te Warmond bleken schout en secretaris Katholiek te zijn [1]).

Hetgeen in dit verslag wordt medegedeeld over de verhooren, die de raadsheer de priesters liet ondergaan brengt niet veel licht. Van elders bezitten wij een lijst van een drie-en-twintig vragen, welke den priesters werden voorgelegd en het dient te worden erkend, dat het naar waarheid beantwoorden der meesten voor hen gelijk stond met zich aan gestrenge straffen bloot te stellen. Die vragen waren de volgende: 1. Waar zij geboren waren? voor niet-Nederlanders al dadelijk een lastige vraag; 2. of zij door den magistraat waren toegelaten? 3. Waar zij gestudeerd hadden? voor de meesten was het antwoord zeer moeielijk, want het bezoeken van universiteiten in 's vijands land of van scholen der Jezuieten was bij de plakkaten verboden, en het meerendeel der geestelijken had te Leuven, Douai, Antwerpen enz. hunne opleiding genoten; zij die Keulen konden opgeven waren er het beste aan toe. 4. Door wien zij gewijd waren? Een bisschop uit de Zuidelijke Nederlanden kon men niet noemen, evenmin als den Apostolischen Vicaris, die wegens majesteitsschennis veroordeeld was. 5. Van wien zij hunne missie hadden? Den paus of den Apostolischen Vicaris kon men niet noemen; sommigen gaven den Keulschen Nuntius op of wel den bisschop die hen gewijd had; sommige ouderen beweerden hunne zending van den overleden Vicaris, Vosmeer, ontvangen te hebben. 6. Of zij Rovenius kenden en hem voor Apostolisch Vicaris en geestelijk hoofd erkenden? de meesten zwegen hier op. 7. Of zij (den verbannen) Wachtelaer of Marius kenden? waar deze heeren woonden? welke hun betrekking en jurisdictie waren, enz.? 8. Hoe de plaatsen in Holland ten opzichte der jurisdictie tusschen het aartsbisdom Utrecht en het bisdom Haarlem verdeeld waren? 9. Of zij huwelijken sloten, kinderen doopten en de andere sacramenten toedienden? Of zij wel eens huwelijken hadden voltrokken vóór de drie afkondigingen hadden plaats gehad? 11. Of zij nooit menschen van het Gereformeerde geloof hadden afgetrokken of daartoe pogingen

[1]) Het verslag van den Raadsheer Francken werd afgedrukt in *Bouwstoffen*, Haarlem, VI, 340—390. Naar de verslagen der andere heeren werd vruchteloos voor mij in het Rijks-Archief gezocht.

aangewend? 12. Of zij conventikels hielden en of zij dagelijks de mis bedienden? 13. In welke huizen die conventikels gehouden werden en hoeveel menschen er kwamen? 14. Of en hoeveel klopjes zij onder hunne herderlijke zorg hadden en of zij haar verboden hadden te huwen? 15. Of de priesters of de klopjes catechetisch onderwijs gaven? 16. Of zij wel eens collecten hielden? 17. Waarvan zij leefden; of zij ondersteuning genoten of in hun eigen onderhoud voorzagen, of zij een eigen huis bewoonden enz.? 18. Of zij het genot hadden van een canonikaat of eenig kerkelijk beneficie? 19. Of zij wel eens legaten of nalatenschappen hadden ontvangen en van wie, en of zij de geloovigen wel eens tot het testeeren ten hunnen voordeele hadden aangezet? 20. Of zij wel eens eenige geestelijke „superioritas" of jurisdictie hadden uitgeoefend en zoo ja, welke en waar? 21. Hoeveel priesters er in deze streken waren en hoeveel in de afzonderlijke plaatsen, en welke en van welke orden; wat zij deden, waar zij gestudeerd hadden enz.? [1])

Het kon niet bevreemden dat de meeste geestelijken ontwijkende antwoorden gaven. De Amsterdamsche pastoor, L. Marius, werd tweemaal door commissarissen ondervraagd en vervolgens buiten voorkennis der Amsterdamsche regenten naar den Haag ontboden. Zijn voordeel doende met den licht gekrenkten trots der regenten stelde Marius de burgemeesters in kennis met zijne oproeping. Dit had het door hem gewenschte gevolg; de heeren verboden hem aan de oproeping gehoor te geven. Zij lieten in den Haag weten, dat zij slechts dan den pastoor zouden vergunnen te gaan, wanneer hij uitgenoodigd werd te komen en de zekerheid werd gegeven dat hem geen leed geschieden zou en hij ongedeerd naar Amsterdam mocht terug keeren. Aan deze voorwaarde werd voldaan; Marius ging naar den Haag, werd er ondervraagd en . . . bij den commissaris die hem in 't verhoor had genomen aan een gastmaal genoodigd [2]).

[1]) Deze vragen zijn ontleend aan een handschrift uit het jaar 1644 van het oud-aartsbisschoppelijk archief te Utrecht met opschrift: *Status persecutionis per Prouincias Belgij Vnitas ac maxime Provinciam seu Comitatum Hollandiae et interrogationes Propositae Sacerdotibus in nupere instituta in ea Inquisitione.*

[2]) Aldus het verhaal van den heer H. B. Klönne, in *De Katholiek*, XCVII, blz. 137 v.v. Het is jammer, dat ook deze historische bijdrage — zooals die van bijna

Intusschen hadden de door het Hof benoemde commissarissen bij hun onderzoek genoeg vernomen; in den brief den 19en December 1643 door het Hof aan de Staten van Holland gezonden wordt openlijk verklaard, dat de plakkaten sedert het einde van het Twaalfjarig bestand uitgevaardigd, niets geholpen hadden. Integendeel de toestand was veel erger geworden. Men had op vele plaatsen geestelijken toegelaten zonder te vragen of zij saeculieren of regulieren waren, ja, zonder zelfs te onderzoeken of zij reeds elders in de provincie waren uitgebannen. Op sommige plaatsen overtrof het aantal priesters dat der predikanten, zonder nog te spreken van de Jezuieten, die overal in grooten getale rondzwierven. Dientengevolge waren de priesters ook steeds stouter geworden in het houden van verboden conventikels en in het uitoefenen van hunnen godsdienst. „Jae dat meer is" — heet het — „hebben soo in de steden als ten platten Lande aen alle canten; doch insonderheyt ende voornementlycken in 't Noorderquartier gedaen bouwen meenichte van formeele Capellen, met seer costelycke autaeren, gaelderyen op pylaeren, verwulfsels, zitbanken, positijven musycken ende alderley musicale instrumenten ende voorts alles dat tot eene geoctroyeerde Capelle vereyscht soude mogen werden . . . Alles sonder eenige de minste verhinderinghe, soo van de magistraten als officieren, onder pretext de placcaten van UE. Gr. Moge daervan geen speciael gewach syn maeckende". „De voorsieninghe van UEd. Gr. Moge bij 't laetste placcaet gedaen, tegen de byeenwooninghe ende 't samenrottinge der cloppen ende clopsusteren bevinden wy mede door verscheyde middelen geëludeert . ." [1])

De Katholieken waren onthutst en vreesden dat nieuwe vervolgingen voor de deur zouden staan; zeker niet ten onrechte

---

alle Katholieken, waar zij over de lotgevallen van hunne Nederlandsche geloofsgenooten ten tijde der Republiek schrijven — wordt ontsierd door allerlei hatelijkheden. De heeren moesten toch begrijpen dat geschiedenis te schrijven in de eerste plaats medebrengt dat men zich in toestanden en denkbeelden van vroegeren tijd tracht te verplaatsen. Wanneer zij nu eens het oog richten op hetgeen ter zelfder tijd ten opzichte der Protestanten plaats had in landen waar de Katholieken meester waren, zouden zij allicht wat onpartijdiger en gematigder oordeelen.

[1]) *Bouwstoffen* in *Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, VII, 86—91.

want de Staten achtten den inhoud van den brief „voor den staat van den Lande gansch bedenkelyk" en, oordeelende dat spoedig middelen moesten worden beraamd, gaven zij gehoor aan het verzoek van het Hof om commissarissen uit hun midden te benoemen ten einde over de te nemen maatregelen te overleggen. Als zoodanig werden aangewezen uit de Edelen de Heer van Wimmenum en verder de vijf voorzittende steden van het Zuider en de drie voorzittende steden van het Noorder kwartier, met twee leden van de Gecommitteerde Raden [1]).

Neemt men in aanmerking, dat het hier vooral gold een einde te maken aan de nalatigheid der officieren, die zich lieten omkoopen, waardoor alle plakkaten krachteloos werden gemaakt dan werpt de benoeming van den heer van Wimmenum een eigenaardig licht op de toestanden in die dagen. In een stuk uit het Rijksarchief uit het jaar 1652, medegedeeld door pater A. J. van Lommel, lezen wij het volgende over geldsommen door de Katholieken aan den heer van Wimmenum als baljuw van Rhijnland betaald:

„Aan Wimmenum zyn a°. 1642: [Van 1642 tot 1652 ter hand gesteld?]

Door van der Meer van Berendrecht over eene afgemaeckte storinge	400	gld.
Van van der Meulen veele duysenden		?
Van van der Graef	600	„
Van 't aengeven van van der Graef	120	„
Van Berckel	120	„
Van Uterwael	120	„
Van Gillis Teumen tot Sevenhoven	700	„

De Jesuiten uytten Hage comen predicken tot Voorburch; accorderen à part met Wimmenum" [2]).

In het jaar 1642 was Amelis van den Boekhorst, heer van Wimmenum, voor het eerst als lid der Edelen ter dagvaart van de Staten van Holland beschreven; wanneer nu mannen, voor wie de knevelarij zulke winsten afwierp, benoemd werden om maatregelen te ontwerpen, waardoor aan die knevelarij

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 20 Dec. 1643.

[2]) *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, IX, 1—3.

een einde zou worden gemaakt, kan men zich voorstellen met welken ijver zij zich van hunne opdracht kweten.

Een ander misschien nog sterker voorbeeld dat evenzeer in dezen tijd valt, al kwam de zaak eerst later aan het licht, is het volgende: Den 17en Juni 1652 verklaarden eenige Katholieken uit Wassenaar onder eede voor het Hof, dat Gideon van Geesdorp — de man was nog wel substituut van den procureur-generaal — in 1644 een Katholieke godsdienstoefening verstoord, maar zich tegen betaling van een goede som had laten afkoopen. Bij de behandeling dezer zaak kwamen nog andere knoeierijen van denzelfden ambtenaar aan het licht. Hij werd beschuldigd van de Haagsche Katholieken jaarlijks 400 gld. te trekken en evenzeer de Katholieken op andere plaatsen onder contributie te hebben. Wel ontkende hij dit, evenals de beschuldiging dat hij zich verbonden zou hebben de Katholieken te Wassenaar te waarschuwen, als hij hunne godsdienstoefeningen zou komen verstoren, natuurlijk tegen een jaarlijksche geldelijke belooning, maar het feit dat hij zich bij de bewuste verstoring had laten afkoopen, moest hij toegeven. Evenzeer erkende hij, dat hij ongeveer tien jaar geleden, toen hij in den Haag een Katholieke godsdienstoefening op de hoek der Juffrouw-Ida-straat zou verstoren, zich door den advocaat van der Meer van Berendrecht had laten betalen om aan de zaak geen gevolg te geven. Hij was toen niet eenmaal de vergadering binnengegaan, maar had op den trap de zaak met den genoemden advocaat afgehandeld [1]).

Nadat op 21 en 30 Januari 1644 de Gecommitteerden uitgenoodigd waren om de zaak der paapsche stoutigheden ter hand te nemen, bracht de Heer van Wimmenum den 13e Februari verslag uit over de beraadslagingen met het Hof en werd besloten een en ander op schrift te brengen en aan de leden rond te zenden, opdat de voorschillende vroedschappen over de te nemen maatregelen zouden kunnen beraadslagen [2]).

---

1) *Bouwstoffen* in *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VIII, 444—451.

2) *Resol. St. v. Holl.* 21, 30 Jan. en 13 Febr. 1644. Eigenaardig is het zeker dat Marius reeds 21 Januari 1644 aan den Nuntius schreef, dat van de Gecommitteerde steden (Dordrecht, Haarlem, Delft, Gouda, Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en

Met angst vervuld voor de dingen die komen zouden hadden de Nederlandsche Katholieken in 1643 de hulp ingeroepen der Fransche gezanten, opdat dezen bij de regeering hunne voorspraak zouden zijn. Werkelijk gaven dezen hieraan gehoor; toen de buitengewone Fransche gezanten d'Avaux en de Servient — vergezeld door den gewonen gezant de la Thuillerye — vóór hun vertrek naar Munster den derden Maart 1644 een afscheids-audientie hadden bij de Staten Generaal, drongen zij ook aan op verzachting der plakkaten voor de Katholieken. Zij wezen er op, dat die plakkaten het aantal Katholieken niet hadden kunnen doen verminderen, en dat alles draaide om de geldzucht der officieren, zonder dat 's lands belang er bij gemoeid was. Zij vroegen vrijheid voor de Katholieken om in hunne woningen godsdienstoefening te mogen houden, en dat het den armeren — die niet in staat waren zelf een priester te onderhouden — vergund zou zijn, de kerkdiensten bij de meer gegoeden bij te wonen. Door zulke toegeeflijkheid — meenden zij — zouden de Katholieken des te meer aan dezen Staat worden gehecht. Men kon Katholiek en toch een goed Hollander, men kon vijand van Spanje zijn, zonder Protestant te wezen.

Deze tusschenkomst miste geheel het beoogde doel; toen de gezanten de vergaderzaal verlaten hadden, toonden de afgevaardigden der verschillende provincies „seer misnoeght te zijn, ende [hebben] vervolgens eenpaerlijck geadviseert, dat men daer tegens een vigoureuse resolutie soude behooren te nemen". De ontevredenheid had ook voor een deel haren grond hierin, dat de gezanten vooraf in een conferentie hun plan hadden te kennen gegeven om in de vergadering der Staten-Generaal op moderatie aan te dringen; het was hun toen ten stelligste ontraden. Nu zij hun plan toch hadden doorgezet, werd nog denzelfden dag een werkelijk „vigoureuse" resolutie genomen, waarin betoogd werd, dat het nimmer de bedoeling was geweest de inwoners der Republiek in hun geweten lastig te vallen,

Alkmaar) allen met uitzondering van Enkhuizen voor de zaak der Katholieken gewonnen waren (*De Katholiek*, XCVII, 154). Het verder verloop der gebeurtenissen maakt deze mededeeling zeer waarschijnlijk.

dat herhaaldelijk van Spaanschgezindheid der Katholieken gebleken was en dat de stoutmoedigheid, waarmede zij in den laatsten tijd waren opgetreden, meer toegeeflijkheid onmogelijk maakte. Zoowel het welzijn van den Staat als van de Gereformeerde religie verboden dit. De resolutie eindigde: „Soo is 't, dat haer Ho. Mog. hebben verklaerdt, ende verklaren mitsdesen, een gevoeligh misnoegen uyt de voorschreve voorslagen, veranderinge, ende pretense moderatie te hebben opgenomen, met expresse byvoeginghe, dat haer Ho. Mog. soo om de onheylen die uyt 't gunt voorschreven is, staen te rysen, als om de geseyde vermetelheden van de Pausgesinden in te toomen, geresolveert zyn met den aldereersten te doen emaneren ende in 't werck stellen soodanige nadere Ordre, Reglement, ende Placaet, als de selve na de tegenwoordighe enormiteyt ende voorgaende excessen sullen bevinden te behooren" [1]) Tegen den bondgenoot, wien men anders wel eens naar de oogen zag, werd hier een vrij krasse toon aangeslagen. Toch moet men — ten minste wat Holland betreft — de resolutie niet al te letterlijk opnemen. Ook de Hollandsche afgevaardigden zullen zich gekrenkt hebben gevoeld, dat de gezanten van een vreemde mogendheid zich met de inwendige aangelegenheid der Republiek bemoeiden, maar van bijzonderen ijver, om nieuwe maatregelen tot stand te brengen was in Holland niet veel te bespeuren.

Het is waar, voorloopig behoorde dit onderwerp weêr geregeld tot de punten van beschrijving voor de dagvaarten en telkens kwam de zaak in de vergaderingen ter sprake, maar men vorderde niet. Nadat de vier raadsheeren, die in het vorige jaar een onderzoek hadden ingesteld naar de handelingen der Katholieken, den 18en Maart 1644 over hunne bevindingen verslag hadden uitgebracht — waarmede twee à drie uren gemoeid waren —, moest dit verslag eerst op schrift worden gebracht om een punt van beraadslaging te kunnen uitmaken. Daarna werd een concept-plakkaat ontworpen, maar telkens als dit in behandeling kwam, bleken er eenige leden bezwaren te hebben. De Staten-Generaal mochten al aandringen op meer spoed, en

[1]) *Aitzema*, *Saken van Staet en Oorlogh*, II, 965 en 966; *Resol. St. v. Holl.* 9 Maart 1644.

de afgevaardigden der Synoden op nieuw hunne klaagtonen doen hooren, ja zelfs de tusschenkomst van den stadhouder inroepen, het jaar verstreek en tot een besluit was men nog niet gekomen [1]). Het was ook nu weder vooral Amsterdam dat omtrent de te nemen maatregelen van sommige leden van gevoelen verschilde en ongeneigd was tot nieuwe plakkaten [2]). Wellicht meenden velen dat vooreerst genoeg gedaan was, toen het Hof den 29sten Juli bericht zond, dat het een groot aantal Katholieke kerkhuizen had doen sluiten. Het Hof had hiertoe den 24sten Juni aan baljuws, schouten enz. bevel gezonden en weldra kwamen van alle kanten berichten in, dat aan de ontvangen lastgeving was voldaan. De Katholieken hadden moeielijke dagen doorleefd; in zijn verslag over 1642 schreef Rovenius, dat in de laatste vier jaar zeker wel 50.000 gld. aan boeten was betaald voor gevangen priesters en voor hen, die verboden vergaderingen hadden bijgewoond, terwijl nagenoeg een gelijke som aan de officieren was opgebracht voor de conniventie [3]).

De klachten over de vrijheden welke de Katholieken zich veroorloofden bleven echter aanhouden. Hoezeer sommige geneigd waren bij alles dadelijk aan paapsche stoutigheden te denken moge het volgende curieuse voorbeeld leeren. Den 28sten November 1644 beklaagde Petrus Joannis, predikant te Wormerveer en Zaandijk zich bij den baljuw van Blois, dat de Katholieken niet alleen godsdienstoefening hielden, maar hem bij zijn dienstwerk lastig vielen. Zijn Eerwaarde verklaarde: „'T heeft voorleden Sondach den 27 Nov. nieuwen styl sich alsoo toegedragen, dat ick comende uyt de namiddachspredicatie, hier op Wormerveer gehouden, hebbe op de wech ontmoet een man [met reverentie gesproken] syn water makende; ende soo ick nevens

---

1) Men zie voor dit jaar *Resol. St. v. Holl.*, 17, 18, 19 en 21 Maart, 19 en 21 April, 27 en 28 Juni, 15, 16, 23 en 29 Juli, 2, 3 en 13 Aug. en 10 Dec. 1644.

2) *Resol. Vroedschap v. Amst.*, 8 April en 14 Juli 1644.

3) «Ausim dicere quod hoc postremo quadriennio tot turbulationes sint factae diuersis in locis ut mulctae pecuniariae quae tum a captiuis sacerdotibus, tum a populo pñte in sacris conuentibus sunt extortae, facile ascendunt ad quinquaginta millia florenorum praeter ordinarias exactiones pecuniarum quae ab officiarijs petuntur pro nonnulla dissimulatione, quae facile ad parem summam accedunt» (*Descriptio Status Ecclesiae et Profectus Religionis Catholicae* enz. 1643. Handschrift Arch. Oud-Bissch. Cl. Utr.).

hem heenen ging, keerde hy sich om en soude my [als de honden doen] bepist hebben; indien ick niet te haest voorby was geweest, ende voerde my daerenboven noch dese smadelycke schandelycke, lasterlycke, ja voor onse Religie onlydelycke woorden te gemoet: Hoeveel leugens hebt ghy daer in uw kercke wel gepredickt". De predikant voegde er bij, dat de schuldige, een zekere Niel Gerrits, „wreed ende vinnich paepsch" was. De baljuw stelde een onderzoek in en nu bleek uit de getuigenissen van een aantal inwoners van Wormerveer, dat genoemde Niel een oude dronkaard en, volgens sommigen, half gek was; de man was nooit lid der Katholieke kerk geweest. De predikant kwam blijkbaar tot de erkentenis dat het spook, paapsche stoutigheid genaamd, hem parten had gespeeld, want den 16[en] December verklaarde hij den schuldige zijn misdrijf te willen vergeven, en geen actie tegen hem te zullen instellen [1]).

Den 20[sten] Januari 1645 kwam in de vergadering der Staten van Holland het vijftiende punt van beschrijving aan de orde „roerende de ordres teegens de insolentien van de Pausgesinden". Maar ook ditmaal bleken de gevoelens zeer verdeeld te zijn, sommigen meenden dat de bestaande bepalingen voldoende waren, terwijl anderen beweerden „dat in deese constitutie van tyd en saaken, sonderlinge daar soo veel preparativen voor hebben gegaan, van noode was iet vigoreus van nieuws te statueeren", al moesten deze leden toegeven, dat alles af hing van de uitvoering [2]). Die verdeeldheid bleef bestaan en ofschoon de Staten-Generaal, zoowel als de Synoden, de Staten trachtten te belezen om krachtiger maatregelen te nemen, in de eerste jaren kwam daar niet van [3]). Dat den 17[en] Juli 1645 het plakkaat van 12 Oktober 1624 hernieuwd werd beteekende niet veel. Het eenige wat voor het sluiten van den vrede te Munster nog tot stand kwam, was een plakkaat tegen de bedevaarten, die plaats hadden naar de dorpen Heilo, Wils-

---

1) *Bouwstoffen* in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, VII, 92—97.
2) *Resol. St. v. Holl.*, 20 Jan. 1645.
3) *Id.*, 22, 23 Febr., 6 April, 20, 21 Juli, 15 Sept. 1645 en 2 Mei 1646.

veen, 's Gravesande en Bergen [1]), maar ook dit was slechts een herhaling van een vroeger plakkaat van 20 Juni 1587. De vredesonderhandelingen waren in vollen gang en verklaren voldoende, dat men onder deze omstandigheden de tegenpartij niet wilde verbitteren door bijzondere gestrengheid tegen de Katholieken [2]). Anders zou zeker de mededeeling door Arent van Wassenaar, Heer van Duivenvoorde, den 9[en] November 1647 in de vergadering gedaan, dat een zoontje, hem eenige dagen te voren geboren, buiten zijn weten en tegen zijn wil door een Katholiek priester, Robijn, was gedoopt, wel een andere uitwerking hebben gehad. Thans werd besloten te gelasten den genoemden priester gevangen te nemen, maar deze wachtte daar niet op en zoo werd de tijding, dat de Fiskaal tevergeefs getracht had de hand op den schuldige te leggen, voor kennisgeving aangenomen [3]).

Tot dusverre hebben wij gezien welke de gang van zaken was in de vergaderingen der Staten van Holland ten opzichte van het uitvaardigen van nieuwe plakkaten of het hernieuwen van de reeds bestaande. Nog tal van andere onderwerpen op de Katholieken betrekking hebbende, werden in die vergaderingen behandeld. Herhaaldelijk toch werd beraadslaagd over de godsdienstige aangelegenheden der Meijerij en der Generaliteitslanden, die in een volgend hoofdstuk ter sprake zullen komen. Een aantal andere punten, die in deze periode nog slechts ter loops werden aangeroerd, kunnen wij laten rusten [4]); hetzelfde geldt van enkele andere zaken van ondergeschikt belang, b.v. de mededeeling den 20[sten] Aug. 1629 gedaan „dat onder pretext van koopmanschap in de Engelsche Laakenscheepen, ingelaaden soude weesen verscheidene Pausselyke superstitieuse ornamenten" [5]).

[1]) 17 Januari 1647. *Wiltens*, *Kerk. Plakaatboek*, I. 589—590. Vergel. *Resol. St. v. Holl.*, 11 en 14 Dec. 1646 en 8 Jan. 1647.

[2]) Vergel. *Resol. St. v. Holl.* 22 Dec. 1646.

[3]) *Id.* 9 en 12 Nov. 1647.

[4]) B.v. het heffen van belasting van de Katholieke geestelijkheid: *Resol. St. v. Holl.* 14 Jan. 1645; de testamentaire beschikkingen der Katholieken: *Resol. St. v. Holl.* 20 Jan. en 17 Dec. 1645.

[5]) *Resol. St. v. Holl.* 20 Aug. 1629. Zie nog *Id.* 15 Maart 1623, 18 Mei 1635.

Bij twee punten moeten wij iets langer verwijlen, n.l. de Katholieke ambtenaren en de godsdienstoefeningen in de woningen der Katholieke gezanten. Het was er ver van af dat overal Gereformeerde magistraatspersonen of ambtenaren waren; toch behoeft het wel geen betoog, dat juist dit een eerste vereischte was voor een richtige ten uitvoerlegging der plakkaten. Te Weesp bijvoorbeeld was in den aanvang van 1622 de meerderheid van magistraat en vroedschap „papistig" en de stedelijke betrekkingen waren er in handen der Katholieken [1]). Zoo sterk was het nu in andere plaatsen wel niet, maar Katholieke schouten en secretarissen kwamen herhaaldelijk voor en ook van Katholieke vroedschappen in de dorpen wordt gewag gemaakt [2]). Vooral in plaatsen, die tot ambachtsheerlijkheden behoorden en waar de heer of vrouw zelf Katholiek was bleef dat niet zonder invloed op de aanstelling der ambtenaren. Maar het was ook niet altijd gemakkelijk in overwegend Katholieke plaatsen geschikte personen van den Hervormden godsdienst te vinden, die tot ambtenaren of als leden van de vroedschap konden worden benoemd. En ook al waren de ambtenaren Hervormd, dan bestond er nog vaak tusschen hen onderling verschil over de uitvoering der plakkaten en over de verdeeling der boeten, die bij verstoorde godsdienstoefeningen waren opgelegd [3]).

Veel moeite veroorzaakten den Staten de godsdienstoefeningen in de huizen der gezanten van Katholieke mogendheden; in het hier behandeld tijdsbestek waren het de gezanten van Venetië, Frankrijk en Portugal, maar vooral de eerstgenoemde. Reeds vroeger was hem aangezegd dat hij had zorg te dragen, dat geene andere personen dan zijne huisgenooten de kerkdiensten ten zijnen huize bijwoonden [4]). Het had echter niet geholpen, voor en na was er een groote toeloop van geloovigen

---

[1]) *Id.* 6 Jan. 1622; *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, II, 300.

[2]) B.v. Te Klaaswaal en Rhoon: *Resol. St. v. Holl.* 15 Juni 1640; Haastrecht: *Id.* 22 Maart 1641 en hierboven blz. 152; de dorpen van het Noorder-kwartier: *Id.* 10 April 1642; Zijdekarspel en Bennebroek: *Id.* 14 Dec. 1643; Poelgeest: *Id.* 23 Febr. 1645.

[3]) *Resol. St. v. Holl.* 2 Mei 1630, 12 Maart 1639, 25 April, 10 Mei en 26 Juli 1646.

[4]) Zie blz. 88 en 89.

naar het hotel van den gezant en naar dat van den prins van Portugal. Vooral aan het Hof verdroot dit, want kerkeraad en gemeente lieten het niet aan smaadredenen ontbreken, dat hierin niet voorzien werd. Vandaar dat de Staten van Holland besloten, dat alle personen die gewoon waren beide huizen te bezoeken, voor het Hof of den magistraat van 's-Gravenhage bij eede zouden hebben te verklaren, dat zij daar geen godsdienstoefeningen hadden bijgewoond; zij die dit niet wilden verklaren zouden volgens de plakkaten worden beboet; tevens zou de gezant van Venetië nog eens worden aangemaand om geen personen tot de kerkdiensten toe te laten, wijl ook aan den gezant van de Staten-Generaal te Venetië slechts veroorloofd was zijn dienstpersoneel tot de predikaties in zijn huis toe te laten benevens eenige Nederlanders, die tijdelijk te Venetië vertoefden [1]). Toch ging het niet zoo gemakkelijk aan den last der Staten gevolg te geven, want de gerechtsdienaars, die moesten toezien wie het huis van den gezant bezochten, werden door dezen bedreigd. Vandaar dat de Staten van Holland den 12^{en} December 1624 op nieuw bevel gaven allen die de samenkomsten aldaar bezochten te vervolgen, „beginnende van de notabelste eerst" [2]). Twee jaar later besloten de Staten op verzoek van den Haagschen kerkeraad nog eens te laten afkondigen, dat geen inwoners der Republiek de godsdienstoefeningen in de woningen der te 's-Gravenhage resideerende Katholieke gezanten mochten bijwonen [3]).

Toen in het jaar 1633 gezanten van den vijand hier vertoefden om over vrede te onderhandelen, moesten ook deze heeren worden aangeschreven om in hun huis geen godsdienstige bijeenkomsten te houden [4]).

Hetzij nu dat de hier vertoevende Katholieke gezanten gedurende eenigen tijd hunne woningen wat minder wijd openzett'en voor hunne geloofsgenooten, of dat er minder op het gaan en komen van dezen werd gelet, jaren verliepen er zonder

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 22 Dec. 1623; *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, II, 303.
[2]) *Id.*, 12 Dec. 1624.
[3]) *Id.*, 8 Oct. 1626; *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 555—6.
[4]) *Id.*, 15 Juni 1633.

dat aanstoot werd gegeven, althans in de vergaderingen der Staten van Holland kwam het onderwerp niet ter sprake. In 1642 kwamen gedeputeerden der Zuid-Hollandsche Synode bij de Staten klagen dat in de huizen van den Franschen gezant en van den resident van Venetië in het Hollandsch werd gepreekt. Bij de beraadslagingen werd het voorstel gedaan om aan eerstgenoemden gezant te schrijven, dat hij niet in het Hollandsch moest laten prediken en den resident te verbieden Katholieke godsdienstoefeningen in zijn huis te houden, zoolang hier geen gezant van Venetië verblijf hield. De Edelen deden hiertegen opmerken, dat dit niet wel aanging, daar de Nederlandsche gezant te Parijs wel eens in het Fransch liet preeken; anderen meenden, dat men ook tegenover den resident van Venetië den voorgestelden weg niet kon inslaan, want toen de resident Suriano — die ook niet den rang van gezant had — hier vertoefde, was hem wel vergund godsdienstoefening in zijn huis te houden. Men besloot nu den heer van Spyk, als bevriend met den Franschen gezant de la Thuillerye, op te dragen om dezen vertrouwelijk en niet als daartoe door de Staten gemachtigd te verzoeken, in het vervolg de godsdienstoefeningen in zijn hotel in het Fransch te doen houden, terwijl de heer van der Mylen aan den resident van Venetië zou vragen of hij door zijne regeering gelast was, om in zijn huis dienst te laten doen. De Fransche gezant antwoordde, dat hij bereid was aan het verzoek gevolg te geven, dat hij daartoe echter niet op eens kon overgaan en dus daarmede zou wachten tot hij uit het leger was teruggekeerd. Van den resident van Venetië wordt niet verder gesproken, maar terwijl de Staten den heer van Spyk opdroegen den gezant nog eens aan zijne belofte te herinneren, bepaalde men er zich verder toe om aan de ingezetenen de bijwoning der godsdienstoefeningen in de huizen der gezanten te verbieden [1]).

Intusschen werd een jaar later in het huis van den Franschen gezant nog steeds in het Hollandsch gepreekt en de gezant van Portugal hield „selfs in het Huis van den Staat" groote bijeenkomsten evenals de resident van Venetië; den gezanten

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 25, 26, 28 Maart en 1 April 1642.

werd aangezegd, dat zij daarmede hadden op te houden [1]). Die heeren hadden blijkbaar reeds genoeg gezien om te weten, dat men al die verbodsbepalingen niet al te letterlijk moest opvatten; althans dat de tot hen gerichte aanschrijvingen veel uitwerkten, is niet te bespeuren. Twee jaar later werd alweder geklaagd over den grooten toeloop naar het huis van den Portugeeschen gezant; het verbod tot bijwoning der gewraakte godsdienstoefeningen werd nog eens vernieuwd en van de gelegenheid, dat de Fransche gezant afwezig was, gebruik gemaakt om de godsdienstoefeningen in het hotel der Ambassade te verbieden [2]).

Veertien dagen later werd het onderwerp weder besproken en het Hof gelast toe te zien, dat wanneer de Fransche gezant weder in den Haag was, in zijn huis of in dat van den Portugeeschen gezant geen Nederlanders hunne devotie gingen doen [3]). Het hooge rechtscollege was met dergelijke lastgevingen niet bijzonder ingenomen, en daarvoor bestond reden. Toen het namelijk bij een vorige gelegenheid gerechtsdienaars op post had gesteld, ten einde hen die in het huis van den gezant van Venetië de godsdienstoefeningen gingen bijwonen, in het oog te houden, waren dezen door de bedienden van den gezant met pistolen en andere wapens verdreven. Klachten van het Hof bij de bevoegde authoriteit hadden niet geholpen, men wilde deze zaak niet vervolgen, zoodat er voor het Hof uit deze zaak niets was voortgekomen als „contemptum publicae authoritatis". Zoo klaagden de beide raadsheeren, die den 29en Juli 1645 verslag aan de Staten kwamen doen van hetgeen de gezant van Portugal en de Fransche resident Brasset geantwoord hadden op de mededeeling der Resolutie der Staten van 22 Juli.

Eerstgenoemde had eenvoudig verzocht het hem aangezegde op schrift te mogen ontvangen, ten einde er zijnen souverein van in kennis te kunnen stellen. De resident Brasset had zich niet daartoe bepaald; ook hij had copie verzocht, maar er bijgevoegd, dat zijne koningin, als zijnde „een precise Princesse", er vreemd van zou opzien. Daarenboven had hij verklaard geaccre-

1) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, II, 353.
2) *Id.*, II, 355.
3) *Resol. St. v. Holl.*, 22 Juli 1645.

diteerd te zijn bij de Staten-Generaal en niet bij de Staten van Holland, zoodat het niet aan de laatsten maar aan de eersten stond om hem een dergelijke kennisgeving te doen toekomen. De resident meende dat het zeer ontijdig was tegen de Katholieken op te treden, terwijl te Munster over een algemeenen vrede onderhandeld werd en kon niet inzien, dat het ergernis kon geven, als de Katholieken de godsdienstoefeningen bijwoonden in het huis van den gezant van Frankrijk, met welk land de Republiek een bondgenootschap had aangegaan.

Brasset toonde zich hier een onhandig pleitbezorger; gewoonlijk waren de Staten van Holland niet al te gestreng voor de Katholieken; maar men moest het niet wagen hun gezag te verkleinen of aan hun machtsbevoegdheid te twijfelen. Zij toonden zich dan ook verbolgen over het gegeven antwoord en in aanmerking nemende, dat de verbodsbepalingen en hare ten uitvoerlegging niet de vreemde gezanten, maar hunne eigene onderzaten betrof en dat de ambassadeur zich daarmede niet had te bemoeien, werd besloten in het vervolg aan het Hof „de sterke hand" te bieden, waar het de bedoelde resolutie gold [1]).

In de praktijk werkte deze resolutie echter ook al weinig uit, de booze bui dreef over, weldra liet zich de invloed van de aangevangen vredesonderhandelingen gelden en toen in het volgend jaar opnieuw geklaagd werd over den grooten toeloop naar de predikaties in het Hollandsch ten huize van den Portugeeschen gezant, werd de beraadslaging uitgesteld [2]); vóór den vrede kwam de zaak niet meer ter sprake.

Reeds meermalen werd de toestand in verschillende plaatsen der provincie Holland behandeld; bij enkelen willen wij hier nog even stilstaan. Het is daarbij niet de bedoeling iedere verstoorde godsdienstoefening in het bijzonder te vermelden; dit geschiedt slechts waar het licht kan werpen op toestanden uit de eerste helft der zeventiende eeuw.

De meerdere of mindere vrijheid welke de Katholieken in

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 29 Juli 1645.

[2]) *Id.*, 9 Oct. 1646.

steden en dorpen genoten hing niet in de eerste plaats af van de vroedschap, of van de keuren door den magistraat uitgevaardigd. Dat deze invloed hadden is natuurlijk, maar veel kwam er aan op de ambtenaren der justitie. Waar de Katholieken zich met hen konden verstaan en zelven niet te boud optraden, hadden zij gewoonlijk niet te klagen, tenzij zoo nu en dan door de talrijke klachten en de daarop volgende aanschrijvingen een tijd lang grootere omzichtigheid in acht moest worden genomen. De ambtenaren verstonden de kunst hun schaapjes te scheren; wanneer dezen zich dit niet wilden laten welgevallen was het met de oogluiking gedaan. Toen b.v. te Ursem de schout van de Katholieken opslag vroeg voor de hun toegestane vrijheid en zij hierin niet wilden treden, weigerde de man iedere transactie en moesten de Katholieken in het vervolg op hun tellen passen.

Over het algemeen was men in de Hollandsche steden niet zeer vervolgziek; tijdelijke omstandigheden, die wij van invloed zagen op de beraadslagingen der Staten, lieten zich ook hier gelden.

Vooral Amsterdam — zagen wij — was moeielijk te bewegen in te stemmen met nieuwe maatregelen tegen de Katholieken; dit had de vroedschap in 1635 getoond [1]), evenals in 1641 en dat bewees zij op nieuw in 1644 toen in het voorjaar twee predikanten en eenige ouderlingen over het dagelijks aangroeien der Katholieken kwamen klagen. Zoowel op 8 April als op 14 Juli besloot de vroedschap dat men bij vroegere resoluties zou blijven [2]). De Roomschgezinden genoten derhalve te Amsterdam nog al vrijheid, dank zij ook een vrij aanzienlijk bedrag dat zij jaarlijks aan den schout betaalden. Maar in 1641 kwam hierin voor een korten tijd verandering, waarschijnlijk ook al ten gevolge van het proces tegen Rovenius, dat aan het licht had gebracht, dat de Apostolische Vicaris te Amsterdam drie parochies had opgericht ten gevolge waarvan de regenten dezer stad door de Staten van Holland werden aangeschreven om maatregelen te nemen [3]). In elf jaar was daar geen overtreding

[1]) Zie boven blz. 136 en 137.
[2]) Zie *Wagenaar*, *Amsterdam*, V, 53 en 54.
[3]) Zie boven blz. 145.

van de plakkaten op de Katholieke godsdienstoefeningen met boete of gevangenis gestraft en geen verboden bijeenkomst uiteen gejaagd [1]). Den 30sten Mei 1641 vergaderde de schepenbank en werden den schout over zijn plichtverzuim verwijten gedaan. De schepenen gingen vervolgens met den schout en zijne dienaren er op uit om de overtreding der plakkaten te straffen. De Katholieken vierden den Sacramentsdag en allicht heeft men een dergelijken grooten feestdag afgewacht om zeker te zijn zich niet vruchteloos moeite te geven. Als een bewijs aan hoe weinig voorzorg de Katholieken reeds gewoon waren, kan dienen, dat op twee plaatsen godsdienstoefeningen werden verstoord, in elk waarvan niet minder dan 500 personen tegenwoordig waren; kerksieraden en priesterkleeding werden in beslag genomen; de dienstdoende paters werden echter op vrije voeten gelaten. Maar de Katholieken moeten dien dag voor 6200 gulden beboet zijn [2]). Een dergelijk optreden der justitie was en bleef evenwel te Amsterdam uitzondering. Toen bij plakkaat het samenwonen van meer dan twee klopjes verboden werd, had Amsterdam voor haar bagijnhof een uitzondering gemaakt; de bewoonsters werden met rust gelaten. Een oogenblik werden zij opgeschrikt, toen in 1646 door den officier en den Advokaat Fiskaal de boeken en rekeningen werden opgeeischt, maar dezen werden weldra weder door burgemeesters teruggegeven [3]). Het aantal communicanten wordt voor 1638 opgegeven 15000 à 16000 te bedragen.

Ook te Haarlem leefden de Katholieken vrij rustig, al ondervonden ook zij de gevolgen van het ongeluksjaar 1629, toen een aantal priesters verbannen werden. Viel nu en dan een priester in handen van het gerecht, dan moest een hooge losprijs worden

---

[1]) Dat dit moet worden toegeschreven aan het aanzien en den eerbied, dien de bekende pastoor van het Bagijnhof, Marius, zich bij de overheid had verworven, zooals de heer H. B. Klönne schrijft (*De Katholiek*, XCVII, blz. 19) acht ik onwaarschijnlijk. Marius was op tweeden Kerstdag 1629 bij een godsdienstoefening betrapt en gevangen genomen. Hij werd door burgemeesters verhoord en dit onderhoud — waarvan de bijzonderheden niet bekend zijn — zou zulk een gunstigen invloed op de regenten hebben gehad, dat de Katholieken voortaan ongemoeid werden gelaten.

[2]) Zie het verhaal dezer gebeurtenis, medegedeeld door den heer H. B. Klönne in *De Katholiek*, XCVII, 17 v.v.

[3]) Zie *Katholiek*. L, blz. 109—110.

betaald; het verslag van Rovenius over 1638 noemt de som van *f* 1600, in dat jaar betaald voor Blocklant, die gevangen was genomen. In het volgend jaar werd een keur uitgevaardigd, waarbij het verblijf te Haarlem werd ontzegd aan alle priesters, die niet door den magistraat waren toegelaten; ook het herbergen van vreemde priesters werd strafbaar gesteld, behalve voor logementhouders, die geestelijken herbergden zonder hunne hoedanigheid te kennen. Het houden van conventikels werd verboden en gelast, dat zij die in hunne muren of heiningen toegangen hadden om in het huis of op het erf van hun buurman te komen, deze toegangen binnen vier weken moesten laten toemaken. Niemand mocht zijn winkel sluiten om heilige dagen te vieren of bij lijken en doodkisten kruisen of kaarsen opstellen [1]).

In het Noorder-kwartier was de bevolking nog zeer Katholiek. Reeds vroeger kwam de toestand in Hoorn en Purmerend ter sprake [2]); de voorwaarden waarop aan de Katholieken van Purmerland en Ilpendam een priester werd toegestaan, zijn werkelijk zeer matig. Tevens doet ons dit zien toe de plakkaten werden opgevat. Bij acte van 7 September 1645 beloofden een aantal Katholieken namens hunne overige geloofsgenooten, de plakkaten te zullen naleven en dus . . . zoo min mogelijk godsdienstoefeningen te zullen houden en de bijeenkomsten zoo weinig talrijk als mogelijk te doen zijn. Tot die vergaderingen zou niemand per wagen of per schuit mogen komen, met uitzondering van een bij name genoemden bejaarden man. Om den Hervormden geen ergenis te geven, zouden de godsdienstoefeningen der Katholieken niet gelijktijdig met die der Gereformeerden gehouden worden [3]).

Te Alkmaar was sedert 1608 een statie der Jezuieten; in 1619 kwam er een der Dominikanen en in 1622 een der Franciskanen; hieruit blijkt, dat de Katholieken er nog al talrijk waren en het toezicht niet zeer belemmerend voor de werkzaamheid der geestelijken was.

---

[1]) *Keure ende Ordonnantie Teghens de stouticheyt der Paus-gesinden, ende der selver Excessen.* (18 Juli 1639) Haarlem, A. Roman, 1639.

[2]) Zie boven blz. 124—126.

[3]) *Kerkhistorisch Archief, verzameld door N. C. Kist en W. Moll,* III, 103-v.

Het verslag van 1638 begroot het aantal Katholieken te Enkhuizen op meer dan 1300. Door de keuren van 1642 en 1643 werd aan alle geordende priesters het verblijf in de stad ontzegd; wereldlijke priesters schijnen er dus te zijn geduld. Die keuren verboden tevens aan de Katholieke inwoners nieuwe altaren op te richten of in bijzondere huizen godsdienstige samenkomsten te houden [1]).

Texel bleef zeer Katholiek; in 1644 werd aan het Hof bericht, dat de Katholieken er zich steeds uitbreidden, dat er talrijke collecten werden gehouden en dat vele goederen er — onder gefingeerde namen — in het bezit der Katholieke kerk kwamen. Derhalve werd den baljuw bevolen een onderzoek in te stellen en waarschijnlijk ten gevolge hiervan werden in 1646 verscheidene huizen en landerijen van Katholieken, benevens het geld van collecten verbeurd verklaard, welk vonnis twee jaren later door het Hof nog eens bekrachtigd werd [2]).

Den Haag behoorde tot die steden waar de Katholieken met omzichtigheid moesten te werk gaan; de Staten konden toch niet toelaten dat onder hunne oogen de plakkaten met voeten werden getreden. Toen de Jezuiet Th. Tack den 31sten Augustus 1623 gevangen was genomen, ontstond er zulk een schrik onder de geloovigen, dat men zijn opvolger in den eersten tijd in de stad niet durfde huisvesten. Hij zat gelijktijdig in dezelfde gevangenis met Ophoven, den lateren bisschop van 's-Hertogenbosch, en met den Jezuiet Maillart, die te Gouda in hechtenis was genomen. Aan de tusschenkomst van prins Maurits hadden zij het te danken, dat zij uit de gevangenis, waar zij met allerlei gespuis opgesloten waren, naar een beter verblijf werden overgebracht. Bij de uitwisseling van krijgsgevangenen werden alle drie ontslagen, Tack in Juni 1624, de beide anderen in November van dat jaar. Toen de Jezuiet Goetgebuer gevangen was genomen, werd hij tegen betaling van 300 kroonen in vrijheid gesteld. Toch kon men zich zelfs hier wel eens meerdere vrijheid van beweging koopen, en vonden de Katho-

---

1) *F. Allan*, *De stad Enkhuizen en hare geschiedenis*, blz. 21.

2) *Bouwstoffen* in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, VII, 91 en 92, 97—99, VIII, 440—42. Vergel. boven blz. 95 en 96.

lieken troost in de kapellen der gezanten, die steeds een groote menigte geloovigen trokken [1]). Rovenius berichtte in 1638 dat, volgens het getuigenis van vele aanzienlijke Katholieken, de regulieren de schuld waren van de meerdere gestrengheid waarmede nu en dan werd gehandeld; vooral de Capucijnen traden driest op en hielden groote samenkomsten, waardoor de aandacht getrokken werd.

Wordt van Utrecht gezegd, dat de oprichting der Universiteit gestrenger toezicht op de Katholieken in het leven riep, te Leiden hadden dezen weinig reden tot klagen. Niettegenstaande de schout 1 April en 4 Mei 1629, 8 Oktober en 29 December 1630, 8 Juni 1633, 29 April 1638, 22 Maart en 23 November 1640 en 24 Februari 1641 was aangemaand om de bijeenkomsten der Katholieken te beletten, verneemt men daarvan niet voor het laatstgenoemde jaar, wellicht ten gevolge der keur in 1640 afgekondigd. Toch waren te Leiden een 3000 Katholieken en een dertigtal huizen — liefst hoekhuizen met meerdere uitgangen — waar men godsdienstoefening hield [2]). De schout — waarschijnlijk goed betaald — hield zich of hij hiervan niet wist. Een voorbeeld van de weinige gestrengheid waarmede men hier optrad, levert de pastoor Rombout van Medemblik. De man was in Januari 1626 verbannen, maar verkreeg in September verlof in de stad te mogen wonen, ten einde een geneeskundige behandeling te ondergaan. Hem was de voorwaarde gesteld, dat hij zijn oude woning niet weder zou betrekken. Toen hij zich hieraan niet hield werd hij in 1629 op nieuw verbannen. Niettegenstaande het herhaalde banvonnis vertoonde hij zich in 1639 op klaarlichten dag weder in de straten der Sleutelstad. Gevangen genomen werd hij na drie maanden weder gebannen. Neemt men in aanmerking, dat de plakkaten veel strenger straf bedreigden tegen hen, die voor de tweede of derde maal in handen van het gerecht vielen, dan moet men erkennen, dat hij nog al genadig behandeld werd, te meer wijl hij niet bloot als priester maar ook als

---

[1]) *P. G. Bongaerts*, *De St. Teresia-kerk*, blz. 8—19.

[2]) Zie het opstel van Dr. Frenay, in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, III, 67 en 68 en passim.

aartspriester van Rhijnland, als kannnnik van Sint Maarten en lid van het door Rovenius opgericht vicariaat en wegens het houden van collecten veroordeeld werd [1]).

De Leidsche keur van 10 Febr. 1640 is blijkbaar opgesteld onder den indruk van het *Intendit* tegen Rovenius. Ook hier toch wordt vooral gewezen op het feit, dat de Katholieke priesters de collatien van kanunniksplaatsen en prebenden door de regeering des lands gedaan, voor nietig en onwettig durfden verklaren en zoodoende 's lands hoogheid en jurisdictie aanrandden. De keur verbiedt aan priesters binnen Leiden te komen, aan de burgers om hen te herbergen; strafbepalingen tegen het houden en bijwonen van conventikels worden niet gemist. Den burgers werd bevolen, om wanneer de schout of zijne substituten of iemand anders namens magistraat of burgemeesters een vergadering kwam verstoren, op hun bevel alle deuren, luiken, kasten, kisten „ende andere suspecte plaetsen" te openen. Waarschijnlijk om processen te voorkomen — waarmede de Katholieken nog al eens gewoon waren de officieren het leven lastig te maken — werd bepaald, dat wanneer bij het verstoren eener godsdienstoefening de schout of zijn substituut aanteekening der aanwezigen had gehouden, zij op hun woord geloofd zouden worden, tenzij de beschuldigden onder eede wilden verklaren niet in de vergadering tegenwoordig te zijn geweest. Ook deze keur gelastte de toegangen naar 's buurmans woning of erf dicht te maken en verbood het plaatsen van kruisen of kaarsen bij lijken en doodkisten. Tevens werd vastgesteld, dat voortaan niet meer dan twee klopjes mochten samenwonen en dat zij zich hadden te onthouden van kinderen in de Katholieke geloofsleer te onderwijzen of andersdenkenden lastig te vallen [2]).

Werkelijk werden nu in 1641 huiszoekingen gedaan, waarbij plaatsen met altaar en oxaal versierd werden gevonden. Een

---

[1]) *Sententie ... Tegens Mr. Rombout van Medenblick, Roomsch Priester*. Ghedruckt Anno 1640.

[2]) *Keure Ende Ordonnantie tegens de stouticheyt ende excessen der Papisten ende Paus-gesinden* (10 Febr. ,1640) *Ten bevele van die vande Gherechte der Stadt Leyden*. (Leiden) 1640.

kijkjen op den toestand te Leiden geeft een vonnis van 8 Maart 1644, waarbij drie klopjes, Hendrina, Hester en Machtelt van Santhorst voor den tijd van zes jaar uit Leiden werden verbannen. Dit vonnis trof haar op aanklacht van den schout, Mr. Willem de Bont. In Juni 1641 had deze ambtenaar met twee schepenmeesters haar huis aan de Breêstraat bezocht en daar o. a. een altaar, oxalen en een plaats ingericht tot het houden van godsdienstoefeningen gevonden. Een der beschuldigden was toen voor het gerecht ontboden en haar gelast de genoemde voorwerpen te doen verwijderen en niet weder op hunne vroegere plaats te zetten. Toch waren de klopjes voortgegaan met het houden van godsdienstoefeningen in haar huis zoodat in November 1642 Hendrina en in het volgend jaar Hester beboet waren. In strijd met het plakkaat der Staten-Generaal en met de stedelijke keur waren zij met haar drieën blijven samenwonen. Toen den 3[en] Maart 1644 die van den gerechte „collegialiter" voor haar huis waren verschenen en toegang hadden verzocht om te onderzoeken of er ook altaren en dergelijke verboden zaken aanwezig waren, werd de grendel voor de deur geschoven en liet men de heeren zoo lang wachten, totdat alles was opgeborgen, terwijl men op straat duidelijk het gedruisch kon hooren, veroorzaakt door het openen en dichtmaken van sloten. Den schout, die drie dagen later weder was komen zien, hadden zij het onderzoek belet, zoodat hij genoodzaakt was geweest verschillende deuren open te breken. Bij beide gelegenheden waren een „gheprepareerde Auctaer" en een oratorium gevonden [1]).

In het verslag van den raadsheer Francken over het door hem in 1643 ingestelde onderzoek naar de paapsche stoutigheden [2]), staat Gouda met een zwarte kool aangeteekend. Toch hadden de Katholieken hier dagen gekend, waarin zij bij de minste onvoorzichtigheid aan vervolging bloot stonden. Zoolang de baljuw Schaap in functie was hadden zij niet te klagen. Het is waar, de Jezuiet Maillart was eenmaal door hem in een boete van 600 gulden geslagen; het gold hier echter een Jezuiet,

[1]) Zie *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VI, 69—73.
[2]) Zie boven blz. 151 en 152.

een vreemdeling, die zonder aan de overheid van zijn tegenwoordigheid kennis te hebben gegeven, verboden samenkomsten hield. Vervolgziek was deze baljuw anders niet; toen de commandant van het garnizoen eigenmachtig een Katholieke godsdienstoefening had verstoord, wist de baljuw te bewerken dat de overste uit de stad verwijderd werd, omdat hij het derde der beëedigde krijgsartikelen overtreden had, door zich met de aangelegenheden der burgers in te laten. Heel anders werd de toestand, toen in 1618 of 1619 A. Cloots baljuw werd, een ketterjager van den echten stempel, steeds op de loer om Remonstranten en Katholieken te overvallen, ten einde zijn voordeel te doen met de boeten. Een derde der boeten was voor den officier, en waar de Katholieken talrijk waren, moest dus heel wat worden opgebracht eer de som, voor oogluiking betaald, den ambtenaar voldoende schadeloos kon stellen voor het te verkrijgen voordeel uit mogelijke verstoringen van samenkomsten voortspruitende. Cloots droeg er roem op dat hij de Remonstranten duizenden en tienduizenden afgeperst had [1]).

In 1629 werd den 31sten Maart een keur afgekondigd waarbij den schout vergunning werd verleend overal onderzoek te doen, waar hij meende dat een verboden vergadering werd gehouden; op straffe van 100 gulden boete — behalve die bij de plakkaten bepaald — werd gelast den ambtenaar der justitie op zijn verzoek binnen te laten. Aanleiding hiertoe was, dat men kort te voren, toen de schout was komen aankloppen, geweigerd had hem binnen te laten, „een gansche quade, ende ongeoorloofde saecke, niet anders als naer seditie ende oproer smaeckende" [2]).

Toch werd ook in Gouda de toestand der Katholieken beter; de meisjesschool onder leiding van geestelijke zusters, waarover in 1643 werd geklaagd, bestond reeds in 1628. In het verslag der Jezuieten-missie over dat jaar wordt medegedeeld, dat men eerst met allerlei bezwaren te kampen had gehad; de magistraat had zelfs met verbanning gedreigd. Ten slotte waren de moeielijkheden overwonnen en werd de school — waar acht

---

[1]) *C. J. de Lange van Wyngaerden*, *Gesch. en beschrijving van Gouda*, III, 267—269.

[2]) Zie *Bouwstoffen* in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VI, 189.

zusters onderwijs gaven — door 30 meisjes van aanzienlijken huize uit alle deelen des lands bezocht [1]).

Kort vóórdat de commissaris van het Hof te Gouda verscheen, had de baljuw nog eens getracht zich te doen gelden; de uitkomst was voor den man niet aanmoedigend. Op Palm-Zondag (29 Maart) was hij naar de woning van den priester Pieter van Purmerent gegaan, vermoedende dat er een verboden godsdienstoefening werd gehouden. Na lang kloppen verscheen er een klopje, die onder voorgeven dat het slot verdraaid was, nog een tijd lang talmde met de deur te ontsluiten. Eindelijk binnen gelaten, zag de baljuw vier vrouwen zich haastig verwijderen. Verder vond hij een versierd altaar, stoelen en kerkboeken dooreen geworpen, vuur in de testen, kortom alles wees er op dat hier kort te voren godsdienstoefening was gehouden. De baljuw daagde den priester voor het gerecht en stelde den 10[en] April den eisch, dat de geestelijke in een boete van 200 gulden zou worden geslagen. Nadat er rechtsgeleerden waren gehoord deden schepenen na twee maanden uitspraak. Aan den eischer werd zijn eisch ontzegd en hij in de kosten veroordeeld, mits de priester wilde zweren, dat hij op den bewusten dag geen verboden godsdienstoefening had gehouden [2]).

Een der gestrengste en uitvoerigste stedelijke keuren uit deze periode is die van Schoonhoven van 6 Maart 1641. Het geheel ademt een zeer vijandigen geest tegen de Katholieke kerk en hare priesters, die beschuldigd worden onder den schijn van godsdienstoefeningen te houden, er hun werk van te maken de burgers aan te zetten tot verraad, meineed, vorstenmoord enz. Behalve hetgeen ook in andere stedelijke keuren voorkomt, als het verbod voor geestelijken om in de stad te komen en voor de ingezetenen om priesters te herbergen, godsdienstige bijeenkomsten te houden of bij te wonen, het houden van collecten, het bevel om verboden verbindingen met aangrenzende panden of erven te doen verdwijnen enz., vindt men hier nog een aantal andere bepalingen. Toch schijnt aan de meeste

---

[1]) *Relatio visitationis missionis S. J. in Hollandia*... A°. 1628 (in *Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.*, VI, 222 v.v.).

[2]) *Bouwstoffen* in de *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VIII, 434—439.

der stedelijke keuren een zelfde model ten grondslag te hebben gelegen, want de overeenkomende bepalingen luiden soms woordelijk hetzelfde.

Waarin de Schoonhovensche zich van de reeds vermelde onderscheidt betreft de volgende punten: Het verbod om geestelijken te geleiden door de stad of zelfs twee mijlen binnen den omtrek; het nietig verklaren van schenkingen bij testament of legaat aan „Geestelijcke ofte Collegien"; het verbod van kennis te geven van de godsdienstoefeningen, welke gehouden zullen worden; de bepaling dat niemand „ten tijde vande Begravinge ... binnens Huys om het Lijck ofte de Kist sal mogen sitten"; het verbod aan ouders en voogden niet alleen om de kinderen naar de verboden scholen te zenden „noch oock by geene Quesels, Cloppen, Jesuyten ofte in Suster-huysen hier te Lande"; de bepaling dat weezen wier ouders — of een van hen — Gereformeerd zijn geweest, in dien godsdienst moeten worden opgevoed; het verbod om school te houden „ende eenige Kinderen of andere [te] Leeren int heymelijck ofte openbaer" aan hen die niet Hervormd zijn en niet van den magistraat verlof hebben gekregen; het bevel aan alle klopjes, die niet te Schoonhoven geboren zijn, om de stad te verlaten; het bevel aan de overige om zich bij den magistraat aan te geven en zijne orders af te wachten en tevens om zich te onthouden van kinderen onderwijs in den godsdienst te geven of Katholieke gebeden te leeren; het verbod aan vroedvrouwen en anderen om kinderen te doopen en het verbod om zich door een Katholieken geestelijke te laten trouwen [1]).

Ook te Vianen werd tegen de Katholieke geestelijkheid opgetreden. Hier was het Hans Wolfard van Brederode, die als vrijheer van Vianen, bij plakkaat van 17 Maart 1640, aan priesters en klopjes het verblijf in de stad ontzeide [2]).

---

[1]) *Keure ende Ordonnantie teghens de Stoulicheyt ende Excessen der Papisten ende Paus-gesinden* [der stad Schoonhoven van 6 Maart 1641]. 's-Gravenhage. 1641.

[2]) *Placcaat Iegens de Jesuiten, Papen ende andere Roomsche Religieusen, mitsgaders de Cloppen* (gedagteekend: *in 's Graven-Haghe den* 17 *Martij* 1640). Zonder adres, in-plano.

HOOFDSTUK V.

De overige Provincies en Brabant.

Het vorige hoofdstuk heeft doen zien welke de toestand der Katholieken in de Republiek was na het eindigen van het Bestand, en meer bepaald welke maatregelen in de provincie Holland noodig werden geacht. Thans dient ook een oogenblik de aandacht op de overige provincies gevestigd te worden en daarbij is Zeeland het eerst aan de beurt.

Weinig belangrijks viel in deze provincie voor; men zou kunnen volstaan met de verklaring, dat het aantal Katholieken er gering en de hun verleende vrijheid luttel was. In het verslag van den Apostolischen Vicaris Rovenius over het jaar 1638 wordt het aantal Katholieken als volgt opgegeven: Middelburg ongeveer 300; de overige steden en dorpen van Walcheren nagenoeg geen; Goes 300; de dorpen van Zuid-Beveland 800; Zierikzee 300. Overigens waren er in Zeeland zeer weinig Katholieken. Rovenius voegde hierbij, dat hun getal dagelijks afnam, deels wijl er wegens de aanhoudende gevaren zoo weinig gelegenheid was om godsdienstoefening te houden, deels omdat de rijkeren naar Holland verhuisden, waar zij meer vrijheid genoten.

Hieruit is voldoende te verklaren dat men in deze provincie zoo weinig hoort van nieuwe maatregelen. Vóór 1636 vernemen wij weinig waaruit zou kunnen blijken dat het optreden der Katholieken ernstige bezorgheid verwekte. Het Hollandsche

plakkaat van 12 Oktober 1624 was ook in Zeeland van kracht en de Staten dezer provincie lieten de plakkaten der Staten-Generaal van 1622 en 1629 overal afkondigen [1]). Evenzeer werd bereidwillig voldaan aan het verzoek der Staten-Generaal — naar aanleiding van het verraad van Mom cum suis gedaan — om geen Katholieken meer op de landdagen of in colleges toe te laten [2]). Werkelijk werd aan de ambachtsheeren geschreven om in het vervolg slechts Gereformeerden als schout, secretaris of schepen aan te stellen [3]); het vervolg zal doen zien dat ook hier aan deze bepaling — vooral ten opzichte van Zuid-Beveland — niet werd gevolg gegeven. Maken wij nog melding van een verbod der Staten om in Brabant Katholieke godsdienstoefeningen te gaan bijwonen [4]), dan is medegedeeld wat in de eerste jaren na het hervatten van den krijg in Zeeland voor ons onderwerp belangrijks voorviel.

Met het jaar 1636 werd ook in deze provincie de aandacht der regeering herhaaldelijk op het doen en laten der Katholieken gevestigd, vooral door de predikanten. In het jaar 1635 hadden dezen zich tot de magistraten der verschillende steden gewend om te klagen over de meerdere vrijheid, die men blijkbaar voornemens was aan de Katholieken te verleenen. Nadat dit aan Gecommitteerde Raden ter oore was gekomen, ontboden zij den 27[sten] December uit elk der vier classen van Zeeland een predikant, om met hen over deze zaak te handelen. Op Nieuwjaarsdag 1636 verschenen derhalve de predikanten G. Panneel uit Middelburg, G. Udemans uit Zierikzee, A. Happart uit Goes en J. Burs uit Tholen in de vergadering van Gecommitteerde Raden. Welke de meening in de kerkelijke kringen ten opzichte der Katholieken was, leert ons de voorrede, die Theophilus Philopatris, een man die herhaaldelijk de Roomschgezinden in geschriften te lijf ging, aan de door hem uitgegeven notulen van het verhandelde met Gecommitteerde Raden en later met de Staten, deed voorafgaan. Daarin heet het o. a.: „In welcke vergaderingen sy haer onwettelycke, ende valsche

[1]) *Notulen Staten van Zeeland*, 15 Maart 1622 en *Gr. Plakaatb.* I, 230 v.v.
[2]) *Id.*, 12 Mei 1621.
[3]) *Id.*, 31 Juli 1621.
[4]) *Id.*, 23 April 1627, *Gr. Plakaatb.*, IV, 1039 en 1040.

Sacramenten, ende Misse bedienen; oock op hare maniere Prediken, ende daer in, de goede ingesetenen ophitsen, teghens dese staet, de wettelijcke Overheyt schelden voor meutijns ende dieven van des Konincx landt; haer Placcaten, voor Tyrannische statuten (dat is hare danckbaerheydt voor het faveur dat haer vergunt wordt). Bidden voor den Koninck van Spaingien, en de Cardinael, tegen 't lant; roepen over onse leere uyt, dat die een Duyvelsche leere is; en dat onse Leeraers een hoop schelmen en fielten zyn, ja dat het beter is, sich voor een Hoere, in een hoerhuys te begheven, (want dan hopen sy noch haer gerief daer van te crygen) of hem selven de kele af te steken, dan onse religie aen te nemen: dat is de veranderinge in haer, ende de goede gheneghentheydt, daer men nu soo seer op roept, . . . Buyten hare vergaderinge, dringen sy haer in tot de siecke, met haren broot-god ende olysel, al zijnder Predicanten of siecken-troosters by, ja al begeren het de siecke noch hare vrienden niet, (en aldus beginnen sy alreede hare conscientie dwanck ende gewelt te plegen, wat sullen sy dan doen meester zijnde). Om . . . naer haer gierigen aert, door Testamenten, haer goederen, tot nadeel van haer erfgenamen, af te perssen. Gestorven zijnde stelen sy met gewelt haer doode Lichamen, ende begraven die in haer gewyde aerde, tegen wille ende danck van de vrienden. Sy coopen de armen om met giften ende gaven: deboucheren door haer oorbiechte onse Soldaten, waer van sy haer selven beroemen: houden honderden van cloppen, die in vele steden t'samen in grooten ontucht leven, soo dat onlancx een clopje binnen Rotterdam bevrucht was, die haer kint ende haer selven ombracht: welck de Jesuyten, die met menighte hier te lande zijn, en andere Papen, als bracken gebruycken, om de jonge jeucht ende andere op te doen, en te verleyden: onder pretext van devotie, met de lieden te Catechiseren, ende tot hare Paters te brengen. Met de siecke voor een cleyn gelt by te staen, die sy dan in haer gemoet onrustigh maken: Ja weten de kinderen te doen van haer Ouders loopen, en in kloosters, tegen vrienden danck, te beschicken. De stoutheyt der geestelijcke climt soo hooge, ende haer wreetheydt groeyt soo aen, dat sy in de nieuw geconquesteerde steden, de Burgers en

Soldaten, laten bastonneren en by naer doot smyten, om dat sy haer afgod geen eere bewesen, of haer winckels niet opgesloten hebben op haer heyligh dagen, en dreygen de Predicanten oock soo te sullen tracteren. Weygeren de arme van onse religie in de sieck huysen te nemen, tensy datse haer Religie afgaen, of soo sy daer in syn, ende gewaer worden datse niet Paeps zijn, stooten haer met de siecke leden daer uyt. Ja craemvrouwen die maer vers gebaert hadden, hebben sy daer uyt gedreven, soo dat de teeckenen daer van, tot een schrick van alle eerlycke vrouwen, lanckx de straten zijn ghesien geweest, waer van sy oock gestorven zijn".

Vraagt men aan onzen pseudonymen schrijver, wat de oorzaak van dezen toestand is, dan heeft hij het antwoord gereed. Overal werden — volgens hem — Katholieken in de regeering en de hoogste colleges toegelaten; men had als poorters toegelaten geestelijken, die aan buitenlandsche hoogescholen hadden gestudeerd; men was al te vrijgevig geweest met het verleenen van paspoorten aan geestelijken, die, onder voorwendsel van voor zaken in ons land te moeten vertoeven, hier bleven; men was van de oude maximen afgevallen en had aan de Katholieken steeds meer vrijheid verleend; het was bekend „dat de officieren over al, de Placcaten tegens de Papisten, maer gebruycken, om haer keucken te doen rooken ende haer officie goet te maken, sommighe jaerlicx voor de contributie die sy van de Papisten trecken, ghenietende, twee, drie duysent gulden, en meer, sonder dat yet by de regeringe daer tegen gedaen wort"; dat de Katholieken en vooral de geestelijken door de aanzienlijken zeer begunstigd werden; dat „de meest vermoghende sieck sijnde naer den trevis" dachten hun wensch in vervulling te zien gaan door aan de geestelijkheid en andere Katholieke heeren het hof te maken, enz.

Hoezeer nu ook onze schrijver de zaken door een vergrootglas zal hebben bezien en op veel van het door hem verhaalde van toepassing zal zijn: Crescit fama eundo, toch is het verklaarbaar, dat men in de kringen, waar dergelijke voorstellingen als een getrouw beeld van den toestand des lands werden geloofd, weinig ingenomen was, dat men van de zijde der regeering niet geneigd bleek te zijn, krachtiger tegen de Katholieken op te treden.

Dat ondervonden ook de predikanten, toen zij — zooals verhaald is — in de vergadering van Gecommitteerde Raden werden toegelaten, Daar werd den heeren medegedeeld, hoe het Gecommitteerden Raden ter ooren gekomen was, dat de predikanten, afgaande op geruchten, welke door eenige „niet wel gheinformeerde ende oock quaetwillighe personen" werden verspreid, op de gedachte waren gekomen, dat de regeering voornemens zoude zijn aan de Katholieken hier te lande meer vrijheid te verleenen, en dat de vier classen zich daarop tot de magistraten van de steden hadden gewend. Daarom waren thans de predikanten ontboden, omdat Gecommitteerde Raden hun wilden mededeelen, dat die geruchten valsch en onjuist waren, dat de regeering wilde blijven bij de Gereformeerde religie en alle sekten en ketterijen en dus ook de Katholieken met alle kracht tegengaan. Wel was door de nalatigheid en conniventie der officieren de stoutheid der Katholieken in Zeeland en voornamelijk in de naburige provincies zeer toegenomen, maar men was bezig daarin te voorzien. Als bewijs kon gelden, dat Gecommitteerde Raden goedgevonden hadden — voorloopig, totdat de Staten anders zouden hebben beschikt — het plakkaat van 1629 op nieuw te doen afkondigen. Den predikanten werd aan het verstand gebracht, dat men ten onrechte aan de regeering het voornemen toedichtte, om bij de vredesonderhandelingen — ter wille van Frankrijk — iets toe te geven ten opzichte van de uitoefening van den Katholieken godsdienst. Ten slotte moesten de predikanten het verwijt hooren, dat zij tegen den vorm hadden gezondigd. Door zich tot de magistraten te wenden — met voorbijgang van de regeering des lands — hadden zij den schijn aangenomen van te meenen, dat de Staten — en bij dezer afwezigheid — Gecommitteerde Raden, niet voldoende zorgden voor de belangen van den Hervormden godsdienst.

De predikanten waren alles behalve voldaan over de hun verstrekte mededeelingen. Dit bleek reeds dadelijk uit hun antwoord, waarin zij zich verdedigden tegen het verwijt, alsof zij aan de Staten niet de verschuldigde eer bewezen hadden. Zij hadden zich tot de magistraten gewend alleen omdat iedere classe wilde klagen, over hetgeen onder haar ressort was waargenomen. Den bal terugkaatsende verzochten zij dat, als de

Staten weêr iets aan de kerk hadden mede te deelen, dat zij dan niet zich tot enkele predikanten, maar — ouder gewoonte — tot de classicale vergaderingen zouden wenden [1]).

De heeren waren niet van plan het hierbij te laten, vandaar dat weldra de afgevaardigden der vier classen bij de Staten gehoor verzochten. Intusschen had reeds de classis van Walcheren den 12[en] Februari een remonstrantie bij de Staten ingediend, een zeer uitvoerig stuk, dat echter voor de kennis van de Zeeuwsche toestanden niets bijzonders bevat. De Remonstrantie is meer bestemd om in het algemeen te betoogen, hoe gevaarlijk het zou zijn aan de Katholieken meer vrijheid te verleenen; met het oog op de vredesonderhandelingen meende de classis hare uiteenzetting, vol geschiedkundige herinneringen, niet aan de Staten te mogen onthouden. Vergeleken met de meeste dergelijke stukken uit dien tijd is de toon nog al gematigd, ja! de classis bood zelfs verontschuldigingen aan, dat zij de regeering met dit verzoekschrift kwam lastig vallen en verzocht den Staten „dit ons Vertoogh niet qualijck af te nemen: want het en comt niet uyt eenige moeyachtigheydt" [2]).

Een geheel andere toon werd aangeslagen in het vertoog, door de afgevaardigden der vier classen tot de Staten gericht, toen zij den 20[sten] Maart 1636 in de vergadering waren toegelaten. Het vertoog had tot strekking een wederlegging te zijn, van hetgeen door Gecommitteerde Raden den vier predikanten was toegevoegd. Gekrenkt door het vermoeden alsof de predikanten bij hunne klachten zich door losse geruchten zouden hebben laten leiden, kwamen zij thans betoogen „dat de Christelijcke Kercken deser Provincie, niet ghewoon en zijn eenighe straetgheruchten aen te nemen en daer op eenighe doleancen

---

[1]) Zie: *De Remonstrantie vande Kercken van Zeelandt, op de Christelycke ende vigoreuse Verklaringhe, Van de ... Gecommitteerde Raden ... nopens het weren van de ... superstitien des Pausdoms: ende het voorkomen van hare stoutigheyt ... Wtghegheven door Theophilus Philopatris* ... 1636, en *Aitzema, Saken van Staet en Oorlogh*, II, 391 en 392.

[2]) *Remonstrantie, Nu onlanghs vertooght aende ... Staten van Zeelandt, by de Dienaren des Goddelycken Woordts des Classis van Walcheren, den* 12 *February* 1636. *Teghens De in-voeringe der Paepscher Afgoderye* enz. ... *In het licht ghegheven door Gidhhonem Ierubbabhhalem. Ghedruckt* ... 1636.

te fonderen." Zij beweerden voor de door hen uitgesproken vrees, alsof de regeering der Republiek geneigd zoude zijn aan de Katholieken meer vrijheid te verleenen, helaas! zeer gegronde redenen te hebben. Het was toch bekend, dat bij de inneming van Venlo, Roermond, Maastricht enz. van de oude beginselen van handhaving van den Gereformeerden eeredienst alleen en afschaffing van de uitoefening van den Katholieken godsdienst, was afgeweken „waer op ghevolght is eene ghemeene ende openbare stoutigheyt der Papisten: de welcke op dese veranderinge, als op den slagh van een trompette, hare hoornen soo hebben begonnen op te steken, dat alle de Kercken van dese unie daer over suchten." Ook beriepen de afgevaardigden er zich op „dat oock de Françoysen in hare Apologie voor de Kroone van Vranckryck, wel durven roemen, dat de Hollanders om haer Koninckс wille, de ordre van hare Politie verandert hebben, dewyle sy de oeffeninghe vande Roomsche Religie nu toelaten, in plaetsen daer sy die pleghen af te schaffen ende te verjaghen, soo haest sy daer van meester waren." De gedeputeerden drongen daarom aan op handhaving der Gereformeerde religie en beteugeling van de stoutigheden der Katholieken; zij verzochten, dat in veroverde plaatsen de openbare uitoefening van den Katholieken godsdienst niet zou worden toegelaten en dat geen openbare ambten aan Katholieken zouden worden gegeven. Wat nu de „Pauselijcke superstitien" betreft, meenden de afgevaardigden te mogen verwijzen, naer hetgeen nog onlangs door hunne broeders van Walcheren was uiteengezet. „Wy seggen int korte, ende nemen dat aen te bewysen, dat het Pausdom is de verborghentheyt der ongherechtigheyt: de stoel van den Antichrist: De Kancker vande Christelycke Religie: Ende dat de hedensdaeghsche Roomsche is dat rechte Babylon; De hoere die sidt op seven berghen... de moeder der hoererien ende grouwelen der Aerden."

Daarna spraken de afgevaardigden over de Katholieken in Zeeland en beweerden, dat alle classen klaagden over hunne „exorbitante licentie". Het vernieuwen van het plakkaat van 1629 had niets gegeven en er was ook geen beterschap te wachten, „ten ware dat het uwe Edele Moghende gheliefde te renoveren, ende ernstelijck te doen uytvoeren, het ghene dien-

aengaende allen Officieren is aengheschreven, ende met eenen de respective Ambachts-Heeren ernstelyck te vermanen, datse van nu voortaen ten platten Lande gheen Schouten ofte Secretarissen en stellen, dan wesende vande Ghereformeerde Religie. Ende dat sy int verkiesen van Schepenen daer op mede soo vele letten als doenlijck is".

Aan deze Remonstrantie was toegevoegd een „Cort verhael van de exorbitantien der Papisten in dese Provintie ende gheassocieerde Kercken der selver". Daarin heet het: 1°. dat zij „seer leppigh ende vyandelijck spreken van den staet van 't Lant" en van den Hervormden godsdienst; 2°. dat zij bijna openlijk hunne godsdienstoefeningen houden; 3°. dat zij bij de plakkaten verboden huwelijken sluiten; 4°. dat zij de menschen tot bedevaarten aanzetten; 5°. dat zij aan de Gereformeerden niet licht sauvegarde naar Brabant geven; 6°. dat zij hunne kinderen naar de scholen der Jezuieten zenden; 7°. dat zij openlijk, ten aanhooren van getuigen, verklaren dat de koning van Spanje hun wettige heer is, dat zij spotten met de uitgevaardigde plakkaten, o. a. zeggende „dattet maer by te bauwen en zijn", omdat zij niet worden uitgevoerd.

Het antwoord der Staten op deze remonstrantie was niet geschikt de predikanten te bevredigen al heet het ook dat zij hebben „daer mede ghenomen contentement"; het luidde, dat men de resolutie van Gecommitteerde Raden van 1 Januari in alle punten goedkeurde, en „dat men tevreden is de Placcaten jeghens de Papisten te doen vernieuwen bij Publicatie", met last aan de officieren om ze gestreng uit te voeren. Tevens zou aan deze ambtenaren worden gelast te vervolgen hen, die „licentieuse propoosten" hielden ten opzichte van de regeering of van den Hervormden godsdienst. Voorts gaven de Staten de verzekering dat zij den Gereformeerden godsdienst zouden blijven handhaven [1]).

De Staten toonden hun goeden wil door den 20sten September van hetzelfde jaar 1636 een nieuw plakkaat uit te vaardigen, dat genoemd wordt „genoeghsaem een Recueil voor alle de Placca-

[1]) Zie de aangehaalde *Remonstrantie vande Kercken van Zeelandt; Aitzema*, II, 392 en 394, en *Notulen v. d. St. v. Zeeland*, 20 Maart 1636.

ten, zoo by de . . . Staten-Generaal, als particuliere van Zeelant". Werkelijk is dit nieuwe staatsstuk een bloemlezing van de verbodsbepalingen der verschillende plakkaten, hier en daar wat gewijzigd en uitgebreid [1]); het levert een nieuw bewijs voor de stelling, dat de schuld niet aan deze verordeningen lag, als men niet beter slaagde in het onderdrukken van den Katholieken godsdienst. Maar tevens blijkt er uit, dat men te veel verbood en daardoor van zelf aanleiding gaf, dat de uitgevaardigde wetten niet werden nageleefd. Om een voorbeeld te noemen: er werd verboden om met Katholieke geestelijken briefwisseling te houden, de brieven welke men van hen ontving moesten bij den magistraat worden ingeleverd. Het spreekt wel van zelf dat aan zulke bepalingen de hand te houden uiterst moeielijk, zoo al niet onmogelijk was.

Een paar dagen tevoren was in de vergadering der Staten een onderwerp ter sprake gekomen, dat nog tot heel wat beraadslagingen aanleiding zou geven. Een „verloopen Munnick" uit Vlaanderen was door Ds. Esdras Vlasman, predikant te Yerseke, geholpen door een sergeant, gevangen genomen en aan de Justitie overgeleverd. De afgevaardigden van Goes deelden deze gebeurtenis in de vergadering mede, in de eerste plaats, wijl zij wenschten te weten of een monnik, die zijn orde verlaat en naar deze gewesten vlucht om „de Religie te ondersoecken", zonder zich aan pauselijke superstitien of het houden van sermoenen schuldig te maken, wel strafbaar was en of hier het plakkaat van 1629 wel toepasselijk geacht kon worden.

Er was echter meer wat de heeren van Goes bezwaarde; de genoemde predikant had zich bemoeid met zaken, waarmede hij niet te maken had en nu had de classis van Zuid-Beveland nog wel de partij van den predikant opgenomen en zich met een remonstrantie tot den magistraat van Goes gewend. Daarom stelden de afgevaardigden dezer stad voor, dat aan de predikanten van de betreffende classis zou worden geschreven, dat men hun gedrag in deze zaak afkeurde „als niet overeenkomende met hare Professie, nogh stightigh voor de Kercke, nogh oock

[1] *Notulen v. d. St. v. Zeeland*, 20 Sept. 1636.

dienstigh voor den Staet van 't Lant", dat zij dergelijke zaken aan de Justitie hadden over te laten. Ook aan den predikant Vlasman zou worden geschreven, dat hij zich te buiten was gegaan en aan de justitie den eerbied moest bewijzen, waarop zij aanspraak had.

De Staten besloten, onder goedkeuring van het gedrag van den magistraat van Goes in den aangegeven zin aan de predikanten te schrijven, met de bijvoeging „dat men geremarqueert heeft, dat sy in hare Remonstrantie aen de Heeren van der Goes overgegeven, duidelyck geseght hebben, dat sy mette Heeren Gecommitteerde Raden deser Provintie in onderhandelinge getreden zyn, nopende de ongewoone toenemende stoutigheyt der Papen ende Pausgesinde, welcke woorden schijnen te innuëren eenige collateraliteyt, die de Heeren Staten den Kercken-Dienaren geensints konnen toestaen, maer aen haer privative behouden, als representerende de souverainiteyt van 't Lant, het maken ende executeren van de Placcaten jegens de Papen ende Pausgesinde". Den predikant Vlasman zou worden aangezegd dat hij zich in het vervolg ook zou hebben te onthouden van den magistraat van Goes te lasteren [1]).

Onze zeventiende-eeuwsche predikanten waren er de mannen niet naar om dergelijke verwijten stilzwijgend te aanvaarden. Dat bleek ook in dit geval. Een paar maanden later deed de Pensionaris in de vergadering mededeeling, dat er twee afgevaardigden van de classis van Zuid-Beveland bij hem waren geweest om hem te berichten, dat die classis zeer bedroefd was over het aan haar en het aan den predikant Vlasman gericht schrijven en over de maatregelen van den magistraat van Goes ten opzichte van den bewusten monnik; zij hadden daarom aan de meeste leden der Staten een remonstrantie ingediend en verzochten nu verlof die in een vergadering der Staten te mogen inleveren. Weldra bleek, dat de classis goedgevonden had de remonstrantie niet aan de afgevaardigden van Goes ter hand te stellen, waarover dezen met reden gebelgd waren. De pensionaris vroeg wat hij den predikanten moest antwoorden, te meer daar hij bij het doorzien der Remonstrantie gemerkt had,

---

[1]) *Notulen v. d. St. v. Zeeland*, 13 en 15 Sept. 1636.

„dat by deselve de Vergaderinge van de Heeren Staten sulcken respect niet en wert gedragen, als de ordre van de Regeringe wel mede braghte". Den Pensionaris werd opgedragen aan de heeren predikanten — als zij zich weder zouden aanmelden — te vragen of hunne remonstrantie nog zoo gesteld was, als die aan de leden was rondgedeeld.

Over het al of niet verleenen van audientie werd uitvoerig beraadslaagd; Goes vooral verzette zich tegen het toestaan. Eerst toch zou de remonstrantie aan hen ter hand moeten gesteld worden, opdat zij met hunne principalen ruggespraak konden houden. Ook de Eerste Edele meende, dat Goes in de zaak gekend had moeten worden en verklaarde, dat niemand die iets aen de Staten te remonstreeren had, „vermagh eenigh Lidt van deselve te suspecteren".

Niettegenstaande het verzet van Goes werd met meerderheid van stemmen besloten de audientie te verleenen, waar tegen de genoemde stad protest aanteekende. Den 6^en December werden de predikanten in de vergadering toegelaten, waarna den 9^en December over de remonstrantie der classis beraadslaagd werd.

Goes vroeg eerst „of sy, als wesende een Lidt van de Staten konnen in dese zaecke werden gesuspecteert"? Nadat hierop eenparig ontkennend geantwoord was, stelde Middelburg voor de handelingen van de classis en van den predikant Vlasman „ten goeden op te nemen" als ingegeven door oprechten ijver voor de instandhouding der plakkaten. Daarom wilde deze stad, dat men geen oordeel zou uitspreken over de proceduren, en aan de afgevaardigde predikanten berichten, dat men niet gemeend had de plakkaten buiten werking te stellen, getuige het nieuw uitgevaardigde plakkaat. Middelburg stelde verder voor, dat men zou betuigen genoegen te nemen met de verklaring van den predikant Vlasman, dat wat hij in de Vierschaar der Stede Goes gesproken had, niet zoo zeer uit insolentie en zucht om den magistraat te lasteren was geschied, als uit ijver en mismoedigheid, en dat men zou verklaren dat de classis, wanneer klachten tegen haar waren ingebracht, in hare defensie zou worden gehoord en dat zij, als ieder ander het recht had zich tot de Staten, de Gecommitteerde Raden of tot de respectieve leden te wenden.

Nagenoeg als Middelburg oordeelden Zierikzee, Tholen, Vlissingen en Veere. Wie niet bijzonder tevreden waren, waren de afgevaardigden van Goes. Zij verklaarden zich geen partij te hebben gesteld en daarvoor ook niet aangezien te willen worden; zij herinnerden er aan dat, de Staten gemeend hadden een afkeurend oordeel te moeten uitspreken zoowel over de houding van de classis van Zuid-Beveland, als over die van den predikant Vlasman en beklaagden zich, dat zij thans door de andere steden alleen gelaten werden in het verdedigen van het respect en het gezag der Staten.

Na uiteen gezet te hebben welke onjuistheden in de remonstrantie voorkwamen, deelden zij mede in dien zin gelast te zijn, dat men zou verklaren genoegen te nemen met de bewering der remonstrantie, dat met onderhandeling geen collateraliteit was bedoeld. Zij wilden tevens verklaren, dat de Staten van plan waren de plakkaten te handhaven en stelden voor te vernieuwen de resolutie, in Maart genomen, waarbij aan de predikanten verboden werd, mondeling of schriftelijk remonstranties over den toestand der „gemeene Kercken deser Provintie" ergers anders in te dienen dan bij de Staten of de Gecommitteerde Raden.

Eindelijk kwam men den volgenden dag tot een besluit; met vier stemmen werd besloten aan de classis te antwoorden, dat men genoegen nam met de gegeven verklaring van het woord onderhandeling, dat men met het schrijven aan de classis niet bedoeld had de plakkaten te „enerveren" en dat nog een nieuw plakkaat zou worden overwogen [1]).

De classis schijnt nog eens op de zaak te zijn teruggekomen, want de Notulen van de Staten van Zeeland van 17 Maart 1637 maken melding van twee remonstranties van de classis van Zuid-Beveland; ten opzichte van de laatste werd door de Staten besloten „dat men verstaet dat het niet alleene deselve Classis vrystaet, maer oock alle andere, te versoecken expeditie van Justitie, zoo by de Heeren Burgemeesters ende Schepenen, als den Bailliu der Stadt Goes". [2])

---

[1]) *Notulen v. d. St. v. Zeeland*, 1, 2, 5, 6, 9 en 10 December 1636.

[2]) *Id.*, 17 Maart 1637.

De eerstvolgende jaren brachten in den toestand der Zeeuwsche Katholieken niet veel verandering. Ook in deze provincie kwamen de afgevaardigden der classen bij de Staten nog herhaaldelijk op gestrengere maatregelen aandringen, zonder dat hunne pogingen veel vruchten droegen. Bij de behandeling van de Acta der Synode, van 8 tot 21 April 1638 te Tholen gehouden, bepaalden de Staten wel, dat Katholieke ambachtsheeren geen invloed zouden hebben op de beroeping van predikanten, maar het zevende hoofdstuk der Acta kon hunne goedkeuring niet verwerven. Het gold hier de huwelijken van Gereformeerden met Katholieken „ofte andere Sectarisen"; de Synode had gewild, dat de Staten zulke echtverbintenissen zouden verbieden en had voorgesteld, dat men aan hen, die belijdenis deden, zou doen beloven niet met Katholieken of Sectarissen te huwen; deden zij het later toch, dan zouden zij berispt en de kerkelijke tucht op hen toegepast worden. De Staten nu besloten alleen, dat dergelijke huwelijken zooveel mogelijk moesten worden tegengegaan.

Bij de Acta was een vertoog gevoegd, waarbij nog gevraagd werd: 1°. hernieuwing en uitvoering van de resolutie van Juni 1621 tegen de Katholieke schouten, enz.; 2°. het tegengaan van superstitieuse ceremoniën; het beter uitvoeren van het plakkaat tegen het zenden van kinderen naar de „paepsche quartieren" en 4°. van het plakkaat tegen het loopen naar Halteren en andere kwartieren om er de mis bij te wonen. Terwijl de Staten hunne toestemming gaven tot hetgeen bij het eerste punt gevraagd was, besloot men ten opzichte der drie anderen de officieren eens aan te schrijven [1]).

Het plakkaat der Staten-Generaal van 30 Augustus 1641 werd in Zeeland niet afgekondigd. Ditmaal had Middelburg hiertegen bezwaar en Tholen sloot zich hierbij aan. Niet alleen oordeelden zij, dat het Zeeuwsche plakkaat van 20 September 1636 beter was, maar zij achtten ook het afkondigen van het plakkaat der Staten-Generaal bedenkelijk, omdat daardoor aan dezen een recht van wetgeving en jurisdictie gegeven werd, welke hun niet toekwam. Vruchteloos wees de Pensionaris er op, dat de

---

[1]) *Notulen v. d. St. v. Zeeland*, 30 Nov. 1 en 2 Dec. 1638 en 26 Febr. 1639.

plakkaten van 1612 en 1622 toch ook in Zeeland waren afgekondigd, zonder dat men daarom aan de Staten-Generaal eenig recht had toegekend. Men kon niet tot eenstemmigheid komen en eerst maanden later werd besloten het plakkaat van 20 September 1636 te hernieuwen met eenige toevoegselen uit het laatste plakkaat der Staten-Generaal [1]).

De Hollandsche plakkaten van 18 December 1642 en 17 Juli 1645 waren ook van kracht voor Zeeland, maar ook in deze provincie waren zij niet bij machte om de paapsche stoutigheden te onderdrukken, of liever, ook hier werden zij niet uitgevoerd. Althans zoo klaagden de predikanten, die met ergernis zagen, dat de vrijmoedigheid der Katholieken er grooter door werd; de Staten beloofden hun wel de officieren „met een scherpe penne ende in serieuse termen" aan te schrijven [2]), maar blijkens de later nog meermalen herhaalde klachten, hielpen die aanschrijvingen niet veel.

Toch was de stoutheid der Katholieken in Zeeland zoo groot niet, daarvoor was hun aantal te gering; het beste bewijs is zeker wel, dat de predikanten, als zij meenden over de Katholieken te moeten klagen, herhaaldelijk meer den algemeenen toestand der Republiek of in bepaalde provincies op het oog hadden. Zoo ook in 1644 toen weder afgevaardigden van de vier classen ter Staten-vergadering verschenen om in den breede uit te wijden over „den grooten aenwas, stoutigheyt ende licentie der Papisten" vooral in Holland en in enkele andere provincies. Zij stelden de Staten tevens in kennis van de middelen, die zij meenden dat moesten worden aangewend, om verbetering te verkrijgen [3]).

In de jaren 1645 tot 1648 kwamen de zaken der Katholieken nog herhaaldelijk ter sprake in de vergaderingen der Staten van Zeeland; het betrof daarbij hoofdzakelijk twee onderwerpen 1°. de vredesonderhandelingen, welke herhaaldelijk den predikanten aanleiding gaven om aan te dringen, dat toch niet meer vrijheid aan de Katholieken zou worden verleend, en 2°. den toestand in de Meijerij. Daar nu deze onderwerpen geen

[1]) *Notulen v. d. St. v. Zeeland*, 2 en 3 Dec. 1641, 4 Febr., 27 Mei en 15 Oct. 1642.
[2]) *Id.*, 23 Maart 1643.
[3]) *Id.*, 27 Mei 1644.

belang hebben voor de Zeeuwsche toestanden behoeft hier niet daarbij te worden stilgestaan.

Telde Zeeland weinig Katholieken, in de provincie Utrecht waren er des te meer; alleen voor de stad Utrecht en de buitenwijken wordt in het verslag van 1638 het getal van 9000 opgegeven. Dat dus ook hier de Staten zich nog al eens met hen hadden bezig te houden spreekt van zelf. Te Utrecht toch, in vroegere eeuwen het middelpunt van het kerkelijk leven, telde men nog altijd een vrij aanzienlijke Katholieke geestelijkheid en nadat in later jaren Rovenius hier zijn residentie gevestigd had, was de oude bisschopstad op nieuw het brandpunt geworden voor de Katholieke beweging. Gebeurde het, dat een priester het gerecht in handen viel, dan was de boete niet gering, zooals uit het gebeurde met den Dominikaan, pater Paulus van der Ryst, kan blijken. Deze was den 22[sten] Januari 1624 gevangen genomen, terwijl hij de mis bediende; den 26[sten] Maart werd zijn vonnis geveld. Het luidde: „'t Gerecht gehoort 't rapport van commissarissen die Pauwels Ryst en de here officier over de pecuniele boete van de gedane exercitie der papistische Roomsche religie soe in regardt van deselve Ryst d'andere personen die daer present geweest zijn, alsmede de costen miesen van justitie hebben verhoort en geaccordeert ter somme van duysent vyf en twintich gulden boven syn eigen costen in detentie verteert, die hy daer neffens zal hebben te betalen approbeert 't selve accoort ordonneerende hem voorts binnen acht dagen naedat hy sell wesen gerelaxeert te vertrecken wt dese vereenichte Nederlanden sonder daer weder inne te comen . . ." [1]).

De regeering der provincie bepaalde zich hoofdzakelijk tot de uitvaardiging der plakkaten der Algemeene Staten. Met uitzondering van een resolutie van 14 Februari 1623, waarbij bepaald werd, dat voortaan aan niemand meer approbatie zou worden verleend voor „eenig Praelatuurschap, Praebende, Vicarie of andere Beneficie" [2]), tenzij hij den Gereformeerden

[1]) Mededeg. door A. J. J. Hoogland in *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, VIII, 239-245.

[2]) *Utr. Placaatb.* I, 219. In hetzelfde jaar in Mei, werd te Utrecht « afgelesen al de sondachs haer missen, ende papiste heilige dagen niet te vieren » (*Dodt v. Flensburg, Arch.* VI, 115.).

godsdienst beleed, hooren wij in de eerste jaren niet van nieuwe plakkaten. Wel van vernieuwing der bestaande, b.v. in 1630. Vooral in de provincie Utrecht deden zich de gevolgen van den inval der Spanjaarden in de Veluwe gevoelen. Velen was de schrik om het hart geslagen en niet weinigen namen de wijk naar Amsterdam. En — wij zagen het reeds — de ommekeer van Amersfoort, al was die ook niet van langen duur, had ten opzichte der Katholieken veel kwaad bloed gezet. Onder deze omstandigheden moest ook op hun doen en laten scherper worden gelet. Vandaar talrijke beboetingen; te vergeefs beproefde men de hand te leggen op Rovenius, maar ook voor andere priesters was het zaak zich schuil te houden.

Den 4en October 1636 vaardigden de Staten een plakkaat uit tegen de „aanstootelyke Roomsche Superstitien", welke bij de begrafenissen plaats hadden [1]). In hetzelfde jaar werd de nieuwe hoogeschool ingewijd en van Katholieke zijde werd deze gebeurtenis als de aanleiding beschouwd, dat nauwlettender op de Roomschgezinden werd toegezien. Als hoogleeraar in de godgeleerdheid werd Gysbertus Voetius aan de nieuwe universiteit verbonden, een man die zich als een geducht vijand der Katholieke kerk had doen kennen, toen hij — destijds predikant te Heusden — in 1630 naar het veroverde 's Hertogenbosch gezonden werd om er in het belang der Hervormde kerk te arbeiden. Hij vooral zou den magistraat hebben aangezet om geen verboden godsdienstoefeningen te dulden, ten gevolge waarvan de Katholieken met de uiterste voorzichtigheid te werk moesten gaan. Daarom vergaderde men liefst 's nachts, na schildwachten uitgezet en de deuren zorgvuldig tegen een overval gesloten te hebben.

Waar zoovele Katholieken waren als te Utrecht konden echter hunne handelingen niet onopgemerkt blijven. De ijverige Gereformeerden zagen met leedwezen, dat de paapsche stoutigheden bleven voortduren en schreven dit in de eerste plaats toe aan de ontoereikendheid van de voorschriften der regeering. Herhaaldelijk wendde de synode zich met remonstranties tot de Staten om aan te dringen op gestrenge maatregelen. Dit was

---

[1]) *Utr. Placaatb.*, I, 446—448.

ook in 1639 het geval, toen den 9[en] April in de Statenvergadering een brief van de synode werd voorgelezen, waarin — onder verwijzing naar de bijgevoegde remonstrantie — van de regeering gevraagd werd, dat zij eindelijk zou overgaan om een einde te maken aan de „leelicke afgoderye der papisten." Dit onderwerp had reeds zoo herhaaldelijk tot de punten van beschrijving behoord, zonder dat er iets tot stand was gekomen, dat de Katholieken, bewerende dat de Staten de zaak niet aandurfden, daardoor aangemoedigd werden meer openlijk op te treden [1]).

Ditmaal zag de synode hare pogingen met goeden uitslag bekroond, want nog denzelfden dag werd een nieuw plakkaat uitgevaardigd, dat bijzonder streng was tegen de priesters. Alle geestelijken, die zich na de uitvaardiging van het plakkaat der Staten-Generaal van 1622 in de provincie hadden gevestigd, zouden daaruit binnen zes dagen moeten vertrekken. Zij, die er reeds voor dien tijd gevestigd waren en zich overeenkomstig het voorschrift hadden aangegeven, moesten op nieuw binnen acht dagen zich bij de autoriteiten aanmelden, opdat zou kunnen worden onderzocht of zij werkelijk van ouds binnen de provincie gewoond en zich overeenkomstig de plakkaten gedragen hadden; van den uitslag van dit onderzoek zou afhangen of een langer verblijf in de provincie hun kon worden toegestaan.

De overige bepalingen van het plakkaat zijn zooals die reeds meermalen hier ter sprake kwamen. Verbod aan priesters, die in andere provincies geduld werden, om zonder verlof in de provincie Utrecht te komen; maatregelen tegen de klopjes; de bepaling dat zij, in wier huizen verboden godsdienstoefeningen plaats hadden, ook aansprakelijk waren voor de boeten der daar aanwezig geweest zijnde onvermogenden; het voorschrift dat men op bevel van den officier alle deuren, kasten, kisten enz. moest ontsluiten; de aanmaning aan de officieren om toe te zien, dat geen ingezetenen van Utrecht in andere provincies verboden vergaderingen gingen bijwonen; de bepaling dat geen

---

[1]) De brief is medegedeeld door L. P. A. Gompertz in het *Arch. voor de gesch. v. h. aartsb. Utr.*, *IX*, 463—464.

Katholieken tot „Hooft-Officiers, Schouten, Gerechts-luyden ofte Secretarisen" mochten worden aangesteld en zoo er waren, dat zij moesten worden afgezet [1]).

Ditzelfde jaar werd beslag gelegd op de papieren van Rovenius, en hetgeen daaruit aan het licht kwam, was den Katholieken niet gunstig. Het proces wegens hoogverraad, tegen den Apostolischen Vicaris op touw gezet [2]), was wel geschikt het wantrouwen tegen de Katholieke geestelijkheid te doen toenemen. Toch achtte de regeering het laatste plakkaat voldoende, want van nieuwe plakkaten hoort men niet, wel van „ampliatien" der bestaande. In 1642 bv. kwam het vergeven van ambten aan de orde. De Katholieken waren buitengesloten, maar niet altijd waren er ten platten lande geschikte personen van de Gereformeerde religie te vinden. Hoe moest men dan handelen? Het antwoord door Gedeputeerden van Utrecht den 25sten Februari op deze vraag gegeven, luidde: „dat men als dan sal nomineeren en eligeeren, die anders de gequalificeerste en bequaamste souden mogen wesen, onvermindert nochtans Haar Ed. Mog. Placaat voorschreven". [3])

Een uitbreiding onderging het plakkaat van 1639, toen er de bepaling aan werd toegevoegd (21 Aug. 1644), dat de personen, in wier huizen priesters werden gevangen genomen, aansprakelijk zouden zijn voor de boeten, waartoe dezen zouden worden veroordeeld, „ten minsten ter somme van ses hondert guldens" en dat de officieren, wanneer zij een priester wilden gevangen nemen, het recht hadden in het huis, waar de man vermoed werd zich op te houden, alle deuren, luiken, kasten enz. te openen [4]).

Herhaaldelijk waren inzamelingen ten bate van Katholieke kloosters en kerkelijke inrichtingen verboden; toch bestond er nog een andere weg langs welken veel geld der Katholieke kerk ten goede kwam, nl. giften en legaten. Zij, die de kerk of de geestelijkheid op deze wijze wilden verrijken, deden dit meestal door tusschenpersonen. Men vermaakte bv. aan een

---

1) *Utr. Placaatb.* I, 395—396.
2) Zie boven blz. 140 v.v.
3) *Utr. Placaatb.*, I, 403.
4) *Id.* I, 396.

persoon een legaat, maar deze wist dat dit niet voor hem bestemd was, maar voor de Katholieke kerk. Alles hing nu af of degeen, ten wiens name de schenking of het legaat was ingeschreven, zich aan de afspraak hield en dus het geld niet ten eigen bate aanwendde. Dat dit geschiedde was bekend, en het gaf niet weinig ergernis, want niet alleen, dat de familieleden, die zich een erfenis zagen ontgaan, daarover ontstemd waren, maar op deze wijze gebeurde het ook, dat er toch geld voor buitenlandsche Katholieke instellingen werd bestemd, wat de regeering des lands steeds had trachten te voorkomen.

De Staten van Utrecht waren de eerste, die in dezen maatregelen namen om tegen de gewraakte handelwijze te waken. Het geheel voorkomen ging niet, maar daar het vooral de klopjes waren, die hunne goederen ten bate der kerk aanwendden, begreep men hier althans een dam tegen hare vrijgevigheid te kunnen opwerpen. Vandaar het plakkaat van 17 December 1644, waarbij werd bepaald dat Katholieke jonge dochters of weduwen zonder kinderen (klopjes of niet) niet het bestuur over hunne goederen mochten voeren. Het beheer zou geschieden door hare ouders, of — als deze niet meer in leven waren — door een der naaste bloedverwanten, van overheidswege aan te wijzen. Deze administrateur moest jaarlijks aan de betrokken persoon en drie van hare naaste vrienden, rekening en verantwoording doen. Daarenboven zouden de naaste erfgenamen het recht hebben opening van den staat van zaken te vragen, wanneer zij zich wilden overtuigen, dat geen goederen waren ontvreemd. Alle testamenten, codicillen, giften enz. van de genoemde personen werden ongeldig verklaard [1]).

Reeds meermalen [2]) werd gewag gemaakt van de Katholieken te Montfoort en ook thans vragen dezen onze aandacht. De Roomschgezinden waren hier vrij talrijk en ook de Staten werden herhaaldelijk in hunne aangelegenheden gemengd. Dit was reeds spoedig na het einde van het Bestand het geval. Den 8en Maart 1622 meldde de geestelijke Ludolf Henricxen zich bij den magistraat aan overeenkomstig het plakkaat der Algemeene

[1]) *Utr. Placaatb.* I, 405—407.
[2]) Zie boven blz. 34, 35 en 103.

Staten van 26 Februari, en gaf kennis dat hij reeds een tijdlang te Montfoort had vertoefd. De magistraat beval hem zich aan de plakkaten te houden, maar meende tevens bij de Staten inlichtingen te moeten inwinnen, of deze priester wel tot de in het plakkaat bedoelde „oude paepen" gerekend kon worden, daar hij „hyer vrempt van buyten ingecommen is". Het antwoord schijnt voor Henricxen niet gunstig te zijn uitgevallen, want den 16en April gelastte de magistraat, dat hij binnen 24 uur de stad moest verlaten. Tevergeefs wendden de Katholieken zich tot de vroedschap om wijziging van dit besluit te verkrijgen. Maar ook de priester toonde weinig lust om het gegeven bevel op te volgen, waarop de magistraat zich tot de Staten wendde, met het gevolg dat Gedeputeerden den maarschalk opdroegen den priester te verwijderen.

Onder deze omstandigheden kan het niet bevreemden, dat, toen eenige maanden later door den magistraat de vraag behandeld werd, of de priester Gerrit Pelt te Montfoort gekomen, daar zou mogen vertoeven, het antwoord ontkennend uitviel. Eenige jaren later was dezelfde geestelijke gelukkiger; toen hij in 1630 kennis gaf van zijne vestiging te Montfoort en van die aangifte acte verzocht, werd deze hem verleend. Zeven jaar later meldde een ander priester, Hendrik Aller, zich aan en ook deze werd toegelaten; hem werd aangezegd om zich aan de plakkaten te houden, wat hij ook beloofde.

Waarschijnlijk heeft de toegeeflijkheid van de regeering de Katholieken stouter gemaakt; althans den 9en Januari 1639 gaven Gedeputeerden aan den magistraat van Montfoort kennis van het gerucht, hun ter ooren gekomen, dat aldaar op twee publieke plaatsen Katholieke godsdienstoefening werd gehouden, en dat zelfs over dag een beeld als in processie over de straat was gedragen. Toen de maarschalk in den Kerstnacht de godsdienstoefening der Katholieken had willen tegengaan, was hij door gemaskerden beleedigd; zij hadden den klepperman geslagen, den gerechtsdienaar op de vlucht gedreven en met keisteenen naar het huis van den maarschalk geworpen. Gedeputeerden gelastten nu de gewraakte godsdienstoefeningen tegen te gaan en uit de kerken de altaren enz weg te halen; dit geschiedde en de weggenomen voorwerpen werden verbrand.

Het plakkaat der Staten van Utrecht van 9 April 1639, waarbij aan alle priesters die zich sedert 1622 in de provincie gevestigd hadden een langer verblijf werd ontzegd, bracht te Montfoort heel wat opschudding te weeg. De priester Aller vertoefde er eerst sedert 1637 en behoorde dus tot hen, die zouden moeten vertrekken. Een verzoekschrift door den Heer van Reede tot Amerongen bij den magistraat ingediend had gunstige gevolgen, want toen daarop den 21en Mei de geestelijke zich aanmeldde, werd hem van zijn aangifte acte verleend met de vermaning om zich aan de plakkaten te houden. Niet ten onrechte beschouwde de maarschalk dit als een inbreuk op het plakkaat en meende hij de Staten aangaande den toestand te moeten inlichten. Hij berichtte dus, dat hij tevergeefs getracht had, den priester Aller, die zich in strijd met het laatste plakkaat in de stad ophield, gevangen tę nemen en dat de schout, door hem ter hulp geroepen, geweigerd had hem bij te staan. Hij verzocht dus aan de Staten om hem te machtigen des noods met geweld het huis te openen, waar heer Aller verblijf hield, en den schout, magistraat en gerechtsboden van Móntfoort te gelasten, hem de behulpzame hand te verleenen. Naar aanleiding hiervan riepen Gedeputeerden den magistraat van Montfoort op om zich te komen verantwoorden. Hieraan werd gevolg gegeven en den 24sten September gelastten Gedeputeerden aan den magistraat om alle Katholieke priesters te doen vertrekken en de hand te houden aan de plakkaten. Werkelijk werd nu vier dagen later een gerechtsbode naar het huis van den priester Aller gezonden, om hem aan te zeggen, dat hij de stad moest verlaten.

Hiermede was de zaak nog niet ten einde; eenige weken later beklaagde de maarschalk zich op nieuw over den tegenstand, dien hij van de zijde der stadsregeering ondervond bij het tenuitvoerleggen der plakkaten. De Katholieken hadden hem zelfs openlijk weerstand geboden en de priester Aller liep nog steeds te Montfoort rond. Hem gevangen te nemen ging niet zoo gemakkelijk, want de maarschalk moest op gewelddadig verzet bedacht zijn „daer de officianten van de Heere Borchgraef van Montfoort mitsgaders de meeste inwoonders aldaer de roomsche religie syn toegedaen." Dientengevolge schreven

Gedeputeerden den 12ⁿ December aan den magistraat, dat deze de plakkaten had uit te voeren, daar in het tegenovergestelde geval andere maatregelen genomen zouden worden.

De voorstelling van de toedracht der zaak, zooals die op last der stedelijke regeering door hare gecommitteerden ter vergadering van de Staten van Utrecht in April 1640 gegeven werd, was een geheel andere. Zij noemden de beschuldigingen van den maarschalk „onwaer, calumnieux ende injurieus" en verklaarden, dat deze ambtenaar zich zeer gehaat had gemaakt door dadelijk na zijne aanstelling te gaan zoeken naar vergaderingen van Katholieken; de door hem aangewezen overheidspersonen waren niet Katholiek, maar wel degelijk Gereformeerd. De maarschalk daarentegen had zich aan wederrechtelijke handelingen schuldig gemaakt. De gecommitteerden heetten het onwaar te zijn, „dat gemelte Regierders souden mainctėneren eenen Hendrick Aller Roomsch Priester"; deze was, nadat hij zich had aangegeven, eerst toegelaten „ende dat nyet alleen by de gemelte Regierders maer oock bij den Maerschalck selfs, die, zoo gemelte Regierders in ervaringe comen, van denselven Hendrick Aller heeft ontfangen ende genooten tot een erkentenisse een Oxhooft wijns"; de magistraat had later den priester bevolen te vertrekken en het was hem onbekend of hij zich nog te Montfoort ophield. Werkelijk had de priester in het einde van 1639 of in het begin van het volgend jaar de stad verlaten [1]).

In Gelderland waren bij de hervatting van den krijg met Spanje de meeste edelen Roomsch. Toen de aanslag op Tiel van Mom en Botbergen vooral hier veel opzien had gebaard, werd op den Landdag, ten jare 1621 te Arnhem gehouden, besloten niemand meer tot den Landdag te beschrijven, die niet den Gereformeerden godsdienst beleed. Daardoor werd het lid der Edelen sterk gedund [2]).

In meerdere Geldersche steden waren de Katholieken vrij talrijk; het verslag van 1638 geeft de volgende cijfers: Arnhem 1200 Katholieken, Zutphen 800 communicanten, Doesburg onge-

[1]) Zie het door J. H. Hofman medegedeelde in het *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsbisd. Utr.* V, 401 v.v.

[2]) *Gedenkschriften van Jhr. A. van der Capellen*, I 28.

veer 500, Harderwijk en de Veluwe 1200; in de Betuwe werden weinig Katholieken aangetroffen.

De maatregelen der regeering komen vrij wel overeen met wat wij in andere provincies waarnamen; ook hier werden de plakkaten der Staten-Generaal van kracht verklaard, maar ook hier hooren wij de klachten over de oogluiking der officieren en over toenemende stoutigheden der Katholieken, vooral ook over het feit, dat velen zich buiten de provincie begaven, om zich door Katholieke geestelijken te laten trouwen [1]). Een tweetal plakkaten verlangen een eenigszins uitvoeriger bespreking. Reeds in het jaar 1624 werd in Gelderland een plakkaat uitgevaardigd, waarbij aan Katholieke geestelijke personen het beheer over hun vermogen zoo goed als ontnomen werd. Men wilde aan de Katholieke kerk een wapen ontnemen in haren strijd tegen de Gereformeerden, en wel een krachtig wapen: het geld. Er deden zich gevallen voor dat Katholieken afgehouden werden van de omhelzing van den Gereformeerden godsdienst, of wel dat Hervormden weder tot den schoot der moederkerk terugkeerden, enkel uit vrees van anders onterfd te zullen worden door bloedverwanten, die in Roomsche plaatsen tot „pretensen religieusen societeyten, sodaliteyten ofte fraterniteyten" waren toegetreden en allicht konden worden overreed om hunne aangewezen erfgenamen — vooral wanneer er geloofsverschil in het spel was — ten bate der kerk te benadeelen. Daarom verboden de Staten van Gelderland bij plakkaat van 20 Maart 1624 „allen gepretendeerden geestelycken personen, ofte die zich in religieuse societeyten, sodaliteyten, fraterniteyten . . . begeven hebben . . . het verkopen, vervreemden, verwisselen, overdragen, verpanden, beswaren, ofte disponeren van hare goederen [2]).

Het tweede plakkaat, dat onze aandacht vraagt, is van 2 September 1640 en werd in de pen gegeven door hetgeen bij het proces van Rovenius aan het licht was gekomen. De meeste bepalingen behoeven niet afzonderlijk vermeld te worden, daar

---

[1]) Men zie de plakkaten van 9 April 1622 (*v. Loon*, *Gr. Geld. Placaatb.* II, 204), 13 Mei 1628 (*Id.* II, 237), 13 Febr. 1629 (*Id.* II, 238), 31 Mei 1630 (*Id.* II, 239), 28 Febr. 1634 (*Id.* II, 268), . . . 1638 (*Id.* II, 290—293), 28 Mei 1646 (*Id.* II, 315).

[2]) *Id.*, II, 217.

zij overeenkomen met wat in andere plakkaten tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst wordt aangetroffen. Enkele bepalingen waren veel gestrenger dan in andere provincies; zoo moesten niet alleen alle priesters, die na het plakkaat der Staten-Generaal van 1622 in de provincie waren gekomen, binnen zes dagen vertrekken, maar ook aan de klopjes werd gelast, binnen een maand de provincie te verlaten. Zij zouden niet mogen terugkeeren zonder uitdrukkelijk verlof van de Staten, van het Hof of van de magistraten der steden, en zich dan — „ende allen anderen onder dien schijn" — te onthouden hebben van het geven van onderwijs, en van het overbrengen van brieven of mondelinge boodschappen van geestelijke personen. Daarenboven werd aan de klopjes het recht ontzegd om te erven. Ook in dit plakkaat werden maatregelen genomen tegen het doorslaan van verbindingsmuren tusschen twee of meer huizen, die tot het houden van verboden godsdienstoefeningen werden gebruikt. Waar dit had plaats gehad moesten de openingen worden toegemetseld, terwijl inspecties werden voorgeschreven, om te zien of aan het gegeven bevel was voldaan. Minder gemakkelijk zal het zijn geweest om toezicht te houden op een ander verbod n.l. om met Katholieke geestelijken „in materie van Staet ende diergelycken" briefwisseling te houden [1]).

Van de gestrengheid, waarmede men in Gelderland tegen de Katholieken optrad, bemerkte men in het graafschap Kuilenburg niet veel. In het begin der zeventiende eeuw werden, met toestemming van den magistraat, huwelijken volgens den Katholieken ritus voltrokken. Nog in het verslag van 1638 wordt door Rovenius de toegevendheid van den graaf geroemd en beweerd, dat als de predikanten op het tegengaan der paapsche stoutigheden aandrongen, de graaf hen dan uitlachte en betoogde dat zij langs vreedzamen weg door hunne preeken en niet door geweld de menigte tot zich moesten trekken Toch maakte hetzelfde verslag van een onlangs ontstane lichte vervolging gewag, maar tevens werd de hoop uitgesproken, dat deze weldra tot het verleden zou behooren

---

1) *Van Loon, Gr. Geld.. Placaatb.* II, 300—305.

In berichten van Katholieke zijde wordt gedurende dit tijdvak herhaaldelijk geklaagd over vervolgingen in Overijssel. Toch zijn er teekenen genoeg, die er op wijzen, dat de toestand der Katholieken niet zoo bijzonder ongunstig was. In de eerste jaren althans kwamen op de Synoden jaarlijks klachten aan de orde over de toeneming der paapsche stoutigheden en werd tengevolge van dien bij Ridderschap en Steden op afdoende maatregelen aangedrongen. Ook hier maakten dezen er zich nog al eens van af met de belofte de officieren te zullen aanschrijven, maar dat dit onderwerp telken jare op de Synoden terugkwam bewijst voldoende, dat het optreden der regeering niet in staat was het gewraakte euvel afdoende te keeren. Daarvoor bestond een goede reden, men vreesde voor een krachtiger optreden van den vijand, te meer daar Oldenzaal nog in zijne handen was. Vandaar, dat de regeering in de eerste jaren na het einde van het Bestand voor maatregelen van geweld terugschrikte en niet geneigd was aan den aandrang der predikanten gehoor te geven. In 1623 werd met den deken van Oldenzaal een verdrag gesloten over den afstand van kerkelijke goederen en in 1625 en 1626 werden de officieren wel gelast, om de bijeenkomsten van Katholieken tegen te gaan, maar met de bijvoeging „soo veell nae tyds gelegentheydt doenlick". De overgang van Oldenzaal bracht de Katholieken in ongunstiger toestand, maar tot 1632 trad men toch nog niet krachtig tegen hen op. Men vreesde steeds den vijand, die aan de grenzen was en in 1627 vier predikanten deed oplichten; als retorsie-maatregel werden vier priesters uit het district van Antwerpen gevangen genomen en werden met den vijand onderhandelingen geopend over het rustig laten wonen der predikanten enz. Het daarop gesloten verdrag schijnt vier jaren van kracht te zijn geweest en een einde genomen te hebben, omdat de Katholieken van Oldenzaal zich niet aan de met hen gesloten overeenkomst hielden, en telkens weder de Hervormde leden van den Raad op zijde zett'en. Eerst na 1632 werd door de regeering ook in Twente krachtiger opgetreden, al gaf de regeering nog menig blijk van gematigdheid [1]). Nog geruimen tijd bleven ook thans de

---

[1]) *C. H. Th. Bussemaker*, *Geschiedenis van Overijsel*, II, 47—79.

kloosters te Oldenzaal en te Almelo op den vroegeren voet bestaan, al werd er toegezien dat geen nieuwe bagijnen werden opgenomen. Te Ootmarsum werden nog in 1627 de inkomsten der pastoriegoederen door den Katholieken pastoor genoten.

In het kroniekje der in Overijssel werkzaam zijnde Jezuieten [1]) wordt wel herhaaldelijk over vervolgingen geklaagd, maar toch slechts in deze geheele periode tweemaal gewag gemaakt van de gevangenneming van een Jezuiet. Beide gevallen (in 1622 en 1635) hadden te Kampen plaats, waar men blijkbaar streng toezag. Evenwel kreeg ook deze stad in 1630 een eigen pastoor en werd er in 1637 een statie der Minderbroeders gevestigd.

Het genoemde kroniekje getuigt op 1631 dat men door de toegevendheid van de magistraten veel vrijheid genoot. De werkzaamheid der Jezuieten breidde zich hier sterk uit; in 1627 werd een tweede pater te Zwolle geplaatst en nieuwe staties der paters werden opgericht te Wijhe in 1629, te Vollenhove in 1637 en te Rande in 1638.

In 1645 werd door de Staten van Overijssel, den 22sten Augustus, een streng plakkaat uitgevaardigd, waarbij ook straf werd bedreigd tegen hen die Katholieke godsdienstoefeningen buiten de provincie bijwoonden, met name te Noordhorn en te Vrenswegen en tegen hen, die hunne kinderen door priesters lieten doopen. Vooral deze laatste bepaling bracht groote ontsteltenis bij de landlieden teweeg. De Jezuieten raadden hun aan zich te beroepen op vroegere plakkaten der Staten-Generaal, waarbij aan ieder gewetensvrijheid was toegezegd, op den doop der Doopsgezinden en de besnijdenis der Joden. Werkelijk scheen dit beroep indruk te maken.

Over het algemeen trad men hier in de jaren, die aan den vrede van Munster voorafgingen, gestrenger op. Zoo ook te Zwolle; tot dusverre was men daar niet vervolgziek geweest. Ofschoon sedert 1631 twee pastoors en twee Jezuieten in de stad werkzaam waren, maakt Arn. Waeyer — een der beide pastoors — slechts een paar maal van het verstoren van een godsdienst-

[1]) *Breve Chronicon P. P. Missionariorum Soctis Jesu in Transisalania* (in *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.* VI 399 v.v., VII, 57—89, 201—231, 395—418).

oefening melding. In 1637 werd genoemde pastoor voor den magistraat gedaagd, wijl een predikant hem had aangeklaagd, omdat hij aan een Gereformeerde vrouw het laatste oliesel had toegediend. De geestelijke ging voor eenigen tijd uit de stad en daarbij bleef het. Een andermaal, in 1641, werd hij opnieuw voor den magistraat geroepen, beschuldigd een kind gedoopt te hebben; ook ditmaal had de zaak — tengevolge van de bemiddeling van een der burgemeesters — geen gevolgen [1]). Had men gewild, dan was het niet moeielijk geweest de kapel in de Spiegelsteeg, die men langs gangen en over zolders bereiken moest, te vinden. Maar de magistraat was niet vervolgziek, waarschijnlijk ook wijl er nog altijd Katholieken in de vroedschap zaten. Reeds vroeger waren de Katholieke edellieden uit den landdag verwijderd, maar nog in 1646 nam de stadsregeering te Zwolle het besluit (14 Dec.), dat voortaan slechts zij, die den Gereformeerden godsdienst beleden, in „Raad of Meente" gekozen mochten worden. Als verzachtende bepaling werd aan dit besluit toegevoegd, dat deze resolutie niet zou strekken ten nadeele van hen, die op het oogenblik in functie waren [2]).

Kort te voren was ook de pastoor Volkerus van Herkinge, die dertig jaar vrij wel ongemoeid te Zwolle werkzaam was geweest, gevangen gezet en tot een boete van 600 gulden veroordeeld.

Vergelijkt men den toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek bij dien hunner geloofsgenooten bv. in Engeland of bij dien der Protestanten in Katholieke landen, dan moet worden erkend, dat zij hier waren als in Abrahams schoot. Aan de andere zijde mag echter niet worden vergeten, dat men hier destijds van de gewetensvrijheid, bij de plakkaten toegezegd, een eigenaardige opvatting had. Tot dusverre kon dit reeds herhaaldelijk uit deze schets blijken. Vooral de stad Deventer toonde dit; ten bewijze mogen eenige voorbeelden strekken uit het begin en uit het einde van het hier behandelde tijdvak. In de jaren 1621 tot 1627 nam de vroedschap

---

[1]) Verhaal van Arn. de Waeyer in: *Godsdienstvriend*, XXXVIII, 238—246.

[2]) Zie *B. J. van Hattum*, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, blz. 320.

verschillende besluiten ten opzichte van het schoolwezen; o. a. werd bepaald, dat Katholieke kinderen, die de stadsschool bezochten, evenals de andere kinderen genoodzaakt zouden zijn den catechismus te leeren en de Gereformeerde godsdienstoefeningen te bezoeken. Tevens werd bepaald, dat kinderen van Katholieken geen onderstand voor hunne studien konden genieten en voor zooverre zij subsidies bezaten, deze hun moesten worden ontnomen [1]).

Het tweede voorbeeld is ontleend aan het jaar 1644 en betreft de houding der stadsregeering tegenover een aantal Katholieke burgers aangenomen, welke het volgende verzoekschrift, bij de Fransche gezanten ingediend, doet kennen: „On remonstre bien-humblement à Messieurs les Ambassadeurs du Roy Tres-Chrestien, Plenipotentiers pour la Paix Generale, de la part de plus de vingt bourgeois, habitans de Deventer, ville principale de la province d'Overijssel, que comme quelques uns d'iceux, estans nez et elevez dans ces Provinces unies et quelques autres, ayants estez contrainsts par les guerres d'Allemagne de se retirer, du Païs de Munster, et autres terres Catholiques voisines, dans la dite ville de Deventer: et en suitte ayans este admis et enregistrez dans la bourgeoisie de la diste ville, moyennant mesme certaine somme de deniers qu'ilz ont payé a cest effect. Et quelques uns d'iceux, ayants depuis longues annees en ça, d'autres depuis moins de temps, converse dans icelle ville, en toute modestie et obeissance, sans que iamais on aye peu trouver lieu de les accuser, ou soubçonner d'aucuns faits contre l'Estat.

Si est ce, que ce non obstant, pour la seule consideration de la Religion Catholique des le commencement de ceste annee 1644 on a à tous et un chacun d'iceux qui y ont pris leur demeure apres l'expiration de la trefve, interdit le droit de la bourgeoisie, et on leur a, et a leurs femmes et enfans, osté tous moyens de vivre, soit par l'exercice de leur art, soit par le traficq s'ilz n'abiurent solennellement la Religion Catholique, dans laquelle ilz ont este nez et elevez. Chose dure, et iamais ouye dans ces Provinces, ou la liberté de Conscience a tousiours

[1]) *J. Revius, Daventria illustrata.* Lugd. Bat., 1650. p. 629, 659, 667.

este promise, et permise, et de tres-dangereuse consequence.

Pour ceste cause demande-t-on, de la part des-dits affligez bourgeois et leurs femmes et enfants, que par l'entremise de leurs Excellences et par l'authorité des Tres-hauts et Puissans Seigneurs les Estats Generaux, et de son Alteze le Prince d'Orange, comme Gouverneur de la diste Province d'Overijssel, on leur permette le traficq et l'exercice de leur art accoustume sans pour n'estre contraincts de renonzer à leur Religion Catholique". [1])

Aangaande den toestand in Drenthe en Groningen wordt ons een en ander medegedeeld door den Jezuiet Joannes Matthiae van der Velde. Wat de eerste provincie betreft, bevestigt het verslag van den genoemden pater over de jaren 1620—1641 [2]) wat ook van elders bekend is, nl. dat er weinig Katholieken waren. Wel wordt door den pater verzekerd, dat de huislieden in hun hart Katholiek waren gebleven, maar de geheele provincie telde geen enkelen priester en werd nu en dan door geestelijken uit Groningen bezocht; bewijs genoeg dat de geloovigen er niet talrijk waren.

Hetzelfde kan niet getuigd worden van Groningen. Terwijl het verslag van Rovenius over 1638 voor de stad het aantal communicanten op 4000 begroot en voor Groningerland op 1000, schat Van de Velde het getal der Katholieken omstreeks denzelfden tijd in de stad op 4000 en geeft hij voor het platte land datzelfde cijfer op. Streng hield men hier de Katholieken in het oog en grooter dan elders was het aantal geestelijken dat betrapt, gevangen genomen en tot boete en verbanning veroordeeld werd. Er kwamen evenwel telkens weer nieuwe in de plaats der gebannenen. Waren er in 1633 in de geheele provincie zes priesters werkzaam, omstreeks 1641 telde men er vier in de stad, n.l. een wereldlijke geestelijke, twee Jezuieten en een Augustijn; op het platte land werden de geloovigen geholpen door twee Jezuieten, twee Franciscanen en een wereldlijk geestelijke.

---

[1]) H.S. uit het Arch. der O.-Bissch. Clerezy te Utrecht.

[2]) Door de zorgen van pater A. J. v. Lommel S. J. afgedrukt in *Arch. v. h. Aartsb. Utr.*, VI, 1—100.

Afwisselend was de toestand der Katholieken in Friesland; terwijl in de verslagen van geestelijken nog al eens klaagtonen worden aangeheven over vervolgingen, wordt van de andere zijde herhaaldelijk lucht gegeven aan de ergernis, dat de plakkaten zoo weinig hielpen. Evenals elders hooren wij ook hier van nalatigheid der officieren en werd er meermalen op gewezen, dat Katholieken nog ambten vervulden. Meermalen zagen de Staten der provincie zich derhalve verplicht nieuwe maatregelen te nemen [1]), en in sommige steden trad men somwijlen streng op. In het bekende verhaal van van der Heyden wordt beschreven, aan welke vervolgingen men bloot stond en hoe nu en dan eens een godsdienstoefening werd verstoord of een priester in handen der justitie viel [2]). Intusschen kon dit niet beletten, dat de Katholieke kerk in kracht won; het beste bewijs daarvoor is het toenemend aantal priesters. In het jaar 1630 waren vijf Jezuieten in Friesland werkzaam, en in 1640 was hun aantal reeds gestegen tot tien; behalve deze leden der Societeit arbeidden toen in de provincie zes wereldlijke geestelijken, drie Dominikanen, acht Franciskanen en een Capucijn [3]), zoodat er 12 geordenden waren tegen zes wereldlijken, en juist tegen de eersten meende de regeering vooral te moeten waken.

Waren de bemoeiingen van de regeeringen der verschillende provincies ten opzichte van de uitoefening van den Katholieken godsdienst velerlei, in nog sterker mate was dit het geval in de streken, die door de zegevierende wapenen der Republiek veroverd werden, en waar de bevolking onder de heerschappij van Spanje overheerschend, zoo al niet uitsluitend Katholiek was geweest. In het tegenwoordige Brabant en Limburg gaven de godsdienstige aangelegenheden aan de regeering handen vol

---

[1]) 12 Febr. 1622 (*Schwartzenberg*, *Gr. Plakaat- en Charterboek*, V, 269—270); 19 Maart 1637 (*Id.*, V, 408); 3 Oct. 1640 (*Id.*, V, 479); 7 Juli 1643 (*Id.*, V, 479—481); 26 Febr. 1647 (*Id.* V, 501).

[2]) Zie *W. van der Heyden*, *Verhaal van de verrigtingen der Jezuieten in Friesland*, blz. 69 v.v.

[3]) *Descriptio episcopatus Leovardiensis sive Frisiae ejusque Stationum* (*A.* 1640) door pater A. J. van Lommel medegedeeld in het *Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.* IV, 90—107.

werk en vooral de reformatie van de Meijerij bracht heel wat moeielijkheden mede. Aan het verhaal der gebeurtenissen in die streek ga vooraf wat te Zevenbergen plaats had, al behoorde deze stad niet tot de plaatsen, die op den vijand veroverd werden, maar werd zij destijds tot Holland gerekend.

Na de overgave van Breda had zich te Zevenbergen in 1627 een Katholiek priester gevestigd, die er de mis bediende en predikaties hield. Den Hervormden was dit een doorn in het oog en de hulp der Staten van Holland werd ingeroepen. Dezen besloten daarop den 13en September met goedvinden der Staten-Generaal, dat aan het Hof in Holland zou worden opgedragen om alle uitoefening van den Katholieken godsdienst te doen ophouden [1]). Dit schijnt echter niet geholpen te hebben, want ten gevolge van de klachten van den kerkeraad wendde op het einde van dit jaar de classis van Dordrecht zich tot de Staten-Generaal. Maar ook dit bracht geen verandering. Eerst in 1636 werd ten gevolge der bemoeiingen van de classis van Dordrecht door de Staten van Holland besloten [2]) den gouverneur van Willemstad te gelasten om den priester uit Zevenbergen te doen vertrekken en te zorgen, dat er geen Katholieke godsdienstoefeningen aldaar plaats hadden. Een beroep op de neutraliteit der plaats kon hier — werd terecht gezegd — niet plaats hebben, daar in het evenzeer neutrale Turnhout niet alleen geen predikant, maar ook geen Gereformeerden werden geduld.

Het baatte echter weinig, want de priester — door den drossaart gesteund — bleef zijn werkzaamheden verrichten; maar ook de tegenpartij hield voet bij stuk. Nadat de Staten den 23sten Mei 1639 besloten hadden het advies van Gecommitteerde Raden in te winnen [3]), volgde den 21sten September een nieuwe aanschrijving aan den gouverneur van Willemstad om den priester te doen vertrekken, tenzij hij een acte van consent kon vertoonen. Toen dit nog niet hielp, bevalen de Staten den 10en December om den priester gevangen te nemen. Hieraan werd in Februari van het volgende jaar voldaan.

---

1) *Resol. St. van Holland*, 13 Sept. 1627.

2) *Id.*, 5 Dec. 1636.

3) *Id.*, 23 Mei 1639.

Veel was er echter niet gewonnen; na korten tijd werd de geestelijke door den gouverneur van Willemstad weder vrijgelaten met de vermaning om te Zevenbergen geen dienst meer te doen. De priester liet zich hierdoor in het minst niet afschrikken, zoodat reeds den 22sten Maart de classis van Dordrecht zich weder tot Gecommitteerde Raden wendde met verzoek om aan de paapsche stoutigheden te Zevenbergen paal en perk te stellen. Op nieuw werd wel bepaald, dat de gouverneur van Willemstad tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst te Zevenbergen had te waken, maar nu wendde de drost zich met een request naar Brussel, om vervolgens bij een remonstrantie van dit rapport met het daarop verkregen „appointemente" aan de Staten van Holland kennis te geven. De classis van Dordrecht diende een contraremonstrantie in en den 15en Juni besloten de Staten de stukken in handen te stellen van Gecommitteerde Raden, opdat deze in overleg met den Raad van State zouden kunnen dienen van advies [1]).

Voorloopig bleef het daarbij en de Katholieken traden te Zevenbergen hoe langer zoo stouter op. Leerrijk in dit opzicht zijn de klachten door den kerkeraad in April 1643 bij de Visitatores Classis ingediend, ook al ware zijne voorstelling van den toestand eenigszins overdreven. Niet alleen wordt het drieste optreden van den pastoor, die aan ziekbedden van Protestanten den predikant trachtte te verdringen, afgekeurd, maar geklaagd dat de priester nog onlangs te Brussel pogingen had aangewend om zich de predikantswoning te doen toewijzen. De drost had blijkens een notarieele verklaring een inwoner van Amsterdam, die uit nieuwsgierigheid een mis bijwoonde, willen dwingen om te knielen, en den schoolmeester met verlies van de helft van zijn traktement bedreigd, als hij de kinderen niet ook uit Katholieke boeken leerde. Meer en meer werden Gereformeerden uit ambten en bedieningen geweerd; de plakkaten tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst werden niet afgekondigd; de Gereformeerde inwoners lastig gevallen en de heilige dagen zoo in het openbaar gevierd, dat men weigerde op die dagen gerechtszitting te houden.

[1]) *Resol. v. d. St. v. Holl.*, 15 Juni 1640.

De vredesonderhandelingen deden blijkbaar ook hier hun invloed gelden, want vóór 1648 werden door de regeering geen maatregelen genomen, om in den toestand verandering te brengen [1]).

Nadat de stadhouder Frederik Hendrik zich nieuwen roem had verworven door 's Hertogenbosch voor de Republiek te veroveren, wilde de regeering thans ook die stad voor de Hervormde kerk winnen. Hier echter was het geen glansrijke overwinning die haar wachtte; de geschiedenis leert, dat het streven der regeering heeft gefaald, ook omdat er heel wat krachtiger maatregelen noodig waren geweest om het doelwit te bereiken. Wat wij reeds herhaaldelijk waarnamen valt ook hier weder op te merken, dat de houding van de regeering tegenover de Katholieke kerk niet van halfslachtigheid is vrij te pleiten. Men nam den schijn aan van krachtig te willen optreden tegenover die kerk, maar kwam het er op aan de eenmaal uitgevaardigde bevelen ook ten uitvoer te leggen, dan had het er veel van, of de hand die de teugels voerde, ze liet vieren in plaats van ze krachtig aan te trekken. De meeste bepalingen tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst in de Republiek werden niet of slecht uitgevoerd en de regeering wist dat, maar miste den lust om aan de toegevendheid een einde te maken.

Bij de inneming van 's Hertogenbosch in September 1629 was bepaald, dat de uitoefening van den Katholieken godsdienst aldaar niet langer geoorloofd zou zijn en den 20sten October gelastten de gemachtigden der Algemeene Staten aan alle priesters in de Meijerij om hunne kerken te ruimen, zonder er verder eenigen dienst te doen, en ze aan de predikanten, die door de Staten zouden worden aangesteld, over te geven. Maar reeds vijf dagen later kwam er een tegenbevel van den koning van Spanje, waarbij aan de geestelijkheid in de Meijerij op straffe van verlies van het inkomen hunner goederen, verboden

---

[1]) De meeste der hier aangehaalde stukken zijn afgedrukt in: *Kort Verhael van de stoute indringinge ... van de Roomsche Priesters, ... In Zevenbergen ... beginnende ...* 1627 ... *tot Ao.* 1726 *toe. ... Opgestelt op verzoek van de ... Synodus van Zuyd-Holland, gehouden* ... 1724 ... Delft. 1726.

werd aan het bevelschrift der gemachtigden te gehoorzamen, en den officieren werd gelast te beletten, dat aan de uitoefening van den Katholieken godsdienst hinderpalen werden in den weg gelegd [1]).

Hierop werd geantwoord door een plakkaat van den Raad van State van 3 Januari 1630, waarbij aan de inwoners der Meijerij verboden werd de bevelen van den koning van Spanje langer te gehoorzamen met last aan de pastoors om zich in het vervolg te onthouden van de vervulling hunner kerkelijke bedieningen, op straffe van verbeurdverklaring hunner bezittingen en arbitrale correctie. Den schouten, secretarissen enz. der dorpen werd aangezegd, dat zij tegen 14 Februari in 's-Hertogenbosch zouden komen om den eed van getrouwheid af te leggen [2]). Een andere maatregel schreef voor, dat de geestelijken, die in strijd met de voorwaarden bij de overgave gesteld, in de stad gebleven of er weder in gekomen waren, hadden te vertrekken. Tevergeefs trachtte de koning van Frankrijk de regeering te bewegen aan de inwoners van de veroverde stad de vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst toe te staan; de Staten wilden daarvan niet hooren en den koning werd te kennen gegeven, dat er geen aanleiding bestond om van den tot dusverre gevolgden stelregel af te wijken; 's-Hertogenbosch was als zoovele andere plaatsen met de wapenen in de hand genomen en er was geen reden aan deze stad toe te staan, wat aan de andere steden der Unie verboden was [3]).

Het boven aangehaalde bevelschrift van den koning van Spanje deed zien, dat deze op de Meijerij nog altijd souvereiniteitsrechten liet gelden. Werkelijk betwistte de Landvoogdes aan de Algemeene Staten het recht om buiten 's-Hertogenbosch als souvereinen op te treden. Bij de daarover gevoerde onderhandelingen verkondigden de Algemeene Staten de stelling, dat bij de inneming van een stad ook het onder die plaats ressorteerende gebied aan den overwinnaar komt. Den 11[en] Juli werd in de vergadering der Staten van Holland medegedeeld,

---

[1]) *J. H. van Heurn*, *Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch*, II, 463.
[2]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I 557—558.
[3]) *Resol. v. d. St. v. Holl.*, 15 en 17 Januari 1630.

dat over dit onderwerp den 14en Juli een bijeenkomst zou worden gehouden, de leden werden tevens in kennis gesteld van de voor die bijeenkomst met medeweten van den stadhouder opgemaakte concept-instructie. Daarin werd aan de commissarissen van onze zijde o. a. opgedragen, dat zij zouden zien te verkrijgen 1°. dat de kerken in de dorpen overal aan de Hervormde predikanten zouden worden toegewezen, terwijl dan aan de pastoors en kapelaans zou worden toegelaten in stilte in besloten huizen godsdienstoefening te houden; kon men dit niet verkrijgen, dan moesten de kerken gesloten en de godsdienstoefeningen zoowel van Gereformeerden als Katholieken in besloten huizen gehouden worden; 2°. dat de geestelijke colleges ten platten lande niet zouden worden versterkt, tenzij zij tot op de helft waren uitgestorven; 3°. dat de politieke officieren niet zouden worden gehandhaafd, dan nadat zij commissie van de Algemeene Staten ontvangen hadden.

Holland besloot aangaande deze instructie door hare gedeputeerden ter Generaliteit te doen inbrengen den eisch, dat de kerken niet gesloten, maar aan de predikanten moesten worden toegewezen, dat de geestelijke colleges zouden moeten uitsterven en dat geen officieren zouden worden gecontinueerd dan nadat men zich had overtuigd van hunne goede gezindheid ten opzichte van den Staat en van de Hervormde kerk. In de zelfde zitting der Staten van Holland berichtte de heer Bruynings „dat de Geestelyke Manspersoonen binnen 's-Hertogenbosch by Acte van continuatie, verleent op den naam van de Heeren Staaten Generael was toegestaen nog ses maanden aldaar te moogen blijven", wat door de Staten van Holland, die nog den 7en Mei op verwijdering dier personen hadden aangedrongen, „gantsch vreemt en den Staat van den Lande ondienstig" gevonden werd [1]). Vandaar dat kort daarop aan Hollands Gecommitteerden ter Generaliteit gelast werd zulk een continuatie niet meer toe te staan zonder uitdrukkelijke toestemming der Staten van het gewest [2]).

---

[1]) *Resol. v. d. St. v. Holl.* 7 Mei 1630.
[2]) *Id.* 11 Juli 1630.
[3]) *Id.* 16 Juli 1630.

Een dag tevoren was in de vergadering van de Staten van Holland medegedeeld, dat de Gecommitteerden van Gelderland, Utrecht en Overijssel zich niet konden vereenigen met Hollands opvattingen van het gebruik der kerken in de Meijerij „als sustineerende sulks met sig te trekken het afbreeken van alle contributie, en mitsdien de ruine van haare Provincien ten platten Lande". Holland besloot echter bij hare voorgaande resolutie te blijven [1], en ook ditmaal zegevierde de zienswijze der machtige provincie, althans den 3en Augustus gelastten de Staten-Generaal het plakkaat van 3 Januari stipt uit te voeren [2].

Bij het overgaan der stad was bepaald, dat de nonnen te 's Hertogenbosch in de kloosters mochten blijven wonen en in het volgende jaar was haar te kennen gegeven, dat zij zich ook elders onder het gebied der Staten mochten vestigen. Zij gingen evenwel voort met in de plaats van gestorven priesters anderen aan te stellen en nieuwe nonnen aan te nemen. Vandaar een brief van den Raad van State aan de Regeering van 's Hertogenbosch van 10 Maart 1631, waarbij werd medegedeeld, dat dit de bedoeling niet was geweest en dat dergelijke aanvullingen voortaan niet meer mochten plaats hebben [3].

Intusschen de Meijerij was niet op eenmaal Hervormd geworden en de Katholieke godsdienstoefeningen gingen voort, zoodat de Staten-Generaal den 13en Mei 1631 bevalen om alle kerken, kapellen en kloosters te sluiten [4]. Te midden van een Katholieke bevolking was dit echter niet zoo gemakkelijk, van daar dat de zaak ook in de vergadering van de Staten van Holland ter sprake kwam. De gecommitteerden ter Generaliteit hadden instructies gevraagd en de Staten besloten aan de gedeputeerden in het leger te schrijven, opdat dezen in overleg met den stadhouder aan de Staten advies zouden uitbrengen hoe in dezen met de meeste vrucht gehandeld zou kunnen worden [5].

Een eerste vereischte was, dat er predikanten naar de Meijerij

---

1) *Resol. v. d. St. v. Holl.* 15 Juli 1630.
2) *Wiltens, Kerk. Plakaatb.* I 558—60.
3) *Van Heurn,* a. w. II 475.
4) *Wiltens, Kerkel. Plakaatb.* I 560—61.
5) *Resol. v. d. St. v. Holl.* 9 Juli — 2 Aug. 1631.

kwamen en tot dusverre ontbraken dezen. Wel hadden de Algemeene Staten in ditzelfde jaar 1631 bepaald, dat er te Eindhoven, Helmond, Oosterwijk, Oirschot, Hilvarenbeek, Tilburg, Boxtel, Waalwijk, Oederode, Hintham en den Dungen predikanten zouden worden aangesteld, maar voorloopig ging men daartoe nog niet over; eerst moest worden overwogen op welken voet de aanstelling geschieden en welke predikanten men kiezen zou. Den 2en Maart 1633 werden eindelijk predikanten benoemd voor Helmond, Tilburg, Oirschot, Oosterwijk, Osch en Vucht. Eindhoven — in 1629 aan den stadhouder Frederik Hendrik overgegaan — had reeds sedert 1631 een eigen predikant, Johannes van der Hagen, die echter uit vrees voor de Spanjaarden niet in de stad dorst komen, maar in het kasteel verblijf hield, van waaruit hij zijne gemeente bediende. De andere predikanten, zoowel als zij die bij hen ter kerke kwamen, hadden veel te lijden van de priesters en hunne geloofsgenooten; de predikanten zagen zich verplicht hunne standplaatsen te verlaten, terwijl die van Oirschot en Tilburg door Spaansch krijgsvolk opgelicht en naar Breda gevoerd werden, waar zij gevangen bleven tot 1637, in welk jaar genoemde stad voor de Staten werd veroverd [1]).

Reeds den 12en October 1633 hadden de Staten-Generaal een verbod uitgevaardigd om de predikanten of hunne toehoorders lastig te vallen [2]), thans gingen zij tot gestrenger maatregelen over en vaardigden den 20sten Juni 1634 een zoogenaamd plakkaat van retorsie uit. In aanmerking nemende, dat door den vijand op 't platte land van de Meijerij allerlei buitensporigheden werden begaan, verboden zij *alle* uitoefening van den Katholieken godsdienst aldaar, totdat de gevangen predikanten zouden zijn uitgeleverd. Zij voegden er bij, dat het niet hunne bedoeling was die uitoefening in de Meijerij „verder verboden te houden", maar slechts zoolang totdat de uitlevering zou hebben plaats gehad [3]).

Veel uitwerking had dit plakkaat niet. De verdreven predi-

---

1) *Van Heurn*, a. w. II, 484—85.
2) *Wiltens, Kerk. Plakaatb.* I 563—4.
3) *Id.* I 565—6.

kanten waren in 1634 aangeschreven om zich weder naar hunne standplaatsen te begeven; wel gaven zij hieraan gehoor, maar om op nieuw te worden verjaagd. Daardoor werden de Staten-Generaal gedrongen steeds strengere maatregelen te nemen. Den 2en Februari 1636 werd een nieuw plakkaat uitgevaardigd; ook nu werden als aanleiding tot dit staatsstuk genoemd de gewelddadigheden van den vijand, die zich niet ontzag om predikanten gevangen te nemen. Daarom werd in de eerste plaats aan alle geestelijken uit 's vijands land, die zich in de Meijerij bevonden, gelast het land te verlaten. Evenwel werd er ook nu weder bijgevoegd „tot'en tydt toe dat den Vyandt alle attentaten en nieuwigheden in het voorschreve Quartier van 's Hertogenbosch by hem gepleeght sal hebben afgedaen, ende Onse Praedicanten vry en ongemoeyt laten woonen, om den Godsdienst te doen." Verder werd, met het oog op de hinderpalen door den vijand aan de uitoefening van den Gereformeerden godsdienst in den weg gelegd, iedere Katholieke godsdienstoefening verboden in „het Marquisaet van Bergen-op-Zoom, het Landt van Cuyck, het Overquartier van Gelderlandt, de Dorpen van Zuydt-Hollandt, en alle andere Plaetsen van deese Regeeringe, daer wy tot noch toe het exercitie van de Pausselijcke Religie om redenen hebben getollereert" [1]).

De vijand gaf echter geen kamp; integendeel het werd een wedstrijd tusschen de beide vijandelijke machten om steeds gestrenger op te treden. De Spaansche landvoogd richtte den 21sten October een schrijven tot alle gouverneurs en officieren, waarbij hun gelast werd de predikanten en officieren van justitie van de Staatsche zijde zonder uitzondering of oogluiking gevangen te nemen, terwijl die predikanten en officieren, die tegen cautie ontslagen waren, op nieuw werden ingeroepen. Deze handelwijze werd door de Staten-Generaal beantwoord met een verscherping van het plakkaat van 2 Februari. In dit uitvoerige stuk van 2 December 1636 werd uiteengezet, hoe de Staten-Generaal na de verovering van 's Hertogenbosch verordend hadden „dat alle de sachtste ende bequaemste wegen werden ingegaen, om de gemoederen van de Inwoonders te

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatboek*, I, 568—72.

trecken, ende daer met af te weeren alle occasien van alteratien, die gewoonlyck op sulcke veranderingen voorvallen, hebbende ten dien fine geconniveert over de residentie van de Roomsche Geestelyckheit aldaar, tollerende deselve ten platten Lande in het plegen van hunnen Godsdienst ende in het heffen en genieten van hunne Benificien". In plaats van de goede bedoelingen der Staten te billijken, had de vijand zich allerlei rechten aangematigd en door zijne gedragingen hen genoodzaakt om van den ingeslagen weg af te wijken. De voortdurende buitensporigheden van 's konings getrouwen waren oorzaak, dat de Staten tot telkens gestrengere maatregelen gedrongen werden. En daar de landvoogd na het plakkaat van 2 Februari nog steeds voortging met predikanten en ambtenaren der Staten te bemoeielijken en gevangen te nemen, zagen de Algemeene Staten zich verplicht het genoemde plakkaat te verscherpen. Thans werd een boete van 500—1000 gulden en hooger gesteld op elken priester of ambtenaar, die uit 's vijands land naar deze gewesten zou komen [1]).

Dit plakkaat had ten gevolge dat daar, waar de macht der Spanjaarden verbroken was, de toestand der Katholieke geestelijken veel ongunstiger werd. Te Eindhoven bv. was men na den overgang der stad met de uitoefening van den Katholieken godsdienst blijven voortgaan. In 1631 hadden de Algemeene Staten aan de Katholieken hunne kerk willen ontnemen, maar nadat de drossaart, en vervolgens een commissie uit naam der stedelijke regeering naar den Haag waren geweest ten einde de Staten te verzoeken om op hun besluit terug te komen, was eindelijk vergund, dat de Katholieke geestelijkheid met godsdienstoefeningen in de kerk zou mogen voortgaan. Het plakkaat van 2 December 1636 had nu ten gevolge dat de geestelijken de stad moesten verlaten. Na enkele maanden kwamen er echter weer priesters [2]).

In de stad 's-Hertogenbosch had de openbare uitoefening van den Katholieken godsdienst na de inneming opgehouden; de Katholieke burgers kwamen sedert in particuliere huizen en

---

[1]) *Wiltens, Kerk. Placaatb.*, I, 573—582.

[2]) *F. N. Smits, Beknopte geschiedenis van Eindhoven*, I, 126 *en* 129.

kelders bijeen om godsdienstoefeningen te houden. Herhaaldelijk werden dezen verstoord. Zoo bv. den 15en Juni 1636; de hoogschout had zich met zijne dienaren naar een huis begeven, waar een verboden kerkdienst plaats had. De bewoners wilden hem echter niet binnen laten en beriepen zich op een privilege van hertog Jan III van Brabant van het jaar 1318 [1]), waarbij bepaald werd, dat de burgers in hunne huizen vrij zouden zijn, en dat men, wanneer deur en vensters gesloten waren, hen daarin niet mocht gevangen nemen dan in tegenwoordigheid van het meerendeel der schepenen. De hoogschout weigerde deze exceptie als geldig te erkennen en dreigde met geweld het huis te zullen binnentreden, waarop hij met zijne dienaars door de zich in het huis bevindende personen teruggedreven werd. Daarop begaf hij zich naar de schepenen, wien hij een brief vertoonde van 6 Juni 1634 van inhoud, dat het bewuste privilege in het vervolg niet van toepassing zou zijn op de godsdienstige samenkomsten, maar wel op andere wetsovertredingen. Op zijn verzoek besloot de vroedschap den 19en Juni 1636 te laten afkondigen, dat het privilege niet meer geldig zou zijn wat betreft huiszoekingen ter oorzake van verboden Katholieke godsdienstoefeningen [2]).

Namens de Algemeene Staten werd in het begin van 1638 op nieuw een verbod tegen het uitoefenen van den Katholieken godsdienst te 's-Hertogenbosch afgekondigd. Priesters, die tegen dit bevel handelden, zouden 600 gulden boeten moeten betalen, terwijl bemiddelden hooger mochten worden gerantsoeneerd. Stelde iemand een priester in staat te ontsnappen, dan zou hij de helft moeten betalen van de boete, welke anders de ontvluchte beloopen zou hebben. Het openstellen van een huis voor Katholieke godsdienstoefeningen zou met 300 gulden en het bijwonen van die vergaderingen met 25 gulden gestraft worden [3]). De regeering meende nog een anderen maatregel te moeten treffen. Ofschoon reeds vroeger den burgers verboden

---

[1]) Vermeld in: *Oudenhoven*, *Beschryvinge van de stad van 's Hertogen-bossche.* 's Hertogenb., 1670. in-4°. blz. 30 en 31.

[2]) *Van Heurn*, a. w. II, 492—3.

[3]) *Id.*, II, 498.

was geworden hunne huizen op heilige dagen te sluiten, werd daarmede toch voortgegaan. Op nieuw werd dit nu den 21sten Juli 1638 verboden en de daarop gestelde boete tot 25 gulden verhoogd [1]).

Maar plakkaten en resoluties konden van 's Hertogenbosch geen Hervormde stad maken; de bevolking bleef Katholiek. Dit bleek ten duidelijkste met Paschen van het jaar 1641, toen men trachtte een verboden godsdienstoefening te verstoren. De stadhouder van den hoogschout wilde met twee schepenen een onderzoek instellen in het huis, waar de vergadering gehouden werd, maar daar aangekomen, zagen zij plotseling een aantal burgers en krijgslieden op zich toe schieten, die hen sloegen en met steenen wierpen, zoodat zij, op lijfsbehoud bedacht, nauwelijks gelegenheid hadden in een koets naar het stadhuis te vluchten, steeds gevolgd door een groote menigte, die steenen en slijk in het rijtuig wierp. De hoogschout deed van het gebeurde verslag aan de schepenen, door wie een premie van 25 gulden werd uitgeloofd voor de aanwijzing van iederen medeplichtige van het tumult, terwijl de naam van den aanbrenger geheim zou worden gehouden. Ofschoon deze premie later tot 300 gulden werd verhoogd, schijnen zich niet veel liefhebbers te hebben opgedaan. De hoogschout wendde zich tot de Staten-Generaal om te klagen over den weinigen voortgang, die door de schepenen met het verhooren van getuigen werd gemaakt. Hierop volgde een aanschrijving aan de stadsregeering om in het vervolg bij dergelijke voorvallen krachtiger op te treden en sneller recht te doen. Den 4en Mei 1641 verzochten de Staten-Generaal aan de schepenen om hun verslag te geven van het gebeurde en de gevolgen, wat tot hevige twisten onder die magistraatspersonen aanleiding gaf. Slechts een tweetal burgers schijnt in hechtenis geraakt te zijn, van welke de een tegen borgstelling ontslagen en de ander tegen betaling van de helft der kosten van het rechtsgeding in vrijheid gesteld werd [2]). De weinige geneigdheid der schepenen om krachtig op te treden, de blijkbare onwil der burgers om

1) *Van Heurn*, II, 499.
2) *Id.*, II, 510—512.

de aanzienlijke belooning te verdienen, terwijl het zeker hoogst gemakkelijk geweest zal zijn om de schuldigen aan te wijzen, leveren het afdoende bewijs van de sympathie van het grootste gedeelte der burgerij voor de Katholieke kerk.

Intusschen werden den 20sten Maart 1642 de plakkaten van 2 Februari en 2 December 1636 door den Raad van State hernieuwd en werd den verbannen priesters verboden in de Meijerij of elders onder het gebied der Staten godsdienstoefeningen te houden, evenwel met deze clausule: „Welverstaende, dat de exercitie van de voornoemde Pausselycke Religie gelaten wordt aen andere Pausselycke Geestelyckheyt, sulcks ende in dier voegen deselve by publicque ordre van desen Staet hier te vooren is toegelaten geweest, ende alsnogh getollereert wordt in eenige Plaetsen resorteerende onder desen Staet, ende aen den Vyandt contributie betalende" [1]). Of dit nieuwe verbod veel heeft uitgewerkt valt te betwijfelen, te meer als men weet dat de ambtenaren niet zelden de priesters behulpzaam waren. [2])

In de eerstvolgende jaren vallen weinig nieuwe maatregelen ten opzichte van den godsdienst in de Meijerij te vermelden. De plakkaten van 3 Februari 1643 en 8 April 1644 tegen het zich laten trouwen door Katholieke priesters waren niet zoozeer tegen den Katholieken godsdienst gericht, maar beoogden vooral te voorkomen, dat huwelijken werden voltrokken zonder dat de toestemming der ouders verleend was of de wettelijke afkondigingen hadden plaats gehad [3]).

In de vergadering der Staten van Holland van 19 Maart 1644 deed de heer van Wimmenum verslag van een onderhoud met den stadhouder over de godsdienstige aangelegenheden der Meijerij gehouden. Drieërlei wegen tot „herstellinge van den Godsdienst" waren daarbij ter sprake gekomen. De eerste beoogde om de kerken te geven aan Hervormden of Katholieken al naar gelang hunner getalsterkte in de verschillende plaatsen. Het tweede middel, dat werd voorgeslagen, bestond hierin dat men een afscheiding in de kerken zou aanbrengen en aan elk

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 582—83.
[2]) Zie: *F. N. Smits*, a. w. I, 129 en 130.
[3]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 585—89.

der beide partijen een afgeschoten deel ten gebruike zou aanwijzen. Ten derde eindelijk was het denkbeeld geopperd om aan geen der partijen het gebruik der openbare kerken toe te staan, maar aan elk vrij te laten om in particuliere huizen godsdienstoefening te houden. De stadhouder meende het laatste te moeten aanraden; men kwam echter niet tot een besluit daar vele leden eerst met hunne lastgevers moesten overleggen [1]). Vóór den vrede van Munster werd de zaak niet ten einde gebracht.

Nadat Frederik Hendrik in 1637 Breda veroverd had werden de Katholieke priesters uit die stad gebannen; men zag hier in het vervolg scherp toe, zoodat vóór den vrede geen priesters het waagden zich in de stad te vestigen. Een uitzondering werd gemaakt voor het nonnen-klooster Catharina-dal van de orde der Norbertijnen, dat reeds in 1295 naar Breda was overgebracht en daar zich in de voortdurende gunst der graven vrn Nassau als Heeren van Breda, verheugen mocht. Bij het overgaan der stad verleende Frederik Henderik het klooster zijne bescherming. Toen de prins in 1646 de kloostergebouwen tot illustre school wilde inrichten, sloot hij met den prior een verdrag, hierop neêrkomende dat het klooster naar Oosterhout zou worden overgebracht, waar de nonnen alle vrijheid zouden genieten, en nieuwe kloosterlingen mogen aannemen [2]).

Ook de Kruisheeren van St. Agatha beleefden een vrij rustigen tijd. In 1603 waren zij uit Grave — waar zij sedert 1596 verblijf hielden — verdreven, maar bij het sluiten van het Twaalfjarig Bestand keerden zij naar het klooster terug. Zelfs schonk prins Maurits hun in 1612 een versierd venster voor hunne kerk en vergunde hun den vrijen toevoer langs de Maas van hout en kalk voor den herbouw van klooster en bouwhoeven, welke vergunning in 1628 door Frederik Hendrik werd vernieuwd. Na het retorsie-plakkaat van 1636 namen de kloosterlingen de wijk naar het land van Kleef, maar in het begin van 1639 keerden zij in processie terug naar hun klooster, dat

---

[1]) *Resol. v. d. St. v. Holl.* 19 Maart 1644. Vergel. ook nog voor de Katholieken in de Meijerij *Id.* 26 Febr. 1643.

[2]) Zie: *Godsdienstvriend*, XXX, 105—114.

in 1641 tijdens het beleg van het kasteel van Gennep gedurende drie maanden tot verblijf diende aan eenige leden der Staten-Generaal [1]).

Toen meerdere steden in het Limburgsche door de overwinnende wapenen der Republiek waren bemachtigd, had men aldaar naast den Hervormden ook de uitoefening van den Katholieken godsdienst vrijgelaten, niet het minst uit een politiek oogpunt, om andere plaatsen, die nog in het bezit der Spanjaarden waren, te nopen onze zijde te kiezen [2]). Toch waren daarmede niet alle moeielijkheden van de baan; nu eens moesten de Staten-Generaal verklaren, dat men alleen verplicht was die feestdagen te vieren, welke door de Hervormde kerk zijn erkend [3]), een ander maal moesten zij verzet aanteekenen tegen het opnemen van kloosterlingen uit 's vijands land, vooral wanneer het niet gold vacante plaatsen te bezetten [4]).

Vroeger zagen wij dat velen met leede oogen hadden aangezien, dat in de veroverde steden aan de Katholieken meer vrijheid werd gegeven. Met argwaan bleven dezen den loop der gebeurtenissen in het Zuiden gadeslaan, en waar zij meenden, dat de belangen van den Hervormden godsdienst gevaar liepen, waren zij dadelijk gereed om de regeering te waarschuwen [5]). In 1638 had te Maastricht een voorval plaats dat wel geschikt was opnieuw bezorgdheid te wekken. Er was een aanslag der Spanjaarden op de stad ontdekt en vijf geestelijken — waarbij 3 Jezuieten en een Franciskaan — werden gevangen genomen, beschuldigd van medeplichtigheid. Zij hadden van de zaak geweten door de biecht, maar niet volgens hun plicht aan de regeering van hetgeen zij wisten kennis gegeven. Te vergeefs trad de koning van Frankrijk als pleitbezorger voor de gevangenen op; men antwoordde hem, dat het recht zijn loop moest hebben en dat hier niet gehandeld werd uit godsdiensthaat, maar om verraad te straffen. Het verzoek om de beschuldigden voor een civielen rechter terecht te stellen werd den koning

[1]) Zie: *Godsdienstvriend*, XXX, 6 en 7.
[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 23 Juni—7 Aug. 1632.
[3]) *Wiltens, Kerk. Plakaatb.* I, 562.
[4]) *Id.*, I, 567—8.
[5]) Zie o. a. *Resol. v. d. St. v. Holl.*, 23 Febr. 1636.

evenmin ingewilligd. De krijgsraad sprak het doodvonnis uit, dat ook aan de veroordeelden werd voltrokken. Over deze terechtstelling gaf de predikant Philippus Ludovicus een „Kort Vertoogh" uit, dat door de Staten-Generaal verboden werd [1]). Voor de regulieren had dit proces nog een onaangenamen nasleep, daar bij de Algemeene Staten werd aangedrongen dat aan de Jezuieten en de Franciskanen het verblijf te Maastricht zou worden ontzegd [2]).

Stippen wij ten slotte aan, dat den 28[sten] November 1645 in de vergadering der Staten van Holland werd medegedeeld, dat ter Generaliteit besloten was, „alle Geestelyke geordende Persoonen" uit Hulst en Hulster Ambacht te doen vertrekken en hunne goederen te naasten [3]).

---

[1]) *Aitzema*, II, 571—574.
[2]) Zie *Resol. v. d. St. v. Holl.*, 20 April, 26 Nov., 30 Nov. en 1 Dec. 1638.
[3]) *Id.*, 28 Nov. 1645.

HOOFDSTUK VI.

De Nederlandsche Katholieke geestelijkheid in de tweede helft der zeventiende eeuw.

De tweede helft der zeventiende eeuw bracht in den toestand der Katholieken menige verandering en verbetering; een zaak bleef echter dezelfde, nl. de tweespalt tusschen de hier werkzame geestelijkheid, de strijd tusschen wereldlijke en geordende priesters. Uitvoerig zijn die twisten geschetst in de verschillende werken, die aan de geschiedenis der Katholieke kerk in ons vaderland zijn gewijd. Hier volge slechts een kort overzicht met eenige statistieke opgaven. Wij hebben vroeger gezien [1]), dat Jacobus de la Torre tot coadjutor van Rovenius met recht van opvolging was aangesteld. Den 19[en] Mei 1647 was hij tot aartsbisschop van Efeze gewijd en dadelijk na den dood van Rovenius trad hij als Apostolisch Vicaris op. Twee jaren te voren had hem een banvonnis getroffen, omdat hij in een talrijke vergadering van Katholieken in Noord-Holland het vormsel had toegediend. De bijzonderheden van deze gebeurtenis zullen later ter sprake komen, hier zij alleen vermeld, dat ten gevolge van dit vonnis, de nieuwe Vicaris gewoonlijk in Brabant verblijf hield.

Jacobus de la Torre was in den Haag geboren en uit een aanzienlijk geslacht gesproten. Ook hem bleven verwikkelingen

---

[1]) Zie blz. 78 en 79.

met de regulieren niet bespaard en zijne houding in deze aangelegenheden aangenomen getuigde van weinig vastheid en bezorgde hem vele moeielijkheden. Reeds dadelijk trachtte men den nieuwen Apostolischen Vicaris op zijde te schuiven en den Augustijner pater Paludanus in zijn plaats te doen benoemen. Deze poging mislukte, evenals die om genoemden pater althans als coadjutor aan de la Torre te zien toegevoegd. De Jezuieten wisten echter met het optreden van den nieuwen dignitaris hun voordeel te doen; den 3[en] Januari 1652 verleende hij hun een reeks voorrechten, die in de geschiedenis als de *concessiones Ephesinae* bekend zijn. Hun werd daarbij het recht toegekend staties op te richten te Arnhem, Amersfoort, Gorkum, Vianen, Oudewater, Bodegraven, Haastrecht, Naarden (of Bussum) en Veur, een tweeden pater te hebben te Rotterdam en te Gouda en een derden te Amsterdam en te Leiden, terwijl den paters te 's Gravenhage vergund werd de dorpen Voorburg, Voorschoten en Wassenaar te bedienen. Deze vergunningen werden verleend „niettegenstaande de Verdrag-punten voór-deezen aangegaan, dewelke de H. Stoel heeft bevestigt en bevolen te onderhouden: en niettegenstaande alles wat hiertegen zoude mogen strijden." [1]) Werkelijk waren deze vergunningen in strijd met het vroeger aangegaan verdrag van 1623 en dus ongeldig. Voorloopig bleven zij geheim, maar de Jezuieten haastten zich de hun toegestane plaatsen in bezit te gaan nemen en dit wekte in niet geringe mate den wrevel op der wereldlijke geestelijkheid. Het kapittel van Haarlem richtte zich den 14[en] October 1653 met een uitvoerig schrijven tot der Apostolischen Vicaris, waarin tegen den inbreuk op de rechten der wereldlijke geestelijkheid geprotesteerd en op handhaving dier rechten aangedrongen werd.

Had de la Torre gemeend door zijne toegeeflijkheid de tegenpartij voor zich te winnen, dan zou hij spoedig ontwaren dat deze zich niet zoo spoedig het zwijgen liet opleggen. Weldra begonnen de intriges te Rome op nieuw; de Jezuieten dienden bij de Propaganda een verzoekschrift in om van de hun lastige

---

[1]) *Kerkelijke Historie en Outheden der zeven vereenigde provintien ... door H. V. H(eussen).* I, 439 en 440.

gehoorzaamheid aan den Vicaris ontslagen te worden. Daarbij deed het oude argument weder dienst, alsof hier te lande geen geordend kerkwezen meer zou bestaan. Hun verzoekschrift werd in 1655 te Keulen gedrukt en bewoog de la Torre om nogmaals de reis naar Rome te aanvaarden, ten einde de rechten zijner geestelijkheid te verdedigen. Behalve eenige geschriften, waarin het onhoudbare der beweringen van zijne tegenpartij werd aangetoond, diende hij daar tevens een uitvoerig verslag in van den toestand der aan zijne zorgen toevertrouwde kerk.

In den breede werd in dit lijvige stuk [1]) de geschiedenis der Kerk in ons vaderland geschetst, waarbij ook de toenmalige toestand der Katholieken in de verschillende plaatsen min of meer uitvoerig behandeld en de strijd tusschen de wereldlijke en de geordende geestelijkheid niet vergeten werd. Ook nog uit een ander oogpunt is dit verslag niet zonder waarde De toon, hier aangeslagen waar de tachtigjarige oorlog ter sprake komt, waarbij herhaaldelijk van den koning en de rebellen gesproken wordt, doet ons overtuigend zien, dat ook deze Apostolische Vicaris den nieuwen stand van zaken in zijn vaderland met leede oogen beschouwde.

De la Torre mocht de voldoening smaken, dat zijn reis naar Rome de gewenschte vruchten droeg; den 2[en] Juli 1656 werd door de Propaganda het oude verdrag tusschen de wereldlijke en de reguliere geestelijkheid bekrachtigd en der laatste gelast zich dienovereenkomstig te gedragen en den Vicaris en zijnen coadjutor en provicarissen gehoorzaam te zijn; paus Alexander VII hechtte den 20sten September zijn zegel aan deze beslissing. Voorloopig was daarmede de strijd geëindigd, want de regulieren brachten wel opnieuw bij de Propaganda klachten in zonder evenwel hun doel te bereiken. De Jezuieten trachtten den Apostolischen Vicaris tot nieuwe concessies te bewegen, waaraan de prelaat niet altijd even krachtig weêrstand bood. Toch vaardigde hij den 29sten Juni 1658 een decreet uit, waarbij

[1]) *Relatio seu descriptio status religionis Catholicae in Hollandia etc., quam Romae collegit et exhibuit Alexandro Septimo et Cardinalibus congregationis De Propaganda Fide, Jacobus de la Torre* ... 1656, afgedrukt in het *Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.*, X, 95—240, XI, 57—211, 374—393.

met den meesten nadruk het gezag van het metropolitaan-kapittel van Utrecht, waaraan door de tegenpartij steeds werd getornd, erkend en bekrachtigd werd. De aartsbisschop zou niet lang meer den kromstaf hanteeren; in 1661 verviel hij tot zwaarmoedigheid, die weldra in krankzinnigheid overging. Naar het klooster Huybergen bij Bergen op-Zoom overgebracht, stierf hij aldaar den 16en September 1661.

Kort te voren was Zacharias de Metz overleden, die in 1656 aan de la Torre als coadjutor was toegevoegd met recht van opvolging. Voor de Katholieke kerk in Nederland is deze dood wellicht een geluk geweest, want ware hij werkelijk als Apostolisch Vicaris opgetreden, dan zouden waarschijnlijk ernstige verwikkelingen niet uit zijn gebleven. Reeds zijne benoeming buiten de kapittels om en zelfs zeer bepaald tegen hun zin wekte hier veel misnoegen. De Metz toonde weldra, dat hij zeker de man niet was om naar den eisch een ambt te bekleeden, waartoe zooveel takt en kalm overleg noodig waren. Nu eens trachtte hij met een enkel besluit de rechtsmacht der kapittels te vernietigen, om evenwel eenigen tijd later de rechten dier kapittels weder plechtig te erkennen. Een ander maal trad hij op alsof hij niet de coadjutor van de la Torre, maar zelf Apostolisch Vicaris was. Daarenboven wekte hij het misnoegen der regeering van Amsterdam, die zeker niet van te weinig toegevendheid beschuldigd kon worden. De Metz, die den titel voerde van bisschop van Thrallen, vertoonde zich steeds in zijn bisschoppelijk gewaad en gaf ergernis door zijn talrijke inzamelingen. Hem werd het verblijf in de stad ontzegd; hij bleef er echter wonen en stierf daar den 13en Juli 1661.

Ofschoon de Nederlandsche geestelijkheid eenstemmig Johannes Neercassel als opvolger van de la Torre had gekozen, wees de paus Balduinus Catz als Apostolisch Vicaris aan en benoemde Neercassel tot zijn coadjutor met recht van opvolging. Beide ontvingen tegelijkertijd de wijding als bisschop en een schikking werd getroffen, waarbij Catz als bestuurder van het Haarlemsche bisdom zou optreden, terwijl de belangen van het Utrechtsche aartsbisdom aan Neercassel werden toevertrouwd. Na den dood van Catz, die den 18en Mei 1663 voorviel, trad Neercassel op als hoofd der Katholieke kerk hier te lande.

Johannes van Neercassel, bloedverwant van den bekenden Estius, was te Gorkum geboren, en had zijn opleiding ontvangen te Leuven, daarna bij de Oratarianen te Parijs, te Saumur en te Mechelen. In laatstgenoemde plaats werd hij later belast met het onderwijs aan het aartsbisschoppelijk seminarie. Toen hij op den titel van bisschop van Castorië de wijding ontving, had hij reeds 12 jaar als Vicaris deelgenomen aan het bestuur van de diocese Utrecht.

In hem had deze kerk een Apostolischen Vicaris ontvangen, die op uitnemende wijze hare belangen gedurende bijna het vierde van een eeuw zou behartigen. Uitmuntende door vroomheid en welsprekendheid, droeg hij ook aan zijn vaderland een warm hart toe. De tijden waren zeer veranderd sedert de eerste Apostolische Vicaris zich aangordde om aan den wederopbouw der kerk werkzaam te zijn. Hem en zijn eerste opvolgers trof het banvonnis der regeering. Neercassel daarentegen mocht zich in hooge mate in de welwillendheid van de regeering der Republiek verheugen. Herhaaldelijk ontving hij daarvan de doorslaande bewijzen en zijne kerk heeft er de vruchten van geplukt. Meermalen wist hij de regeering in moeielijke dagen van de vaderlandslievende gezindheid der Katholieken te overtuigen en haar tot toegevendheid te stemmen. Hij van zijn kant waardeerde de hem betoonde welwillendheid en maakte zich die waardig door zijn verzoenend optreden. Het maakte een goeden indruk, dat hij jaargelden, hem van Fransche en Spaansche zijde aangeboden, afsloeg om zijn onafhankelijkheid te kunnen bewaren. Had het inzamelen van aalmoezen voor buitenlandsche kloosters en kerkelijke stichtingen hier steeds den wrevel der regeering gewekt, Neercassel waarschuwde de aan zijne zorgen toevertrouwde geloovigen tegen het doen van dergelijke giften. Hij wees op de behoeften der armen in hun midden en keurde het geven van aalmoezen in strijd met de aan 's lands overheid verschuldigde gehoorzaamheid af.

In verschillende plakkaten waren door de regeering straffen bedreigd tegen Katholieke priesters, die echtparen, volgens de wetten des lands gehuwd, op nieuw in het huwelijk verbonden, alsof dit nog niet had plaats gehad. De oorzaak hiervan was gelegen in de verbittering, opgewekt door de steile wijze waarop

door de Katholieke geestelijkheid ook hier de hand werd gehouden aan de bepalingen van het eerste hoofdstuk van de 24[ste] Zitting van het Trentsche concilie, dat de tegenwoordigheid van den priester voor de geldigheid van het huwelijk absoluut noodzakelijk verklaarde. Het gevolg dezer opvatting — ook door Vosmeer en Rovenius voorgestaan — was, dat verreweg de meeste Nederlanders in concubinaat leefden en hunne kinderen onecht waren. Een gehuwd Protestant, die tot de Katholieke kerk overging en zijn huwelijk niet in tegenwoordigheid van den priester op nieuw liet sluiten, was eigenlijk niet getrouwd en kon een andere verbintenis aangaan. Neercassel heeft doorgezet, dat ook voor de Nederlanden de geldigheid van huwelijken buiten den Katholieken priester om gesloten erkend werd, al werd voor het *sacrament* des huwelijks de hulp van den priester vereischt. Hij kon zich beroepen op een artikel van het edikt van Nantes, waarbij de wettigheid van huwelijken door Protestanten ten overstaan van een predikant gesloten, werd erkend. Had nu al de mildere opvatting, die door Neercassels streven zich hier baan brak, voor de Protestanten geen directe gevolgen, toch werkte zij er toe mede om een der struikelblokken, die aan een meer vredelievende houding tusschen Protestanten en Katholieken in den weg lagen, op te ruimen.

Heeft Neercassel menigmaal bewijzen gegeven van zijn vaderlandslievende gezindheid, van zijn streven om met de regeering der Republiek op goeden voet te staan, wekte hij de Katholieken tot gehoorzaamheid aan hunne overheid op, hij zelf in de eerste plaats heeft ervaren, dat ook in dit opzicht zijn arbeid niet vruchteloos is geweest. Grooter bewijs van vertrouwen kon hem wel niet worden gegeven dan toen de Staten een aanklacht van hoogverraad in 1666 door een Franciskaan tegen hem ingebracht, ter zijde legden. Ja, toen een ander priester een brief, schijnbaar door Neercassel onderteekend en waarin over een misdadig plan tegen den Staat werd gehandeld, door den resident van Hamburg naar den Haag zond, waren het de Amsterdamsche en Haarlemsche regenten, die met warmte voor den prelaat op de bres sprongen. In de kommervolle dagen van 1673 gaf Neercassel gehoor aan het verzoek van eenige

Utrechtsche aanzienlijken om bij Lodewijk XIV zijn invloed ten bate van de Vereenigde Provincies aan te wenden. Terwijl hij de reis had aanvaard om zich van zijn opdracht te kwijten, namen de zaken hier echter een gunstigen keer.

De Katholieke kerk nam onder Neercassels bestuur in bloei toe, zeker niet het minst door de toenemende vrijheid, welke aan de Katholieken ten deel viel.

Vooral in de laatste helft van het hier behandelde tijdvak schijnt het aantal priesters sterk te zijn aangewassen blijkens de verslagen van de Apostolische Vicarissen van 1668 en 1701.

Verslag.	Aantal priesters.	Seculieren.	Dominikanen.	Augustijnen.	Franciskanen.
1668	± 400	niet opgeg.	15	9	16 (behalve die van de Keulsche en Saksische provincie).
1671	„ 420	300			
1701	„ 466	340	16	7	30

Verslag.	Jezuieten.	Karmelieten.	Norbertijnen.	Benedictijnen.	Reguliere Kanunniken.	Kruisdragers.
1668	± 80	4	niet opg.	niet opg.	niet opg.	niet opg.
1701	„ 59	6	4	2	1	1

In de eerste helft van dit tijdvak ontvingen de Nederlandsche jonge mannen, die tot wereldlijk priester hier te lande wenschten te worden opgeleid, onderricht in de seminaries te Keulen en te Leuven, later alleen in laatstgenoemde plaats. Neercassel toch verplaatste het seminarie van den Heiligen Willebrordus en Bonifacius van Keulen eerst voorloopig naar Huissen en vervolgens definitief naar Leuven, waar het in 1685 werd in gebruik genomen. Zooals wij vroeger zagen, was dit seminarie voor de geheele Nederlandsche kerk bestemd, terwijl het college Pulcheria meer uitsluitend priesters voor het bisdom Haarlem leverde. Beide priesterscholen waren geen colleges in den eigenlijken zin, daar zij niet in de universiteit waren ingelijfd. De studenten woonden samen, volgden de lessen aan de universiteit en werden verder onder de leiding van hunne presidenten tot priester opgeleid. Het seminarie, dat aan de beide groote Nederlandsche heiligen zijn naam ontleende, bereikte onder Neercassels opvolger een grooten trap van bloei. Pulcheria echter had herhaaldelijk met geldnood te worstelen;

in het begin der achttiende eeuw schijnt deze geheel overwonnen te zijn. Van 1669 af was men ook begonnen geregeld Nederlandsche jongelingen naar het seminarie van de Propaganda Fide te Rome te zenden; vóór dien tijd ging er wel eens een enkele heen, maar sedert het genoemde tijdstip nam het aantal toe. In 1701 waren hier 23 priesters werkzaam, die daar hun opleiding hadden ontvangen.

Het opmerkelijkste uit de beide lijstjes van hier werkzame priesters is ten opzichte der Regulieren zeker het verminderd aantal Jezuieten. Vergelijkt men de medegedeelde cijfers met die van het jaar 1650 [1]), dan zien wij voor hen eerst een gestadige toename om op het einde der eeuw te verminderen en een vrij vast cijfer te bereiken. Vooral de toegevendheid van de la Torre maakten de Jezuieten zich ten nutte; volgens het verslag van den pater provinciaal Thomas Dekens [2]) had de Societeit hier in 1656 86 missionarissen, 4 „supplentes" en 1 coadjutor. Dit cijfer overtrof verre dat bij de verdragen toegestaan. Gebrek leden de paters hier allerminst, zooals blijken kan uit de volgende statistiek, ontleend aan hetzelfde verslag. Tevens voeg ik daarbij een opgave van hetgeen door de Jezuieten aan „recognitie" d. w. z. wegens omkooping der ambtenaren werd betaald, voor zoover het in dat verslag is opgegeven.

	Aantal.	Woning.	Liefdegaven.	Recognitie.
Amsterdam	4	Eigen huizen.	Overvloedig.	—
Alkmaar	1	„ huis.	—	—
Delft	3	„ „	Overvloedig.	—
Enkhuizen	1	„ „	400 à 500 gl.	—
Gorkum	1	„ „	c. 1500 gl.	120 gl.
Gouda.	2	—	1600 gl.	—
den Haag	4	—	c. 2800 gl.	330 gl.
Haarlem	2	Eigen huis.	2000 gl.	30 „
Hoorn.	2	„ huizen.	3000 „	150 „
Leiden.	2	„ huis.	3000 „	—
Oudewater	1	„ „	1600 „	400 „
Rotterdam	2	„ „	3000 „	1000 „
Vianen	1	„ „	1000 „	—
Bolsward	1	„ „	600 „	100 „

[1]) Zie blz. 62.

[2]) *Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.*, III, 45 v.v.

	Aantal.	Woning.	Liefdegaven.	Recognitie.
Leeuwarden (in de stad) .	2	Eigen huis.	2000 gl.	—
Joure	1	" "	320 "	—
Arnhem	1	de helft van 1 huis.	700 "	—
Doesburg	1	Eigen huis.	400 "	—
Nijmegen	3	" "	2500 "	—
Zwolle (Omtrek van) . . .	1	—	1000 "	—
Utrecht	2	Eigen huis.	3000 en 2000 gl.	200 gl.
Amersfoort	1	" "	1500 gl.	575 "
Kuilenburg	2	" "	800 "	—
Wijk-bij-Duurstede . . .	1	" "	1400 "	—

Ofschoon de Jezuieten te Rome machtige beschermers hadden, werd van daar uit herhaaldelijk gelast, dat het aantal missionarissen het bij de verdragen toegestane cijfer niet mocht overtreffen. In de duidelijkste bewoordingen werd in dien zin den 23sten Juni 1663 aan den Apostolischen Vicaris geschreven [1]). En in de eerstvolgende jaren werd dit bevel door de Congregatie de Propaganda Fide nog meermalen vernieuwd [2]). Maar niettemin bleef de toestand dezelfde en in zijn verslag van 1668 uitte Neercassel bittere klachten over de Jezuieten, die niettegenstaande al de uitgevaardigde bevelen de hier boven het toegestane getal aanwezige zendelingen hunner orde handhaafden. Te Amsterdam bv. hadden zij een vierden pater geplaatst, die ofschoon niet wettig toegelaten, de Sacramenten toediende. Zij trachtten dezen maatregel te verdedigen door er op te wijzen, dat ook de Minoriten daar vier zendelingen hadden en dat wat aan de eene orde werd toegestaan, aan een andere niet mocht onthouden worden. Terecht teekende Neercassel hierbij aan, dat de Minoriten dan wel konden eischen, dat er tachtig van hunne zendelingen hier te lande

---

1) «Hoc unum tamen, vel ipso Sanctissimo nostro jubente, monere te debeo; Sancitatem suam nulla ratione moveri posse, ut alicui, quisquis ille sit, contra Concordata, sive circa numerum, sive circa ordinem sive circa loca, alicubi manere permittatur, posthabita prorsus sive Archiepiscopi Ephesini, sive cujuslibet quamcumque obtinuerit licentiam, quam ob rem curare debes omnino, ut omnia ad Concordatorum praescriptum reducantur, seclusa qualibet, sive Ordinum, sine personarum exceptione, quae magis apta esset, majores turbas movere, quam compescere». (*Broedersen*, V, 276).

2) 10 Nov. 1663, 26 Jan. 1664, 18 Dec. 1665, 25 Febr. 1666, 30 April 1667. Zie *Broedersen*, V, 277 en 278.

moesten worden toegelaten, omdat er tachtig Jezuieten waren.

In dat zelfde verslag [1]) gaf Neercassel een zeer gunstig getuigenis van een aantal andere regulieren, die hier als priesters werkzaam waren, met name de Dominikanen, Augustijnen, Karmelieten en Franciskanen. Wat de laatsten betreft gold dit de Franciskanen van de Belgische provincie; geheel anders luidde het oordeel over de zendelingen van de Saksische en Keulsche provincie. Dezen bekommerden zich eigenlijk niet om den Vicaris, die hun aantal niet kende. Zij kwamen en gingen naar hun believen, predikten en bedienden de Sacramenten en gaven zelfs dispensaties bij huwelijken in verboden graad van bloedverwantschap.

Het waren echter vooral de Jezuieten, over wie de Vicaris te klagen had; in 1669 namen de klachten nog toe, men telde toen 34 à 35 leden der Societeit, die hier, in strijd met de verdragen, werkzaam waren. Van beide zijden werden geschriften opgesteld, waarbij de Jezuieten het wilden doen voorkomen, alsof Neercassel zich nooit tegen het door hen bezette aantal staties verzet had. Maar terwijl de Congregatie d. P.F. den 1sten Juli 1669 gelastte, dat bij de geschillen tusschen de wereldlijke geestelijken en de Jezuieten beide partijen zich tot den Internuntius te Brussel moesten wenden, droeg zij in een zeer uitvoerig schrijven van 3 Augustus daaraanvolgenden aan genoemden Internuntius op te zorgen, dat de Jezuieten die hier waren ingedrongen boven het aantal waarop zij recht hadden, zonder eenig uitstel zouden worden teruggeroepen, met uitzondering slechts van hen, wier verwijdering niet zonder gevaar voor onlusten of schade voor de kerk zou kunnen geschieden. Dit schrijven was vergezeld van een lijst der staties die de Jezuieten hier bezet hadden in drieën gesplitst, nl. de staties waarop zij recht hadden volgens het verdrag van 1623, de staties hun toegewezen door de la Torre, en de plaatsen zonder eenig recht door hen ingenomen. Ten slotte werden de Jezuieten tot meerdere gehoorzaamheid aan den Apostolischen Vicaris vermaand [2]).

---

[1]) *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utrecht*, XVIII, 231 v.v.

[2]) Deze brief is in het Italiaansch en in het Hollandsch afgedrukt in: *Concordata*

De Jezuieten gaven echter nog geen kamp, ook niet nadat een beschuldiging van Jansenisme, Neercassel en zijn geestelijkheid naar het hoofd geslingerd, te Rome onderzocht en onwaar bevonden was. Neercassel beklaagde zich dat nog steeds geen Jezuieten werden teruggeroepen. Een aantal geschriften werden nu door de geestelijkheid en de regulieren te Rome ingediend om hunne rechten te bepleiten. Tot kenschetsing van hetgeen alzoo door de Jezuieten werd beweerd, zij hier medegedeeld, dat zij het lieten voorkomen alsof er, toen de Nederlanden van het Katholieke geloof waren afgevallen *nog maar twee Katholieke priesters* waren overgebleven, en dat paus Clemens VIII toen op verzoek van die twee den generaal der Jezuieten had gelast, zendelingen hierheen te zenden [1]). Om des te beter aan de beschuldigingen en kuiperijen zijner machtige tegenstanders het hoofd te kunnen bieden, besloot Neercassel het voorbeeld zijner voorgangers te volgen èn persoonlijk zijne rechten en die der aan zijne zorgen toevertrouwde kerk te Rome te gaan verdedigen. Hij kwam den 21sten November 1670 in de stad der zeven heuvelen aan en werd er door den paus en de kardinalen met zeer veel onderscheiding ontvangen. Ofschoon zijne brieven getuigen van de bezorgheid, die hij koesterde ten opzichte van het welslagen zijner pogingen, behaalde hij ook ditmaal den triomf over zijne vijanden. Hem kwam het zeer te stade, dat in dien zelfden tijd ook uit China en van den Apostolischen Vicaris te Constantinopel klachten over de Jezuieten te Rome inkwamen.

Op nieuw werd de Vicaris in het gelijk gesteld en bepaald, dat de Jezuieten geen recht hadden de staties, die zij boven het hun toegestane getal in bezit hadden, te blijven bezitten. Tevens werd weder vastgesteld, dat geordenden hier te lande niet als zendeling werkzaam konden zijn zonder de schriftelijke machtiging van den Vicaris verkregen te hebben; dat stuk moesten zij toonen aan de pastoors, de Onder-vicarissen of de Katholieken van de plaatsen, waar zij zich gingen vestigen (21 Jan.

Decreta a Sacra Congregatione de propaganda fide diversis temporibus edita pro bono regimine Missionum Foederati Belgii. Verdragpunten en Ordonnantien enz. ... Na de copy gedrukt te Rome. 1694. 1703. in-4°. blz. 36—50.

[1]) *Broedersen*, *Tractatus Quintus*, blz. 280.

en 17 Maart 1671) [1]). Wellicht hebben deze bepalingen er toe bijgedragen om het aantal Jezuieten te verminderen; de verslagen der kerkelijke overheid zouden dit doen vermoeden. In 1676 wordt het aantal leden der Societeit opgegeven 60 te bedragen, in 1682: 61, in 1691 en 1692: 59 in 1700: 60.

Neercassel heeft zich tot zijn dood toe tegenover de Jezuieten kunnen staande houden, al bezorgden zij hem veel verdriet. Het waren de regulieren, die Katholieke heeren van plaatsen aanzett'en hun patronaatrecht te laten gelden. Dit recht werd hun door den Apostolischen Vicaris betwist, die zich o. a. kon beroepen op een uitspraak van vier doctoren van Leuven, die reeds ten tijde van Rovenius ten nadeele van de Katholieke heeren uitspraak hadden gedaan. Wel wist ook ditmaal Neercassel aan zijn meening den zege te bezorgen, maar de zaak gaf tot veel verwikkelingen aanleiding; in sommige plaatsen bv. te Rijswijk werd de door den Vicaris aangestelde pastoor in de gevangenis geworpen.

Een andere zaak, die Neercassel veel verdriet bezorgde, waren de kuiperijen naar aanleiding van zijn boek *Amor poenitens* door zijn tegenstanders op touw gezet. In dit werk, dat de leer der christelijke rechtvaardiging en boete behandelde en door tal van kardinalen en bisschoppen ten zeerste werd geprezen, verdedigde Neercassel de strengere opvatting en trok hij te velde — gelijk zijne voorgangers in hunne verslagen herhaaldelijk hadden gedaan — tegen de slappere zedeleer der Jezuieten, die daar zij veel toegevelijker waren in het geven van absolutie, velen tot zich trokken. Nauwelijks was het boek in 1683 verschenen, of er kwam een aanklacht bij de inquisitie tegen in. Werkelijk verkreeg men hier een decreet, dat de verspreiding van het boek opschortte „tot dat het verbeterd zou zijn." Dit besluit werd echter voorloopig niet gepubliceerd, omdat paus Innocentius XI verklaard had: „Het boek is goed en de schrijver een heilige." Nadat Alexander VIII den stoel van Petrus beklommen had, volgde in 1690 de openbaarmaking, en dit zonder nieuw onderzoek, ofschoon de schrijver in 1685 een tweede uitgaaf had doen drukken, waarin hij de uitdrukkin-

[1]) *Concordata et Decreta* enz., blz. 50 v.v.

gen, die het meest aanstoot hadden gegeven, had gewijzigd.

Neercassel zelf heeft de openbaarmaking niet meer beleefd; hij overleed den 6[en] Juni 1686, nadat hij nog getuige was geweest van den storm, die hier tegen de Katholieken optrad ten gevolge van de herroeping van het edikt van Nantes.

Den dood van Neercassel maakten de Regulieren zich ten nutte om te trachten een hun welgezind candidaat tot Apostolisch Vicaris te doen benoemen. Maar nog was de tijd voor hen niet gekomen. Al spoedig waren de kapittels van Utrecht en Haarlem te Gouda vergaderd en hadden Hugo Frans van Heussen tot opvolger van Neercassel gekozen. Toen de goedkeuring van den paus op zich liet wachten, werd een drietal opgemaakt voor het geval, dat de paus de hooge waardigheid niet aan van Heussen wilde opdragen. Dit drietal, bestaande uit Petrus Codde, provicaris van Utrecht, Jozef Cousebant, provicaris van Haarlem en Willem Schep, kanunnik van Haarlem, werd naar Rome gezonden. Maar ook nu bleef een antwoord uit. Allerlei geruchten deden de rondte en de Jezuieten traden driester dan te voren op. Meer dan ooit was het gewenscht, dat ten spoedigste in de bestaande vacature werd voorzien en opdat de uitkomst de verwachtingen der Nederlandsche geestelijken niet zou beschamen, besloten de Utrechtsche heeren een afgevaardigde naar Rome te zenden, om daar de belangen der Nederlandsche kerk te behartigen. De keuze viel op Th. de Cock, pastoor te Leiden, destijds een even warm verdediger der Clerezy, als hij later haar geduchte tegenstander worden zou. Aan het door hem opgesteld verhaal [1]) van zijn reis, zijn bevindingen en zijn werkzaamheid te Rome ontleen ik het volgende.

Om de benoeming van een nieuwen Apostolischen Vicaris ter hand te nemen had de paus een commissie aangewezen van zes kardinalen, nl. Altieri, Ottoboni, Colonna, Casanatte, Azo-

---

[1]) Dit uitvoerig stuk van een onverdacht getuige, dat voor de kennis van de toestanden te Rome in het jaar 1688 veel waarde heeft, is door pater A. van Lommel S. J. afgedrukt in het *Arch. v. d. Gesch v. h. Aartsb. Utr.*, XII, 224—413, XIII, 58—217 als: *Relatio ablegationis ad Aulam Romanam, factae a Clero Ultrajectino in causa postulandi Vicarium Apostolicum pro Foederato Belgio, ad instantiam praefati Cleri peractae a Theodoro de Cock.*

lini en Houwart of Nordfolck. De partij der Regulieren ontzag geen moeite om een van hare candidaten te doen benoemen; zij wist de voorspraak te verkrijgen van de gezanten der Katholieke mogendheden, onder wie zij vooral op den gezant van den keizer bij de Republiek, Cramprich, kon rekenen. Toch werkte deze steun niet veel uit, want er waren er onder de kardinalen, die verklaarden, dat gezanten van wereldlijke vorsten niet de aangewezen mannen waren, om de geschiktheid van geestelijken voor een hooge kerkelijke waardigheid te beoordeelen. In de eerste plaats moest het der Jezuieten-partij er om te doen zijn van Heussen onmogelijk te maken. Werkelijk gelukte dit, daar men er niet zonder moeite in slaagde door de inquisitie een door hem in 1681 te Leuven uitgegeven boek te doen veroordeelen. Wel was het besluit der veroordeeling zoo onregelmatig en met fouten, dat de paus gelastte het te verbeteren, maar men had in elk geval de rechtzinnigheid van van Heussen in een twijfelachtig licht gesteld.

Voorloopig stonden de kansen der Regulieren niet slecht; de kardinalen besloten in hun bijeenkomst van 29 September 1687, dat na de veroordeeling van zijn boek van een benoeming van van Heussen geen sprake meer kon zijn en dat men aan den paus zou voorstellen het bestuur der Nederlandsche kerk te splitsen. Een der kandidaten der Jezuieten, de Apostolische Vicaris van 's Hertogenbosch, Bassery, zou optreden als bestuurder der provincies Utrecht, Gelderland, Holland en Zeeland. Verder zouden de Nuntii te Keulen en te Brussel worden aangeschreven om te onderzoeken of tegen deze benoeming bij de Staten geen bezwaar zou bestaan en tevens om inlichtingen in te winnen over de geschiktheid der andere voorgestelde kandidaten, aan een van wie het bestuur over de andere provincies zou worden opgedragen. De kardinalen schijnen daarbij in het bijzonder het oog te hebben gehad op David van der Mey, pastoor van het Bagijnhof te Amsterdam, eveneens door de partij der Regulieren voorgedragen. Althans de Cock bericht, dat aan de Nuntii ook werd opgedragen te onderzoeken of de ziekelijkheid van den genoemden pastoor een bezwaar zou zijn voor zijne benoeming. Intusschen de paus onthield zijne goedkeuring aan de benoeming van Bassery, daar hij tegen de splitsing was en

een geboren Nederlander als Vicaris wenschte. Evenmin hechtte hij zijn zegel aan de benoeming van David van der Mey als Apostolisch Vicaris der Nederlandsche kerk, den 12[en] Februari 1688 door de kardinalen voorgesteld.

Zoo stonden de zaken toen de Cock den 27[sten] Juni 1688 te Rome aankwam om persoonlijk de belangen van zijne kerk bij paus en kardinalen te bepleiten. Ook de tegenpartij zat echter niet stil, maar stelde thans alles in 't werk om de benoeming door te drijven van Adriaan van Wyck, pastoor te Kethel, een man van wien de Jezuieten zooveel goeds vertelden, als — zooals kardinaal Colonna het uitdrukte — nauwelijks van Ambrosius of Augustinus gezegd kon worden. Zij vonden hierin steun niet alleen bij de genoemde gezanten, maar ook bij den internuntius te Brussel, de Via, die zich daarentegen niet gunstig uitliet over de door de Utrechtsche en Haarlemsche geestelijkheid voorgedragenen. In zijn brief van 9 Aug. 1687 stelde hij b.v. Codde voor als verdacht van onrechtzinnigheid en Jansenistische denkbeelden, of — zooals men zich destijds ook wel uitdrukte — de nieuwere Fransche denkbeelden toegedaan [1]).

Om met vrucht aan de beschuldigingen der tegenpartij het hoofd te kunnen bieden stelde de Cock een in het Italiaansch geschreven „Informatio" op, waarin hij met kracht opkwam tegen de aantijging, alsof de kandidaten der kapittels Jansenisten zouden zijn en uiteenzette, welke bezwaren er tegen de door de Regulieren voorgedragen kandidaten bestonden Vooral over van Wyck — met wien hij later een lijn zou trekken — liet de Cock zich zeer ongunstig uit; hij schilderde hem als twistziek en oproerig; een man die de geloovigen tegen hunne pastoors opzette door dezen als Jansenisten en verkapte ketters voor te stellen. Daar van Wyck zoowel bij Katholieken als andersdenkenden in slechten reuk stond, had het gerucht dat hij als Apostolisch Vicaris was voorgedragen hier te lande lachlust en

[1]) « Petrum Codde esse suspectum de male-sana doctrina nimiaque adhaerentem modernis Gallorum maximis, insuper plenum odio et livore contra Regulares ». In een brief van 31 Oct. schreef de Internuntius als het oordeel der Regulieren over Codde: « Insuper hi deponunt quod in familiaribus discursibus se ad quatuor Gallorum propositiones proclivem declaraverit». (*Relatio* van de Cock).

verontwaardiging opgewekt. Wegens zijn ongehoorzaamheid had reeds Neercassel veel met dezen priester te stellen gehad [1]).

Niet onaardig is het, dat de Cock, die later zelf moest dienen om Codde op zijde te dringen, destijds ook als een Jansenist werd voorgesteld. Hij vertelt ons in zijn „Relatio" dat, toen de Jezuieten weder eens bij kardinaal Colonna aanklopten om hem gunstig voor van Wijck te stemmen, de prelaat geantwoord had: „Ik geloof den heer Theodorus (nl. de Cock) en ik zal hem blijven gelooven, tot gij hebt aangetoond, dat ook hij een Jansenist is" [2]). De paters lieten zich dit geen tweemaal zeggen, maar begonnen dadelijk inlichtingen in te winnen. Er werd onderzocht wat de Cock, hetzij openlijk of in vertrouwelijke gesprekken had geleerd en weldra waren er gevonden, die verklaarden, dat hij zoowel in het openbaar als in gesprekken

---

[1]) Over Adriaan van Wijck schrijft de Cock o. a. aldus: «Nulla di meno mi sono notissime tre sue qualità molto ripugnanti alla caricà del vicariato. Primieramente, egli è turbulento e litigioso: poichè nelle prediche e negli suoi discorsi anima il suo popolo contra il popolo dei vicini pastori, ed il popolo di questi contorni contra i medesimi pastori: faciendo loro credere, che gl'uni e gl'altri siano Giansenisti e nascosti eretici. E queste turbulenze arrivano a tal segno, che l'un l'altro publicamente rimproverevano tal nome, eziandio con scandalo degli Eretici.

. . . .

L'altra qualità del Signore Van Wijck è la disubedienza. Monsignore de Castoria di B.M. spesse volte gli commando e per se, e per suoi provicarii; che s'astenesse da litigi, e che servasse la pace coi cooperari. Ma egli ciò non ostante perseverò nelle sue turbulenze; anzi in faciem restitit Illmo episcopo suo. Doppo la morte del vicario non cessò dalli suoi attentati disprezzando i commandamenti ed avvisi dei provicari.

. . . .

Al certo quando in nostro paese si hebbe la nuova ch'il signore Van Wijck fosse proposto per essere vicario apostolico; molti ne risero e molti stupirono, come fosse possibile, che si trovassero uomini di buon senno e di buona conscienza i quali ardissero proporre tal soggetto, che solo sarebbe bastevole per mettere sossopra tutta la Missione; tanto più, che dalla maggior parte degli missionari è odiato, ed appresso tutti, tanto Cattolici che Eretici screditato et di nissuna stima.»

Op aandringen van kardinaal Colonna werd het laatste aldus veranderd: «Al certo quando in nostro paese s'intese la nuova, ch'il Signore Van Wijck fosse proposto, per essere vicario apostolico tutti se ne stupirono: Considerando ch'un tal soggetto sarebbe atto a mettere sotto sopra tutta la Missione. Oltre che è odiato da tutti, e tanto apresso i Catholici quanto appresso gl'Eretici non so lo in alcuna stima; ma credo con verità poter asserire, essere in somma disestimazione.»

[2]) «Ego credo Domino Theodoro, et credam; donec ostendatis, quod sit et ipse Jansenista.»

zich als aanhanger van al de veroordeelde stellingen van Jansenius had doen kennen [1]).

Nog tijdig kwam een bedrog aan het licht, dat van grooten invloed had kunnen zijn op de benoeming. De secretaris van de Propaganda, Cibo, een ijverig partijganger der Jezuieten, had al de stukken, die ten gunste van de candidaten der Nederlandsche geestelijkheid waren ingekomen, achtergehouden. Om aan de kardinalen het doorlezen van tal van documenten te besparen, was het de gewoonte, dat vóór een te houden vergaring de secretaris een overzicht van de aan de orde zijnde punten van beraadslaging opstelde. Dit was ook voor de aanstaande vergadering, waarin de benoeming van een Apostolischen Vicaris zou plaats hebben gebeurd, maar in dit „Summarium" had de secretaris slechts melding gemaakt van hetgeen ten nadeele van de candidaten der geestelijkheid was aangevoerd en de gunstige getuigenissen verzwegen. Kardinaal Colonna ontdekte dit bedrog en gelastte daarop den archivaris der Propaganda, Zambichini, een nieuw Summarium op te stellen en al de stukken ter beschikking van de Cock te stellen, die daardoor te weten kwam, wat door de tegenstanders was in het midden gebracht.

Eindelijk werd den 20sten September de vergadering van kardinalen gehouden, waarin de benoeming zou plaats hebben. Nadat door den kardinaal Azolini een lans was gebroken voor van Heussen, deed kardinaal Colonna uitkomen, dat deze reeds een vorige vergadering was uitgesloten en dat men niet op een eenmaal genomen besluit kon terugkomen. Nadat hij vervolgens in een uitvoerige rede den geheelen stand van zaken had uiteengezet (waarbij Van Wijck de ongeschiktste — ineptissimus — werd genoemd) stemde hij voor Codde, die daarop met algemeene stemmen werd benoemd, een besluit waaraan enkele dagen later de paus zijn zegel hechtte.

---

[1]) «Sunt qui deposuere, et solemniter subscripsere: docuisse me, publice et privatim, omnes Jansenii damnatas sententias; ac speciatim illam: Christum non est mortuus pro omnibus. Hic illi buccinas inflare, et canere paeana. Verum testimonia illa cujuspiam sutoris et textoris non majorem invenerunt fidem, quam invenerant testimonia Patrum.»

Codde was in 1648 te Amsterdam geboren en had te Leuven zijn opleiding ontvangen en zijne studien bij de Oratorianen voortgezet. Hij had het geluk de Katholieke kerk in Nederland tijdens zijn Vicariaat in bloei te zien toenemen; het aantal priesters nam toe, verscheidene nieuwe staties werden opgericht en de Katholieken genoten meer vrijheid. De vervolgingen hielden op; wat echter bleef waren de pogingen der Jezuieten-partij om den Apostolischen Vicaris ten val te brengen. Reeds in Februari 1689, toen hij te Brussel tot aartsbisschop van Sebaste zou worden gewijd, had de Internuntius hem — zonder daartoe door de Curie gemachtigd te zijn — het formulier van paus Alexander VII willen laten onderteekenen. Hier zij herinnerd, dat in dit formulier vijf stellingen veroordeeld worden, welke uit den „Augustinus" van Jansenius getrokken heeten te zijn. Zij, die wegens weigering om het stuk te onderteekenen later als Jansenisten gebrandmerkt werden, hadden geen bezwaar de vijf stellingen te veroordeelen, maar loochenden zeer beslist, dat deze door Jansenius in zijn boek geleerd zouden zijn. Vandaar dat zij weigerden tegen beter weten in te bezweren, dat deze stellingen door Jansenius waren verdedigd, zoolang hun dit niet bewezen was.

Toen de Internuntius aan Codde een stuk wilde laten teekenen dat deze niet eens gelezen had, maakte hij daartegen natuurlijk bezwaar en gaf te kennen dat hij zijn geweten niet kon bezwaren door zijn handteekening te zetten onder een hem onbekend stuk. Daarop werd het hem ter hand gesteld, maar toen hij zeide zich over de onderteekening met vrienden te willen beraden, werd het document weder teruggenomen, alvorens hij het gelezen had. Voor zijn tegenstanders was nu een heerlijk argument gevonden. Hij had geweigerd het formulier te onderteekenen en was dus Jansenist.

Weldra werden weder beschuldigingen tegen den Apostolischen Vicaris naar Rome gezonden. Onder zijne tegenstanders bevond zich thans ook Th. de Cock. Als reden van zijn ommekeer wordt teleurstelling opgegeven, wijl hij zich door Codde voor al zijn moeite niet voldoende beloond achtte, en niet eenmaal een plaats in het Utrechtsche kapittel verkregen had. Wat deze

voorstelling niet onwaarschijnlijk maakt is, dat hij met acht andere geestelijken — die evenals hij te Rome in het seminarie der Propaganda waren opgeleid — den 12[en] Mei 1694 een aanklacht tegen Codde te Rome indiende, alsof de Apostolische Vicaris steeds de kweekelingen van Leuven boven hen bevoordeelde. Codde van zijn kant zond weerleggingen in van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen. Nogmaals moesten zijne vijanden het onderspit delven. Nadat al wat er tegen hem was ingebracht nauwkeurig was onderzocht, volgde in October 1694 op het rapport van kardinaal Albani — later paus Clemens IX — vrijspraak op alle punten.

Des te meer moet het bevreemden, dat het enkele jaren later gelukte te Rome tot Codde's afzetting te doen besluiten. Het is hier de plaats niet te onderzoeken of de Curie in eenig opzicht recht kan gehad hebben; maar in elk geval is de slinksche wijze waarop zelfs door de kardinalen tegen den Nederlandschen kerkvorst gehandeld werd, het bewijs dat men zelf begreep, dat langs den wettelijken weg het beoogde doel niet te bereiken was.

Het kon wel niet anders of ook in de laatste intrigue, die eindelijk het honderdjarige streven der Regulieren zou bekroonen, moesten de Jezuieten de hand hebben. Zij waren niet weinig op Codde gebeten, wijl hij naar Rome had bericht, dat de paters 18 staties hadden verlaten, daar deze niet genoeg afwierpen en zij liever op voordeeliger plaatsen gingen arbeiden. Dit was onder anderen gebeurd te Rhoon; zoolang de heer der plaats — die hen begunstigde — een rijk man was, hadden de Jezuieten die statie bediend. Maar toen de genoemde bron ophield te vloeien, verlieten de paters de plaats.

In 1697 dan verscheen *Breve Memoriale extractum ex prolixiore de statu et progressu Jansenismi in Hollandia*. Dit boekske bevatte een reeks van zware beschuldigingen tegen de Nederlandsche geestelijkheid en stelde haar voor als afgevallen van het zuivere Katholieke geloof en besmet met Jansenistische ketterij. Een aantal getuigenissen moesten de waarheid der beschuldigingen bevestigen; nu schijnen dergelijke Katholieke getuigenissen destijds niet veel waarde te hebben gehad, immers wij zagen dat men enkele jaren vroeger dadelijk

verklaringen gereed had waaruit blijken moest dat de Cock ook Jansenist was, zooals deze zelf mededeelt.

De geestelijkheid hier te lande was een en al verontwaardiging over het geschrift, dat als een schandelijke verzameling van leugens en laster gebrandmerkt werd. Wie was nu de ongenoemde schrijver? Aanvankelijk heeft men gemeend, dat het uit de pen gevloeid was van den Franschen Jezuiet, pater Louis Doucin, die naar ons land was gekomen in het gevolg der Fransche gezanten, die aan de vredesonderhandelingen te Rijswijk zouden deelnemen. Nu wordt deze wel algemeen beschouwd als de schrijver van *Mémorial abrégé, extrait d'un autre plus ample, touchant l'état et le progrès du Jansénisme en Hollande* [1]), maar dat Fransche werkje was niet veel meer dan een omwerking van het genoemde Latijnsche. Het laatstgenoemde was bestemd om naar Rome gezonden te worden en daar als hefboom tegen Codde dienst te doen, terwijl het Fransche aan de Katholieke gezanten werd rondgedeeld. In lateren tijd is een strijd gevoerd over de vraag, wie de eigenlijke schrijver van het oorspronkelijke is geweest. Pater Allard meende te kunnen aantoonen, dat hiervoor in de eerste plaats de Jezuiet, pater Fr. Verbiest in aanmerking moest komen [2]), terwijl de heer J. P. Görtz een lans brak voor den bekenden pastoor van Kethel, A. van Wijk [3]). Naar ik meen heeft de laatste het pleit gewonnen, maar dan wint het *Memoriale* er niet door aan betrouwbaarheid. Wij zagen boven toch, dat dezelfde van Wijk door Th. de Cock — zeker ook van Katholieke zijde als betrouwbare getuige aangenomen — te Rome was beschuldigd van laster jegens zijne ambtgenooten, wat meer zegt de Curie had zelfs geschriften van dezen drijver veroordeeld. Hoe kan dan veel waarde gehecht worden aan een geschrift, waarin ook de vroeger als onwaar bestempelde beschuldigingen — want ook feiten uit het jaar 1684 worden behandeld — werden herhaald? Kenmerkend is het zeker, dat thans de Jezuieten en de wereld-

[1]) Aldus de titel bij *Dupac de Bellegarde*. Anderen (*de Backer*, *Bibliothèque des Ecrivains de la Compagnie de Jésus*, 2e éd., en *Sommervogel*, *Dictionnaire des ouvrages anonymes ... des religieux de la Compagnie de Jésus*) geven op: *Mémoire touchant les progrès du Jansénisme en Hollande.*

[2]) *Bijdragen voor de gesch. v. h. bisdom Haarlem*, VII, 428 v.v.

[3]) *Id.*, VIII, 108 v.v.

lijke priesters ieder voor een der hunnen op de eer (?) van dat geschrift te hebben samengesteld, aanspraak maken. Volgens de door den heer Görtz gegeven voorstelling is het *Memoriale* aldus ontstaan. De paters Verbiest en N. Aerts hadden met pastoor van Wijk een aantal gegevens bijeengebracht, waaruit zou moeten blijken, dat de wereldlijke geestelijken hier te lande met Jansenistische ketterij waren besmet. Deze verzamelde gegevens maken tezamen het grootere werk uit, dat in den titel vermeld wordt (extractum ex prolixiore), dat echter nooit gedrukt werd en ook niet bestemd was om uitgegeven te worden. Uit die verzameling stelde pastoor van Wijk het *Breve Memoriale* op. Of men eerst in 1705 een Hollandsche vertaling heeft durven drukken, of dat deze — zooals de heer Görtz beweert — nooit het licht heeft gezien, behoeft hier niet onderzocht te worden. Het is genoeg te weten, dat het Breve Memoriale een der werkzaamste middelen is geweest tot Codde's afzetting.

Van dit strijdschrift, dat in de Fransche bewerking aan de gezanten van buitenlandsche mogendheden werd uitgedeeld en verder slechts aan vertrouwde personen werd verstrekt, viel een tweetal exemplaren in handen der geestelijkheid. Vol verontwaardiging zond Codde zelf een exemplaar naar Rome en verzocht aan de Propaganda tegen dergelijke aantijgingen, die slechts de omverwerping van het kerkbestuur beoogden, beschermd te worden. Er kwam echter geen antwoord, evenmin als op een brief aan den paus; daarom stelde de Apostolische Vicaris een wederlegging op, die in 1699 te Rome werd gedrukt. Daar was echter tot zijn val besloten. Den 25sten September 1699 werd door de vergadering van kardinalen, aan wie de zorg voor de Nederlandsche kerk was opgedragen, vastgesteld, dat Codde van zijn waardigheid ontheven en Th. de Cock tot provicaris in zijn plaats zou worden benoemd. Dit besluit werd echter geheim gehouden, daar men Codde naar Rome wilde laten komen om zich te verantwoorden. Het ging echter moeielijk een zoo hoog geplaatst persoon als een aartsbisschop eenvoudig als een schuldige voor den rechterstoel te dagen. Er werd dus een andere weg ingeslagen. Het maakt een voor de beoordeeling van de handelwijze der Curie zeer ongunstigen indruk, als wij

zien welke slinksche middelen men te baat nam. Geen ridderlijk optreden, juist het tegendeel. In dezelfde vergadering, waarin in het geheim Codde's afzetting besloten was, ontzagen de kardinalen zich niet den man een allerbeleefdsten brief te schrijven met de uitnoodiging om het jubeljaar 1700 te Rome te komen vieren. Er werd geschreven van zijn „uitmuntende godsvrucht" die te Rome troost en voldoening vinden zou. Nog meer, in Januari 1700 werd hij door de Propaganda nog met de hoop gevleid, dat hij na eenige maanden naar zijn vaderland zou terugkeeren om er zijn arbeid als aartsbisschop te hervatten. Ofschoon den Apostolischen Vicaris de reis weinig aanlokte, besloot hij te gaan. Hij viel echter niet in den strik hem door den Internuntius te Brussel gespannen, die hem aanraadde om gedurende zijn afwezigheid Th. de Cock als zijn provicaris aan te stellen.

Den 11en December 1700 kwam Codde te Rome en werd er zeer hartelijk, ook door den paus, ontvangen. Hij verzocht dat zijn zaak door den rechtbank der inquisitie zou worden onderzocht, wat geweigerd werd. Een drietal kardinalen werd met het onderzoek van deze aangelegenheid belast. Aan Codde's verdediging werd niet veel aandacht geschonken; er waren op nieuw door ruim twintig Nederlandsche geestelijken beschuldigingen tegen hem ingebracht. Onder de onderteekenaars vinden wij niet alleen Adriaan van Wijk, maar ook Th. de Cock, die thans bloederlijk samenging met denzelfden van Wijk, dien hij vroeger als een nietswaardig priester had afgeschilderd. Codde kreeg het stuk niet eens ter lezing.

Terwijl Codde te Rome de onwaarheid van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen trachtte te bewijzen, werd in het vaderland door 300 geestelijken een brief aan de kardinalen opgesteld, waarin de Apostolische Vicaris warm verdedigd werd. Onder de onderteekenaars bevinden zich ook 14 regulieren maar natuurlijk geen Jezuiet. Een oogenblik scheen het of Codde het pleit winnen zou. Aan tien kardinalen, door den aan Codde vijandigen Fabroni gekozen, was opgedragen over de beschuldigingen en verweerschriften uitspraak te doen. En zie, den 18en Dec. besloot de paus met de helft van dit tiental dat de Apostolische Vicaris aan zijn kerk moest worden terug-

gegeven. De tegenstanders slaagden er in dit besluit nog geheim te doen blijven en het den 7en Mei 1702 te doen herroepen. Den 13en Mei volgde het pauselijk breve waarbij Codde gesuspendeerd en Th. de Cock tot pauselijk provicaris aangesteld werd. Den 5en Juni werd dit stuk aan de Cock ter hand gesteld.

Het pleidooi was daardoor ten voordeele van de partij der Jezuieten beslist. Welke de gevolgen er van waren, ook ten opzichte van den toestand der Katholieken in ons land, zal in een volgend deel worden geschetst.

HOOFDSTUK VII.

De toestand in de tweede helft der zeventiende eeuw in het bijzonder in Holland.

Gedurende de tweede helft der zeventiende eeuw kwamen de Katholieken hier te lande in een merkelijk beteren toestand. Voorloopig echter was daarvan niet veel te bespeuren. Integendeel, na het sluiten van den vrede van Munster had het al den schijn, of men er op bedacht was de paapsche stoutigheden den kop in te drukken. In de eerste jaren van het hier behandelde tijdvak werden bestaande plakkaten hernieuwd of nieuwe uitgevaardigd en alles scheen er op te wijzen, dat men minder dan ooit geneigd was den Katholieken medeburgers eenige vrijheid voor hun godsdienst toe te staan. Toch is de loop der zaken een geheel andere geweest, dan de aanvankelijke maatregelen zouden doen verwachten.

Voor de Katholieken zelven was de vrede een teleurstelling; zoolang de oorlog met Spanje woedde, hadden zij de hoop gekoesterd, dat een mogelijke vrede ook voor hen verbetering zou brengen. Immers herhaaldelijk had men laten verluiden, dat de plakkaten, tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst genomen, vooral ook een staatkundige strekking hadden, wijl men met het oog op de Spaanschgezindheid van sommige Katholieken en in het bijzonder van vele priesters van hunne samenkomsten gevaar duchtte voor den staat, bevreesd als men was, dat zij onder den schijn van godsdienstoefeningen

te houden zouden bijeenkomen om verraderlijke aanslagen te smeden. Met den vrede zou dit gevaar ophouden te bestaan en de Katholieken hoopten, dat de koning van Spanje bij de onderhandelingen voor hen voordeelen zou weten te bedingen. De hoop bleek ijdel en zij uitten bittere klaagtoonen, dat zij door den koning aan hun lot waren overgelaten.

De regeering was niet gezind hun meer vrijheid te verleenen. In de eerste jaren der Republiek moge de bedoeling zijn geweest, dat de onderdrukking van den Katholieken godsdienst een tijdelijk karakter zou dragen, voorgeschreven door de zorg voor de veiligheid des lands, allengs echter was het denkbeeld van een tijdelijken toestand op den achtergrond gedrongen. Vooral de kerkelijken waren afkeerig van toegeven; God had getoond de God van Nederland te zijn en had de Republiek zijn zichtbare bescherming doen gevoelen. En nu zou men zoo ondankbaar zijn door de ontvangen weldaden te vergelden met het toelaten van wat als gruwelijke afgoderij gebrandmerkt werd! Dit mocht niet en zou voor het land de schromelijkste gevolgen kunnen hebben; het zou zijn God verzoeken en zich zijn toorn op den hals halen.

Niet zoodra was dan ook de vrede gesloten of van verschillende kanten gingen stemmen op, die op beteugeling der paapsche stoutigheden aandrongen. Vele ijveraars waren niet zonder zorg, dat thans minder dan ooit aan de plakkaten de hand zou worden gehouden. Hun eisch was, dat niets toegegeven, maar de bestaande toestand gehandhaafd, de plakkaten hernieuwd en uitgebreid en op getrouwe uitvoering scherp toegezien zou worden. Niet weinig werden zij in hun streven versterkt door de Katholieken zelven, die op verschillende plaatsen het hoofd vrijmoediger begonnen op te steken, en daardoor als van zelf meer dan hun dienstig was, de aandacht op zich vestigden.

Evenwel was het er verre van af, dat aan de eischen der ijveraars werd voldaan. Wel werden in de eerste jaren nieuwe plakkaten uitgevaardigd, en werd ook door de Groote Vergadering tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst een besluit genomen, maar in een meer gematigden, door Holland voorgestanen vorm. Hoe weinig de toestand beant-

woordde aan de verwachtingen van hen, die van een gestreng optreden heil hadden verwacht, bewijzen wel de talrijke klachten en remonstranties door kerkelijke lichamen bij de regeeringen der provincies ingediend. Steeds minder werd daarop gelet en zelfs in Zeeland, dat met Friesland en Groningen tot de provincies behoorde, waar men het strengste was, vonden de predikanten, als zij bij de Staten kwamen klagen, volstrekt niet altijd een gunstig gehoor, ja, moesten zij zich somtijds een scherpe terechtwijzing over hun optreden laten welgevallen.

Langzamerhand werd men verdraagzamer of leerde men zich in het onvermijdelijke schikken. Hoe meer het einde der eeuw naderde, des te minder werden de plakkaten en resoluties, en ook de klachten en remonstranties. En in de laatste vijf en twintig jaren dacht men eigenlijk niet meer aan een algeheel verbod. De regeering erkende dit zelf toen er omstreeks 1687 sprake was van een verdrijving der vreemde monniken en priesters; zij gaf toen te kennen, dat daarbij volstrekt niet gedacht werd aan een onderdrukking van den Katholieken godsdienst. Op meerdere plaatsen hadden de Katholieken officieele kerken met orgels enz., al moest daarbij wat het uiterlijk betrof alles wat in het oog kon loopen of aanstoot geven, vermeden worden.

De betere toestand, waarin de Katholieken langzamerhand kwamen, was voor een deel toe te schrijven aan de meer vaderlandslievende gezindheid der geestelijken, in het bijzonder der Vicarissen. Stonden zij in vroegere jaren en nog gedurende het eerste gedeelte van het hier behandelde tijdvak als het ware vijandig tegenover de regeering, ook hierin kwam verbetering en mannen als Neercassel wisten zich bij de overheid des lands tot op zekere hoogte aangenaam te maken.

Meer en meer ontaardde de onderdrukking van den Katholieken godsdienst in een geldkwestie. Ook in de tweede helft der zeventiende eeuw zullen wij nog wel herhaaldelijk maatregelen zien nemen tegen de „conniventie" der ambtenaren, maar al met even weinig gevolg als vroeger. Meer en meer werd het gewoonte dat de Katholieken een jaarlijksche „recognitie" aan baljuws en schouten betaalden, waarvoor deze hen dan hun gang lieten gaan, wanneer zij maar niet al te bout op-

traden. In de achttiende eeuw werd aan deze soort van belasting zelfs een wettigen vorm gegeven.

De lotgevallen van den Staat bleven niet zonder gevolg voor de Katholieken en ook gebeurtenissen in het buitenland waren van invloed. In de zeventiende eeuw was men niet afkeerig — wij zagen het reeds herhaaldelijk — van zoogenaamde retorsie-maatregelen. Werden in een ander land de Hervormden onderdrukt of vervolgd, dan trachtte men somtijds daarin verbetering te brengen, door hier gestrenger tegen de Katholieken op te treden. Daarenboven verlevendigden de tijdingen van het lijden der geloofsgenooten in andere landen hier bij de massa de vrees voor de Katholieke kerk. Men zag er een vingerwijzing in wat men te wachten had, als het Katholicisme in macht toenam en werd er niet verdraagzamer door. De vervolgingen der Waldenzen, de knevelarijen der Hugenoten in Frankrijk, de opheffing van het edikt van Nantes en hare nasleep waren voorvallen, die den Katholieken hier niet gunstig konden zijn. Vooral de laatste gebeurtenis, die een aantal réfugiés naar de Republiek bracht, die door al de doorgestane ellende met bitteren haat tegen het Pausdom waren bezield, zou zeker in vroegere jaren hier aan de Katholieken bange uren bezorgd hebben. Het is zeker een bewijs, dat de tijden veranderd waren en de verdraagzaamheid was toegenomen, dat zij er niet meer den terugslag van hebben gevoeld, dan in werkelijkheid het geval was. Te meer wijl de bevoordeeling der Katholieken door Jacobus II en zijn vijandige gezindheid tegenover het Protestantisme hier veel kwaad bloed had gezet.

De oorlog met den bisschop van Munster had in de oostelijke provincies vervolgingen der Katholieken ten gevolge en de gebeurtenissen van de jaren 1672 en 1673 waren evenzeer oorzaak dat scherper op hen werd toegezien. Maar in beide gevallen had men met een voorbijgaande stemming te doen en trok het onweer spoedig voorbij

Of het Katholicisme in de Republiek in bloei toenam? Tot op zekere hoogte wel; het toenemend aantal priesters was oorzaak dat de gemeenten beter georganiseerd, en de geloovigen beter bezocht en geholpen konden worden. In meerdere verslagen wordt van het toenemend aantal Katholieken gewag gemaakt.

Toch is het zeer de vraag of zij werkelijk in verhouding tot de Protestanten in getalsterkte vooruitgingen. Eerder zou ik het tegendeel gelooven, want het is een erkend feit dat na den vrede van Munster vele Katholieken naar de Zuidelijke Nederlanden en Duitschland verhuisden. Teleurgesteld, dat zij van alle aandeel in de regeering en van het bedienen van openbare ambten waren buitengesloten, in hun vrijheid van beweging belemmerd, verlieten velen het land. Ten bewijze moge dienen, dat nog in 1656 alleen in Holland en Utrecht de titels van 166 heerlijkheden door Katholieken werden gevoerd [1]). En wees ook de geestelijkheid met trots op het aantal bekeerlingen, dat tot den schoot der moederkerk terugkeerde, de keerzijde van de medaille was, dat niet weinige Katholieken tot het Protestantisme overgingen, hetzij dan uit overtuiging, hetzij wegens de voordeelen, die een dergelijke stap voor hen kon opleveren. Waar cijfers genoemd worden zijn deze te vaag om er veel gewicht aan te hechten. In zijn verslag van 1668 gaf Neercassel op, dat de Katholieken in de Vereenigde Nederlanden, met uitzondering van hen, die onder de bisdommen Antwerpen, Roermond, Gent, Brugge, Luik of Keulen behoorden, meer dan 400,000 sterk waren; een handschrift uit het Archief der Oud-Bisschoppelijke Clerezy van omstreeks 1685 geeft hun aantal op als 303,000 bedragende en het verslag van Codde van 1701 noemt er 330,000.

Na deze meer algemeene opmerkingen volge thans het verhaal der gebeurtenissen, meer bepaald in de provincie Holland.

Nauwelijks was de vrede geteekend, of de zaak van de uitoefening van den Katholieken godsdienst kwam weder aan de orde. Had men zich in den laatsten tijd minder daarmede ingelaten, vooral ook wijl men tijdens de onderhandelingen de tegenpartij niet wilde verbitteren door gestrenge maatregelen tegen de Katholieken, na het tot stand komen van den eervollen vrede bestond er geen reden meer om de zaak te laten rusten. Reeds den 17[en] Juli verschenen negen afgevaardigden van de Noord- en Zuid-Hollandsche Synoden in de vergadering van de Staten van Holland en hingen een treurig tafereel op

---

[1]) Zie *Dietsche Warande*, VIII, 201.

van het gevaar, dat Staat en kerk dreigde van den toenemenden overmoed der Katholieken. Met schrille kleuren werd afgemaald, hoe men steeds openlijker te werk ging bij het uitoefenen van de „Godslasterlyken Afgodendienst en oneindelyke superstitieuse Ceremonien" en der regeering dringend op het hart gebonden in dezen afdoende maatregelen te treffen. Deze remonstrantie gaf aanleiding tot een langdurige discussie, waarvan het gevolg was, dat besloten werd den volgenden dag aan de orde te stellen het concept-plakkaat ter Generaliteit ontworpen, om dan uit te maken of men een nieuw plakkaat uitvaardigen of het bij de bestaande laten zou [1]). Het laatste bleek het geval te zijn, want den volgenden dag meenden de meeste leden, dat men zich aan het plakkaat van 1641 moest houden, met wijziging van enkele uitdrukkingen, die door de veranderde tijdsomstandigheden geboden werd. Een nieuw plakkaat werd overbodig gerekend, daar de schuld van de gewraakte misbruiken niet aan de plakkaten, maar aan hunne slechte toepassing door de ambtenaren lag [2]). Toen het onderwerp enkele dagen later weder werd aangeroerd, werd het plakkaat der Staten-Generaaal van 30 Augustus 1641 aan de orde gesteld om na lezing in handen gesteld te worden van een commissie, die zou overwegen welke veranderingen noodig waren [3]). De commissie was spoedig met haar rapport gereed, maar nu moesten de leden nog met hunne lastgevers overleggen [4]) en het onderwerp was nog niet afgedaan, toen de vergadering der eersten Mei 1649 in kennis werd gesteld van een aantal plakkaten ter Generaliteit vastgesteld, waarbij een van 14 April, zijnde een gewijzigde hernieuwing van het plakkaat tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst van 30 Augustus 1641.

De wijzigingen bestonden ten deele uit veranderingen van redactie, door de tijdsomstandigheden voorgeschreven, ten deele uit enkele verzachtingen. Zoo vindt men hier niet de bedreiging met geeseling voor de Jezuieten, die ten tweeden male

---

[1]) *Resol. v. d. St. v. Holl.*, v. 17 Juli 1648.
[2]) *Id.*, 18 Juli 1648.
[3]) *Id.*, 27 en 28 Juli 1648.
[4]) *Id.*, 6 Aug. en 24 Sept. 1648.

werden gevat; het heet thans, dat zij „daer na weder gekregen wesende, gestraft sullen werden, als Perturbateurs van de gemeene ruste, na exigentie van saecken". Ook de doodstraf op het doen van inzamelingen was vervallen. Daarentegen werd in dit plakkaat het verbod tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten hernieuwd en nader uitgewerkt. [1]).

De mededeeling van dit plakkaat wekte in de vergadering der Staten van Holland groote verontwaardiging, want niettegenstaande de gecommitteerden van Holland en Gelderland ter Generaliteit zich er tegen hadden verklaard, was het plakkaat bij overstemming vastgesteld. De vergadering gaf haar ongenoegen over deze wijze van handelen te kennen, maar benoemde tevens een commissie om de ontvangen plakkaten te onderzoeken [2]). Ofschoon Amsterdam eenige dagen later voorstelde, dat de bij overstemming aangenomen plakkaten teruggezonden zouden worden, besloot men de vorige resolutie te handhaven, al meende men opnieuw de in dezen gevolgde gedragslijn te moeten afkeuren [3]). Reeds den 19[en] Mei bracht de commissie rapport uit en werden de door haar gewilde wijzigingen en verbeteringen voorgelezen. Men besloot aan de leden hiervan een copie te doen toekomen [4]). Toen nu het genoemde concept-plakkaat den 7[en] Juli weder ter sprake kwam werd ook dit met de voorgestelde veranderingen in handen gesteld van de commissie, die de van de Staten-Generaal ontvangen plakkaten had onderzocht [5]), terwijl enkele dagen later aan die commissie vergund werd om eenige leden van het Hof te verzoeken, haar bij het „resumeeren en formeeren" van het bewuste plakkaat ter zijde te staan [6]).

Voorloopig bleef het nu hierbij; herhaaldelijk werden wel bij de Staten klachten ingediend over de toenemende stoutheid der Katholieken, echter zonder dat dit veel uitwerkte. Vóór de Groote Vergadering kwam het concept-plakkaat niet weder

---

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 544—554.
[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 1 Mei 1649.
[3]) *Id.*, 14 Mei 1649.
[4]) *Id.*, 19 Mei 1649.
[5]) *Id.*, 7 Juli 1649.
[6]) *Id.*, 15 Juli 1649.

aan de orde; de Noord- en Zuid-Hollandsche Synoden mochten al klagen en op gestrenge maatregelen aandringen [1]), men bepaalde er zich toe hunne klachten in handen te stellen van de commissie, die het nieuwe plakkaat moest formuleeren, terwijl men soms de commissie eens aanspoorde om spoed te maken [2]). Toch waren die klachten vele en velerlei; wij laten nu het verzoek om afzetting van Katholieke ambtenaren in de Meijerij rusten, wijl deze zaak later besproken zal worden, maar moeten bij enkele andere zaken een oogenblik stilstaan.

Naar aanleiding van de vraag ter Generaliteit gedaan, welke weg moest worden ingeslagen om te voorkomen dat zoovele ingezetenen de godsdienstoefeningen in de woningen van Katholieke gezanten bijwoonden, besloten de Staten van Holland, dat dien heeren zou worden aangezegd, dat de Nederlandsche taal niet bij de godsdienstoefening gebruikt mocht worden [3]). Een jaar later kwam het onderwerp weder ter sprake en werd de zaak naar de bekende commissie verwezen [4]).

Hetzelfde geschiedde met het verzoek van de Zuid-Hollandsche Synode om Katholieken priesters te verbieden ingezetenen dezer landen in het huwelijk te verbinden [5]). De Staten-Generaal hadden den 29sten April 1650 het plakkaat van 3 Februari 1643 hernieuwd, waarbij tegen het onwettig trouwen door Katholieke priesters, dat wil zeggen, zonder dat de vereischte formaliteiten vervuld waren, maatregelen werden genomen [6]). De Synode had zich hieraan geërgerd, omdat er uit scheen te volgen, dat het trouwen door priesters mits met inachtneming der formaliteiten was toegestaan.

Telkens kwamen er weer onderwerpen bij, die aan de commissie tot onderzoek werden toegezonden. De Staten-Generaal hadden den 6en Juli 1648 een plakkaat uitgevaardigd tegen het hierheen komen uit de Spaansche Nederlanden van priesters en monniken. In Maart 1650 beklaagde de Spaansche gezant

1) *Resol. St. v. Holl.* 20 Juli 1649, 24 Maart, 20 Juli en 30 Nov. 1650.
2) *Id.*, 29 Nov. 1649, 15 Jan. 1650.
3) *Id.*, 2 Juli 1649.
4) *Id.*, 28 Juli 1650.
5) *Id.*, 20 Juli 1650.
6) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.* I 585—87.

zich over dezen maatregel als strijdig met het vredes-traktaat. Ook deze klacht werd naar de commissie gezonden [1]).

De Staten van Holland hadden echter geen haast waar het maatregelen tegen de Katholieken betrof. Toch werden zij herhaaldelijk in kennis gesteld van feiten, waaruit bleek dat de Katholieken meer openlijk optraden [2]). Daartoe behoorde ook hetgeen den 23sten Augustus 1649 in het gehucht Zijdewind, onder het dorp Oude Niedorp in Noord-Holland behoorende, plaats greep. Door den coadjutor van Rovenius, Jacobus de la Torre, aartsbisschop van Efeze, zou daar het vormsel worden toegediend. Van alle kanten waren de Katholieken saamgestroomd, zoodat er wel een drie duizend in en om het kerkhuis vergaderd waren; ook een twaalftal priesters was tegenwoordig. Maar ook de plaatselijke overheid kwam ter plaatse om proces-verbaal op te maken en te doen wat in dergelijke gevallen vereischt werd. Hierbij stuitte zij echter op hevigen tegenstand. Twee der voornaamste Katholieken werden voor de boeten aansprakelijk gesteld en een inventaris van de kerksieraden enz., in het kerkhuis aanwezig, opgemaakt. Maar weldra nam het volk zulk een dreigende houding aan, dat de magistraatspersonen niet alleen genoodzaakt waren den inventaris en den door de beide Katholieken gegeven borgtocht aan stukken te scheuren, maar ook moesten zij aan Cornelis Jansz. Venniker, „Paeps Vroetschap tot Winckel", beloven „op lijf ende leven" dat zij geen enkel stuk meer onder zich hadden en niets zouden wegvoeren. Later vernam men, dat de bisschop 's avonds vertrokken was.

De vroedschap van Niedorp stelde hare bevindingen op schrift en liet het stuk te Zaandam door Willem Willemsz drukken [3]). Weldra was dus het gebeurde meer algemeen bekend en het spreekt wel van zelf, dat ook de Staten in de

---

1) *Resol. St. v. Holl.* 8 en 9 Maart 1650.

2) Vergel. *Resol. St. v. Holl.*, 24 Sept. 1648 (bedevaart naar Heilo) en 12 Maart 1649 (paapsche stoutigheden te Alkemade).

3) *Verhaal ofte verklaringe van 't gunt Schout, Burgemeestrs., ende scheepenen der steden Nieudorp, is gerescontreert in 't visiteren van de Paapsche Vergaderinge op de Sijdwind, in den banne van Oude Nieudorp, den 23 Augusti* 1649. Zardam, W. Willemsz, 1646. in-4°. (In de Kon. Bibl.).

zaak gemoeid werden. Officieel werd het onderwerp in de vergadering der Staten ter tafel gebracht door twee raadsheeren van het Hof, die den 22sten September van het voorgevallene verslag kwamen doen en meenden er op te moeten wijzen, dat „het voorsz. werk is gantsch exorbitant, en verre gaande booven de gevallen daar van de voorige Placaaten... zijn spreekende." Zij waren derhalve van oordeel, dat hier buitengewone maatregelen genomen moesten worden. Ook de vergadering achtte de zaak „gantsch exorbitant", te meer daar gebleken was, dat het volk zich op den koning van Spanje beroepen had. De afgevaardigden uit het Noorder Kwartier hadden medegedeeld, dat Gecommitteerde Raden aldaar zich de zaak reeds hadden aangetrokken. Men besloot nu nog denzelfden avond Gecommitteerde Raden van het Noorder Kwartier te verzoeken, ten spoedigste eenigen uit hun midden naar den Haag te zenden, om verslag te doen van hetgeen door hen reeds was verricht [1]). Tot overmaat van ramp kwamen den volgenden dag ook zes afgevaardigden van de Noord- en Zuid-Hollandsche Synoden klagen over de toenemende stoutigheid der Katholieken „met allegatie van verscheide exempelen"; vooral de Katholieken te Zevenhoven hadden aanstoot gegeven.

Nadat de afgevaardigden van Gecommitteerde Raden den 30sten September in de vergadering verslag hadden gedaan, besloten de Staten in de eerste plaats Gecommitteerde Raden zoowel van het Noorder als van het Zuider Kwartier aan te schrijven, om met alle kracht de paapsche stoutigheden tegen te gaan, desnoods gewapender hand, waartoe de stadhouder om hulp zou worden aangezocht. Ten opzichte van het gebeurde te Zijdewind luidde de genomen resolutie, dat Gecommitteerde Raden zonder conniventie zouden procedeeren zoowel tegen den „pretensen bisschop" als tegen de tegenwoordig geweest zijnde priesters en tegen allen, die zich aan het plaats gehad hebbende verzet tegen de overheid hadden schuldig gemaakt; ter wille van een nauwkeurige behandeling der strafzaak zou de Fiskaal der Gravelijkheid den officier van het Kwartier ter zijde staan. Tevens werd gelast het kerkhuis, waar de gewraakte voorvallen

[1]) *Resol. v. d. St. v. Holl.* 22 Sept. 1649.

hadden plaats gehad — na dat van Leiden het fraaiste uit geheel Holland — met den grond gelijk te maken, met wegneming van de daar aanwezige kerkelijke ornamenten en sieraden; de klopjes te doen vertrekken en de Katholieke magistraatspersonen te Oude en Nieuwe Niedorp door Gereformeerde te vervangen. Gecommitteerde Raden werden verzocht zoo spoedig mogelijk rapport uit te brengen. Aan het Hof werd het overgelaten orde te stellen op hetgeen te Zevenhoven en in andere plaatsen van het Zuider-kwartier had plaats gehad. Sommige leden der Staten wilden krasser optreden, van daar het voorstel of men niet zou gelasten overal in Noord- en Zuid-Holland de kerkhuizen te sloopen en Katholieke overheidspersonen door Gereformeerde te vervangen. Zoover wilde men blijkbaar niet gaan en daarom werd dat voorstel verzonden aan de commissie, die het nieuwe plakkaat had te onderzoeken [1]).

Verschillende personen, die bij het voorgevallene betrokken waren, werden zwaar beboet, de pastoor der plaats met 1400 gulden, de beide voorname Katholieken, Willem Albertsz en Pieter Cornelis Dissel, evenzoo elk met 1400 gulden, Cornelis Jansz Venniker met 600 gulden, de man, die den bisschop had gereden met 1200 gulden en drie pastoors met 200 of 100 gulden. In een vergadering van het kapittel te Haarlem van 11 Oct. 1650 werd het bedrag der boeten opgegeven als te zijn 8300 gulden, waarvan toen 6800 betaald waren. Nog werden de aartsbisschop de la Torre en de pastoor van Zijdewind verbannen. Vermelding verdient het, dat reeds den 27sten April het banvonnis tegen laatstgenoemde werd opgeheven [2]).

Maakt dit den indruk, dat de storm door het gebeurde te Zijdewind opgestoken, spoedig weêr bedaarde, de Staten van Holland meenden zich op hun optreden in deze zaak te mogen beroepen om aan te toonen, dat men hen ten onrechte beschul-

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 23, 24, 27, 29 en 30 Sept., 8 Oct., 3, 11, 15 Dec. 1649, 17, 18, 19 Jan. 1650. Uit de resolutie van 29 April 1652 blijkt, dat het kerkhuis afgebroken was.

2) Zie *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, III, 161 v.v., 239 v. en 288 v.v waar het *Verhaal* en de meeste resoluties zijn afgedrukt. Nog in de jaren 1657—1659 werd in de N.-Holl. Synode over de paapsche stoutigheden te Zijdewind geklaagd, zie *a. w.*, XIV, 272 v.v.

digde van te groote toegevendheid tegenover de Katholieken. Zij deden dit dan ook op de Groote Vergadering. Het is bekend, dat de dood van prins Willem II Holland aanleiding gaf voor te stellen de Staten der bijzondere gewesten naar den Haag te beschrijven, ten einde te beraadslagen over de unie, de religie en de militie. Ten gevolge hiervan werd de zoogenaamde Groote Vergadering den 18^{en} Januari 1651 door den raadpensionaris Cats geopend. Men was eenstemmig ten opzichte van de handhaving van de Gereformeerde religie, maar verschilde ten aanzien van hetgeen tegenover de Katholieken gedaan moest worden. Holland was voor een gematigd optreden, maar aan den anderen kant wilden de Staten van deze provincie niet dulden, dat men hen van conniventie verdacht. Vandaar de opdracht aan den raadpensionaris gegeven om bij het indienen van het provinciaal advies in de Groote Vergadering met kracht op te komen tegen dergelijke „uitstroyingen en malitieuse Straatgeruchten" en te wijzen op hetgeen naar aanleiding van het gebeurde te Zijdewind, te Zevenhoven en elders had plaats gehad [1]).

Het verst gingen de eischen der predikanten; daar op de Groote Vergadering ook de religie ter sprake zou komen, hadden de synoden van de verschillende provincies een vijftal predikanten, Bernard Cruse, Eleasar Lotius, Maximiliaan Teelink, Cornelis Lemannus en Johannes Heystius afgevaardigd, die bij monde van den Haagschen predikant Lotius hun verlangen kenbaar maakten. Waar het gold de Gereformeerde religie te handhaven, kon het wel niet anders of de predikanten moesten er in de eerste plaats op bedacht zijn, wat ten opzichte van de Katholieken gedaan moest worden. Dit onderwerp neemt dus in hun betoog een ruime plaats in. Zij begonnen met een waarschuwing en schilderden daarom den vooruitgang door de Katholieke kerk sedert den vrede gemaakt. Zij herinnerden hoe de Katholieken zich er op beroemden, dat zij na den vrede hunne bekeerlingen bij duizenden telden; volgens hen was de oorzaak hiervan te zoeken in „beloften van erffenissen ende andere voordeelen, dreygementen, toebrenginghe ofte ontrec-

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 23 en 24 Jan. 1651.

kinghe van de nerighe, lasteren van de Gereformeerde Religie, beschimpen, nae-roepen, slaen, smyten, ende wonden jae tot de doot, die haer afgoderye tegen zyn . . ." Liet men de Katholieken kalm hun gang gaan, dan was het te voorzien „dat sy eens te samen sullen rotten ende nae het exempel van Yerlandt, eerst de goede Regenten om hals brengen ende dan alle de Gereformeerde vermoorden". Om nu aan dit dreigende gevaar te ontkomen, meenden de afgevaardigden der synoden een aantal middelen aan de hand te moeten doen. Dezen kwamen hier op neêr: Alle Katholieke geestelijken, Jezuieten enz. buiten het land te houden; alle aan de Katholieken verleende vrijheden in te trekken; het samenwonen van klopjes te verbieden en ook deze uit het land te houden; alle Katholieken uit openbare ambten en bedieningen te weren en derhalve in functie zijnde Katholieke ambtenaren door Gereformeerde te vervangen; alle Katholieke conventiculen te verbieden en streng tegen te gaan; aan Katholieken het bezoeken van Katholieke kerken, bedevaarten enz. buiten hunne woonplaatsen te verbieden; aan gezanten van vreemde mogendheden slechts te vergunnen in hunne eigen taal godsdienstoefening te doen houden en deze alleen door hun gevolg te doen bijwonen; aan particuliere heeren te verbieden in hunne huizen Katholieke godsdienstoefening te doen houden; alle geheime doorgangen tusschen huizen van Katholieken te doen wegruimen; alle bedevaarten en Katholieke ceremonien bij begrafenissen enz. te verbieden; alle geldinzamelingen voor Katholieke kerken of kloosters tegen te gaan; aan de Katholieken te verbieden om hunne wettige erfgenamen te onterven, zoo die den Gereformeerden godsdienst beleden, of om hunne bezittingen aan priesters, Jezuieten of klopjes te vermaken; aan Katholieken slechts te vergunnen voor de magistraten of in de openbare kerk te trouwen; alle Katholieke scholen of catechisaties te beletten; aan de Katholieken te verbieden hunne kinderen buiten 's lands naar Katholieke scholen of universiteiten te zenden; te bepalen dat Gereformeerde weezen slechts door Gereformeerde voogden zouden mogen worden opgevoed; te verhinderen dat Katholieke landheeren van hunne pachters zouden eischen, dat zij ter mis gingen en hunne kinderen Katholiek lieten doopen; alle „onnutte Collegien,

Paepsche Societeyten" op te heffen; strenge maatregelen te nemen tegen nalatige officieren en ten slotte maatregelen te beramen om de Katholieken tot het bijwonen van de Gereformeerde godsdienstoefeningen te brengen.

Er was niet veel kans, dat de predikanten hunne wenschen in vervulling zouden zien gaan. Sommigen keurden in het algemeen hun optreden af, te meer daar zich onder hen ook Teelink bevond, die in de opdracht van een door hem uitgegeven boek prins Willem II uittermate had geprezen wegens zijn optreden tegen Holland en Amsterdam, „applicerende ende verdraeyende daer toe verscheyde Schriftuyr-plaetsen: 't welck de meeste Predicanten self docht al te seer te smaecken na profanatie". Maar daarenboven, de meeste provincies, Zeeland, Utrecht, Gelderland drongen wel aan op maatregelen tegen de Katholieken, maar legden zich neêr bij het voorstel door Holland ingediend. En deze provincie beweerde — en zij stond daarin niet alleen — : „dat men de Wapens om de vryheydt van conscientie hebbende aengenomen, ende self in tydt van Oorlogh ende rigueur, niet zynde op de Wyse der Spaensche Inquisitie geprocedeert, dat men oock nu niet behoorde daer in te excederen." Zij wilde daarom hare goedkeuring niet hechten aan nieuwe strenge maatregelen en, zooals meermalen, triumfeerde ook ditmaal hare zienswijze. Haar voorstel aangaande het punt der religie werd den 27sten Januari door de Groote Vergadering aangenomen; het luidde in zijn geheel als volgt: „I. De Staten van de respective Provintien hebben verklaerdt, ghelijck deselve verklaren mits desen, dat sy elck in den haren vast houden ende mainteneren de ware Christelycke Gereformeerde Religie, gelijck deselve alomme in de publijcke Kercken deser Landen jegenwoordigh wordt ghepredickt en geleert; Mitsgaders in den jare negenthien by de Synode Nationael, gehouden tot Dordrecht is bevestight. II. Dat deselve Religie, soo by elcke Provintie in den haren, als van wegen de Generaliteyt in de Quartieren onder der selver ghebiedt resorterende, met de Macht van 't Landt sal gehanthaeft worden, sonder te gedogen, dat oyt by yemandt daer inne eenige veranderinge werde gedaen. III. Dat de Secten ende Gesintheden, die gesecludeert zijn van de publijcke protectie, ende alleen werden

geconniveert, ghehouden sullen worden in alle goede ordre ende stilte, met bepalinge tegens alle excessen, ende dat oock de selve op geen andere plaetsen meer, als daer die jegenwoordigh zijn, voortaen sullen werden gepermitteert. IV. Dat de Placcaten tegens de Paus-gesinde voor desen geemaneert, sullen blyven in haer eygen vigeur, en oock strictelijck naer hare forme ende inhouwen worden ge-executeert. V. Dat mede op het licentieux innekomen van de Geestelijckheyt een alsulck temperament ende ordre sal worden beraemt, als sonder de krenckinge van het Tractaet van Vrede best kan geschieden. VI. Dat de Ambassadeurs en publijcke Ministers van Uytheemsche Princen ende Potentaten, daer toe sullen worden gehouden, dat sy niet en gedoogen, dat binnen hare Huysen eenighe Sermoenen ofte andere Diensten worden gedaen in de Nederlantsche spraecke, maer besorgen, dat die ghedaen worden in de Tale van hare respective Heeren ende Meesters, ende dat oock tot de selve Diensten aldaer geene andere sullen moghen worden gheadmitteert, dan die behooren tot de Suite en Familie van gemelte Heeren Ambassadeurs" [1]). Een zevende punt eindelijk liep over de politieke reformatie van de Meijerij en zal later behandeld worden.

Werd deze verklaring door de Groote Vergadering aangenomen, daarmede is niet gezegd, dat zij bij alle leden volkomen instemming vond. Er waren er die gaarne gezien hadden, dat men gestrenge maatregelen voor de geheele republiek geldig had vastgesteld, terwijl daarbij dan aan de Generaliteit de bevoegdheid moest worden verleend, om provincies, die in de naleving nalatig waren, tot uitvoering te noodzaken. Het behoeft wel geen betoog, dat Holland daaraan nooit haar zegel zou hebben gehecht. Men kon wel een algemeene verklaring opstellen, maar de regeling van de bijzonderheden en de uitvoering moest aan elk der provincies worden overgelaten. Vooral Friesland, Groningen, Overijssel en het kwartier van Zutphen waren met de genomen beslissing maar half tevreden en zagen met leede oogen, dat de afgevaardigden der synoden aan de vergadering hun dank betuigden over de verklaring, zooals die was vast-

---

[1]) Het laatste punt werd nog eens vastgesteld bij resolutie van 10 Febr. 1651 (*Wiltens*, *Kerk. Placaatb.* I, 593—4).

gesteld. Genoemde provincies hadden in hunne adviezen op het voorschrijven van een algemeen geldige houding tegenover de Katholieken aangedrongen, en betreurden het, dat de predikanten niet nadrukkelijker op de vervulling van hunne wenschen hadden aangedrongen. Dezen echter begrepen zeer wel, dat zij door te sterk aandringen niet verder zouden komen. De op het oogenblik bovendrijvende partij zag het woelen der predikanten, die meerendeels tot de partij des stadhouders behoorden, zeer ongaarne. Het dient erkend, dat met de verklaring zooals die aangenomen was, eigenlijk alles bij het oude bleef. Alles kwam aan op de uitvoering der bestaande plakkaten; dat begreep Friesland ook en daarom verklaarde zij, dat tegen het euvel, dat men wilde tegengaan, niet voldoende was voorzien, indien de officieren niet door nieuwe eeden en strengere strafbepalingen tot het uitvoeren der plakkaten werden gedwongen [1]). Maar Holland — het bleek reeds — was niet gezind met bijzondere gestrengheid op te treden. Hare handelsbelangen vorderden gematigdheid tegenover de Roomschgezinden en slagen aan den bloei van den handel toegebracht moesten ook aan haar macht en invloed afbreuk doen. Of men echter de plakkaten al handhaafde, indien men aan de uitvoering niet streng de hand hield, baatte niet veel. Dit begrepen de predikanten ook en toen dan ook de gedeputeerden der Noord- en Zuidhollandsche synoden hun dank betuigden voor het door Holland ingebracht advies, voegden zij er het verzoek aan toe, dat de aangenomen verklaring „na haare forme en inhouden" zou worden uitgevoerd. Als om een bewijs van hun ijver te geven, besloten de Staten denzelfden dag ter Generaliteit voor te stellen, dat de gezanten van de resolutie van 27 Januari in kennis zouden worden gesteld en bij hen op naleving zou worden aangedrongen, en tevens om alle ingezetenen tegen het bijwonen van godsdienstoefeningen in de huizen der gezanten te waarschuwen [2]).

De predikanten der zeventiende eeuw waren er de mannen

---

[1]) Zie over de Groote Vergadering: *Aitzema*, *III*, 504—536; *Resol. St. v. Holl.* 23 en 24, 27 en 28 Januari 1651.

[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 2 Febr. 1651. Vergel, *Id.* 9, 10, 11, 13 en 14 Febr.

niet naar om zich met een kluitjen in het riet te laten sturen. Het was te voorzien, dat zij zouden blijven aandringen en hunne klachten waren den Staten niet altijd even welkom. Evenwel Aitzema heeft niet zoo geheel ongelijk als hij met het oog op zijn tijd zegt: „een Prins ofte die de opperste directie heeft in een Landt sal altijdt geern willen wel staen met die gheduyrigh het woordt voeren onder de Gemeente". De vergadering der Staten van Holland van 13 Maart 1651 bevestigde zijn stelling. Toen werd „op het gemoveerde van dat eenige Vergaderinge van Predikanten hier in 's Gravenhage werd te gemoet gezien, om te vernieuwen eenige Remonstrantie roerende kerkelijke saaken" besloten, den gezanten van Frankrijk en Portugal kennis te geven van de resolutie van 27 Januari 1651 en tevens de commissie, reeds twee jaar geleden benoemd om middelen te beramen tegen de paapsche stoutigheden, te verzoeken de zaak ten spoedigste ter hand te nemen [1]).

Daarmede was de naderende storm niet bezworen; reeds vier dagen later werd in de vergadering een „lange en serieuse Remonstrantie" van de Gedeputeerden der Noord- en Zuid-Hollandsche synoden voorgelezen, waarin op maatregelen tegen de toenemende stoutheid der Katholieken werd aangedrongen en o. a. gewezen op het ergerlijk feit, dat de dochter van een gewezen predikant naar een klooster te Gent was gebracht, zonder dat het tot dusverre gelukt was haar naar Holland terug te brengen. Men verwees de Remonstrantie naar de bekende commissie [2]); die commissie was de breede rug, waar al dergelijke verzoekschriften op geladen werden. Blijkbaar wilde men alles voorloopig bij het oude laten; allerminst was men in Holland gestemd om een voor alle provincies geldige gedragslijn ten opzichte der plakkaten vast te stellen. Toen de zaak in de vergadering der Staten nog eens ter sprake kwam, werd bij resolutie vastgesteld, dat dit onderwerp door de verklaring op de Groote Vergadering aangenomen, als afgedaan moest beschouwd worden [3]).

Onvermoeid bleven evenwel de predikanten pleiten voor

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 13 Maart 1651.
[2]) *Id.* 17 Maart 1651.
[3]) *Id.* 21 April 1651.

gestrenge maatregelen; gewoonlijk werden de heeren met schoone beloften naar huis gezonden. Een enkel maal was het of men werkelijk tot meer afdoende maatregelen wilde overgaan, maar alras bleek, dat men eigenlijk even ver was als te voren. Eigenaardig is zeker de resolutie, die het gevolg was van een remonstrantie van zes afgevaardigden der Zuid-Hollandsche synode, die den 11en Juli 1651 in behandeling kwam. Er werd op gewezen, hoe de predikanten herhaaldelijk de commissie, met de maatregelen tegen de Katholieken belast, tot spoed hadden opgewekt, echter zonder veel resultaat. Toch was er haast bij, daar het te voorzien was „dat wy metter tyd niet anders als een Paryssche Moort of een Yrsche Massacre [hadden] te verwagten." De heeren van Holland, die niet in ijver in deze aangelegenheid uitmuntten, besloten nu dat men ter Groote Vergadering „op het serieuste" zou aanhouden, dat er voor het scheiden orde gesteld zou worden op het ten uitvoer leggen der resolutie van 27 Januari. Alsof het niet juist de provincie Holland was, die door hare nalatigheid in de tenuitvoerlegging der plakkaten, andere provincies ergerde! Intusschen besloot men ditmaal een stap verder te gaan en alle officieren naar den Haag te ontbieden, ten einde er de bevelen van Hunne Edel Groot Mogende te ontvangen; ook werd natuurlijk bij de bewuste commissie weêr eens op haast aangedrongen [1]).

In de eerstvolgende jaren kwamen de afgevaardigden der synoden nog herhaaldelijk klagen en men besloot dan wel weder eens de officieren of het Hof tot naleving der plakkaten aan te schrijven, zonder dat echter in den toestand veel verandering kwam [2]). Het waren echter niet alleen de synoden, die klachten deden hooren; meermalen werden uit verschillende plaatsen berichten aangaande paapsche stoutigheden ter kennis van de Staten gebracht [3]), en wij zagen boven [4]), welke ergerlijke

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 11 en 12 Juli 1651. Ook den 21sten Sept. werd de commissie nog eens tot spoed aangemaand, zie *Resol. St. v. Holl.*, 21 Sept. 1651.

[2]) *Id.*, 1 Mei en 16 Dec. 1652; *Gr. Placaatb.*, VIII, 319; *Resol. St. v. Holl*, 19 Sept. 1653, 18 Maart en 29 Juli 1654.

[3]) *Id.*, 20 Maart, 8 Juni en 6 Dec. 1651, 20 Juni, 3 Juli: 15 Aug. (*Wiltens, Kerk. Placaatb.*, I 594—595), 5 Nov. (*Wiltens, a. w.* II, 368—369) en 8 Nov. 1653 (*Gr. Placaatb.*, VIII, 320).

[4]) Zie blz. 156 en 157.

staaltjes van omkooperij soms aan het licht kwamen. Zulke feiten ontlokten dan zelfs den Staten de ontboezeming: „het schynt, [God beter 't] hoe meerder placcaten ende edicten daertegens geëmaneert sijn, hoe hooger de licentien van de Papisten ende derselver aenhangh daertegens is koomen op te steijgeren. Werdende soowel in de steden als ten platten lande de exercitie van de voors. Religie met 't gene daeraen dependeert soo veijlighlijk ende openbaerlijck geoeffent als ofte... hetselve openbaerlijck waere vrijgelaeten" [1]).

Als uitvloeisel van een stemming, als waarvan de aangehaalde woorden getuigen, schijnt ook de uitvoerige resolutie van 29 Juli 1654 beschouwd te moeten worden. Den 18[en] Maart hadden de Staten zich beklaagd, dat zij, ofschoon een jaar geleden een aanschrijving aan het Hof was gericht om te vernemen wat tot inbinding der paapsche stoutigheden was geschied, nog niets vernomen hadden. Op nieuw werd dus het Hof op het hart gebonden om op de uitvoering der plakkaten toe te zien en den Staten van zijne bevindingen inlichting te verstrekken [2]). Het Hof richtte daarop den 2[en] April een schrijven tot de baljuws en andere officieren, waarin herinnerd werd hoe het Hof na de aanschrijving der Staten van 12 Maart 1653 bij missive van 18 April daaraanvolgenden de adressaten had verzocht, opgave te doen ten opzichte van hetgeen door hen was verricht om den aanwas van het pausdom tegen te gaan. Tot dusverre waren die opgaven achterwege gebleven; wel had het Hof vernomen „dat de superstitien ende stouticheden van 't Pausdom, immers soo opentlyck licentieuselyck ende exorbitantelyck als voor henen alomme in swange gaen"; daarom werden de heeren op nieuw vermaand de hand te houden aan de uitvoering der plakkaten, waarbij den 16[en] April nog een aanschrijving volgde, met verzoek het Hof te berichten wat in dezen was gedaan [3]). Weldra volgden nu de antwoorden der officieren, maar dezen hielden niet veel bijzonders in, want de meesten gaven hoog op van hun ijver [4]), of wel wezen

[1]) *Bouwstoffen. Haarlem*; VIII, 452 en 453.
[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 18 Maart 1654.
[3]) Zie: *Bouwstoffen, Haarlem*, VIII, 454—457.
[4]) Daartoe behoorde ook de heer van Wimmenum, van wiens omkoopbaarheid blz.

op de moeielijkheden om de Katholieken op overtreding der plakkaten te betrappen. Inmiddels was het antwoord van het Hof op de resolutie van 18 Maart nog niet bij de Staten ingekomen, toen de raadpensionaris in de vergadering van 20 Juni kennis gaf van „verscheide argerlyke Superstitien" door de Katholieken in Holland gepleegd. Derhalve besloot de vergadering aan het Hof op te dragen een plakkaat te ontwerpen tegen het branden van kaarsen of wierook en dergelijke bij de lijken, het aanbrengen van kruizen voor de huizen of op de doodkisten en tegen het sluiten van winkels, deuren en vensters op heilige dagen. Tevens werd het Hof nog eens herinnerd aan de resolutie van 18 Maart en op spoedig bescheid aangedrongen [1]). Ditmaal hadden de Staten zich niet over het Hof te beklagen, want toen de aangelegenheden der Katholieken den 29sten Juli weder aan de orde kwamen, had dit college voor het gevraagde rapport en voor concept-plakkaten gezorgd. Zes dagen vroeger hadden de Gedeputeerden der Zuid-Hollandsche synode een remonstrantie ingediend om over de toenemende paapsche stoutigheden te klagen. In een zeer uitvoerige en wijdloopende resolutie werd het onderwerp afgehandeld. De aanloop was van dien aard, dat men werkelijk zou meenen, dat men ditmaal eens en voor goed aan de stoutigheden een einde wilde maken. Men besloot namelijk kort en goed alle Katholieke hoofdofficieren, baljuws, schouten, secretarissen en schoolmeesters dadelijk af te zetten; hetzelfde zou geschieden met Katholieke burgemeesters, schepenen, ambachtsbewaarders, kerkmeesters en armmeesters of regenten van godshuizen. Tevens werd een commissie benoemd om de noodige maatregelen te nemen en aan de Staten verslag te doen. Het geen verder besloten werd ademde een veel minder beslisten geest. Er waren verschillende concept-plakkaten ingekomen; dat betreffende het testeeren van Katholieke geestelijken enz. werd in handen van een commissie gesteld; een ander waarover in

---

156 staaltjes zijn medegedeeld en die nog wel den 20sten April voor het Hof kwam verklaren, dat er «geen officier soude worden gevonden, die stricter hadde geprocedeert ende meer papen en monnicken geapprehendeert."

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 20 Juni 1654. Ook van een uit te vaardigen plakkaat op het testeeren werd hierin melding gemaakt, waarover beneden uitvoeriger.

de resolutie van 20 Juni gesproken was, nl. tegen ceremonien bij begrafenissen werd naar het Hof teruggezonden. Daarop kwam aan de orde een derde reeks bepalingen door het Hof voorgesteld om de paapsche stoutigheden tegen te gaan. Hoofdzakelijk kwamen de voorgestelde maatregelen, voor zooverre zij niet reeds afgehandeld waren, hierop neer: slechts hier te lande geboren wereldlijke priesters zouden worden toegelaten; aan priesters zou verboden worden hunne huizen door muren, schuttingen of heiningen te omgeven of er geheime toegangen bij aan te brengen; alle plaatsen door Katholieken als kerken gebruikt, moesten gesloten worden; waren deze gebouwen uit collecten opgericht, dan werden zij verbeurd verklaard en de stichters vervolgd; geschillen hierover moesten door het Hof worden beslist; alle bedevaarten moesten worden verhinderd; de afgezette officieren, arm- of kerkmeesters ter verantwoording geroepen worden; zij, in wier huizen verboden conventikels plaats hadden, zouden aansprakelijk gesteld worden voor de boeten van de onvermogende of onbekende personen. Verder gaf het Hof in bedenking of het niet wenschelijk zou zijn, dat vooral ten platten lande door de predikanten 's Zondags middags na de predikatie voor de ingezetenen catechisatie werd gehouden en dat aan de predikanten proponenten zouden worden toegevoegd. Ten slotte meende het Hof, dat er minder beslag op den tijd van de Edel Groot Mogenden gelegd zou worden, en de jaarlijksche Synoden korter zouden duren, indien de predikanten in het vervolg hunne klachten over paapsche stoutigheden in plaats van bij de Staten, bij de magistraten der plaatsen, of bij het Hof indienden. Aangaande deze „consideratien" van het Hof namen de Staten in overweging, dat hierin ten deele reeds door de bestaande plakkaten was voorzien; voor zooverre dit niet het geval was werd het Hof opgedragen een plakkaat te ontwerpen, waarin de verschillende punten zouden worden afgehandeld. Ten slotte zouden de classen worden aangeschreven om de predikanten op te wekken, door huisbezoek en onderricht ook Roomschgezinden van de waarheid der Gereformeerde religie te overtuigen [1]).

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 29 Juli 1654, *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.* I 598—610; *Gr. Placaatb.*, III, 400 v.v. Vergel. *Resol. St. v. Holl.*, 5 Aug. 1654. De commissie, die

Van het bestaan eener commissie, die tegen de paapsche stoutigheden maatregelen moest nemen, schijnt men zich niet meer bewust te zijn geweest, of wel men heeft er aan gewanhoopt, dat deze commissie ooit zich van hare opdracht zou kwijten. Hoe het zij, het ontwerpen van een nieuw plakkaat werd aan het Hof opgedragen. Dit college had zich bij het opstellen van de „consideratien" vooral laten leiden door hetgeen een ingesteld onderzoek naar paapsche stoutigheden te Hoogmade had aan het licht gebracht. Daar was allereerst een bezoek gebracht aan de woning van den priester Metelen, een groot boerenhuis, dat op voldoende wijze tegen overvallen beschermd was, blijkens de volgende beschrijving: „. . . hebben (wij) bevonden aen Hoochmaesesijde te sijn gegraven een wijde sloot met een draij-planck daerop, die aen de sijde van 't voors. huys wert gegouverneert. En mede aen de sijde van Jacobswoude en Rijpwetering bevonden een nieuw sterk houte schutsel met een poortie daerinne, die men met een slot sluijten kan en boven met spijckers beseth, staende op de kaede, genaemt Vreedjes-kade, hiernae breeder beschreven. Welck heck ofte schutsel sodanich is geconditioneert, datter noch boven, noch ter sijde om te climmen is, leggende daerenboven noch op de werf van 't voorschreven paepse huys van 't santpat met een pootheinigje gesepareert, een seer groote bleijckers ofte doggershont." Het huis zelf bevatte een pastoorswoning en bibliotheek en een groote ruimte tot kerk ingericht en van altaar en ornamenten voorzien. De Katholieke godsdienstoefeningen werden zoo goed als openlijk gehouden zonder dat de overheid er iets tegen deed. Nog onlangs was een Katholiek begraven; een houten kruis werd vooruitgedragen en onder hen, die bloots-hoofts het lijk volgden, behoorde ook de baljuw van Hoogmade. Ambachtsbewaarders, schepenen, kerk- en armmeesters en doodgravers waren allen „paepsgesint". De onder eede gehoorde schoolmeester verklaarde, dat toen hij vóór 5 jaren zijn betrekking aanvaard had, de baljuw met twee kerkmeesters hem hadden gelast om, wanneer er Katholieke kinderen met Katho-

belast werd met het afzetten van Kath. ambtenaren bracht den 17 Sept. 1658 verslag uit. (*Resol. St. v. Holl.*, 17 Sept. 1658) Vergelijk Bijlage A.

lieke boeken ter school kwamen, dat hij hen dan uit die boeken zou laten opzeggen. Op zijne weigering waren de kerkmeesters nog eens terug gekomen met de bedreiging, dat, zoo hij onwillig bleef, zij zich bij den Heer en Vrouw van Poelgeest zouden beklagen, die dan wel voor een anderen schoolmeester zouden zorgen [1]). Ook was aan het Hof gebleken, dat de kerk- en armmeesters tot dusverre slechts Katholieken ondersteunden en geen Gereformeerden, tenzij deze beloofden ter mis te zullen gaan; ook lagen zij onder de verdenking de woning van den priester met de kerk uit de kerkelijke goederen te hebben opgericht.

Intusschen de resolutie van 29 Juli kon niet dadelijk veel uitwerken. De commissie, belast met het onderzoek doen naar en het afzetten van Katholieke ambtenaren had eenige jaren noodig om zich van de haar gedane opdracht te kwijten en bracht eerst in 1658 verslag uit. In dien tusschentijd bleven de klachten over Katholieke ambtenaren aan de orde. Om één voorbeeld te noemen: Den 5en Juni 1656 gelastten de Staten aan het Hof om de bewuste resolutie dadelijk ten uitvoer te leggen in het distrikt en dorp Diemen, waar nog zes schepenen, vijf burgemeesters, een kerkmeester en een armmeester Katholiek waren. En Diemen stond niet alleen blijkens een door gedeputeerden der Noord- en Zuid-Hollandsche synoden bij de Staten. ingeleverde lijst [2]).

Van de nieuwe plakkaten, in de resolutie besproken, kwam niets tot stand, met ééne uitzondering, n.l. het plakkaat op het testeeren ten gunste van Katholieke geestelijken enz. Het gold hier geen nieuwe zaak; reeds den 12en Maart 1649 was het onderwerp in de vergadering der Staten van Holland ter sprake gekomen met verwijzing naar het te Utrecht uitgevaardigde plakkaat [3]) en een commissie benoemd om de zaak te onderzoeken [4]). Deze maakte daarmede geen haast, en den 20sten Juni 1654 werd derhalve aan het Hof opgedragen een plakkaat

---

1) *Haarlem, Bouwstoffen*, IX, 3—8.
2) *Id.* IX, 349—350.
3) Zie blz. 196.
4) *Resol. St. v. Holl.* 12 Maart 1649.

te ontwerpen, dat den 29sten Juli tot onderzoek in handen werd gesteld van de heeren van Leiden, Amsterdam en Alkmaar [1]). Den 18en December werd vervolgens een „nader Concept" ingediend, dat aan de leden werd rondgezonden om op een volgende dagvaart behandeld te worden [2]). Daarop kwam den 4en Mei 1655 het plakkaat tot stand, dat een tweeledig doel had; in de eerste plaats schenkingen aan de doode hand tegen te gaan en ten tweede Gereformeerde kinderen tegen onterving door Katholieke ouders te beschermen. Wij zagen vroeger en ook aan de regeering was bekend, dat verschillende schenkingen en legaten aan Katholieke stichtingen werden gedaan, gewoonlijk door tusschenpersonen. Vooral waar het buitenlandsche kloosters of instellingen gold was dergelijke vrijgevigheid der regeering een doorn in het oog, daar het maar al te zeer bekend was, hoe vijandig die lichamen — vooral tijdens den geëindigden oorlog — der Republiek gezind waren. Maar ook kon de regeering moeielijk dulden dat de Katholieke kerk hier te lande versterkt werd. Het kwaad geheel tegengaan was niet wel doenlijk, daar het moeielijk te bewijzen was, dat een gift of legaat aan A. of B. vermaakt, eigenlijk voor de kerk bestemd was. Men begreep echter zeer goed dat het geld, aan geestelijken bij erfenis ten deel gevallen, vooral aan de kerk ten goede kwam en dat de geestelijken als aangewezen waren om als tusschenpersonen te dienen. Vandaar dat het plakkaat verbood aan alle mogelijke Katholieke geestelijke personen, priesters, monniken, nonnen, klopjes, of aan Katholieke gestichten of godshuizen giften of legaten te maken. Ook Katholieken ouders werd verboden, zoo zij kinderen van de Gereformeerde religie hadden, dezen bij testament te benadeelen, tenzij wegens door den rechter gebillijkte redenen. Alle testamenten in strijd met deze bepalingen gemaakt, werden nietig verklaard. Feitelijk werd aan geestelijke personen de vrije beschikking over hun vermogen ontnomen door de bepaling: „Ende belangende soodanige van dese kinderen, die haer tot eenige geseyde Geestelycken staet sullen hebben begeven, ende binnen of buyten

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 20 Juni en 29 Juli 1654.

2) *Id.*, 18 Dec. 1654.

deser Vereenighde Nederlandtsche Provincien woonen of resideeren, dat de Goederen of Erfportie van hare Ouders gekomen, uyt kraghte van desen sullen subject wesen, om na der voorschreve Kinderen doodt te komen aen der selver naeste Vrienden ende Erfgenamen ab intestato". In het vervolg vestigde zich dan ook de gewoonte, dat geestelijken een octrooi noodig hadden om bij testament over hunne goederen te beschikken. Tevens werden alle octrooien aan Katholieken verleend, om over leengoederen te mogen beschikken, nietig verklaard, in zooverre blijken mocht, dat krachtens deze octrooien de naaste erfgenamen ab intestato, niet Katholiek zijnde, waren voorbijgegaan of in hunne aanspraken verkort, terwijl werd bepaald dat, om in het vervolg dergelijke benadeelingen te voorkomen, Katholieken slechts ten overstaan van het Hof bij octrooi over leengoederen zouden kunnen beschikken. Dit plakkaat werd den 14en October ook als plakkaat der Staten-Generaal uitgevaardigd [1]).

Dat zulk een plakkaat niet voldoende was om de paapsche stoutigheden te keeren, spreekt wel van zelf. Hoe men in sommige kringen over den toestand dacht, leert een pamflet uit het jaar 1655, waarin een merkwaardige schildering van de zeden des tijds gegeven werd. Het draagt den titel: „Vruchtelosen Biddach, of Vrymoedich ende Ootmoedich Versoek, Aan de Christelijke Overheden der Vereenichde Nederlanden Vertoonende: Hoe nodig het is dat sommige dingen eerst worden verbetert, eer wy regt de segen Gods over ons Land ende vrugt van onse Beden-dagen mogen verhopen. Door Eusebium Philarchontium, J. C. Gedruckt int jaar 1655." De titel behoeft zeker niet veel toelichting. Er was een biddag uitgeschreven en nu meende de schrijver er op te moeten wijzen, dat het beter was te beginnen met heel wat gebreken, die zijn tijd aankleefden, te verbeteren. Men heeft hier niet met een rechtsgeleerde te doen, zooals de letters J. C. achter den schuilnaam zouden doen vermoeden, maar hoogst waarschijnlijk met niemand minder dan met het Gijsbertus Voetius. Over de

---

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 610—621; *Gr. Placaatb.*, I, 1592 v.v. II, 2419 v.v.

vrijheid aan de Katholieken verleend laat hij zich aldus uit: „Roeyt eens t'eenemael uyt, die grouwelyke Afgoderyen, waar mede ons land nog so schrikkelijk verontreynigt blijft; is de schaamte van de Hoere van Babel nog niet genoeg ontdekt, om uyt geworpen te worden, is ons Land nog niet genoeg van haare Godloosheden overtuygt? hoe dan word den aanwas daar van, van een iegelyk van ons nog soo overvloedelijk, ja opentlijk gesien? in die menigte van de Sprink-hanen uyt den Afgrond, die 't heele Land bedekken; hoe krielen Steden ende Dorpen van Papen, Kloppen, Quesels, ende andere verleydende Geesten? is iewers een Predikant, daar syn dikwils ses Papen tegen, hoe kan door soo weynig arbeyden aan d'eene zijde het huys Christi wel geboud worden, daar aan d'ander zijde soo veele staan af en breken. Ende och of dit gespuys alleenlijk onder onsen Hemel vernagtede: maar 't schrikkelijxste is dattet soo vryelijk t'samen-rot, om tegen onsen God, ons Land en Overheden te bidden, ende den Heere der heerlijkheyt daag'lyx in haare verfoeijelijke Misse, op 't schavot te stellen" . . . (Volgt een ontboezeming tegen Joden, Socinianen, Remonstranten enz.) „Wat wort hier tegen gedaan? als een deel Placcaten uyt-gegeven sonder ziele, dat is, sonder uytvoeringe, voorders heeftet alles synen vryen teugel, soo is de getrouwe Stadt tot een Hoere geworden. Hoe konnen dog UU. HH. AA. met goede ogen aansien de heerlijke en openbare woningen der Roomsche Priesteren midden in ons Land? moogt gij dat Adderen-Gebroedsel soo dulden int midden van uwe ingewanden? tot spot en smaat van alle uwe verboden, ende kleynagtinge van uwe Opper-hoofdigheyd? Is dat reformeeren in Holland, daar nu soo op schijnt gedrongen te worden; Dat de Papen in openbaare wegen, self in haar Afgodisch gewaat, en met de Officieren aan haare zijde, sonder int minste gemoeyt te worden, sig mogen vertoonen; de tekenen van de Beeste, Crucifixen, etc. op haare Huysen setten, alsse slegs alle Jaar op nieu weer coop maken met die gene, en die haar hier in soude connen hinderlijk sijn. Noyt heeft ons land geleden slimmer deformatie. Dog wat wonder is dit, dewijle het seker is dat niet weynige aan 't Roer sitten, die wel op syn Geux willen regeeren, maer evenwel op sijn Paaps sterven, ende in open-

bare Synoden wel durven seggen, dattet inbinden van de vryigheyt der Papisten niet anders en is als een exorbitante Nieuwigheyd, quansuys om dat syl. met haare veelvoudige Pauwen-veeren, sose meenen, dese hare Afgodische vuyligheden voor de oogen haares Gods wel sullen bedekken; ja selfs wel sulke (gelijk dat op 't platte Land by na gemeen is) die openbare belijdenisse doen van die Religie, die haaren eed haar verpligt uyt te roeyen; 't gaet nu soo hoog dat de Erf-vyanden van onsen Staat ende kerke niet alleen vry uyt van haar gelove durven spreken, maar ook met vollen monde de heerlykheden bestaan te lasteren, ende te beschimpen, wat hier tegens gedaan word ten helpt niet, de Predikanten komen in den Hage met swarte mantels, maar de Priesters met goudene Rokken (dit syn haar eygene woorden) en kunnen haare klinkende redenen aldaar veel meer als der Predikanten klaaglijke woorden te wege brengen: Siet wat een Kroon sy UU. HH. AA. op setten, is dat niet opentlyk genoeg uyt-geroepen? datter onder de magtige Israëls afvalligen moeten sijn, met-gesellen der dieven, die de geschenken liefhebben, ende vergeldinge na-jagen".

Het boekje, waaraan deze schildering is ontleend, werd wel in Holland en Utrecht opgehaald, maar het werd ook herdrukt en dus veel gelezen. Moge de voorstelling wellicht overdreven zijn, munten de gebezigde uitdrukkingen — der gewoonte des tijds getrouw — meer uit door zeggingskracht dan door kieschheid, erkend dient te worden dat het tafereel door den schrijver opgehangen, een goed deel waarheid bevatte. Er waren voorbeelden genoeg bij te brengen van de toenemende vrijheid, die de Katholieken zich veroorloofden. Hoorden wij vroeger herhaaldelijk klachten over Texel, ook thans ontbraken die niet; de Katholieken gingen er zoo goed als openlijk hun gang en er ging zelfs een gerucht, dat men er een klooster wilde stichten. De officier — wiens vrouw een ijverige Katholieke was — werd door den predikant aangemaand om zijn plicht te doen, maar de man antwoordde: „dat hier een paep is, dat weet ick wel, ick en wil niemant in syn conscientie dwingen. Ende wat meynt Gy, dat de Heeren Staten hare placaten soo strictelyck willen uytgevoerd hebben, als sy die instellen; neen, sy willen, men

sal conniventie gebruycken, men sal tydt, gelegentheyt ende plaetsen aensien" [1]).

Erger was wat te Wiltsveen gebeurde; de burgemeesters van Leiden waren ambachtsheeren der plaats en hadden, om een einde te maken aan de bedevaarten, die naar de kapel aldaar plaats hadden, in de nabijheid daarvan een school en schoolmeestershuis laten bouwen. In den nacht van 18 op 19 Juli 1655 werden deze afgebroken, wat de gedeputeerden van Leiden ter dagvaart van de Staten van Holland aanleiding gaf op de „onlydelyke Pausselyke superstitien" de aandacht te vestigen [2]). Het Hof was zelfs genoodzaakt een plakkaat uit te vaardigen tegen hen, die het den predikanten lastig maakten. Hieraan stonden met name de predikanten uit de classis van Delft en Leiden bloot, als zij in de dorpen Stompwijk, Zoetermeer, Wiltsveen en Nieuwveen huisbezoek deden. Vooral de „klopbroederen" te Stompwijk gedroegen zich onbehoorlijk [3]).

Waar zulke zaken aan het licht kwamen en dat in een tijd dat talrijke vlugschriften van het lijden der Waldenzen verhaalden, kan het niet bevreemden, dat velen met den schrijver van den „Vrughtelosen Biddach" instemden.

Maar het moet ook erkend, dat de Staten bij het nemen van maatregelen tegen de paapsche stoutigheden soms op moeielijkheden stuitten. Zoo waren twee dochtertjes van den te Amsterdam wonenden Thomas de la Court tegen den wil van hun vader naar een klooster te Rijssel gebracht zonder dat het gelukte ze daar weder uit te krijgen. De Staten-Generaal hadden — gelijk wij meer zagen gebeuren — hunne toevlucht genomen tot retorsie-maatregelen en den commandant van Sas van Gent gelast eenige Katholieke priesters of andere onderdanen van den koning van Spanje te doen ophalen. Maar nu kwam de Spaansche gezant namens zijn souverein zich beklagen over deze manier van handelen [4]). Die gezant zelf ontzag zich echter niet de regeering te dwarsboomen; ofschoon het Hof

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 3 Mei 1655; *Bouwstoffen. Haarlem*, IX, 321—328.
[2]) *Id.*, 28 Juli en 14 Sept. 1655.
[3]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 621—22.
[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 6 Oct. en 18 Nov. 1655.

herhaaldelijk getracht had een einde te maken aan het toelaten van Katholieken tot de godsdienstoefeningen te zijnen huize, was dit niet gelukt. De Staten van Holland lieten toen den gezant verzoeken niemand tot die godsdienstoefeningen toe te laten als zijne huisgenooten. Maar hij weigerde, zoodat de Staten genoodzaakt waren aan het Hof te gelasten wachten uit te zetten bij de woning van den gezant en te beletten, dat Katholieken de kerkdiensten aldaar gingen bijwonen [1].

Een ander voorbeeld van de moeielijkheden, die de regeering soms ondervond bij het onderdrukken der paapsche stoutigheden, leverde de heerlijkheid Boekhoven. De Staten van Holland wilden er de Katholieke regenten afzetten, maar de prins-bisschop van Luik meende hier ook rechten te kunnen laten gelden en het duurde jaren eer deze kwestie was uitgemaakt [2].

Het groote struikelblok evenwel, dat aan alle maatregelen tot het tegengaan van wat als paapsche stoutigheden gebrandmerkt werd, in den weg lag, was de onwil der ambtenaren met de uitvoering belast, om zich van hun taak te kwijten. Indirect was dit weder de schuld van de regeering zelve, want de straks genoemde officier te Texel was niet de eenige, die meende, dat de Staten hunne plakkaten niet al te letterlijk wilden uitgevoerd hebben. Daarenboven was — zooals wij reeds meermalen zagen — het knoeien met de Katholieken een veel te voordeelige zaak voor de officieren, dan dat zij zich door bedreigingen daarvan zouden laten afbrengen. Welk een rijke bron van inkomsten voor sommige officieren het „componeeren" met de Katholieken was, leert het voorbeeld van Lodewijk van Alteren van Jaersvelt, baljuw van Kennemerland, tegen wien in de jaren 1656 en 1657 een proces werd gevoerd voor het Hof van Holland; van de 429 punten van beschuldiging hadden er 61 betrekking op dergelijke „compositie". Uit het getuigen-verhoor bleek, dat de man wegens zijn contracten met de Katholieken een jaarlijksch inkomen genoot van 3800 à 4000 gulden. Slechts gedurende de eerste twee jaren van zijn baljuw-

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 7 en 11 Dec. 1655; *Wiltens, Kerkel. Plakaatb.*, II. 370.

[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 12 Dec. 1656, 17 Juli 1658, 25 Maart 1659, 29 April, 5 Juni en 25 Nov. 1660.

schap was er niet geaccordeerd omdat hij 800 gulden meer vroeg dan zijn voorganger. Daar deze ambtenaar reeds jaren in functie was, blijkt hier tevens uit, dat het componeeren in Kennemerland reeds jaar en dag in zwang was. Eindelijk werd men het eens over de bovengenoemde jaarlijksche som, waartoe ieder der dorpen, die tot het ressort van den baljuw behoorden, 200 à 400 gulden bijdroeg. Het geld werd in driemaandelijksche termijnen betaald. Daarvoor nam de baljuw de verplichting op zich de Katholieken niet lastig te vallen; werd hij gelast hunne conventikelen te verstoren, dan zou hij hen waarschuwen, waarop zij eenigen tijd geen godsdienstoefeningen zouden houden. Voor het toelaten van priesters genoot hij telkens 125 à 250 gulden, terwijl hij nadat de raadsheer Francken visitatie had gehouden, verlof gegeven had, de kerken weder te openen tegen betaling van 100 ducatons per dorp. Hetzelfde was geschied toen de heeren de Raedt en Heemstede (dat waren de leden der commissie tot het afzetten van Katholieke ambtenaren) visitatie hadden gedaan. Vandaar, dat bv. te Wormer, niettegenstaande herhaalde aanschrijvingen van het Hof om de kerk te sluiten, de Katholieken zoo goed als openlijk hunne godsdienstoefeningen hielden. Zij kwamen er rond voor uit, dat zij met den baljuw hadden gecontracteerd en beklaagden zich zelfs bij den magistraat, dat zij niet in staat waren hunne armen te onderhouden, daar zij zooveel aan den baljuw moesten opbrengen. Deze ambtenaar wilde het Hof diets maken, dat het door hem ontvangen geld betrekking had op door hem opgelegde boeten [1]).

Ja, in het verslag van Jac. de la Torre van 1656 wordt zelfs medegedeeld, dat men in den Haag niet alleen aan den officier en zijne substituten, maar ook aan den advocaat-fiscaal van het Hof voor de conniventie groote sommen moest opbrengen. Dat de prelaat dit naar Rome zou hebben geschreven, indien het niet waar was, is moeielijk aan te nemen; wat zou er hem toe hebben kunnen bewegen? Indien nu zelfs deze hooggeplaatste ambtenaar voor geld te winnen was, dan kan men zich voorstellen, hoe het met de andere officieren gesteld was.

---

[1]) *Bouwstoffen* in de *Bijdragen v. d. gesch. v. h. bisd. Haarlem*, IX, 353—380.

Intusschen was in de vergadering der Staten van Holland van 27 Juli 1655 eindelijk een concept-plakkaat „teegens alle excessen en stoutigheden des Pausdoms" ingekomen, dat natuurlijk commissoriaal werd gemaakt [1]). En den 16[en] December daaraanvolgenden dienden Gedeputeerden van de Zuid- en Noord-Hollandsche synoden een remonstrantie in, waarin als het eenige en krachtigste middel om aan de paapsche stoutigheden een einde te maken werd voorgesteld „dat alle Roomsche Mispriesteren en andere sulke Geestelyke Persoonen sonder onderscheid, de vrye en publicque Wooninge in Holland en Westvriesland opgeseid, verbooden en datelyk verhindert werden en dat geen nieuwe op voorgaande aanteekeninge moogen werden toegelaaten." Deze remonstrantie werd in handen gesteld van eene talrijke commissie [2]) en de predikanten meenden hieruit te mogen opmaken, dat hun voorstel een gunstig onthaal gevonden had. Weldra zou anders blijken en zouden zij ondervinden, dat voor verwezenlijking van hunne wenschen de tijd voorbij was. Wat meer zegt: hadden de Staten tot dusverre aan de klachten der synoden een gewillig oor geleend zonder zich evenwel daardoor tot daden te laten prikkelen, ditmaal werd een vrij scherpe toon aangeslagen en den vertegenwoordigers der kerk aan het verstand gebracht, dat men op hunne inmenging niet gesteld was.

Reeds na vijf dagen werd rapport over de Remonstrantie uitgebracht en dit deed niet veel goeds hopen. Aangaande de verdrijving der geestelijken werd gezegd: „dat soodanige opsegginge ende verbodt met het gene daer aen dependeert, soude zyn een seer bedenckelijcke ende sorgelijcke nieuwigheydt, strijdigh tegens de Gronden ende Fondamenten by de Voor-Ouderen, in; ende ontrent het formeren van dese vrye Republycque geleydt, oock alomme publycquelyck gedefendeert, ende dat over sulcks by haar Ed. Groot Mo. daer inne niet soude behooren te werden getreden". Leiden liet hierbij aanteekenen „van contrarie sentiment te wesen" en den volgenden dag

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 27 Juli 1655.
[2]) *Id.* 16 Dec. 1655.

kwam Enkhuizen verklaren, niet te kunnen inzien dat er hier een bedenkelijke nieuwigheid in het spel was [1]).

Men stelle zich voor, hoe teleurgesteld de synoden waren toen deze resolutie haar ter ooren kwam, te meer daar uit door haar ontvangen brieven van kerkeraden gebleken was, dat verscheidene vroedschappen in Noord- en Zuid-Holland instemming met het voorstel der synoden hadden betuigd. De Noord-Hollandsche synode stelde een nieuwe remonstrantie op, een stuk dat ontegenzeggelijk tot de belangrijkste behoort onder de talrijke verzoekschriften door kerkelijke lichamen tot de regeering gericht ter zake van den Katholieken godsdienst. Het is vrij bezadigd gesteld, al lezen wij er ook in: „De paepen, de paepen sijn de stookebranden en beroerders der Republyke, die godsdienstigheid stellen in 't doodtslaen en verdienstelykheyt in 't moorden". Dergelijke uitdrukkingen waren in de zeventiende eeuw geliefd en gebruikelijk. Het is zeer goed te begrijpen, dat de synode niet kon inzien, dat tegen het verdrijven der priesters bezwaar zou kunnen bestaan omdat dan vele rijke Katholieken het land verlaten zouden en de handel daar door lijden zou. Van haar standpunt merkte zij hiertegen zeer terecht aan: „En immers als een saeke bewesen is, op Godts woordt gegrondt te sijn, soo en behooren daertegens geene menschlijke en politycque redenen te gelden".

Toch ligt de waarde der remonstrantie niet in de meerdere of mindere juistheid van dergelijke opmerkingen, maar in het zeer belangrijk historisch overzicht van de houding sedert 1572 door 's lands regeering tegenover de Katholieke kerk aangenomen. Dit overzicht moest dienen om aan te toonen, dat hetgeen door de synoden werd verlangd, volstrekt niet streed tegen „de gronden en de fondamenten bij de voorouderen in en omtrent het formeren van deze vrye Republyk geleyt en alomme publijkelyk gedefendeert". Het behoeft hier zeker niet nader te worden uiteengezet op hoevele maatregelen der regeering de synode zich met recht beroepen kon. Zij drukte dan ook haar vertrouwen uit, dat de Staten alsnog het voorstel van 16 December 1655 in gunstige overweging nemen en in elk

[1]) *Secrete Resol. St. v. Holl.*, 21 Dec. 1655.

geval tegen de paapsche stoutigheden krachtig optreden zouden. „Dat versekert ons, dat UEd. Gr. Mog. geene gedachten hebben, den paepen noch meerder licentie hier te lande toe te laeten. Ende volgens dien, dat UEd. Gr. Mog. geensins smakelijk sal sijn die voorslagh, dewelke men hoort, dat in den vergaderinge van de heeren UEd. Gr. Mog. Gecommitteerden te berde soude gecomen sijn: namentlijk, dat men een gelijk getal van gereformeerde leeraers en Roomsche mis-priesters in de steden en op de dorpen soude toelaten: (want nu is het getal van de afgodische paepen veel grooter als het getal van de regtsinnige leeraerts; . . .) door [doch?] dat de Paapen van Hollandsche afkoomste souden moeten sijn, de Roomsche hierarchie en het aenstellen ende het uitvoeren van de collecten versweeren, geen grooter conventiculen als van twaelf persoonen en mis-priester incluis, souden mogen houden". Terecht noemde de synode dat een nieuwigheid [1]).

Veel werkte het vernieuwde verzoek der Noord-Hollandsche synode niet uit; eerder had het een aan de bedoeling der inzenders tegenovergestelde uitwerking, want op 17 Maart 1656 werd aangaande het verzoek der beide synoden „eenpaerlijck verstaen ende geresolveert, dat de voorschreve Remonstrantie ende Vertoogh van redenen sullen werden geseponeert; Ende hebben de Leden deser Vergaderinge wyders eenpaerlijck aengenomen, de Bedienaren des Goddelijcken Woordts, elcks in den sijnen te vermanen, ende des noodt zynde, by continuatie te versorgen, dat in 't toekomende egeene dierghelijcke versoecken aen haer Edele Groot Mog. gedaen, nochte op de voorschreve Remonstrantie wyders geinsisteert moge werden, ende dat de gemelte Bedienaren behooren te vertrouwen, dat door haer Edele Groot. Mog. goede voorsorge, de stoutigheydt ende exorbitantien der Papen ende Pausgesinden binnen dese Provintie, door betamelycke ende bequame weghen ende middelen tegen ghegaen ende ingebonden sullen werden, als naer behooren". Zoo geheel eenparig was dit besluit echter niet, want Haarlem liet aanteekenen, dat naar hare meening de vermaning aan de predikanten uit de resolutie gelicht moest worden; in den vorm

[1]) De Remonstrantie in *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, IX, 329—346.

zooals deze nu was kon zij er zich niet mede vereenigen en haar niet als een eenparig aangenomen resolutie beschouwen. Het was voor de synoden een schrale troost dat tevens overeenkomstig het voorstel van 21 December 1655 aan Gecommitteerde Raden werd opgedragen middelen te beramen tot het tegengaan der paapsche stoutigheden [1]).

De tijd voor nieuwe maatregelen tegen het uitoefenen van den Katholieken godsdienst in Holland was voorbij. Wel was het oogenblik nog niet aangebroken dat men dit openlijk erkende, en bleef men de gewone taktiek volgen, die hierin bestond, dat men zich bereid verklaarde de gewenschte maatregelen te nemen, maar — als het op handelen aankwam — steeds maar weer hulp zocht in uitstellen. Wel gaven de Staten zoo nu en dan hunnne afkeuring eens te kennen over de nalatigheid der officieren, maar op stuk van zaken bleef alles bij het oude. Zoo was te voorzien dat de opdracht aan Gecommitteerde Raden niet veel zou uitwerken. Werkelijk werd door hen een conceptplakkaat opgesteld, waarvan de Raadpensionaris den 4[en] October 1656 in de vergadering der Staten van Holland kennis gaf. Ware men inderdaad voornemens geweest krachtig op te treden, dan bood dit concept, waarin er op gewezen werd, dat het nieuwe plakkaat, dat na den vrede zou zijn uitgevaardigd, nog steeds op zich liet wachten — eenige bepalingen, die doel hadden kunnen treffen. O. a. werd voorgesteld dat alle officieren voor het Hof onder eede zouden beloven zich niet aan conniventie schuldig te maken. Jaarlijks, den tweeden Donderdag in Mei, zouden zij dezen eed moeten hernieuwen en dan tevens bezweren, dat zij ten opzichte van de uitoefening van den Katholieken godsdienst hun plicht hadden gedaan. Iemand, die het bewijs kon leveren dat een officier zich aan conniventie had schuldig gemaakt, zou een belooning van 300 Carolusguldens ontvangen ten laste van den schuldige. De magistraten zouden gemachtigd worden bij nalatigheid van de officieren de maatregelen te nemen, welke zij noodig mochten achten. Een andere bepaling moest dienen om den officieren bij de uitoefening van hun ambt veel beslommeringen te besparen. Het gebeurde

---

1) *Secr. Resol. St. v. Holl.*, 17 Maart 1656.

namelijk, dat personen, beschuldigd verboden conventikels te hebben bijgewoond, weigerden verklaring af te leggen en eischten dat de officier hunne tegenwoordigheid in die vergaderingen bewijzen zou; dit was dien ambtenaar niet altijd mogelijk. Om nu aan de moeielijkheden, die hieruit ontstonden een einde te maken, wilde het concept zien vastgesteld, dat in dergelijke gevallen weigering van verklaring of men tegenwoordig was geweest met bekentenis van schuld zou worden gelijkgesteld. Ook werd voorgesteld aan alle geordenden het verblijf in het gebied der Staten te ontzeggen [1]).

Het concept was echter bestemd concept te blijven. Het werd eerst commissoriaal gemaakt en het duurde bijna *vier* jaren voor de commissie met haar rapport gereed was. En dat niettegenstaande uit het verslag den 17[en] September 1658 uitgebracht door de commissie, die een onderzoek moest instellen naar de paapsche regenten enz. gebleken was, dat er ten platten lande nog tal van Katholieke ambtenaren werden gevonden. De aan dat verslag toegevoegde lijst is als bijlage A achter dit deel afgedrukt. Zij is wel waard gekend te worden, daar men hier in het midden der zeventiende eeuw een groot aantal Katholieke burgemeesters, schouten, schepenen enz. vindt. Let men alleen op de drie dorpen, die het dichtste nabij den Haag liggen n.l. Rijswijk, Voorburg en Wassenaar, dan geeft de lijst voor het eerstgenoemde: „Ses welboren mannen, een ambachtsbewaarders, vyff geswooren off schepenen, twee weesmannen, twee heyligegeestmeesters", voor Voorburg: „Twee ambachtsbewaarders, vyff schepenen, een weesmeester, vier croosheemraden, twee heyligegeestmeesters" en voor Wassenaar: „Vier burgemeesters, vier schepenen, twee weesmeesters, een heyligegeestmeester, vyff welboren mannen." En van deze drie dorpen is alleen bij het laatste aangeteekend, dat er zoovele Katholieke ambtenaren waren „by foute van stoffe", d. w. z. dat er niet genoeg Gereformeerden aanwezig waren om daaruit de regenten te benoemen. Men vergete niet, dat dit ook op andere plaatsen een niet gering bezwaar was. De Staten konden wel voorschrijven, dat de regenten Gereformeerd moesten zijn, maar

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 4 Oct. 1656.

waar de bevolking grootendeels of zoo goed als uitsluitend Katholiek was, moest men wel met Katholieke regenten genoegen nemen.

Veel uitwerking heeft het uitbrengen van het verslag blijkbaar niet gehad, want al drongen de synoden op spoed aan, eerst den 14en Juli 1660 kwam het verslag aan de orde en toen verzochten weer eenige leden copie om met hunne lastgevers te overleggen. Den 15en Maart 1662 was men nog niet tot eenstemmigheid gekomen en na dien tijd hoort men in de vergadering der Staten van Holland niets meer van het plakkaat [1]). In afwachting eener beslissing waren de autoriteiten nog eens aangeschreven om de hand te houden aan de plakkaten [2]), ten gevolge waarvan het Hof eenigen uit zijn midden belastte met de taak te onderzoeken, wat in de verschillende kwartieren gedaan was tot inbinding der paapsche stoutigheden. Van deze bevindingen werd den 25sten September 1663 verslag uitgebracht in de vergadering der Staten [3]), waarop het Hof verzocht werd „het Poinct of de Poincten van deliberatie uit het voorsz. Rapport resulteerende" op schrift te brengen, waaraan den 5en October werd voldaan [4]). De leden verzochten hiervan copie; het schijnt echter geen punt van behandeling meer te hebben uitgemaakt, tenzij het nog eens op het tapijt is gekomen in de vergadering van 6 Februari 1665, toen het Hof verzocht werd „te supercedeeren met alle besoignes en executie" in gevolge der resolutie van 30 Juli 1660 ondernomen, te meer daar het optreden van dit hooge college ontmoedigend werkte op de werkzaamheid van sommige officieren en voor anderen een voorwendsel was om in dezen alles aan het Hof over te laten [5]).

Wat vernieuwing of wijziging van plakkaten betreft, stip ik hier aan, dat er sprake is geweest van een verandering van het plakkaat op het testeeren van 4 Mei 1655. Maar ook dit-

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 27 Januari 1657, 17 Juli 1658, 17 Dec. 1659, 13 en 14 Juli 1660, 22 Maart 1661, 15 Maart 1662.

[2]) *Id.*, 30 Juli 1660. *Gr. Placaatb.*, III, 405.

[3]) Naar dit verslag werd voor mij in het Rijksarchief te vergeefs gezocht.

[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 18 en 25 Sept. en 5 Oct. 1663.

[5]) *Id.*, 6 Febr. 1665.

maal kwam men niet tot een besluit [1]). Slechts gaf het Hof een nadere verklaring om een in zwang zijnde verkeerde uitlegging tegen te gaan [2]).

Al hoort men in de vergadering der Staten van Holland niet meer van het nieuwe plakkaat, de paapsche stoutigheden waren daarmede nog niet van de baan. Integendeel, voorloopig werden de leden nog herhaaldelijk genoodzaakt hunne aandacht aan dit onderwerp te wijden. Nu eens waren het remonstranties der beide synoden, die eenvoudig aan de den 17en Maart 1656 benoemde commissie werden verzonden, die ze kalm naast zich schijnt te hebben neergelegd [3]), of wel de godsdienstoefeningen in de huizen der ambassadeurs kwamen ter sprake. Toch werd dit steeds minder; in het hier behandelde tijdvak vinden wij in de resoluties der Staten van Holland er nog slechts tweemaal melding van gemaakt. Den 14en Juli 1662 berichtte het Hof, dat in het paleis van wijlen de koningin van Boheme, waar de Fransche gezant d'Estrades zijn intrek zou nemen, een lokaliteit werd ingericht „seer spatieus omme kerksgewijze verwulft te worden", welke ruimte men zeide dat voor Katholieke godsdienstoefeningen bestemd was. De Staten besloten het bij de bestaande plakkaten en waarschuwingen te laten [4]). Vijf jaren later was het de gezant van Portugal, die ergernis gaf, omdat in zijn huis voor aan de straat godsdienstoefening werd gehouden, zoodat de voorbijgangers het konden hooren. Aan Gecommitteerde Raden werd opgedragen „discretelyk" aan den gezant te verzoeken of hij — om schandaal te voorkomen — de godsdienstoefeningen niet in een ander vertrek kon doen plaats hebben [5]). In het vervolg schijnt men de gezanten ongemoeid te hebben gelaten, ofschoon het bekend was, dat de godsdienstoefeningen druk werden bezocht. Als bewijs

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 11 Oct. 1664, 29 en 31 Jan., 6 Febr. en 11 Maart 1665.

[2]) 23 Jan. 1665, zie *Wiltens, Kerk. Placaatb.*, I, 628—629.

[3]) *Resol. St. v. Holl.*, 28 Sept. 1662. Dat op de vergaderingen van classes en synoden de paapsche stoutigheden nog al eens ter sprake kwamen, spreekt van zelf; zie voor Holland: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, XIV, 268—333; vooral Loenen en Ermeloort trokken de aandacht, vergel. voor het eerste ook: *Resol. St. v. Holl.*, 28 en 29 Juli 1654.

[4]) *Id.*, 14 Juli 1662.

[5]) *Id.*, 6 Aug. 1667.

moge dienen dat de gezant des keizers, de Berka, die het huis van den heer van Ouwerkerk in het Voorhout bewoonde, daar een ruime kapel had laten inrichten, welke in 1690 instortte ten gevolge van den grooten toeloop van Katholieken [1]).

Meermalen werd de hulp der Staten ingeroepen door ouders of voogden, wier kinderen of pupillen naar de Zuidelijke Nederlanden waren gebracht om ze daar in den Katholieken godsdienst op te voeden. Tegen dit euvel — waarover in de achttiende eeuw bij herhaling werd geklaagd — had men een eigenaardig geneesmiddel; eerst trachtte men langs diplomatieken weg te verkrijgen, dat de kinderen aan de bloedverwanten werden teruggegeven. Hielp dat niet, dan werd de gouverneur van Sluis aangeschreven om te trachten in het land van Brugge eenige geestelijken op te lichten en ze gevangen te houden, tot aan den eisch tot uitlevering was voldaan [2]).

Een onderwerp, dat bij tusschenpoozen aan de orde kwam — al naar mate de staatkundige gebeurtenissen daartoe aanleiding schenen te geven, was het verdrijven der vreemde priesters en ordensgeestelijken. In 1666 schijnt de oorlog met den strijdlustigen bisschop van Munster, Bernard van Galen, de aandacht weder eens op deze zaak gevestigd te hebben. Voor de vijanden der Katholieken was deze krijg koren op den molen; dat het een Katholieke kerkvorst was, die zich ten strijde tegen de Republiek had aangegord, was voor velen een nieuw bewijs, dat men tegenover de Katholieken niet genoeg op zijn hoede kon zijn. Werd in talrijke vlugschriften en spotprenten met den bisschop de draak gestoken, anderen sloegen een ernstiger toon aan en waarschuwden tegen de hier wonende geloofsgenooten van den prelaat, die als het „Serpent" in eigen boezem voorgesteld, en van verstandhouding met den vijand beschuldigd werden [3]). Aan van Galen werd de bedoeling toe-

[1]) Zie: *Volkomen Vervolgh op J. L. Gottfrieds Historische Kronyck... door S. de Vries*, IV, 1553 en 1554.

[2]) Zie o. a. *Resol. St. v. Holl.*, 17 Juli 1662, 16 Oct. 1664, 24 Sept. 1675. De laatste resolutie heeft betrekking op een gewezen Cellebroer, Laurens Dodelels, die tot de Hervormde kerk overgegaan en gehuwd was. De man was te Brussel opgepakt en «in het Cellebroers Convent in een Gat geworpen».

[3]) Zie b.v.: «*Het Hiet. Siet toe. Eene Generale Vermaninge aen de Geunieerde Nederlanden ... Anno* 1665». in-4°.

gedicht om den Katholieken hier te lande te hulp te komen [1]), ja, men wist te vertellen, dat de paus den bisschop tot den strijd had aangezet en dat het dus te vreezen was, dat uit Rome den Katholieken zou worden gelast de Munsterschen te steunen. Als om aan dergelijke geruchten meer waarschijnlijkheid te geven werd een aanslag op Arnhem, door eenige verraders gesmeed, ontdekt. Wel kon de taktvolle Apostolische Vicaris, Neercassel, den regenten de verzekering geven, dat de oorlog in geenen deele 's pausen goedkeuring wegdroeg en wekte hij zijne geloofsgenooten tot trouw aan het vaderland op, maar allicht zou men meenen, dat de tijdsomstandigheden de Katholieken in een slechter toestand hadden moeten brengen. In werkelijkheid was dit — behalve in de oostelijke provincies — niet het geval. In de vergadering der Staten van Holland werden in het jaar 1666 eenige resoluties genomen, waarschijnlijk onder den invloed van den Munsterschen oorlog. Plotseling werd besloten, dat „alle vreemde Paapen, Priesters en andere geordende Persoonen van de Roomsche Religie" het land hadden te verlaten en werd aan het Hof opgedragen in dien zin een plakkaat te ontwerpen [2]). Den 31sten Maart daaraanvolgenden werd de missive, waarbij het Hof op deze opdracht geantwoord had, in handen gesteld der bekende commissie [3]). Niet minder dan vijf jaren had men noodig om met dit schrijven in het reine te komen, maar eindelijk den 25sten September 1671 besloot men, naar aanleiding van een request der Noord-Hollandsche synode, waarin op uitdrijving van alle vreemde priesters en vooral van de Jezuieten werd aangedrongen, aan het Hof als antwoord op de missive van Maart 1666 op nieuw te verzoeken een plakkaat „teegens het inkoomen van alle vreemde Paapen binnen deese Provincie" te ontwerpen [4]). Daarmede was deze zaak weder geruimen tijd van de baan.

Niettegenstaande den deftigen, droogen en vaak omslachtigen stijl van de Resoluties der Staten van Holland, hebben deze

---

1) « *De Intentie van den Heer Christoffel Bernard, Bisschop van Munster.* Haarlem, P. de Grauw. in-4°.

2) *Resol. St. v. Holl.*, 25 Febr. 1666 in *Wiltens, Kerk. Placaatb.* II, 1666.

3) *Id.*, 31 Maart 1666.

4) *Id.*, 25 Sept. 1671.

toch bij wijlen iets, dat bij den geduldigen lezer een glimlach te voorschijn roept. Met den grootsten ernst werden besluiten geboekt, waarvan het den ingewijde toch duidelijk is, dat de leden der Staten ze liefst niet al te letterlijk zagen opgevat, tenzij men aan oogenblikkelijke opwelling gelooven wil. Zoo bv. den 15[en] April 1666; toen kwam het verzoek ter sprake, den 30[sten] Maart door gedeputeerden der provincie Zeeland, waarschijnlijk ook onder den indruk van den oorlog gedaan, om mede te werken tot het „inbinden van de groote licentie der Pausgesinden"; de Staten van Holland besloten daarop om ter Generaliteit de zaken daarheen te leiden, dat de verklaring van 27 Januari 1651 (de Groote Vergadering) aan al de provincies zou worden toegezonden „met het versoek dat deselve in den haaren soodanigen ordre willen stellen, en die voorsieninge doen, ten einde de Placaaten tot inbindinge van de Paapen en Pausgesinde geëmaneert, vigoureuselyk — geëxecuteert moogen werden . . ." Daarbij bleef het niet; de officieren van de Generaliteitslanden zouden worden aangemaand om de hand te houden aan de plakkaten en aangezien bekend was, hoezeer sommige officieren zich aan componeeren schuldig maakten, zouden de Staten-Generaal verzocht worden een premie te stellen op het aanbrengen van hen die zich hadden laten omkoopen; de schuldigen zouden flink beboet en afgezet worden. Ook de ambassadeurs zouden worden verzocht zich te gedragen overeenkomstig de verklaring van 27 Januari 1651 en het lijstje van ambtenaren, voor wie het belijden van den Hervormden godsdienst verplichtend was gesteld, aangevuld worden met de rentmeesters [1]). In overeenstemming met deze resolutie loofden de Staten-Generaal den 8[sten] Mei een premie van 600 Carolus guldens uit aan elk die een aan compositie schuldigen officier wist aan te wijzen [2]).

De stemming, die hier te lande ten opzichte der Katholieken heerschte, moge door den oorlog met Munster een wijle ongunstiger geworden zijn, het was toch slechts een voorbijgaand verschijnsel. Na 1666 worden de resoluties, die op de Katholieken betrekking hebben, steeds minder; meer en meer schijnt men

[1]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, II, 387—389.
[2]) *Id.*, I, 629—630. *Gr. Placaatb.* III, 406.

zich bij den bestaanden toestand te hebben neergelegd. Slechts bij sterk sprekende feiten kwam men er toe zich weêr eens schrap te zetten tegen de paapsche stoutigheden. Het kon wel niet anders of beleedigingen, door Katholieken den Hervormden godsdienst en zijnen bedienaars aangedaan, moesten kwaad bloed zetten, Zoo wekte een voorval, dat den 25sten November 1668 „op den Oudenman" bij IJzendijke plaats had, terecht groote ergernis. Een achttal Spaansche ruiters drong er 's middags tijdens de godsdienstoefening de kerk binnen, mishandelde op gruwelijke wijze den predikant, — wien een oor werd afgehakt — en andere aanwezigen, kleedde sommigen tot op het hemd toe uit en verscheurde de bijbels; daarna verdwenen de dapperen weêr even snel als zij gekomen waren [1]). Terecht of ten onrechte meende men, dat Katholieke geestelijken en andere „bittere Paapsgesinden" tot deze euveldaad hadden aangezet en het gevolg was, dat de Staten van Holland besloten de Staten-Generaal niet alleen te verzoeken om bij den Spaanschen gezant op bestraffing der schuldigen aan te dringen, maar ook om bij de leden der Unie aan te houden op ten uitvoerlegging der plakkaten tegen de Katholieke geestelijkheid [2]). Dergelijke voorvallen, waarvan de Katholieken natuurlijk den terugslag moesten ondervinden, waren uit den aard der zaken uitzonderingen. De eigenlijk gezegde paapsche stoutigheden trokken echter — althans in Holland — steeds minder de aandacht. De Katholieken gingen met hunne godsdienstoefeningen voort, nu eens meer in stilte dan weder meer in het openbaar, al naar gelang de plaatselijke omstandigheden, de gezindheid der regenten of der officieren meer of minder voorzichtigheid noodzakelijk maakten. Daarbij werd nog wel eens een godsdienstoefening verstoord of een priester beboet of verbannen; toch werd de toestand voor de Katholieken steeds gunstiger. In de vergaderingen der Staten van Holland komen de stoutigheden steeds minder ter sprake, en wanneer dit nog een enkel maal het geval is, dan waren de overtredingen der

---

1) Zie: *Missive vande Heere Elias le Lyon Commandeur van IJsendycke, Aende ... Staten Generael van dato den* 26 *Novemb.* 1668. Z. n. v. pl. en v. dr. in-4°.

2) *Resol. St. v. Holl.*, 3 en 5 Dec. 1668.

Katholieken soms bijzaak, maar gold het twistpunten over het recht van jurisdictie, uit het verstoren van Katholieke godsdienstoefeningen voorgesproten [1]). De Apostolische Vicaris kon in zijn verslag, in 1668 naar Rome gezonden, de vrijheid die de Katholieken in Holland genoten, niet genoeg roemen. De gematigdheid der Staten werd door hem erkend en van den toestand der kerk een rooskleurig tafereel opgehangen [2]). Toen de bisschop van Waterford in Ierland, John Breñan in 1671 ons land bezocht en korten tijd te Utrecht, Amsterdam en Haarlem vertoefde, was hij verbaasd over hetgeen hij te zien kreeg. Opgetogen schreef hij aan den secretaris der Propaganda, dat hij niet had kunnen denken, dat er in heel Holland zooveel rijkdom en pracht van kerksieraden te vinden was als hij te Haarlem alleen had aanschouwd. Ja! hij schroomde niet te verklaren, dat er geen missie ter wereld bestond beter geordend en bestuurd dan de Hollandsche [3]).

Het beste bewijs, dat ook de felste tegenstanders der Katholieken den moed begonnen op te geven, is het steeds zeldzamer worden van remonstranties der synoden. Nadat deze in geen jaren van zich hadden laten hooren, kwam er den 28sten Maart 1669 weder eens een verzoek in bij de Staten van Holland tot het tegengaan van de „stoutigheid der Pausgesinden", dat weder in handen werd gesteld van de commissie uit het jaar 1656 [4]). Twee jaar later waagde de Noord-Hollandsche synode nog eens een poging — zooals wij zagen [5]) — om op verdrij-

[1]) *Resol. v. d. St. v. Holl.*, 9 Juni, 20 Juli, 4 Aug. 1668 en 9 Jan. 1686.

[2]) « Ordines Hollandiae in Catholicos sat benigni; sinunt enim, ut passim oratoria extruant, de die frequenter agant synaxim, sacra in tympano et choro, in chordis et organo concelebrent ». En verder: « In omnibus oppidis et pagis etiam fere omnibus Harlemensis dioecesis viget et crescit avida fides. Splendent oratoria, nitent altaria, praedicatur Evangelium, habentur cathecheses, cantantur Vesperae idque omnibus et dominicis festis diebus. In plerisque etiam parochiis singulis diebus ad Missae sacrificium plebs frequentissima convenit » (*Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XVIII, 232 en 233).

[3]) « . . . e confesso la verità, che non haverei creduto, che in tutta l'Ollanda fossero tante ricchezze di suppellettili di chiese, quante ho visto in questo suol luogho . . . . Per quello che in pocchissimi giorni ho potuto scorgere, crederei che non vi sia missione al mondo più ordinata e più ben regolata di questa . . . » (*Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb Utr.*, XVIII, 270—272).

[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 28 Maart 1669.

[5]) Blz. 284.

ving van de vreemde geestelijken aan te dringen en daarna lieten de kerkelijke lichamen de Katholieken met rust — ten minste wat remonstranties aan de Staten van Holland betreft — tot het jaar 1677. Toch was er tusschen de laatste genoemde jaren aanleiding genoeg geweest om van zich te doen hooren. De jaren 1672 en 1673 hadden in sommige deelen des lands den Katholieken godsdienst in eere zien herstellen; de Utrechtsche Dom was weder getuige geweest van al den praal aan den Katholieken eeredienst verbonden; voor een wijle hadden de predikanten er den kansel moeten ruimen voor den aartsbisschop. Maar bij al de ergernis, die ijverige Protestanten bij zulk een schouwspel moesten gevoelen, was er toch ook een lichtpunt waar te nemen. De gematigdheid, waarmede de Apostolische Vicaris van Neercassel optrad, de ijver, dien hij aan den dag legde om het vaderland van nut te zijn, maakten een goeden indruk. Kenschetsend voor de verandering van zienswijze, die zich meer en meer baan brak, is zeker het feit, dat toen na den aftrek der Franschen de oude vijand der Katholieken, de 84-jarige hoogleeraar Gijsbertus Voetius voor het eerst weder in den Dom te Utrecht den kansel beklom, geen enkel scherp woord over de „superstitien", die het kerkgebouw nog zoo kort geleden binnen zijne muren had gezien, door hem werd geuit. Toch vreesden de Katholieken, dat zij den terugslag van den ommekeer zouden gevoelen en van Neercassel achtte het geraden eenigen tijd buiten de grenzen des lands verblijf te houden. Evenwel kon men zeggen, dat het onweêr vrij spoedig voorbijdreef. Heeft men allicht hier en daar in den eersten tijd de Katholieken wat strenger op de vingers gezien, werden — vooral in het oosten des lands — eenige priesters verwijderd, van nieuwe maatregelen of plakkaten hoort men niet. Ja! het wordt ook van Katholieke zijde erkend, dat hier te lande na 1672 nog grootere vrijheid aan de Roomschen werd verleend, dan zij voor dien tijd genoten hadden. Dit getuigde ook van Neercassel in zijn verslag van zijn rondreis in 1675 met toestemming der Staten door de provincies Gelderland, Utrecht en Holland ondernomen. Hij schreef die meerdere vrijheid o. a. hieraan toe, dat men meende het geld der Katholieken beter voor den kostbaren oorlog te kunnen gebruiken, dan om de

beurs van inhalige ambtenaren te vullen en ook aan de vrees voor schade, die de handel van het beboeten van Katholieke handelaars zou kunnen ondervinden [1]). Wel mislukten de pogingen om in het vredes-traktaat van Nijmegen voor de Katholieken grootere voorrechten te bedingen, maar mondeling beloofden de afgevaardigden der Staten-Generaal den Franschen gevolmachtigden meer vrijheid voor hunne geloofsgenooten. Evenwel zouden de Katholieken hier nogmaals bange uren doorleven, ten gevolge van de maatregelen in andere landen tegen de Protestanten genomen, die hier op nieuw de hartstochten wakker riepen, niet het minst de herroeping van het edikt van Nantes.

Minder dan elders ondervonden de Katholieken in Holland den invloed van deze gebeurtenis met haren nasleep, al bracht deze voor een oogenblik weder de verdrijving der regulieren ter sprake. Werd ook in de jaren, die aan deze droevige gebeurtenis voorafgingen, op maatregelen tegen de Katholieken aangedrongen, veel uitwerking had dit niet; juist in dezen tijd maken de Resoluties der Staten voor het eerst gewag van dispensatie van het plakkaat op het testeeren, aan een klopje verleend [2]). Begrijpelijk is het, dat de Hervormde kerkbesturen met leede oogen den toenemenden bloei van het Katholicisme aanzagen. De Zuid-Hollandsche synode had derhalve gemeend de aandacht der regeering op den toestand te moeten vestigen. De synode vroeg „soo het al nu geen tyt mogt syn om iets nieuws tot bedwang en tot inbindinge van dien te statueeren", dat althans aan de bestaande strafbepalingen de hand gehouden en de in aantal toenemende Katholieke regenten en ambtenaren door Gereformeerde vervangen zouden worden. Op de gewone

---

[1]) «Porro plerisque in urbibus ac pagis provinciarum meae curae commissarum nunc ab Ordinibus major conceditur religioni libertas, quod hanc inter alia exigit conjunctio intima Ordinum cum domo Austriaca, bellum sumptuosum, cui utilius Catholicorum pecuniae, quam praetorum cupiditati impendi judicantur, metus quoque, ne mercatores, vectigalium pertaesi, accedentibus mulctis, religionis causa exsolvendis, solum vertant» (*Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XVIII, 278).

[2]) *Resol. v. d. St. v. Holl.*, 24 Sept. 1678; twee jaar te voren had een inwoner van Edam verlof gekregen om de helft van zijn vermogen aan de Katholieke armen te mogen vermaken, zie *Id.*, 25 Maart 1676.

wijze besloot men naar aanleiding van dit verzoek de officieren nog eens aan te schrijven en ten opzichte der Katholieke regenten de beslissing aan te houden [1]). Niet veel verder kwamen de Noord- en Zuid-Hollandsche synoden met hun request, dat den 17[en] Maart 1679 in de Staten-vergadering in behandeling kwam; er werd een commissie benoemd tot het geven van advies [2]), die 15 maanden later in overweging gaf het concept-plakkaat van 13 Juli 1660 weder aan de orde te stellen en aandrong op het verwijderen van alle Katholieke regenten en ambtenaren, althans van hen, wier ambt eenigermate met het ten uitvoer leggen der plakkaten in verband stond; tot een besluit kwam men natuurlijk niet [3]). Ook in 1683 had men nog geen haast, toen dezelfde synoden weder op het verdrijven der Regulieren aandrongen [4]); eerst twee jaar later, toen allen vervuld waren met het lijden der geloofsgenooten in andere landen, werd van de zaak ernst gemaakt.

Het was of nog eenmaal de reuzenstrijd tegen het Protestantisme was ontbrand; de maatregelen in de laatste jaren in Frankrijk tegen de Protestanten genomen, werden waardig bekroond door de herroeping van het edikt van Nantes. Weldra stelden talrijke vlugschriften het volk hier te lande in kennis van het lijden der geloofsgenooten in Frankrijk; scharen réfugiés zochten hier een toevlucht en schetsten met schrille kleuren de gruwelijkste martelingen van hen, die niet afvallig wilden worden van het geloof hunner Hugenootsche voorvaderen. Geen wonder dat de menschonteerende handelingen van de ambtenaren en soldaten van den „Zonnekoning", die op zulk een ellendige wijze zijn liefde voor de moederkerk aan den dag legde, hier een kreet van verontwaardiging deden opgaan. Het volk dat niet redeneert, maar naar opwellingen handelt, liep hier en daar te hoop en wilde zijn wrok koelen aan de Katholieke medeburgers. Vooral op de Jezuieten had men het gemunt daar zij — terecht of ten onrechte — als de eigenlijke oorzaak van de vervolgingen in Frankrijk werden aangezien. Er was

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 20 Juli 1677, vergel. *Id.*, 29 Juli 1677.
[2]) *Id.*, 17 Maart 1679.
[3]) *Id.*, 1 Juni 1680.
[4]) *Id.*, 24 Sept. 1683.

echter meer. De hertog van Savoye meende het voorbeeld van Frankrijks koning te moeten volgen en de Waldenzen stonden weldra evenzeer aan allerlei gruwelen bloot. In den Palts was de keurvorstelijke waardigheid in Katholieke handen overgegaan en de Hervormden voelden al ras deze hand zwaar op zich drukken. En alsof dit alles niet genoeg was, had bij den dood van Karel II zijn broeder Jacob II Engeland's troon beklommen, wiens achteruitzetting van de Protestanten hier veel argwaan wekte.

Onder zulke omstandigheden kan het slechts verwondering wekken, dat de Katholieken niet in veel heviger mate het slachtoffer van de hier heerschende verbittering zijn geworden. De regenten bleven niet ongevoelig voor den noodkreet, die van over de grenzen doordrong en waar het verhaal der smaadheden destijds tegen weerlooze mannen en kinderen in Frankrijk en in de valleijen van Piemont bedreven, ook thans nog het bloed aan het koken brengt, daar kan men zich voorstellen, welke de indruk op de tijdgenooten moet geweest zijn. Neemt men dat in aanmerking, dan zal men moeten erkennen, dat de gevolgen ernstiger hadden kunnen zijn. Wel had het in enkele provincies den schijn, alsof men wilde breken met de in de laatste jaren gevolgde gedragslijn en op nieuw met gestrengheid de uitoefening van den Katholieken godsdienst onderdrukken; wel werden de Katholieken genoodzaakt de uiterste omzichtigheid to gebruiken en moest de eeredienst in sommige plaatsen tijdelijk geheel stil staan; wel ontbrak het niet aan tooneelen van ruw geweld, maar dit alles was slechts van tijdelijken aard als een noodzakelijk gevolg van de hier gewekte verontwaardiging en verbittering. De droeve dagen, die de Katholieken hier beleefden, vonden meer hun oorzaak in een uitbarsting van de woede van het volk, dan in ernstig overwogen maatregelen der regeering. Althans in Holland was dit het geval, waar hunne offervaardigheid ten bate der réfugiés — in Leiden alleen brachten de Katholieken 3000 gulden bijeen — niet naliet een goeden indruk te maken. Maar het kon wel niet anders of ernstiger dan te voren moest ook hier aan een verdrijving der gehate Jezuieten worden gedacht.

Reeds in 1683 schijnt de regeering van Amsterdam aan een

verdrijving der regulieren te hebben gedacht; althans in een brief aan een prelaat te Rome geeft van Neercassel bericht hoe het hem gelukt was de regenten van dit plan te doen afzien. Hij had beloofd te zullen waken, dat geen geld naar het buitenland werd gezonden; dat het aantal regulieren binnen de door de overeenkomsten aangewezen grenzen zou worden gehouden, dat hij moeite zou doen dat naar Amsterdam zooveel mogelijk Amsterdammers of ten minste geboren Nederlanders werden gezonden, dat niemand door het kerkelijk gezag in de vrije beschikking over zijn vermogen verhinderd zou worden, dat jaarlijks kennis zou worden gegeven van de nieuw aangekomen regulieren. Hij drukte in dien brief tevens de hoop uit, dat het voorbeeld van Amsterdam ook in den Haag goed zou werken [1]). Wij zagen dat in 1683 door de synoden ook op verdrijving der regulieren was aangedrongen. Was toen met de zaak geen haast gemaakt, in 1685 was de stemming veranderd.

Den 21sten December hielden de Staten zich met dit onderwerp onledig. In de eerste plaats werd namens de Staten-Generaal medegedeeld, dat, blijkens een schrijven van onzen gezant te Parijs, van Starrenburg, Lodewijk XIV verboden had om de predikaties ten huize der ambassadeurs bij te wonen. Daarom verzochten de Staten-Generaal, dat nu ook streng de hand gehouden zou worden aan de resolutie ter Groote Vergadering in 1651 genomen, waarbij het prediken in de Nederlandsche taal in de huiskapellen der gezanten van Katholieke mogendheden verboden en tegen het bijwonen van die godsdienstoefeningen straf bedreigd was. De Staten-Generaal wilden nog verder gaan en ook het plakkaat van 14 April 1649, tegen de uitoefening van den Katholieken godsdienst gericht, vernieuwen. Holland's gedeputeerden ter Generaliteit hadden, vóór een besluit te nemen, het gevoelen der Staten van hun gewest willen inwinnen, vandaar dat de zaak door den raadpensionaris aanhangig werd gemaakt. Er werd een commissie benoemd, die over dit onderwerp rapport zou uitbrengen [2]); maar een algeheel verbod

---

[1]) Zie *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, X, 109 en 110.

[2]) *Resol. St. v. Holl.*, 21 Dec. 1685. Twee dagen vroeger was een commissie benoemd om te onderzoeken of in het vervolg voor het ambt van notaris eveneens

was blijkbaar Holland te kras, althans men hoort er niet meer van. Denzelfden dag werd echter ook rapport uitgebracht door de commissie, twee jaar vroeger benoemd, om het verzoek der synoden, tot verdrijving der regulieren te onderzoeken. Dit voorstel viel in betere aarde, want het rapport strekte om aan het Hof op te dragen een plakkaat in den verlangden zin te ontwerpen; een besluit werd niet genomen daar de leden zich met hunne lastgevers wenschten te verstaan [1]). Ditmaal was het echter blijkbaar ernst, want reeds den 25sten Januari 1686 kwam het onderwerp weder in behandeling, zonder dat men echter nog tot een bepaald besluit kon komen. Er schijnen bij sommige bezwaren te zijn geweest om zich kortweg bij het advies neder te leggen. Van welken aard die bezwaren waren, leeren wij eenigszins kennen uit de opdracht aan een nieuwe en ditmaal zeer talrijke commissie verstrekt. Deze zou hebben te onderzoeken: „of het voorsz. Advis, soo als het is leggende, wel en bequaamelijk soude konnen werden gesteld ter executie, dan of daar in iets of wat soude dienen te werden verandert of geëlucideert, mitsgaders hoe en in wat voegen de Leeden gerust soude moogen werden gesteld, dat het selve Advis tot conclusie gebragt werdende, ook egaalijk en sonder eenige conniventie ter executie gesteld en geobserveert soude konnen worden" [2]). Eerst den 23sten September 1687 kwam het rapport der laatste commissie in behandeling en werd besloten aan het Hof de verlangde opdracht te geven met verzoek om de Staten te willen inlichten aangaande de beste manier om het plakkaat overal zonder onderscheid te doen uitvoeren [3]). Het Hof voldeed hieraan en den 29sten November werden de leden in kennis gesteld van het ingekomen concept-plakkaat. Daar men ruggespraak met zijn lastgevers wenschte te houden, werd de finale resolutie uitgesteld [4]). Het concept was echter alweder bestemd concept te blijven en daartoe werkten verschillende omstandig-

---

het belijden van den Hervormden godsdienst verplichtend zou worden gesteld, zie *Id.*, 12 Dec. 1685.

1) *Resol. St. v. Holl.*, 21 Dec. 1685.

2) *Id.*, 25 Jan. 1686.

3) *Id.*, 23 Sept. 1687.

4) *Id.*, 29 Nov. 1687.

heden mede. Wel was er ditmaal zeer ernstig aan de verdrijving gedacht en de gezant van den Duitschen Keizer, Cramprich, die den Internuntius te Brussel herhaaldelijk over dit onderwerp schreef, maakte zich zeer ongerust, te meer daar de afgevaardigden der Edelen en van de stad Amsterdam, die twee jaar geleden nog onverschillig waren op dit punt, thans medewerkten om de zaak haar beslag te doen krijgen. De Jezuieten beschuldigden de wereldlijke geestelijken van bij de overheid op hunne verbanning aan te dringen en van Neercassel zag zich genoodzaakt den 5[en] Januari 1686 in een brief aan Cramprich de onjuistheid van dit vermoeden in het licht te stellen. Het gelukte hem echter niet den gezant te overtuigen, want in zijn brieven van 11 Maart, 30 September en 10 October 1687 aan den Internuntius schreef hij van sommige regenten te hebben gehoord, dat de wereldlijke geestelijken de verbanning der regulieren verlangden. De gezant deed wat hij kon om het banvonnis te voorkomen; hij had zich daartoe tot de Staten willen wenden, maar dit werd hem door enkele regenten ontraden. De regeering duldde geen tusschenkomst van buitenlandsche mogendheden in hare binnenlandsche aangelegenheden; toen de Fransche gezant na den vrede van Munster getracht had meer toegevendheid voor de Katholieken te verkrijgen, had dit de strengere maatregelen niet kunnen tegenhouden. De gezant stond echter niet alleen; onze gezant te Weenen werd over de zaak aangesproken en eveneens onze gezant te Londen, want Jacobus II stelde veel belang in den loop, dien de gebeurtenissen nemen zouden. Onze gezant in Engeland had er op gewezen, dat men slechts de oude dekreten wilde ten uitvoer leggen en dat de Staat er toe gedrongen werd door het gedrag der regulieren, die met hunne geldafpersingen het den burgers lastig maakten. Dat er op het gedrag der regulieren heel wat te zeggen viel, vindt zijn bevestiging in hetgeen niemand minder dan hun beschermer, Cramprich, den 19[en] December 1687 aan den Internuntius schreef. Hij wees toen op de wenschelijkheid, dat er van uit Rome aan al de geordende zendelingen een bevel zou worden gezonden om geen geld uit het land te brengen of te zenden, ook om geen vrome legaten en nog minder geheele nalatenschappen naar zich toe te trekken,

om den magistraten eerbied te betoonen en om zich uitsluitend bezig te houden met den dienst Gods en de hulp der zich hier bevindende Katholieken. Waar zelfs Cramprich zich zoo tegenover den Internunties uitliet, behoeft men er niet aan te twijfelen, dat de regulieren zich hier geenszins met de noodige bescheidenheid gedroegen.

De verbanning bleef uit; in hoëverre dit aan den invloed der Katholieke mogendheden moet worden toegeschreven willen wij thans niet onderzoeken. Dat die invloed hier groot gewicht in de schaal zou hebben gelegd, is — meen ik — te betwijfelen. Veel meer waarde moet, dunkt mij, worden toegeschreven aan een bijzonderheid, die Cramprich den 2[en] December 1687 aan den Internuntius mededeelde. Hij schreef, dat het ontworpen plakkaat niet in overeenstemming was bevonden met de belangen van sommige steden [1]). Ware het plakkaat in Holland doorgegaan, de andere provincies zouden weldra gevolgd zijn en een algemeene verbanning der regulieren zou niet zijn uitgebleven. Maar nu in Holland zwarigheden werden gemaakt kwam er niets tot stand. Inmiddels waren de hartstochten tot bedaren gekomen en daarmede de maatregelen tegen de Katholieken van de baan geschoven [2]).

Jaren verliepen zonder dat in de vergaderingen van de Staten van Holland een woord over maatregelen tegen de regulieren of tegen de Katholieken in het algemeen werd gerept, tot heel aan het einde van de hier behandelde periode de verdrijving der geordenden nogmaals aan de orde kwam. Wellicht was daaraan niet vreemd, dat de Staten van Holland den 9[en] Januari 1698 in kennis werden gesteld van een klacht van de echtgenoote van mr. Willem Barthelemy „Advocaat van de Stad

[1]) De brieven van Cramprich zijn afgedrukt door A. v. Lommel in *Arch. v. h. aartsb. Utrecht*, V, 1 v.v.

[2]) Waarschijnlijk ook onder den invloed der tijdsomstandigheden besloten de Staten-Generaal den 5 Oct. 1686, dat geen Katholiek deel mocht uitmaken van het bestuur der kolonie Suriname (*Gr. Placaatb.* IV, 430) en den 20 Jan. 1687, dat de consuls van den Staat der Nederlanden van den Hervormden godsdienst moesten zijn (*Gr. Placaatb.* VII, 616). Eenige jaren later (11 Mei en 2 Juli 1695) werd bepaald, dat eenige Katholieken. die door het college van de Admiraliteit op de Maas waren aangesteld, door Gereformeerden zouden worden vervangen (*Gr. Placaatb.* IV, 343).

Oranje", die hulp kwam vragen daar haar man, die 85 jaar oud en verlamd was, door toedoen van den aalmoezenier van graaf Kaunitz en van een Karmeliet en een Jezuiet, die zich in den Haag ophielden, was opgelicht en naar de Zuidelijke Nederlanden ontvoerd. De commissie, die deze zaak zou onderzoeken — ten gevolge waarvan langs diplomatieken weg op uitlevering werd aangedrongen — zou ook inlichtingen moeten inwinnen „op de liberteit en licentie die de Paapsche Geestelijkheid en andere Pausgesinde alhier in den Hage zijn exerceerende". [1]) En daar kwamen nu de Noord- en Zuid-Hollandsche synoden weder eens klagen „dat de paapsche stoutigheden hoe langer hoe verder gingen en specialyk, dat men by experientie bevond, dat de Roomsch Catholycque Persoonen met Gereformeerde koomende te trouwen hier te Lande, de kinderen ordinaris in de Paapsche Religie werden opgevoed" [2]). Reeds een week later werd over dit verzoek rapport uitgebracht en daarin werd in vrij krasse bewoordingen op verdrijving der regulieren aangedrongen. Het verdient echter opmerking, dat het vooral hunne inhaligheid en erfenisjacht zijn, die over den hekel werden gehaald. Nu, de brief van den gezant Cramprich van 19 December 1687 bewees ons ten overvloede, dat de beschuldiging van geldafpersing niet uit de lucht gegrepen was. In den considerans van het concept-plakkaat, dat het rapport vergezelde, werd er op gewezen, dat de regulieren „verscheyde Huysen, soo in de Steeden, als ten platten Lande, tot haar vaste verblyf approprieeren, houdende de selve onder gesupposeerde naamen en echter waarlijck toekomende aan der selver respective Conventen en Collegien, en dat meer en meer bevonden werdt, dat de gemelde soo genaamde Reguliere Roomsche Geestelijcke in deese Landen, kinderen en andere Persoonen van goede Familie trachten te persuadeeren, om haar in de Conventen en Collegien buyten 's Landts te begeven en dat boven dien veel geldts na haare kloosters en Collegien overmaaken of vervoeren". Het concept-plakkaat bedoelde derhalve geenszins om den Katholieken godsdienst te onderdrukken,

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.* 9 Januari en 31 Juli 1698.
[2]) *Id.*, 10 Januari 1699.

maar het was zeer bepaald gericht tegen de regulieren, als zijnde uit een oeconomisch oogpunt schadelijk voor den staat. Het stelde voor niet alleen om hun het verblijf in Holland te ontzeggen, maar ook om de huizen en goederen, die op naam stonden van particulieren, maar waarvan het bleek, dat zij strekten tot woning en onderhoud der geordenden, verbeurd te verklaren. Den officieren zou worden opgedragen nauwkeurig onderzoek te doen naar huizen en goederen, die vroeger aan geordenden waren vermaakt of nog vermaakt werden. Het rapport stelde tevens voor om aan Katholieken, die met Hervormden in het huwelijk traden, te doen beloven niet te zullen beletten, dat de kinderen Hervormd werden gedoopt en opgevoed [1]). De beslissing over deze zaak werd aangehouden; en weldra kwamen de aangelegenheden der Katholieken in geheel anderen zin de aandacht der Staten vragen. Dit valt echter buiten de hier gestelde grenzen en zal later besproken worden.

Alles saamgenomen mag men aannemen, dat de toestand der Katholieken aan het einde der zeventiende eeuw veel was verbeterd. Het verslag door Codde in 1701 uitgebracht geeft daarvan de doorslaande bewijzen. Een aantal nieuwe staties waren in den laatsten tijd opgericht; de priesters werden niet meer lastig gevallen en de Katholieken behoefden niet meer heimelijk 's nachts samen te komen, maar konden over dag op vaste tijden hunne godsdienstoefeningen houden; voorzichtigheid bleef evenwel gewenscht. In alle steden en in de landelijke staties van Holland, Utrecht en ook in sommige in Friesland hadden zij vaste kerkhuizen, terwijl de versiering van kerken en altaren in den laatsten tijd zeer was toegenomen. Zagen wij in vroegere verslagen herhaaldelijk melding gemaakt van de talrijke bekeeringen, ook Codde teekende op, dat er eenige overgangen tot het Katholicisme hadden plaats gehad, al waren zij niet talrijk. Dat er niet meer waren, moest — volgens Codde — daaraan worden toegeschreven, dat de Katholieken van voorrechten en het bekleeden van ambten verstoken waren. Daarbij hielden de predikanten scherp toezicht op hunne gemeenteleden en stelden de bekeerlingen zich aan velerlei onaan-

---

[1]) *Secreete Resol. der St. v. Holl.*, 17 Januari 1699.

genaamheden bloot. Terwijl nu evenwel de vorige verslagen nagenoeg zonder uitzondering het stilzwijgen bewaarden over de talrijke Katholieken, die tot de Staatskerk overgingen, kwam Codde daar ruiterlijk voor uit. Als oorzaken gaf hij op: de hoop op een betrekking of een erfenis van niet-Katholieke bloedverwanten; huwelijk; het dienen van Katholieke dienstboden bij Protestanten; de hoop op een gemakkelijker leven; de verwachting van armen om van de Protestanten meer onderstand te ontvangen; het opvoeden van Katholieke weezen door Protestanten.

Merkwaardig in dit verslag is nog dat Amsterdam als de eenige plaats genoemd wordt, waar de Katholieken voor de vrijheid die zij genoten, niet behoefden te betalen. Wij hadden reeds gelegenheid te over zoowel in de vorige hoofdstukken als in dit, om te zien dat Amsterdam — vooral ook wegens de handelsbelangen — zeer gematigd was ten opzichte van de Roomschen. Met leede oogen werd dit door velen in den lande gezien en herhaaldelijk werd er over geklaagd. De gezindheid der Amsterdamsche regenten in dit opzicht was vrij wel bekend. Reeds in 1650, toen naar aanleiding van de oneenigheden tusschen prins Willem II en Amsterdam een stortvloed van vlugschriften het licht zagen, werd in een van dezen — aan den Delftschen predikant Goethals toegeschreven — de staf gebroken over hetgeen door de Amsterdamsche regenten in de laatste 25 jaren was verricht. Zij hadden — zoo werd daarin o. a. geschreven — „haer Meester gemaect vande Vroetschap, die vervullende niet dan met haer Vrienden en Creatueren, Arminiaenen, heymelicke Papisten, de meestendeel vyanden vande gereformeerde Religie, Favorijten vande Papen, tollererende over de 60 Priesteren in haer Stadt, toelatende de openbare Exercitie van het Pausdom, in alle Wycken vande Stadt. Deprimerende die vande Religie." Zij hadden predikanten de stad uitgezet, omdat deze onder meer opkwamen tegen „de tollerantie van alle Sectarissen." En verder: „Eerst hebben sy de Papisten seer gecaresseert, en Bicker heeft hem opgeworpen als haren Patroon, om hare Requesten te favoriseren en de Gereformeerde qualick te bejegenen, wetende door sijn Handtgesellen te steuyten, alle Resolutien, of de Executien

tegen de inbrekende stoutigheyt van de Papisten, Reformatie van de Meyerye, en wat tot voordeel van de Gereformeerde Religie beraemt wiert" [1]). Onze schrijver stond niet alleen in zijne afkeuring van de houding van Amsterdam. Twee jaren later werd in een vlugschrift als laatste van de „dry eminente saecken, om de welcke de Engelse vertrouwen dat Godt den Heere de Hollanders straffen sal" opgegeven: „de toelatinge ofte het tollereren van alle Religien, voornamentlijck t'Amsterdam" [2]), en weder een paar jaar later werd door Dirck Jansz. Lastman bitter geklaagd „dat de Magistraet van Amsterdam groote voorstanders van de Paepse Misse zyn" [3]). Begrijpelijk wordt die ergernis, als men weet, dat in December 1656 door de predikanten aan de burgemeesters een lijst van „paepsche vergaderplaetsen" werd overgegeven, waarop er niet minder dan 66 voorkwamen. Werd door de predikanten bij de vroedschap aangedrongen, wanneer er weder eens een plakkaat in de vergadering der Staten aan de orde was, dat de Amsterdamsche afgevaardigden de aanneming er van zouden helpen bevorderen, dan werden zij met de boodschap naar huis gezonden, dat de heeren het mogelijke zouden doen [4]). Maar toen er in November 1656 een commissie uit de vroedschap werd benoemd om het destijds aanhangige concept-plakkaat te onderzoeken, was het door haar uitgebrachte verslag van dien aard, dat het plakkaat verworpen werd als in strijd met den vrede van Munster en aanstootelijk voor de Katholieke mogendheden [5]).

De verslagen door de Apostolische Vicarissen naar Rome gezonden, roemden dan ook steeds de vrijheid, die hunne geloofsgenooten te Amsterdam genoten. De Apostolische Vicaris van Neercassel werd den 27sten Januari 1662 te Amsterdam als

---

1) *Den Ommeganck van Amsterdam* enz. *Gedruckt tot Breda, in Augustus. Anno* 1650. in-4°.

2) *De Ambassade van den Heere Pauw, zyne Raporten* enz.... *Na de Copye gedruckt te Londen.*

3) *Een Tractaet, t'Samen-sprekender wijse: Waer in ghehandelt wordt van den bedroefden staet van ons Vaderland... door Dirck Jansz. Lastman.*

4) Zie: *Uit de Acten Classis Amstelodamensis*, 1646—1656 in *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, XIV, 288 v.v. passim.

5) *Wagenaar, Amsterdam*, V, 203—204.

poorter ingeschreven, met bijvoeging achter zijn naam „wereltspriester". Gedurende de geheele tweede helft der zeventiende eeuw bleef er groote gematigdheid tegenover de Katholieken heerschen. Dat er — zooals wij zagen — in 1683 sprake is geweest van een verdrijving der regulieren, had met het toelaten van den Katholieken godsdienst niets te maken. In ditzelfde jaar werd weder door de predikanten een lijst van de kerkhuizen der Katholieken opgemaakt; men telt er 26 tegen 66 in 1656. Ook dit is een bewijs van de toenemende vrijheid. Want het verminderde aantal is hieraan toe te schrijven, dat vele kleinere vergaderplaatsen opgeruimd en door grootere vervangen werden [1]). Met toestemming van het stadsbestuur werden allengs dergelijke bedehuizen opgericht en, zooals een voorbeeld uit het jaar 1691 bewijzen kan, de voorwaarden waarop de vergunning werd verleend waren allerminst drukkend. Zij kwamen in hoofdzaak hierop neêr, dat aanstoot moest vermeden worden; daarom mochten er bv. geen sleden voor den ingang staan of personen elkaar blijven opwachten; de geloovigen mochten niet bij troepjes, of openlijk met rozenkrans en kerkboek het gebouw verlaten; de kerkdiensten moesten zoo geregeld worden, dat bij het aan- of uitgaan van de godsdienstoefening de Katholieke kerkgangers niet juist hunne Gereformeerde collegas ontmoetten; pastoor en kapelaan hadden zich van aanstootelijke preeken te onthouden [2]). De beste getuigenis voor de verdraagzaamheid te Amsterdam, waar in 1687 niet minder dan 28 priesters waren geadmitteerd [3]), levert de vrijheid die de bagijntjes er genoten. Ook Katholieken waren trotsch op het bagijnhof en de genoemde bisschop van Waterford schreef met opgetogenheid naar Rome over het „famoso begghinaggio", waar een 200 vrouwen leefden in een ruimte weinig kleiner dan het Ghetto te Rome [4]).

[1]) Zie: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, XV, 215.

[2]) Zie *a. w.* XV; 214—216.

[3]) *Aldaar*, XV, 128.

[4]) «Qui (te Amsterdam) viddi quello famoso begghinaggio, ove vivono da 200 vergini et hanno un distretto loro proprio pocho meno gran che il Ghetto di Roma: hanno mantenuto sempre un Oratorio anche con permissione del magistrato, addesso hanno fabricato un Oratorio più ampio capace di 1500 persone in forma di chiesa

Al was de toestand in de overige steden en dorpen niet geheel gelijk aan dien te Amsterdam, toch genoten de Katholieken er veel vrijheid. Voor een groot deel hing dit af van de officieren; de plakkaten bleven van kracht en als men eens een officier aantrof, die niet wilde componeeren of vervolgingsgezind was, moesten de Katholieken op hun tellen passen. Maar hoe meer de zeventiende eeuw ten einde spoedde, des te minder werden de vervolgingen. Karakteristiek is zeker, dat te Gouda in 1677 de burgemeesters met eenige voorname Katholieken een formeel accoord sloten, waarbij den laatsten vrije eeredienst werd toegelaten tegen betaling van een jaarlijksche som van 750 gulden [1]).

Zonder den toestand in alle overige plaatsen te bespreken, wil ik op enkele punten de aandacht vestigen. Leest men de rapporten, door de officieren bij het Hof ingezonden over hunne maatregelen ten opzichte van de plakkaten tegen de Katholieken, dan zou men soms — dit geldt meer bepaald van de eerste jaren van dit tijdvak — tot de slotsom komen, dat de heeren er nog al op bedacht waren de verboden godsdienstoefeningen tegen te gaan of te verstoren. Maar men vergete niet, dat deze ambtenaren — ter verantwoording geroepen — er veel belang bij hadden het te doen voorkomen, alsof zij stipt hun plicht vervulden en dus hunne werkzaamheid in een gunstig licht trachtten te plaatsen. Daarenboven houde men in het oog, dat, waar de officieren schreven, dat zij verboden godsdienstoefeningen hadden pogen te verstoren, dit nog niets bewees, want velen hunner zagen er geen bezwaar in, wanneer het noodig werd eens een bewijs van ijver te geven, tegelijkertijd de Katholieken te waarschuwen, dat zij op een gegeven dag zouden komen. Tweeledig was het doel, dat daarmede werd bereikt: met een gerust hart konden zij aan het Hof berichten dat zij tevergeefs getracht hadden de Katholieken te betrappen

per il di dentro ma in forma di palazzo al di fuori, e ciò con approvazione del magistrato . . . v'è gran concorso di popolo per le messe e per le prediche, e la chiesa è ben provista di paramenti nobili" (*Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.*, XVII, 269 en 270).

[1]) *C. J. de Lange van Wijngaerden*, *Gesch. en beschr. der Stad van der Goude*, *Dl. III (bewerkt en vermeerderd door J. N. Scheltema)*. Gouda 1879, blz. 269.

en tevens hielden zij de Katholieken te vriend, wat voor hun beurs lang geen onverschillige zaak was. Werd echter hier of daar een priester zelfs door een deel van den magistraat gesteund, dan was het werkelijk voor den officier dikwijls moeielijk om tegen hem handelend op te treden; dit was nog in 1662 te Weesp het geval [1]).

Iets wat men den Katholieken geestelijken niet spoedig vergaf en hun dikwijls zware straf op hen hals haalde was het maken van proselieten. Dit ondervond o. a. pastoor Kornelis Duck, die te Dordrecht deswegens gevangen gezet en vervolgens verbannen werd [2]). Toen een dergelijk geval omstreeks 1689 te Leiden ruchtbaar werd kwam dit den Katholieken op 3310 gulden te staan. Het gold ditmaal een jong man van Gereformeerde afkomst, die te Leiden in het Katholieke geloof was onderwezen en zich daarop naar Brugge begeven had. Aan het verzoek van zijn voogden om terug te keeren weigerde hij te voldoen. En daarop werd er van de zaak heel wat drukte gemaakt, ook „de heeren van de Universiteyt" schijnen er zich mede bemoeid te hebben; in elk geval er werden verscheiden reizen naar Brugge en terug gemaakt, twee Jezuieten werden gevangen gezet en gegijsseld en een officier met twaalf soldaten in hun huis ingekwartierd; advocaten en procureurs werden aan 't werk gezet. Het gevolg van een en ander was, dat de onkosten tot het genoemde bedrag klommen, dat op de Katholieken werd verhaald [3]). Evenwel hadden deze destijds te Leiden geen reden van klagen. Moeten wij geloof schenken aan hetgeen de Leidsche schout C. van Hoogeveen in 1654 aan het Hof berichtte, dan zouden wij er de gevolgtrekking uit kunnen maken, dat de toestand tusschen de jaren 1654 en 1689 zeer veranderd was. Genoemde officier verzekerde, dat er in geheel Holland — met uitzondering wellicht van Dordrecht — geen stad was waar de plakkaten zoo stipt werden uitgevoerd. In de Sleutelstad, verzekerde van Hoogeveen, kon niemand „metter

[1]) Zie: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. Bisdom Haarlem*, IX, 393—397.

[2]) *Aldaar*, I, 265—6.

[3]) Zie Dr. Frenay's opstel in: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, I, 267, 281—83.

waerheyt ... aenwijsen eenigh huys, alwaer de Papisten haere ordinaire vergaderinghen syn houdende, gelyc [Godt betert] 't in naeburige steden geschiedt". Het geheel tegengaan van conventikels was den schout onmogelijk, want er waren te Leiden veel Katholieken, vooral daar de lakenfabrieken veel volk uit Limburg, Luik, Artois en dergelijke streken tot zich trokken; vergaderingen werden gewoonlijk in den nanacht gehouden en men was zoo voorzichtig om dan schildwachten bij het huis van den schout te zetten, zoodat een overval van zijn kant niet wel doenlijk was. Maar deze had de heeren „van den Gerechte" op zijne hand; was de schout te laat gekomen, maar kon hij door getuigen bewijzen, dat er een verboden vergadering had plaats gehad, dan hadden de genoemde heeren „geen swaricheyt gemaeckt uyt crachte van zekere speciale Keure: om soodanige personen die de conventiculen in hare huijsinge hebben gehouden boven de condempnatie in de boeten bij de placcaten gestatueert, dese stadt te ontseggen." Vandaar dat de leden van den winkelstand hunne huizen niet gaarne voor de bijeenkomsten lieten gebruiken [1]). Heeft de ervaring ons geleerd, dat wij tegenover dergelijke fraaie rapporten van een officier op onze hoede moeten zijn en ze niet al te letterlijk opnemen, ditmaal schijnt de schildering niet ver bezijden de waarheid te zijn geweest. Althans in het verslag in 1658 door den te Leiden werkzamen Carmeliet, pater Petrus a Matre Dei, opgemaakt over den toestand der Katholieke kerk in ons vaderland, wordt bitter geklaagd over de strengheid, waarmede men te Leiden tegen de Katholieken optrad. Deze pater heette eigenlijk Abraham Bertius, en was een zoon van den Leidschen hoogleeraar Bertius, die terwille van zijne Remonstrantsche gevoelens naar Frankrijk uitgeweken en daar met zijn geheele familie tot de Katholieke kerk overgegaan was. Ook hij noemde Leiden, naast Dordrecht, een der plaatsen waar de Katholieken de minste vrijheid genoten en schetste enkele verstoringen van Katholieke nachtelijke godsdienstoefeningen, waarbij hij dienst deed. Deze vervolgingen vielen tusschen de jaren 1655 en 1658. Tevergeefs trachtte men den pater gevangen te

---

[1]) Zie: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, IX, 30—32.

nemen, maar de bewoners der huizen waar de bijeenkomsten hadden plaats gehad werden beboet en uit de stad gezet [1]).

In 1675 was evenwel de toestand geheel anders; de kerkeraad achtte zich toen geroepen de vroedschap op de paapsche stoutigheden opmerkzaam te maken. Hun request geeft ons een geheel ander tafereel te aanschouwen. Allereerst verdient het opmerking, met het oog op den te Leiden heerschenden geest, dat de kerkeraad zich beklaagt, dat ofschoon zij reeds herhaaldelijk met hetzelfde doel bij de vroedschap had aangeklopt, dat nog maar altijd zonder gevolg was gebleven. Toch waren er 30 vergaderplaatsen bekend, waar Katholieke godsdienstoefening werd gehouden; daar gingen de Katholieken dagelijks onbelemmerd in en uit „met de boeckjes aen den arm, de paternosters onder de voorschoot, en de kleyne goude cruisjes aen den hals hangende"; in de Haarlemmerstraat in „De Zon", op den Rhijn bij „De brandende Soudkeet" en aan de Pieterskerkgracht werden „groote en verhevene predick plaatsen" gebouwd; de klopjes trokken niet alleen door de stad om de geloovigen aan te zeggen, waar de mis zou worden bediend en om de kinderen te catechiseeren, maar ook om andersdenkenden te bekeeren; zij sloopen de huizen der Gereformeerden binnen en stopten daar den menschen briefjes in de hand „daar een deel jdele vragen opstaan, om de onnosele zielen te verstricken". Zij hadden op de Nieuwe Heerengracht „omtrent Breemen" een disputeercollege en een leerschool in de Rhijnstraat bij het N. Levendaal. Ja! in een winkel in de Haarlemmerstraat tegenover de Mare lagen zelfs Katholieke boeken, prenten, paternosters en kruisbeelden aan en voor de deur publiek te koop [2]).

De kerkeraad schijnt ook ditmaal voor doove ooren te hebben gepreekt; althans de kerkbouw ging door [3]) en in 1689

---

[1]) Dit merkwaardig — ofschoon eenzijdig — verslag werd onlangs door pastoor C. Deelder uitgegeven, naar een handschriftelijke copie, berustende in het archief der oud-Katholieke kerk te Utrecht, onder den titel: *Clara Relatio missionis Hollandicae et Provinciarum Confoederatarum ad instructionem eorum quae in hac missione geruntur, spectantque ad religionem Catholicam, quam exhibuit praelatis suis Rev. Adm. Pater Petrus a Matre Dei, Carm. Disc. Anno* 1658. Roterodami, R. Reisberman, firma H. T. Hendriksen. 1891.

[2]) Zie Dr. Frenay's opstel in: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, II, 81 en 82.

[3]) *Aldaar*, VI, 222.

— hetzelfde jaar waarin f 3300 moest worden opgebracht — had men reeds een orgel in de kerk en komen er zangers voor. In 1695 was het den geestelijken zelfs vergund in het Gereformeerde gasthuis aan stervende Katholieken de Sacramenten toe te dienen [1]).

Zagen wij den schout van Leiden op Dordrecht wijzen als een plaats, waar de hand werd gehouden aan de plakkaten, iets dergelijks getuigde de Franciskaan, pater G. D. van Nes, in 1669 van Woerden, van welke stad hij schreef, dat zij „door het verbitterde van haren kettergeest en de strengheid van haar bestuur alle steden in Holland overtreft". De pater was dan ook gedrongen aan een gewone tafel in tegenwoordigheid van enkelen de mis te bedienen [2]). Hij werd een paar maal in de gevangenis geworpen, welk lot ook een zijner voorgangers trof. Mogen wij een handschrift uit het archief der Minderbroeders te Weert gelooven, dan was Woerden in 1682 getuige van een tooneel van ruw geweld. De predikant had op den kansel heftig uitgevaren tegen de Katholieken en op vernietiging van hun kerkhuis aangedrongen. Met Pinksteren trok de onderbaljuw met zijne dienaars, gewapend met pistolen en sabels, naar het kerkhuis, verbrijzelde verscheidene deuren en dreigde den priester met zijn pistool, terwijl het volk daarbuiten met steenen gooide. En dit, niettegenstaande dezelfde ambtenaar — volgens onzen zegsman — den priester had beloofd hem niet bij zijne godsdienstoefeningen te zullen lastig vallen [3]).

Ten gevolge van het plakkaat van 1649 had er in 1650 te Haarlem een visitatie der Katholieke kerkhuizen plaats door den officier en burgemeesters en schepenen, bijgestaan door een timmerman en een metselaar. Het gevolg was o. a. dat aan de bagijntjes, die langzamerhand in de Lange Poort, welke aan beide zijden met deuren kon worden afgesloten, waren gaan wonen, gelast werd die deuren weg te nemen [4]). Ook werd weder een keur uitgevaardigd (16 Febr. 1650), waarin wij de gewone bepalingen aantreffen, als verbod voor geestelijken, die

[1]) Zie Dr. Frenay's opstel in: *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisd. Haarlem.* V, 256.
[2]) *Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.*, I, 420 v.v. (medegedeeld door J. H. Hofman).
[3]) *Id.*, I, 39 v.v. (medegedeeld door J. H. Hofman).
[4]) *F. Allan*, *Geschiedenis van Haarlem*, II, 643.

niet door den magistraat waren opgeteekend, om in de stad te vertoeven, verbod aan particulieren om hen te herbergen, bevel tot het dicht maken van geheime uitgangen enz enz. [1]). In 1654 werd de priester Cornelis Catz, die reeds langen tijd zonder vergunning van het stadsbestuur in de stad vertoefde, zwaar beboet; toch werd den officier niet de geheele eisch toegestaan [2]). Maar ook hier kwam verbetering en in het reeds meermalen aangehaalde schrijven van den bisschop van Waterford van het jaar 1671 lezen wij, dat de Haarlemsche geestelijken hem verzekerd hadden, dat zij veel vrijheid genoten.

Meer dan elders ondervond men natuurlijk te 's-Gravenhage den terugslag der politieke gebeurtenissen, ook in het buitenland, en moesten de Katholieken in 1655, 1666 en 1685 met voorzichtigheid te werk gaan. Toen prinses Louise, dochter van den Winterkoning, in December 1657 heimelijk den Haag verlaten had om tot de Katholieke kerk te kunnen overgaan, deed men de Haagsche Katholieken daarvoor boeten. Dit moeten wij opmaken uit een door haar in het volgend jaar aan haar moeder geschreven brief, waarin wij lezen: „Je dois aussi asseurer à V. M. que ie ressens jusques au fond de mon coeur la persecution qu'on fait souffrir pour mon sujet aux Prestres et au reste des Catholiques à la Haye, pas un desquels n'a sceu mon dessein, ny trempé à mon invasion" [3]). Begreep het Hof handelend te moeten optreden, dan was wel in de eerste plaats in den Haag groote omzichtigheid bij het houden van godsdienstoefeningen voorgeschreven. Intusschen hadden de Roomschen in de kapellen van de gezanten van Katholieke mogendheden toevluchtsoorden, waar zij vooral in tijden van gevaar voor hunne godsdienstige behoeften bevrediging konden vinden.

Ook in ander opzicht ondervonden zij vaak den steun van deze diplomaten; toen in 1685 verscheide Katholieke scholen in den Haag gesloten werden, dacht men er ook aan om de

---

[1]) *Keure ende ordonnantie . . . Tegens de stouticheyt der Paus-ghesinden ende der selver Excessen.* Haerlem, Vincent Casteleyn. 1650.

[2]) *Allan, a. w.,* II, 647—648.

[3]) *Lettre de Madame la Princesse Louyse à la Reyne de Bohème sa Mère, sur le sujet de sa Retraite* . . . 1658. in-4⁰.

Jezuieten te verdrijven. Den 29sten October werden zij op het stadhuis ontboden, maar de gezant des keizers wist een banvonnis te voorkomen [1]). Er werd wel eens een vergadering verstoord, maar de vroedschap schijnt niet vervolgingsgezind te zijn geweest. Toen de kerkeraad bij het Hof een klacht had ingediend, dat er in het huis van den heer Sprang in de Oude Molstraat een groote zaal tot kerk werd ingericht, en het Hof bij burgemeesters en schepenen had aangedrongen om dit werk te doen staken, werd hiertoe wel bevel gegeven en tegelijkertijd — of iets later — gelast om de Katholieke godsdienstoefeningen aldaar te doen ophouden, maar de vroedschap was in dezen met het Hof lang niet eensgezind. Vier jaren later gingen de heeren van het Hof hetzelfde huis inspecteeren en nu begrepen de burgemeesters om dit ook te gaan doen. Zij bevonden dat het huis „niet anders tot het exerceeren van den papisten Godsdienst was geapproprieert als andere plaatsen, daar dezelve door gepermitteerde priesteren werd gepleegt" en besloten daarom „te desisteeren van de interdictie voor deesen by haarlieden gedaan, en te conniveeren dat de voors. dienst door gepermitteerde priesteren aldaar werde gepleegt" [2]).

Iets dergelijks had in 1690 plaats. In het huis in de Juffrouw Idastraat — dat in 1771 door het Chirurgijnsgilde werd aangekocht — werd sedert jaren kerk gehouden. Dit geschiedde achter in een bovenvertrek en toen nu de kapel in het huis van den gezant des keizers was ingestort [3]), was men begonnen — om een dergelijk onheil te voorkomen — de benedenverdieping tot kerk in te richten. Eenige leden van het Hof hadden op 16 December hierover een samenkomst met twee burgemeesters en den pensionaris. De eerste drongen er op aan dat het werk gestaakt zoude worden, maar de Haagsche regenten waren niet bereid aan dezen wensch te voldoen omdat „de Heeren van den Haeg, voor het tegenwoordige niet konden oordeelen tydig te weesen de papisten in hunnen godsdienst ten rigoureusten te stuiten of teegen te gaan", te meer wijl het hier geen nieuwe kerk gold, maar eenvoudig een verplaat-

[1]) *P. G. Bongaerts. De St Teresia-kerk*, blz. 46.
[2]) *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisdom Haarlem*, IX, 310—313.
[3]) Zie boven blz. 283.

sing van boven naar beneden. De heeren van het Hof deden opmerken, dat de kerk vele voeten grooter was geworden, waarop de burgemeesters antwoordden, dat zij dit punt nader zouden onderzoeken. Twee dagen later, in een nieuwe samenkomst, drongen de leden van het Hof opnieuw aan om den kerkbouw te doen verbieden, maar ofschoon de burgemeesters toegaven dat de nieuwe ruimte enkele voeten grooter was dan de vroegere, zagen zij hierin geen overwegende reden om de kerk te doen sluiten. Zij gaven de verzekering „dat de Heeren van den Haag de voortzetting van de paperijen zo weinig gedoogen wilden als de Heeren van den Hove, maer, gelyk te meermaelen gezeid was, voor het tegenwoordige niet tydig oordeelen, alle rigeur van de placaten te gebruiken". Het Hof gaf nu — buiten de vroedschap om — last de kerk te sluiten [1]). De bijgebrachte voorbeelden mogen volstaan om te doen zien, dat — evenals in de andere plaatsen van Holland — ook in den Haag aan het einde der zeventiende eeuw de toestand der Katholieken zeer dragelijk was.

[1]) *Bijdr. v. d. gesch. v. h. bisd. Haarlem*, IX, 313—318.

HOOFDSTUK VIII.

Overzicht van den toestand in de overige deelen des lands gedurende de tweede helft der zeventiende eeuw.

Veel van hetgeen in het vorige hoofdstuk gezegd werd over den algemeenen toestand en over dien in Holland geldt ook van de overige deelen des lands. Klachten over paapsche stoutigheden, over de nalatigheid der ambtenaren, over Katholieke waardigheidbekleeders, treffen wij ook elders aan even als daarmede in verband staande plakkaten en aanschrijvingen van de regeeringen. Evenals in Holland werden ook in het overige gedeelte der Republiek Katholieke godsdienstoefeningen verstoord en priesters beboet of verbannen, terwijl ook daar door de Katholieken de gewone middelen werden aangewend om zich meer vrijheid te verschaffen of aan het lastige toezicht te ontkomen. Gelijksoortige oorzaken hadden gelijksoortige gevolgen; het eenige verschil was dat men in de eene provincie wat scherper toezag of minder geneigd was om conniventie te gebruiken dan in de andere.

In Zeeland bleef ook in dit tijdvak het aantal der Katholieken beperkt; er zijn daar slechts drie pastoorsplaatsen, die uit de zeventiende eeuw dagteekenen, Goes, Zierikzee en Middelburg, terwijl wij als jaar der stichting van laatstgenoemde het jaartal 1685 vinden opgegeven [1]). Toch waren in de hoofd-

[1]) *Kerkelijk Nederland*, 1856, blz. 50.

plaats vóór dat tijdstip de Katholieken niet van hulp verstoken; in 1656 waren te Middelburg, te Zierikzee en te Oude Tonge Jezuieten werkzaam. Het aantal Roomschen was echter niet groot; in het verslag van de la Torre van 1656 worden de volgende cijfers genoemd: Middelburg nauwelijks 300; te Vlissingen, Veere en Arnemuiden bijna geen Katholieken, evenmin op het platte land van Walcheren; te Goes 700 Katholieken en in de dorpen van Zuid-Beveland 460; te Brouwershaven geen Katholieken, maar wel te Zierikzee; voor het geheele eiland Schouwen wordt hun aantal op 800 begroot; het eiland Tholen telde nauwelijks 100 Katholieken, terwijl er in de stad Tholen slechts 3 Katholieke families werden gevonden [1]). De mogelijkheid bestaat, dat deze cijfers in den loop der jaren eenige verhooging hebben ondergaan, maar daar staat tegenover dat tengevolge van de herroeping van het edikt van Nantes vele Katholieken uit Zeeland werden verdreven, die te Amsterdam en Rotterdam een schuilplaats vonden.

Niettegenstaande dit geringe aantal hooren wij ook in Zeeland herhaaldelijk klagen over paapsche stoutigheden en werden ook hier plakkaten uitgevaardigd en aanschrijvingen tot de officieren gericht. Wat wij vroeger zagen geldt ook thans, namelijk dat de plakkaten van Holland werden overgenomen bv. dat op het testeeren van geestelijken [2]). De aanschrijvingen aan de officieren waren gewoonlijk het gevolg van de klachten der classes; meestal handelden deze over de toenemende stoutheid in het algemeen en een enkel maal werden bepaalde feiten genoemd. Daarbij werd soms de aandacht gevestigd op den overmoed der Katholieken aan of even over de grenzen [3]). In het hart der

---

[1]) Ook in het verslag van Neercassel van 1668 wordt het aantal Katholieken in Zeeland, met uitzondering van de stad Goes, zeer gering genoemd (*Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.* XVIII, 234).

[2]) Wat de plakkaten in Zeeland uitgevaardigd of vernieuwd betreft, zie men de *Notulen der Staten van Zeeland*, 28 Aug. en 22 Sept. 1648, 27 Juli 1652, 12 Nov. 1655, 4 Juni 1665, 23 Sept. 1669, 21 Sept 1682.

[3]) Den 8 Nov. 1651 werd besloten den commandant van Liefkenshoek aan te schrijven, dat hij de vergaderingen „in den Doel" moest tegengaan en zorgen dat de Gereformeerden niet gedwongen werden Katholieke heilige dagen te houden (*Notulen Zeeland*, 8 Nov. 1651). In 1652 werd door de vier classes van Zeeland geklaagd, dat de Katholieken te Huybergen met geweld de kerk ingenomen en den predikant

provincie stond vooral Goes met een zwarte kool aangeschreven; de baljuw aldaar deed zijn plicht niet. De klachten daarover waren niet ongegrond; dit bleek toen den 21sten Aug. 1652 de baljuws van Middelburg, Zierikzee, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere verhoord werden o. a. over hun gedrag ten opzichte der Katholieken. De verklaringen door hen afgelegd luidden bevredigend, behalve die van Goes. De man werd vermaand „van in het toekomende beter te letten, op het refreneren van de licentie van de Papisten" [1]); hij schijnt heel wat op zijn kerfstok gehad te hebben, want het heet, dat hij om bijzondere redenen voor 't laatst nog eens gewaarschuwd werd. Ook in het vervolg werden de officieren nog meermalen aangeschreven om de plakkaten ten uitvoer te leggen [2]); dikwijls als gevolg van klachten der predikanten. Niet altijd vonden deze evenwel een even goede ontvangst; dit moge blijken uit hetgeen in 1681 plaats had. De vier classes van Zeeland hadden zich tot de Staten gewend om onder meer te klagen 1°. over het toenemen van het „Pausdom" in de Meijerij; 2°. dat de Katholieken zich verstoutten te Middelburg „in zeker bekent huijs bij de Kalckstrate" zoo goed als openbaar hunne godsdienstoefeningen te houden „met groote confluentie van volck"; 3°. dat de Katholieken in den omtrek van Liefkenshoek een weduwe met geweld hadden willen dwingen zich tot hun geloof te bekeeren; 4°. dat Zuid-Beveland „vervult is met Papen, Cloppen en Bagijnen" die allerlei afgoderij pleegden, gesteund door de talrijke Katholieke rentmeesters, door de ambachtsheeren aangesteld. De predikanten beriepen zich op der Staten plakkaat van van politie van 1673 en hunne Missive aan de Staten van Holland van 29 Juni 1672, waarbij zij „aenmercken dat den Paepschen godsdienst nevens de Gereformeerde niet geduldet konden werden".

Den 13en September 1681 kwam dit onderwerp in de Statenvergadering in behandeling en werd besloten aan de predikanten

---

verdreven hadden (*Notulen Zeeland*, 19 Oct. 1652). Zie ook *Id.* 23 Maart 1656, 12 Dec. 1669.

[1]) *Notulen Zeeland*, 8 Nov. 1651, 27 Juli en 21 Aug. 1652.

[2]) *Id.*, 3 Juli 1655, 4 Juni 1665, 12 Dec. 1669, 3 Juni 1679, 8 en 13 Maart 1686.

te antwoorden, dat men gaarne de Gereformeerden behulpzaam wilde zijn, maar „soo oordeelen en verstaen haer Edele Mog. dat men met alle voorsigtigheyt en moderatie in de saecken van de Papisten binnen dese Provincie moet handelen en trachten haer eerder door goede exempelen, vrundelijcke conversatie en sachtmoedige onderrichtinge te winnen, als door scherpe redenen en actiën te verbitteren en alsoo uit dese Provincien naer veel meerder vryheydt voor haren Godsdienst te doen verhuijsen, als wel hier geconniveert wort; Het welcke insonderheydt op de Predickstoelen moet worden vermijt" opdat door aanhitsingen geen aanleiding gegeven worde tot dadelijkheden „die de goede Religions Verwanten elders bitterlijck soude moghen vergolden worden". De Staten zouden evenwel zorgen „dat de papisten binnen dese Provincie [niet] eenighe publijcque schandalen komen te geven", zooals men zeide, dat in Zuid-Beveland geschied was. Ook verordenden zij, dat voortaan geen „Ontfangers ende Administrateurs van Armen en Kerken-Goederen sullen werden aengestelt en gebruyckt als die van de Religie zijn, ten minsten deselve toegedaen." Voorts werden de predikanten vermaand om de „Officieren, Magistraten en Overheden" ter zake van de Katholieken „niet meer publijckelijck ofte andersints te berispen", maar zich met klachten tot de Staten te wenden.

Uit meer dan een oogpunt is dit antwoord merkwaardig. Daghelder blijkt er uit, dat de Zeeuwsche regenten ongezind waren tot krachtig optreden tegenover de Katholieken. Dit werd den predikanten vrij duidelijk aan het verstand gebracht, al trachtte men de pil te vergulden. De regeering was dus destijds in Zeeland niet vervolgingsgezind; wel bezorgde de opheffing van het edikt van Nantes ook hier den Katholieken moeielijke uren, maar in de „Notulen" van Zeeland is daarvan op een enkele aanschrijving aan de officieren na niets te vinden. Evenals in andere provincies zullen wellicht ook hier de geprikkelde volkshartstochten de reden geweest zijn. Maar opmerkelijk is het dat, terwijl wij meermalen zagen, dat maatregelen in andere landen tegen de Protestanten genomen, hier te lande scherper toezicht op de Katholieken ten gevolge hadden, wij thans de Staten van Zeeland hooren waarschuwen tegen feitelijkheden ten op-

zichte der Katholieken uit vrees dat de geloofsgenooten in Katholieke landen daarvan den terugslag zouden ondervinden. Intusschen leert dit antwoord der Staten op nieuw, dat de regenten vooral uit een praktisch oogpunt er toe overhelden om de Roomschen te ontzien; men vreesde dat deze de provincie zouden verlaten; ook hier legden dus de handelsbelangen gewicht in de schaal. Van een provincie die bekend stond wegens haar Calvinisme en waar de Katholieken niet zeer talrijk waren, zou men dit niet verwacht hebben. En dat het den Staten met hun antwoord ernst was, vooral ook wat de zijdelingsche berisping aan de predikanten betrof, zouden dezen weldra ondervinden.

Bevreemden kan het niet dat de laatsten over het bescheid op hunne klachten weinig tevreden waren; zij schijnen dit niet verheeld en ook op den preekstoel aan hun wrevel lucht gegeven te hebben. Toen nu enkele maanden later een deputatie uit de classis van Walcheren op nieuw ter Statenvergadering kwam klagen over de vrijheid, die de Katholieken te Middelburg genoten, werd den 6en December besloten „de voornoemde Predicanten aen te seggen, dat zij aen de classis van Walcheren sullen rapporteren, het misnoegen dat de Heeren Staten van Zeelant moeten nemen, dat eenighe Predicanten binnen de Stadt Middelburgh tegens en in vilipendie van het uytdruckelijck bevel, vervat in haer Ed. Mog: Resolutie van den 13en September laestleden, en contrarie haren schuldighen plicht bestaan hebben in hare Predicatien en Gebeden, de Regeringe hooghlijck te beledigen, en van deselve en hare Resolutien alle quade impressien te geven, . . . dat haar Ed. Mog. derhalven verwagten, en niet te min die van de Classis van Walcheren bij dezen ordonneren, daar tegens naar behooren te voorzien" [1]).

Afgeschrikt werden de predikanten door dit voorval niet; vóór het einde der zeventiende eeuw kwamen zij nog herhaaldelijk over de Katholieken klagen, zonder meer uit te werken dan dat de officieren eens werden aangeschreven, of wel men maakte hunne grieven — als in Holland — commissoriaal, wat — ook

---

[1]) Zie: *Notulen Staten v. Zeeland.* Jaar 1681, blz. 105—111 en 144—145.

alweder evenals in Holland — dikwijls beteekende, dat ze eenvoudig werden ter zijde gelegd [1]). Opmerking verdient het, dat ook in Zeeland voortdurend wordt geklaagd over Katholieke ambtenaren; het was vooral Zuid-Beveland, waar door de ambachtsheeren telkens weder Katholieke rentmeesters werden aangesteld; de maatregelen der Staten om hierin te voorzien schijnen weinig te hebben geholpen, want telkens komen die klachten terug [2]).

Ten slotte zij ten opzichte der Katholieken in Zeeland aangestipt dat in 1696 aan een klopje door de Staten vergund werd haar testament te maken, mits geen schenkingen doende aan Katholieke gestichten [3]).

Ter Groote Vergadering behoorde — zagen wij — Utrecht tot de meer gematigde provincies. Wellicht dat ook deze provincie voor krachtiger maatregelen had gepleit, indien hetgeen in Juni van hetzelfde jaar te Schalkwijk voorviel enkele maanden vroeger had plaats gegrepen. In de genoemde plaats waren de Katholieken talrijk, zooals kan blijken uit het getuigenis van een Protestantsch werkman, dat daar „niemant veel wercx conde krygen ten waer hy by den paep te kercke ging". De eigenaar der heerlijkheid, Jhr. Ram van Schalkwijk, had bij zich aan huis een priester, van der Horst, om zijn kinderen te onderwijzen en voor de familie de mis te lezen, waartoe ook andere Katholieken heimelijk werden toegelaten. Voor die verboden vergaderingen was hij reeds beboet en ook vervolgd wegens het huisvesten van een priester. Niet onwaarschijnlijk, dat de wensch in de Groote Vergadering geuit, dat in de verschillende provincies aan de plakkaten de hand zou worden gehouden bij den maarschalk van het Overkwartier, Johan Strick, heer van Lindschoten, het voornemen deed rijpen om aan de verboden

---

1) Zie *Notulen Staten van Zeeland*, 31 Maart, 22 April 1684; 8 en 13 Maart 1686; 27 Maart, 18 Sept. 1687; 26 Maart, 26 Sept. 1692.

2) *Id.*, 19 en 27 Juli 1652; 15 Juni 1654; 10 Dec. 1659; 18 Maart 1660 (Middelburg, Goes, Vlissingen en Veere verklaren dat er binnen hun ressort geen Katholieke ambtenaren zijn; Zierikzee zegt dat er zijn te Kerkwerve en te Nieuwerkerk; Tholen noemt er te St. Philipsland); 3 Juni 1679; 8 Maart 1686. In 1659 werd besloten geen Katholieke notarissen meer toe te laten; *Id.*, 17 Maart en 10 Juni 1659.

3) *Id.*, 4 April 1696.

bijeenkomsten ten huize van Jonkheer Ram een einde te maken. Daartoe begaf hij zich den eersten Juni 1651 naar het slot, vergezeld door schout de Reus en den substituut-procureur van Engel benevens eenige manschappen. Toen hij zich tijdens de mis voor het huis vertoonde, werd de valbrug opgehaald en weigerde men hem binnen te laten. Jonkheer Ram verontschuldigde zich later hierover door als zijne meening te kennen te geven. dat „den Maerschalck sonder speciale Commissie van de Staten op een gequalificeert Huys niet en vermochte te komen", welke exceptie door het Hof te Utrecht werd afgewezen „daer nochtans by bekende Placcaten ende dagelycx gebruyck notoir is, dat d' officieren op alle plaetsen de verbooden vergaderingen der Roomsch-gesinde vermogen te verstooren ende te beboeten, ende volgens de Placcaten in dese Provincie geëmaneert de deuren haer niet geopent wordende, te doen openen, sonder daerover te mogen worden geresisteert, op arbitrale correctie." Toen men weigerde den maarschalk toegang te verschaffen had een geregelde belegering van het slot — waar de voornaamste Katholieken verzameld waren — plaats. Nadat de belegeraars over de gracht waren gekomen werden zij door de gewapende belegerden tegengehouden en met steenworpen begroet. Dit duurde tot den avond, toen uit den omtrek een aantal Katholieken, die gehoord hadden wat er gaande was, kwamen aanloopen. Nu werd de valbrug nedergelaten en gelukte het met vereende krachten den maarschalk met de zijnen te verdrijven, waarbij de schout en de substituut-procureur onder den voet geloopen en geslagen werden, terwijl er verscheidene personen wonden bekwamen. Daarmede was de zaak nog niet uit; een hoop gewapend volk trok verder langs den dijk naar de kerkbrug van Schalkwijk. Daar werden zij door een afdeeling soldaten op de vlucht gedreven, waardoor meerdere baldadigheden voorkomen werden. Jonkheer Ram met zijne vrouw en eenige medeplichtigen werden gevangen genomen; de priester had zich bij tijds kunnen verwijderen. Het verhoor duurde van 3 tot 25 Juni, waarbij ongeveer 90 personen werden ondervraagd. Den 29sten Juli werd door het Hof te Utrecht het vonnis over den heer van Schalkwijk uitgesproken. De toren van het huis te Schalkwijk moest met den grond gelijk gemaakt en de val-

brug door een vaste brug vervangen worden. Jonkheer Ram werd levenslang ontzet van „sijn Gerecht, Patronaatschap ende kercken-gifte van Schalckwyck" en voor tien jaar gebannen uit de stad, steden en landen van Utrecht, zonder daar binnen dien tijd te mogen komen. Daarenboven werd hij veroordeeld tot betaling van de boeten vastgesteld op het houden van de verboden godsdienstoefeningen „mitsgaders in de boeten by alle onvermogende of onbekende personen, aldaer geweest synde, geincurreert, ende daervoor hy volgens 't voorsz. seste Articule gehouden is te responderen, ende daerby te refunderen het meester-loon, pyn, smart ende versuim in regarde der quetsuren, verscheyde Personen — den Maerschalck geassisteert hebbende — geinfligeert, mitsgaders in de kosten en misen van Justitie, alles tot taxatie van den Hove". Streng werd evenwel aan dit vonnis niet de hand gehouden, want na eenigen tijd werd aan Ram vergund nu en dan in de provincie te komen en in 1658 kreeg hij verlof er zich metterwoon te vestigen [1]). Aan anderen bij het geval betrokken personen werden verschillende straffen opgelegd [2]).

Vruchteloos zoekt men in het Utrechtsch plakkaatboek naar de bewijzen dat dit geruchtmakend strafgeding voor de Utrechtsche Katholieken in het algemeen nadeelige gevolgen heeft gehad. Ja! het geringe aantal resoluties en plakkaten, die wij daarin vinden, doet alweder zien dat ook Utrecht niet voor nieuwe maatregelen was gestemd. Zelfs het request der gedeputeerden van de Utrechtsche synode, waarbij een zeer uitvoerig „Vertoogh van redenen, waeromme dat alle Roomsche Mis-Priesteren, Papen ende Cloppen de vrije ende publycque woningen ende verblijff in de Provincie van Utrecht behoort opgeseyt ende verboden te worden" [3]), schijnt niet veel uitwerking te hebben gehad. Men kan uit de weinige resoluties juist de slotsom trekken, dat de Katholieken zich nog al vrijheid ver-

[1]) Men zie: *Het kerspel Schalkwijk*, door G. Hilhorst in: *Arch. v. d. gesch. v. h. aartsb. Utr.* XII, 1—99.

[2]) De vonnissen werden gedrukt, zie mijn *Catalogus van de Pamfletten-verzameling berustende in de Kon. Bibliotheek*, nº. 7077 v.v.

[3]) Afgedrukt in *Kronyk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 5e Serie, Dl. IV, blz. 185—208.

oorloofden, want de resoluties hebben gewoonlijk betrekking op klachten over paapsche stoutigheden; er blijkt uit dat nog in de tweede helft der zeventiende eeuw heel wat Katholieke gebruiken in zwang waren gebleven.

In 1653 werd verboden de „frequentatie en exercitie van het Bacchus-feest tot Maarssen, genaamt Processie, ofte Ommegang, aldaar tot noch toe in gebruyk en gewoonte geweest zynde, acht dagen na de Utrechtse Jaarmarkt, ofte kermisse" [1]). Nog in 1669 werd verboden het vieren van den Sacramentsdag te Montfoort, waarbij kramen opgeslagen en drinkgelagen en spelen gehouden werden [2]). In datzelfde jaar moesten de Staten maatregelen nemen tegen de driestheid der Katholieken op het platte land, die tijdens de godsdienstoefeningen bij de kerken samenrott'en en de Gereformeerden bespott'en, beleedigden en lastig vielen. Men ging er toen tevens toe over om in de nabijheid der kerken het kolven, kaatsen enz. gedurende de predikatie te verbieden [3]). Ook hooren wij klagen dat de Katholieken hunne huwelijken niet „in de Gerechtsplaatsen", maar in de particuliere huizen lieten voltrekken en de regeering moest wel deze afwijking van hare Ordonnantie op de huwelijken wraken [4]).

Werd het plakkaat van Holland op het testeeren ook in Utrecht uitgevaardigd [5]), deze provincie had ook met Holland gemeen dat het moest strijden tegen het componeeren der officieren. Daarom werden die ambtenaren in 1654 opgeroepen om zich bij eede te komen verbinden geen verdragen met de Katholieken te zullen sluiten [6]). Maar ook bij goeden wil was, vooral in de steden, de taak der officieren lang niet altijd gemakkelijk. Den Katholieken stonden allerlei middelen ten dienste om zich aan een scherp toezicht te onttrekken. Daartoe behoorden huizen met meer dan een of met geheime uitgangen; vooral sloppen en poorten, liefst zoodanig ingericht, dat zij konden worden afgesloten, leenden zich uitnemend voor het bedektelijk houden

[1]) 20 Sept. 1653 in *Utr. Plakkaatb.* I, 401.
[2]) 11 Juni 1669 in *Id.*, I, 402.
[3]) 2 Maart 1669 in *Id.*, I, 401.
[4]) 17 Aug. 1652 in *Id.*, I, 443.
[5]) 8 Mei 1656.
[6]) 5 Mei 1654 in *Id.*, I, 403.

van verboden godsdienstoefeningen; ook verbindingsdeuren tusschen verschillende panden waren in Utrecht niet onbekend. In 1652 en vooral in 1655 werden verscheidene verdachte huizen in de stad Utrecht door het gerecht onderzocht en door de vroedschap maatregelen genomen om dit op de genoemde wijze ontduiken der plakkaten tegen te gaan [1]). Maar of men nu al eenige toegangen deed dichtmaken of deuren verwijderen, daarmede waren de vergaderingen nog niet bedwongen. Men kwam op andere plaatsen bijeen en was op andere veiligheidsmaatregelen bedacht. Een aardig voorbeeld geven de beraadslagingen van de vroedschap der stad uit de jaren 1664 en 1665.

Den 4[en] Juli van eerstgenoemd jaar kwam een deputatie uit den kerkeraad klagen over de paapsche stoutigheden, ten gevolge waarvan den heeren van den gerechte werd opgedragen een onderzoek in te stellen naar de vergaderplaatsen der Katholieken. In 1665 brachten die heeren rapport uit en noemden talrijke huizen op waar verboden samenkomsten plaats hadden. Tevens namen zij de gelegenheid te baat om er op te wijzen hoe moeielijk het was de plakkaten tegen de verboden vergaderingen ten uitvoer te leggen „vermits veele ende verscheyden huysen, tot sodanige verboden vergaderingen geapproprieert, voorsien zijn met een ende meer sware deuren van pappeleboomenhout gemaeckt of daermede becleet ende daerbenevens van binnen met houte boomen beseth off daer voorgeleyt, soo dat de Officiers bij het aenschellen niet ingelaten werdende, ende die op willende slaen, vergeefsche moeyten doen ende menich mael vruchteloos daar uitscheyden moeten" [2]).

Blijkt hieruit dat de godsdienstoefeningen der Katholieken niet onopgemerkt bleven, over gebrek aan vrijheid hadden zij niet te klagen; de Iersche prelaat, die in het jaar 1671 met zooveel ingenomenheid naar Rome schreef over wat hij te Amsterdam en Haarlem had waargenomen, was ook zeer tevreden over zijne bevindingen te Utrecht, waar hij verschillende groote

---

1) Zie de mededeeling van *Mr. S. Muller Fz.* in: *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XIV, 236 v.v.

2) Zie de mededeelingen van den heer *J. H. Hofman* in *a. w.* V, 180 v.v.

en rijk versierde kerkhuizen had gezien [1]). Velen was de vrijheid die de Katholieken genoten een doorn in het oog, de schrijver van een verhaal der gebeurtenissen in Utrecht in 1672 maakt gewag van de minder vaderlandslievende houding van sommige Katholieken en hij drukt daarbij den wensch uit, dat dit voor de regeering een les moge zijn om tegenover de Roomschen minder toegevend te zijn dan in de laatste jaren het geval was.

Werkelijk schijnen niet alle Katholieken destijds zich even gematigd en bedaard gedragen te hebben als de Apostolische Vicaris van Neercassel. Sommigen hunner verheelden hunne vreugde over de nadering der Franschen niet en lieten den kreet hooren: „Liever Frans dan Prins" [2]). Hunne vreugde was echter van korten duur en verwonderen kan het zeker niet, dat de Protestanten, geërgerd dat zij de openlijke uitoefening van den Katholieken eeredienst hadden moeten dulden, na het vertrek der Franschen minder welwillend tegenover hunne andersdenkende landgenooten waren. Maar ook hier was dit een voorbijgaande stemming en het blijkt niet, dat in het vervolg de toestand te Utrecht voor de geloofsgenooten van Neercassel minder gunstig was. Evenwel kon met hun beweren, dat zij ten gevolge van den inval der Franschen voor goed vrije uitoefening van hun godsdienst verkregen hadden, niet worden ingestemd en moesten zij er aan herinnerd worden dat de vroegere plakkaten wel degelijk van kracht bleven [3]). Duidelijk werd hun dit vooral in de dagen, die op de opheffing van het edikt van Nantes volgden, toen ook voor korten tijd in Utrecht strenger tegen hen werd opgetreden.

Eigenaardig is het zeker, dat, terwijl de Katholieken in de Republiek van het bekleeden van ambten waren buitengesloten, evenals in Holland en Zeeland ook in de provincie Utrecht nog in de laatste 25 jaren der zeventiende eeuw klachten over Katholieke ambtenaren worden gehoord [4]).

---

[1]) *A. w.*, XVIII, 267—269. Neercassel verklaarde in 1668 van Utrecht: *Persecutio nec in civitate nec in agro saeva*" (*A.w.*, XVIII, 232.)

[2]) *P. Valkenier, 't Verwerd Europa*, I, 621.

[3]) *Utr. Plakkaatb.* I, 402.

[4]) 13 Sept. 1673 (*Aldaar*, I, 757); 22 Mei 1679 (*Aldaar*, I, 403). Hier zij aange-

In de verslagen van den Apostolischen Vicaris van 1656 en 1662 en van den pater provinciaal der Jezuieten, uit het jaar 1656, wordt geklaagd over vervolgingen in sommige steden van Gelderland. Dit geeft echter nog geen recht tot de gevolgtrekking, alsof de Katholieken in deze provincie in slechteren toestand verkeerden dan elders. Slechts zou men er uit mogen opmaken, dat destijds de officieren in die steden wat strenger toezagen. Er zijn teekenen te over die er op wijzen, dat de toestand niet ongunstig was. In de Groote Vergadering behoorde Gelderland tot de gematigde partij; onder den adel en de plattelandsbevolking telde men vele Katholieken. Wat meer zegt, onder de officieren waren vele Roomschen en de regeering wilde deze wel doen uitsterven, maar niet afzetten. Behalve enkele plakkaten van meer algemeene strekking hebben de resoluties der Landdagen, waar het de Katholieken betreft, dan ook vooral betrekking op die officieren. Reeds den 22sten Juni 1649 bepaalde de Landdag, dat de Katholieke officieren moesten uitsterven, en dat bij vacatures slechts Gereformeerden mochten worden aangesteld; ook de Ambachtsheeren zouden zich hieraan hebben te houden [1]. Daarbij liet men het blijven. Wel werd de poging gewaagd om de regeering tot andere maatregelen over te halen, vooral waar men als oorzaak van de paapsche stoutigheden kon wijzen op het feit, dat de officieren van een plaats Katholiek waren en van hen dus weinig hulp te wachten was [2]), maar den 12en October 1652 werd nogmaals vastgesteld dat Katholieke ambtenaren in hunne bedieningen zouden worden gehandhaafd, „mits sigh regulerende na den inholt van de placaeten", terwijl in het vervolg geen nieuwe Katholieke ambtenaren aangesteld zouden mogen worden.

In het vervolg hield men aan dezen stelregel vast en waar, zooals den 6en Mei 1657 besloten werd tot afzetting van Katholieke officieren [3]), schijnen wij te moeten denken aan ambtenaren na 1652 aangesteld, te meer daar in dezelfde resolutie

---

stipt dat in 1688 werd bepaald dat Katholieke kinderen, die ten laste der armmeesters kwamen, in den Hervormden godsdienst zouden worden opgevoed (*Aldaar*, I, 454).

1) *Gr. Geldersch Placaatb.*, II, 320.

2) *Id.*, II, 322.

3) *Id.*, II, 335.

aan het Hof werd opgedragen om te schrijven aan alle gerechten, die het recht hadden schepenen en gerichts-luiden te kiezen, dat in het vervolg zoowel Gereformeerden als Katholieken gekozen moesten worden „ten minste tot de helfte toe" en dat bij vacaturen Gereformeerden de voorkeur verdienden. De regeering moest echter nog herhaaldelijk tusschen beide komen, want men ging voort Katholieke ambtenaren aan te stellen [1]). Het waren in dezen vooral de Roomsche ambachtsheeren, die zich niet aan de resolutie van 1652 hielden; zelfs moest dezen heeren onder het oog worden gebracht, dat zij geen recht hadden Gereformeerde ambtenaren af te zetten, zonder dat de redenen door den Landdag of het Hof gebillijkt waren [2]). Dat de Staten de Katholieken niet uit alle bedieningen wilden weren bewijst de resolutie van 3 Maart 1664 „dat d'Edelluyden van de Roomsche religie synde sullen eligibel syn tot bekledinge van de Gerichtsbancken" [3]).

Geven deze maatregelen geen recht om de Geldersche regeering van groote gestrengheid te verdenken, ook van de plakkaten uit het hier behandeld tijdvak geldt dit. Met uitzondering van het plakkaat van 31 Oct. 1655 [4]), gelijkluidend met het Hollandsche over het testeeren der geestelijken van 4 Mei van genoemd jaar, komt hier eigenlijk slechts één plakkaat in aanmerking, n.l. dat van 24 Juli 1651, dat als een gevolg der Groote Vergadering beschouwd kan worden. En ook dit was niet zoozeer een nieuw plakkaat, als wel een omwerking van dat van 2 September 1640 en nog wel een omwerking in meer gematigden zin. Als voorbeeld daarvan kunnen de bepalingen ten opzichte der klopjes dienen. Werd in 1640 aan al zulke vrouwen gelast, binnen een maand de provincie te verlaten, thans was daarvan geen sprake meer, wel van een reeks voorschriften, die haar verboden school te houden, te catechiseeren, mondelinge boodschappen voor de priesters over te brengen, andersdenkenden op het stuk der religie lastig te vallen enz.; er zouden maar twee klopjes in één huis mogen

[1]) *Gr. Geld. Placaatb.* II, 397—398.
[2]) *Id.*, II, 404.
[3]) *Id.*, II, 399.
[4]) *Id.*, II, 363—367.

wonen. Het plakkaat bevatte nog een reeks bekende zaken; verbod voor priesters en Jezuieten om in de provincie verblijf te houden, verbod van conventikels, van verbindingsgangen tusschen de huizen der Katholieken, van het doen van inzamelingen voor buitenlandsche gestichten of kloosters enz. enz. De aanhef, waarin geklaagd werd over de toenemende stoutheid der Katholieken, zoodat op verscheidene plaatsen ten platten lande onder grooten toeloop zoo goed als openbare godsdienstoefeningen gehouden werden, luidde: „Alhoewel in dese Landen ydereen syne conscientie sonder eenigen dwanck in 't prive vry ende seker leven magh". Dit plakkaat zelf nu levert weêr een bewijs, dat men in de zeventiende eeuw nog een eigenaardige opvatting van gewetensvrijheid had; in art. 11 b.v. heette het: „Dat oock die kynderen van de Rooms-ghesinden binnen 's jaers sullen moeten worden ghedoopt, ende sulx niet geschiedende, dat d'olderen daer over sullen worden geboetet, als off die kynderen by de papisten gedoopt waren." En art. 16 verbood aan de landheeren om hunne landerijen te verpachten onder voorwaarde, dat de pachters ter mis gaan en hunne kinderen door een Katholiek priester zouden laten doopen [1]). In de beide volgende edities van dit plakkaat, n.l. van 12 Oct. 1652 en van 24 Maart 1681 werd het geheele artikel over het hertrouwen en het doopen der kinderen binnen het jaar weggelaten; eerstgenoemde mist ook het verbod voor de klopjes om te mogen erven, daarentegen werd den 24sten Maart 1681 bijgevoegd, dat zij niet over hunne goederen zouden mogen beschikken [2]).

Niet in overeenstemming met de gewetensvrijheid is ook het verbod van 6 Mei 1657 tegen het verkoopen en begraven op Zondag, „ende superstitieus nederknylen by de graven, nae dat de doden ter aerden bestaedet syn" [3]).

---

[1]) *Gr. Geld. Plakaatb.*, II, 323—329.

[2]) *Id.*, II, 335—341; III, 513—519.

[3]) *Id.*, II, 368—369. Behalve de genoemde komen in het *Gr. Geld. Plakaatb.* nog enkele maatregelen ten opzichte der Katholieken voor, b.v. van 25 Oct. 1662 (II, 393 en 394); dit laatste besluit bepaalde dat vrijvallende vicarijen in geen geval aan Katholieken gegeven konden worden; 5 April 1699, bevel tot het doen wegruimen van een Kath. kerk te Didam (III, 4—5); 24 April 1700, een erfeniskwestie (III, 19 en 20).

Gelderland behoorde tot de provincies, waar de Katholieken in 1665 gebukt gingen onder den oorlog met Munster; het verslag van den Apostolischen Vicaris over 1665 bericht, dat op meerdere plaatsen de godsdienstoefeningen gestaakt moesten worden en dat sommige priesters genoodzaakt waren hunne standplaatsen te verlaten [1]). Maar dat was van korten duur en toen Neercassel in 1668 naar Rome een verslag zond over de rondreis, door hem door den Achterhoek en de Veluwe gemaakt, wist hij nauwelijks woorden te vinden om de eerbewijzen te schetsen, die hem van Protestantsche zijde waren gebracht [2]).

De gebeurtenissen van het jaar 1672 bleven niet zonder invloed op den toestand der Katholieken in Gelderland. Mogen wij het verslag van de Jezuieten-missie over dit jaar gelooven, dan waren er te Arnhem zesmaal meer communicanten dan vroeger en van Zutfen heet het, dat vele Katholieken, die tot dusverre uit vrees voor vervolgingen niet voor hun geloof hadden durven uitkomen, thans daarvan openlijk getuigenis gaven, terwijl de afvalligen tot de moederkerk begonnen terug te keeren [3]). De plotselinge ommekeer deed hen echter op sommige plaatsen de gematigdheid uit het oog verliezen, met name te Zutfen, waar de Fransche commandant herhaaldelijk de Hervormden tegen hen in bescherming moest nemen. Nadat zij de Groote kerk in bezit hadden genomen, wilden zij niet dulden dat de Protestanten in hunne eigen graven ter ruste werden gelegd; de commandant moest zelfs beletten, dat zij een kind van den predikant Plancius, aldaar begraven, er weder uithaalden [4]). Wellicht dat dergelijk optreden heeft medegewerkt, dat men in Zutfen in de eerstvolgende jaren strenger toezag op het doen en laten der Roomschen. Althans in zijn verslag over 1676 werd door van Neercassel van de Geldersche steden alleen in Zutfen de toestand minder gunstig genoemd.

De tijd der vervolgingen was echter zoo goed als geweken en in het genoemde verslag, maar vooral in dat over 1675 werd met ingenomenheid van de zooveel gunstiger omstandig-

---

1) *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XVIII, 222.
2) *A. w.*, XVIII, 254 en 255.
3) Afgedrukt in *Arch. voor de gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, I, 257 v.v.
4) *(van Domselaar). Ontroerde Nederlandt*, II, 321, vergel. 314, 330.

heden, waaronder de Katholieken in Gelderland leefden, gewag gemaakt. Hij wees er op hoe de predikanten wel herhaaldelijk op vernieuwing der plakkaten aandrongen, maar zonder iets uit te werken. Wel een bewijs dat de gevolgen van den inval der vijandelijke legers en het daarmede gepaard gaande herstel van den Katholieken godsdienst geen ernstige gevolgen voor de Katholieken hadden gehad. Ten gevolge van de herroeping van het edikt van Nantes pakten zich ook in Gelderland voor een wijle donkere wolken boven de hoofden der Katholieken samen, maar ook dit onweêr dreef vrij spoedig voorbij.

Wij hebben gezien dat Overijssel, Friesland en Groningen in de Groote Vergadering maar half tevreden waren wat hetgeen daar ten opzichte der Katholieken was aangenomen. Deze provincies [1]) hadden gestrenger maatregelen gewenscht. Wekt dit het vermoeden, dat de Katholieken in het Noord-Oosten der republiek in minder gunstigen toestand waren, dan is dit niet geheel onjuist. In de verslagen der Apostolische Vicarissen en van de regulieren wordt gewoonlijk het meest over vervolgingen in de genoemde provincies geklaagd; en de terugslag der staatkundige gebeurtenissen deed zich doorgaans hier het eerst en het krachtigst gevoelen.

In het verslag van van Neercassel van 1668 wordt het aantal Katholieken in de Overijsselsche steden gering genoemd, maar op het platte land waren zij vrij talrijk. In de steden hadden nog al eens verstoringen van godsdienstoefeningen plaats, die hier niet allen vermeld behoeven te worden [2]). Eigenlijk was het toch overal dezelfde geschiedenis; naarmate de stemming ten opzichte der Katholieken ongunstiger was hadden er huiszoekingen en verstoringen plaats; daarbij werden dan boeten opgelegd en nu en dan priesters gevangen genomen. De huiszoekingen hadden vóóral ten doel te onderzoeken in hoeverre

[1]) Het landschap Drenthe, waar weinig Katholieken waren, behoeft hier niet afzonderlijk vermeld te worden.

[2]) Men zie *Breve Chronicon P.P. Missionariorum Soctis Jesu in Transisalania* in: *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, VI, 399 v.v.; VII, 57—89, 201—231, 395—418 en het verhaal van pastoor Arnoldus Waeyer in de *Godsdienstvriend*, XXXVIII, 180—186, 234—255, 287—300; XXXIX, 72—86, 124—135, 268—274; XL, 34—39, 183—188, 233 v.v.

de zolders der huizen met elkander gemeenschap hadden; al weêr een der bekende middelen der Katholieken, om bij ongewenscht bezoek tijdens de godsdienstoefeningen in de gelegenheid te zijn aan de priesters en aan de geloovigen een veilig heenkomen te verschaffen; daartoe wachtte men ook — zoo tijdens den dienst gebeld werd — met opendoen tot een en ander in orde was gebracht. Vooral klaagden de Jezuieten over de gestrengheid, waarmede de hand gehouden werd aan de ordonnantie, die verbood de kinderen door een Katholieken priester te laten doopen; evenwel gaven de paters voor de statie Wijhe in 1663 het aantal gedoopte kinderen op als 50 te bedragen en in 1665 zelfs 108. Bij den ijver, dien de paters ontwikkelden, waren zij er toch op bedacht om zich tot betaling der boeten de hulp der vermogenden te verschaffen. Daarom richtte pater Appelteren den 1[sten] Januari 1671 een verzoek tot den Katholieken adel om bijdragen „pro casu necessitatis et persecutionis". Werkelijk bestaat er een stuk uit het jaar 1675, waarbij edelen uit Wijhe en Olst zich verbonden „te sullen instaen voor alle hinder en schade hoe dieselvige ook vande Overheyt mochte genoemt en geeyscht worden."

Lieten de bekende staatkundige gebeurtenissen, die wij herhaaldelijk van invloed zagen op den toestand der Katholieken, zich niet het minst in Overijssel gelden, aan den anderen kant waren de partijschappen, die herhaaldelijk in de provincie woedden, in hun voordeel. In dergelijke troebele tijden waren de hoofden en harten te veel met andere zaken vervuld om de Katholieken op hunne vingers te zien. En na het jaar 1686 hooren wij ook in deze provincie weinig van vervolgingen; wel maakt het kroniekje der Jezuieten nog in 1699 melding van een boete van 100 Rijksdaalders aan een pater opgelegd, maar het gold hier het doopen van een kind, waarvan de vader Hervormd en de moeder Katholiek was; de laatste had echter beloofd hare kinderen in het Gereformeerde geloof te zullen opvoeden. Den pater was dit bekend en men moet erkennen, dat in deze omstandigheden zijne handelwijze nog iets meer dan onvoorzichtig was.

De ijver tot het maken van bekeerlingen heeft zoowel elders als ook in deze provincie voor de Katholieken wrange vruchten

gedragen. In 1660 had de overgang tot de Katholieke kerk van twee misjes te Zwolle een proces ten gevolge, dat veel opschudding verwekte en weer meer de aandacht op de Katholieken vestigde; dadelijk drongen de predikanten op verbod der Katholieke godsdienstoefeningen aan en de magistraat gelastte een nieuw onderzoek naar geheime doorgangen en schuilplaatsen. Pastoor Arnoldus Waeyer, die ons dit verhaalt, deelt mede, dat te Zwolle op den 11en Januari 1655 bekend werd gemaakt „dat de Catholyken aen de gereformeerden niet en sullen trouwen mogen"; overtreding dezer bepaling zou met een boete van 25 goudguldens bestraft worden. Het verwekte veel ergernis, dat Fransche soldaten — behoorende tot de hulptroepen door Lodewijk XIV tegen Munster gezonden, waarvan men hier te lande meer verdriet dan voordeel had — den stadsdienaar, die den 25sten April 1666 op de godsdienstoefening der Katholieken toezicht hield, te lijf gingen. Die Franschen brachten de stadsdienaars in een lastigen toestand; twee hunner trachtten den 6en Mei van hetzelfde jaar een godsdienstoefening te verstoren, waar veel Franschen tegenwoordig waren. Maar nu beklaagde de commandant zich bij den magistraat, die verklaarde tot die verstoring geen last te hebben gegeven, en de dienaars te zullen straffen, wat ook geschiedde. Onwaarschijnlijk is het niet, dat dit ten gevolge had dat na den aftrek der vreemde soldaten, wat strenger werd toegezien, want pastoor Waeyer maakt uit de eerstvolgende jaren gewag van meerdere pogingen om de Katholieken bij godsdienstoefeningen te betrappen. Eigenaardig is zeker de door hem vermelde afkondiging van 27 Febr. 1670, waarbij de magistraat bepaalde dat geen twee Katholieken naast elkander zouden mogen wonen. Men beoogde hiermede natuurlijk om een einde te maken aan geheime toegangen enz. Een andere bepaling betrof de Katholieke naaisters, van welke onze pastoor bericht, dat zij op een Maandag van het jaar 1671 door de burgemeesters en predikanten werden bezocht, die haar verboden in het vervolg kinderen te leeren naaien „oft speltwercken". Wij zullen hier wel moeten denken aan klopjes, die catechisatie hielden.

Toch was men in Zwolle niet altijd gestreng; er zijn bewijzen van toegevendheid. Toen er bij een onderzoek in 1651 in

sommige huizen in strijd met de keur van 1640 nog verboden zolderdeurtjes — verbindingen met andere huizen — gevonden werden, kwamen de betrapten er met een boete van 25 goudguldens af, ofschoon er een straf van 100 goudguldens op gesteld was [1]). Den 23sten November 1663 kregen de Katholieken — evenals kort te voren de Doopsgezinden — verlof om hunne huwelijken in plaats van door een predikant, op het stadhuis ten overstaan van eenige magistraatspersonen te laten voltrekken [2]). In 1665 noemde van Neercassel den toestand te Zwolle minder ongunstig dan in andere steden van Overijssel. In 1675 werd aan pastoor Sommer en aan de paters de Ridder en Overbeeck gelast de stad te verlaten; pastoor Waeyer mocht blijven, indien hij zich overeenkomstig de plakkaten gedroeg. Na drie weken kwamen de verbannenen echter al weder terug en weldra was alles weder in het gewone doen. Van gestreng toezicht getuigt dit zeker niet en dat, terwijl uit Waeyer's verhaal blijkt, dat zoowel wereldlijke priesters als regulieren in de jaren 1672—74 op zeer goeden voet stonden met de bisschoppen van Munster en Keulen, dat wil zeggen, met de vijanden des lands.

Het verslag van den Apostolischen Vicaris van 1662 noemt het aantal Katholieken in het bisdom Groningen gering, behalve in de stad Groningen, waar zij nog al talrijk waren en door drie geestelijken werden bediend. Op veel vrijheid van beweging hadden deze niet te roemen en nog kwamen herhaaldelijk de predikanten op maatregelen tegen de Roomschen aandringen [3]). Wellicht nog meer dan elders was men hier wantrouwend; bij het dreigen van den oorlog met Munster werden bij stadsbesluit van 28 April 1665 aan de Katholieken de wapens ontnomen. Een volgend jaar (14 Juli 1666) werd aan hen, evenals aan de Doopsgezinden — maar om geheel andere redenen — in plaats van persoonlijken wachtdienst een wachtgeld opgelegd. Iets dergelijks geschiedde in 1671, toen men te Groningen uit voorzorg voor de naderende gebeurtenissen een algemeene wapening der burgerij gelastte; ook thans werden

1) *B. J. van Hattum*, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, blz. 327.
2) *Id.*, 392.
3) *Ypey en Dermout*, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk*, II, Aant. 528.

Katholieken en Doopsgezinden hiervan uitgesloten en werd hun een belasting tot aankoop van wapens opgelegd. De Katholieken hielden zich niettegenstaande de lokstemmen der vijanden rustig; toch werden zij eerst door de wachtordening van 23 November 1682 onder de gewapende burgerij opgenomen, echter met de bepaling, dat er uit hen geen officieren of onderofficieren gekozen mochten worden [1]).

Had de Apostolische Vicaris van Neercassel in 1668 over een nieuw plakkaat geklaagd [2]), vooral over de gevolgen van de opheffing van het edikt van Nantes, zooals die zich te Groningen lieten gevoelen, hing hij een somber tafereel op. Indien men de hem verstrekte inlichtingen gelooven mag, werd aan Katholieke advokaten verboden praktijk uit te oefenen; aan den Katholieken adel ontnam men de jurisdictie over hunne onderhoorigen, zelfs zouden de neringdoenden bedreigd zijn met een verbod om handel te drijven. Een klopje werd gevangen gezet en eerst na betaling van een boete van 400 gulden ontslagen, omdat zij het kind van haar broer gedoopt had. Liet men elders bij de inzamelingen ten voordeele der réfugiés de Katholieken vrij om naar eigen goedvinden bij te dragen, te Groningen werden zij van regeeringswege tot het betalen van aanzienlijke sommen genoodzaakt [3]). Maar ook te Groningen schijnt dat het einde van hunne ellende geweest te zijn, want in Codde's verslag van 1701 wordt van geen vervolging meer gerept.

De meeste klachten over den toestand der Katholieken in dit tijdvak golden Friesland, dat — zooals wij zagen — met Overijssel en Groningen tijdens de Groote Vergadering op krachtiger maatregelen tot onderdrukking van de paapsche stoutigheden aandrong. Zoowel in de verslagen der Apostolische Vicarissen, als in die van ordensgeestelijken, wordt meermalen ach en wee geroepen over hetgeen de geloovigen in deze provincie moesten verduren, en gewag gemaakt van het binnen-

---

[1]) *Hofstede de Groot*, *Geschiedenis der Broederenkerk te Groningen*, 84 en 85.

[2]) *Arch. v. d. gesch. v. h. Aartsb. Utr.*, XVIII, 233.

[3]) *Dupac de Bellegarde*, *Histoire abrégée de l'égl. métr. d'Utr.*, 3e Ed., p. 190 et 191.

dringen in de huizen van priesters om hen gevangen te nemen of op de kerksieraden beslag te leggen. De afzonderlijke feiten behoeven hier niet vermeld te worden; wat Friesland van andere provincies onderscheidde schijnt geweest te zijn, dat men hardhandiger optrad. Wanneer men er hier toe overging ernst te maken met de plakkaten, trad men krachtig op en gebruikte weinig omzichtigheid. De Katholieken moesten soms zien hoe de kerksieraden en priestergewaden langs de straten werden gesleept of dat een hostie ten vure werd gedoemd. Een enkel maal hadden tooneelen van ruw geweld plaats, zooals te Leeuwarden in 1687, maar van Neercassel moest zelf erkennen dat men hier met een uitbarsting van den volkshartstocht te doen had. Want dat vooral te Leeuwarden de vervolging der Protestanten in Frankrijk voor de Katholieken treurige gevolgen had, moet voor een niet gering deel worden toegeschreven aan het feit, dat de laatsten openlijk hunne vreugde over het in Frankrijk gebeurde te kennen gaven, wat niet geringe ergernis verwekte.

Raadpleegt men de plakkaten en resoluties van de regeering der provincie, dan krijgt men den indruk, dat lang niet altijd en niet overal in Friesland met gestrengheid tegen de Katholieken werd opgetreden. Van Leeuwarden berichtte de la Torre in 1656, dat de regenten ter wille van de handelsbelangen tot meer toegevendheid overhelden. En evenals in andere provincies moest ook hier de regeering door de predikanten tot meerderen ijver worden aangespoord. Bijna al de plakkaten en resoluties uit dit tijdvak werden uitgelokt door de klachten van synoden of classes. Reeds kort na de Groote Vergadering zagen de Staten zich genoodzaakt wegens de „groote stouticheydt ende licentie van de Roomsch- ende Pausgesinde" het plakkaat der Staten-Generaal van 1649 te vernieuwen en tevens opnieuw te bepalen, dat geen Katholieken stemrecht konden hebben bij het verkiezen van grietsluiden, secretarissen, dijkgraven, bijzitters, rechters, predikanten enz. [1]). Maar desniettegenstaande zien wij in de eerstvolgende jaren de synoden zich herhaaldelijk tot de regeering wenden met bezwaren over de Katholieken.

[1]) Beide 10 Maart 1652 (*Schwartzenberg*, *Gr. Charterboek*, V, 543, 544).

Daarom moest den 28sten Augustus 1655 weder een aanschrijving tot de magistraten gericht worden tot ten uitvoerlegging der plakkaten; er was toen o. a. over Katholieke kerkvoogden geklaagd [1]). Zes jaar later moesten de officieren weder eens worden aangeschreven, nadat de synode van Leeuwarden de Staten er op gewezen had, dat, niettegenstaande de plakkaten, verschillende priesters zich niet ontzagen „publycke wooningen te stabilieren nemaer oock haer affgodischen dienst stoutelyck te plegen, als naementlyck tot Wolsendi in Sintmeer, ten huyse van Lolle Sybrens, tot Rieth ten huyse van Douwe Lollis, ende Homme Dirx, tot Tiummarum, tot Leeuwarden, Sneeck ende op andere plaetsen meer" [2]).

Zes jaar later kwamen de Deputaten van de synode nogmaals op maatregelen tegen de Katholieken aandringen, ten gevolge waarvan besloten werd de plakkaten op dit punt te vernieuwen [3]). Werkelijk werd den 26sten Juli 1667 een nieuw plakkaat uitgevaardigd, dat grootendeels een herhaling is van dat van 7 Juli 1643. Er werden echter eenige nieuwe bepalingen aan toegevoegd o. a. het volgende zonderlinge bevel: „ .. dat alle (*N.B.!!*) deuren ende andere openingen in der paepsgesinde huysen, muyren, staketten ofte andersins, om hoogh ofte om laegh synde, terstont sullen worden toegemetselt..." Ook mochten de ingezetenen geen miskleederen of altaarversierselen in hun huis hebben, evenmin als geheime bergplaatsen om dergelijke zaken of ook wel priesters te verstoppen [4]). Waar zoo herhaaldelijk door de Katholieken over den toestand in Friesland werd geklaagd, maakt het zeker een eigenaardigen indruk, dat nog in 1671 een vernieuwing noodig was van het verbod om Katholieken tot kerkvoogden, dorpsrechters, bijzitters enz. te verkiezen, evenals tot het tegengaan van Katholieke ceremonien bij begrafenissen [5]). Het verdient opmerking dat wij hier minder dan elders hooren over de knoeierijen der officieren.

Ook in deze provincie schijnen de plakkaten geen doel te

[1]) *Schwartzenberg*, *Gr. Charterboek*, V, 577.
[2]) 6 Dec. 1661 (*Id.*, V, 665).
[3]) 22 Febr. 1667 (*Id.*, V, 757).
[4]) *Id.*, V, 762—764.
[5]) 24 Febr. 1671 (*Id.*, V, 803).

hebben getroffen; in 1675 werd alweder over de „exorbitante licentie'' der Roomschen geklaagd, wat tot een nieuwe aanschrijving aan de officieren leidde [1]). Desniettegenstaande noemde van Neercassel in zijn verslag van 1676 den toestand veel beter. Nogmaals in 1686 kwam de synode met klachten bij de Staten, die daarop Gedeputeerde Staten machtigden om de plakkaten te hernieuwen en de officieren aan te schrijven [2]). Deze resolutie is de laatste, die in dit tijdvak op ons onderwerp betrekking heeft; ook hier was aan het einde der zeventiende eeuw de toestand der Katholieken veel beter geworden. Ten slotte zij nog aangestipt, dat het Hollandsche plakkaat aangaande het testeeren ook in Friesland van kracht werd verklaard [3]).

Ten slotte worde hier een en ander medegedeeld over hetgeen in het tegenwoordige Brabant en Limburg voorviel, en daarbij komt in de eerste plaats Zevenbergen aan de beurt, dat destijds tot Holland behoorde. Wij hebben boven [4]) gezien dat tijdens de vredesonderhandelingen daar met de maatregelen tegen de Katholieken weinig voortgang werd gemaakt. Niet zoodra was echter de vrede gesloten, of de Staten van Holland werden genoopt zich weder met den toestand te Zevenbergen bezig te houden. De vrede had de plaats in andere handen doen overgaan. Tot dusverre was de hertog van Aerschot heer der plaats, maar bij traktaat van 8 Januari 1647 (den 27sten December 1647 nader gewijzigd), tusschen den koning van Spanje en den Prins van Oranje gesloten, werd de heerlijkheid Zevenbergen aan de Prinses-Weduwe van Oranje afgestaan. Aangaande de bij genoemd verdrag aan den Prins van Oranje afgestane plaatsen was bepaald: „...que la Religion Cathol. y soit aussy maintenue, comme elle y est presentement, et les Ecclesiastiq. en leurs biens functions, libres exercices et immunités'' [5]). Door de artikelen 44 en 45 van het vredes-traktaat van Munster was dit bijzonder traktaat erkend. Om echter voor het vervolg moeielijkheden te voorkomen, hadden de gevolmachtigden der

---

[1]) 25 Febr. 1675 (*Schwartzenberg*, *Gr. Charterb.*, V, 1105).
[2]) 20 Febr. 1686 (*Id.*, V, 1253).
[3]) 10 Dec. 1655 (*Id.*, V, 578—580).
[4]) Zie boven blz. 208 v.v.
[5]) *Aitzema*, *Verhael van de Vreede-handeling*, in-4°., II, 470—78.

Republiek, ten gevolge besluit van de Staten-Generaal van 5 Mei 1648, voor de uitwisseling der ratificaties van het vredestraktaat en van het genoemde bijzondere verdrag aan de Spaansche gezanten de verklaring ter hand gesteld, dat het laatste „niet en zal prejudicieren de Souvereiniteit van desen Staet, noch de Religie, noch ook de Geestelyke goederen, 't employ en de administratie van dien, volgens ende in conformité van haer Hoog Mog. Resolutien dezes aengaende genomen."

Den 24sten Juni 1648 kwam Zevenbergen weder in de vergadering der Staten van Holland ter sprake, toen door Gecommitteerde Raden mededeeling werd gedaan, dat er een Katholieke burgemeester was aangesteld en er ook andere dingen, ten nadeele van den Hervormden godsdienst, voorvielen [1]). Den volgenden dag was de zaak weder aan de orde en werd een remonstrantie van de classis van Dordrecht voorgelezen; men besloot aan den magistraat van Zevenbergen kennis te geven, dat de burgemeester, drie Katholieke schepenen en „eenige andere Persoonen, sig niet gedraagende met soodanige moderatie als het behoord" afgezet en door anderen vervangen moesten worden, terwijl den zich in de stad ophoudenden priester langer verblijf aldaar moest worden ontzegd; aan Gecommitteerde Raden werd opgedragen deze resolutie „effect te doen sorteeren [2]). Den 30sten Juni werd daarop een instructie voor Gecommitteerde Raden vastgesteld, waarin hun opgedragen werd de zaken te Zevenbergen „te reguleren ende te reformeren" overeenkomstig de voorgaande resolutie. Daarin werd slechts van twee Katholieken schepenen melding gemaakt; deze moesten evenals de burgemeester afgezet worden, maar mochten lid van de vroedschap blijven. Daar ook gebleken was, dat de drossaart, zijn substituut en de secretaris Katholiek waren, werd besloten aan den heer of vrouw der heerlijkheid te schrijven, om ook deze personen door Hervormde te doen vervangen [3]). Aan dit laatste werd voorloopig geen gevolg gegeven, omdat de hertog van Aerschot in Spanje vertoefde.

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 24 Juni 1648.
[2]) *Id.*, 25 Juni 1648.
[3]) *Id.*, 30 Juni 1648.

Vijf maanden later deden Gecommitteerde Raden verslag; zij hadden den priester doen vertrekken, de Katholieke magistraatspersonen afgezet en de ornamenten, beelden en misgewaden uit het Katholieke kerkhuis naar het stadhuis gebracht. Thans besloot men aan den hertog van Aerschot te schrijven om in de vervanging van de overige genoemde Katholieke ambtenaren te voorzien [1]; den 22sten December werd de inhoud van dit schrijven vastgesteld [2]. Hierop antwoordde de hertog den 17en Maart van het volgende jaar; hij bood in een zeer beleefd schrijven zijne verontschuldiging aan, dat de betrokken personen nog niet waren afgezet, hij had dit nagelaten, omdat zij „in effecte by onereuse Titule, als meede in recompense van voorgaande diensten" hunne betrekkingen hadden gekregen. Daarenboven had zijn vader bij testament verzocht, dat deze ambtenaren in hunne bedieningen zouden worden gelaten en daar zij waren „moderate en vreedsame Persoonen, van dewelke geen partialiteiten weegens de Religie en stonden te verwagten" vertrouwde hij dat de Staten hiermede genoegen zouden nemen [3]. Deze gaven echter den hertog te kennen, dat zij zich hierbij niet konden nederleggen [4] en thans volgde van den hertog het bericht, dat de heerlijkheid aan de Prinses-Weduwe van Oranje was overgegaan, dat de overdracht eerlang zou plaats hebben, en dat dientengevolge de afzetting nog niet was geschied. Maar de Staten hadden ook hiermede geen vrede en besloten nogmaals en nu voor het laatst den hertog te schrijven om op de vervanging der Katholieke ambtenaren aan te dringen, en daar nu ook de pastoor weêr te Zevenbergen was gekomen, besloot men den magistraat te gelasten den priester te doen vertrekken en aan den Katholieken schoolmeester het schoolhouden te verbieden [5].

Intusschen kwam er maar geen verandering, zoodat eenigen tijd later drie afgevaardigden der Zuid-Hollandsche synode bij de Staten over den toestand te Zevenbergen kwamen klagen,

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 3 en 4 Dec. 1648.
2) *Id.*, 22 Dec. 1648.
3) *Id.*, 22 April 1649.
4) *Id.*, 4 en 7 Mei 1649.
5) *Id.*, 18 Mei 1649.

ten gevolge waarvan den raadpensionaris werd opgedragen over deze zaak met de Prinses-Weduwe van Oranje in overleg te treden [1]). Deze kon vijf dagen later berichten, dat Hare Hoogheid zich bereid verklaard had uiterlijk binnen zes weken een Hervormden Drossaart, substituut en secretaris aan te stellen terwijl zij aan de Staten overliet om tegen den priester op te treden. De Staten verklaarden zich hiermede tevreden en besloten met den priester te handelen overeenkomstig de plakkaten [2]).

Er verliepen nu enkele jaren, waarin wij over de Katholieken te Zevenbergen niets vernemen, maar in 1653 werd aan de Staten van ter zijde bericht, dat de Katholieken er sterk toenamen en dat er aan de plakkaten de hand niet werd gehouden. Ten einde zich van den waren toestand te vergewissen besloten de Staten den kerkeraad per brief om inlichtingen te vragen [3]). Nadat de staten-bode den brief aan zijn adres bezorgd had, kwam de kerkeraad terstond bijeen en besloot, zoo voltallig als met het oog op den naderenden Zondag mogelijk was, naar den Haag te reizen en aldaar den stand van zaken uiteen te zetten. Ook de drossaart werd gehoord en het ingestelde onderzoek bracht de Staten tot de overtuiging dat „de Resolutie van Reformatie" van 30 Juni 1648 te Zevenbergen „tot noch toe in de boeken der Resolutien van den Gerechte ... niet en is geregistreert, ook consequentelyk niet naer behoren werd agtervolgt". Er was weêr een priester te Zevenbergen en de Katholieke godsdienst werd er „zeer licentieuselyk" uitgeoefend tot ergernis der Gereformeerden, terwijl de Zondag en bededagen werden ontheiligd. Daarom besloot men de Prinses-Weduwe van Oranje van een en ander in kennis te stellen en op naleving der plakkaten aan te dringen. De magistraat zou tot uitvoering der gegeven bevelen aangemaand en den procureur-generaal opgedragen worden streng op den drossaart toe te zien [4]).

Maar ook thans werden de bevelen van de Staten niet ten

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 15 Juli 1649.
2) *Id.*, 20 Juli 1649.
3) *Id.*, 16 Juni 1653.
4) *Id.*, 15 Aug. 1653.

uitvoer gelegd en de drossaart, die den Katholieken de hand boven het hoofd hield, wierp het nu over een anderen boeg; men trachtte door middel van de Chambre Mipartie het doel te bereiken. Den 24sten September 1654 deelde de raadpensionaris in de vergadering der Staten van Holland mede, dat de drossaart van Zevenbergen, Diederik Tholink, bericht gezonden had van de ontvangst van „twee distincte Appoinctementen" door de genoemde Chambre genomen op requesten van de fiscalen van den Groot Raad des konings van Spanje met den hertog van Aerschot ingediend tot verkrijging van vrijheid van godsdienstoefening voor de Katholieken te Zevenbergen. Indien men van Holland toegevendheid had gehoopt, had men zeker den verkeerden weg ingeslagen. De Staten besloten in de eerste plaats aan de Chambre Mipartie te berichten, dat deze aangelegenheid niet den drossaart, maar hen zelven aanging. Den drossaart werd verder gelast slechts aan de Staten te gehoorzamen, den priester — die zich in strijd met voorgaande resoluties nog altijd te Zevenbergen ophield — gevangen te nemen en naar den Haag op te zenden, uit het kerkhuis de banken, altaren enz. te doen verwijderen en het te sluiten, en binnen enkele dagen den Staten rekenschap te geven van hetgeen door hem gedaan was [1]). Enkele dagen later werd nog besloten aan den magistraat van Zevenbergen te schrijven, dat deze in dwaling verkeerde, wanneer hij meende, dat door de verdragen tusschen den Prins van Oranje en den koning van Spanje gesloten, in verband met art. 45 van den vrede van Munster, de vrije uitoefening van den Katholieken godsdienst te Zevenbergen was toegestaan. De Staten beriepen zich op hetgeen vóór de uitwisseling der ratificaties tusschen de Nederlandsche en Spaansche gemachtigden had plaats gehad [2]). En toen nu de Chambre Mipartie evenzeer met beroep op die verdragen zich tot de Staten wendde, om voor de Zevenbergsche Katholieken vrijheid van godsdienstoefening te verkrijgen, werd haar hetzelfde geantwoord wat aan den genoemden magistraat was bericht, met beleefd maar duidelijk verzoek om zich verder

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 24 Sept. 1654.
[2]) *Id.*, 3 Oct. 1654.

niet met deze zaak, die alleen den Staten aanging, te bemoeien [1]).

Thans begreep de drossaart dat het tijd werd te gehoorzamen; de priester werd gevat en naar den Haag gezonden, waar hij eenigen tijd gevangen bleef. Later kwam er weer een priester, maar voorloopig bleef het kerkhuis een eind buiten de stad. In de laatste jaren der zeventiende eeuw werd echter weer in Zevenbergen zelf een Katholieke kerk ingericht [2]).

Ten opzichte der Generaliteits-landen in het algemeen en van de Meijerij van 's Hertogenbosch in het bijzonder kunnen wij kort zijn. Als elders werd ook hier de uitoefening van den Katholieken godsdienst verboden, en werden maatregelen genomen om den bloei der Hervormde kerk in deze gewesten te bevorderen. Maar het is bekend, dat zoowel het een als het ander heeft gefaald. Te verwonderen is dit niet. In een zoo overheerschend Katholiek land kon men wel de uitoefening van den Katholieken eeredienst verbieden, maar nog moeielijker dan in het overige gedeelte van de Republiek was het te zorgen dat aan dit verbod de hand werd gehouden. Niet zoodra was de vrede te Munster tot stand gekomen of er werden maatregelen getroffen tot „reformatie" van de Meijerij. Aangezien vele geestelijken en monniken dadelijk na den vrede zich weder in het bezit hadden gesteld van kerken en onder grooten toeloop kerkdienst waren gaan houden, volgde reeds den 16[en] Juni een plakkaat van de Staten-Generaal, waarbij aan alle priesters in Brabant en Vlaanderen gelast werd te vertrekken „uytgesondert die, volgens capitulatie, het verblijf aldaer specialyck toegestaen is", terwijl bevolen werd de kerken, kapellen enz. gesloten te houden [3]). Een poging van de zijde van Spanje om toegevendheid te verkrijgen mislukte. Evenmin als vroeger was de regeering op vreemde inmenging in hare aangelegenheden gesteld. Spoedig was men ook genoodzaakt het plakkaat van 12 Oct. 1633 te hernieuwen, waarbij verboden werd om de predikanten

---

[1]) *Resol. St. v. Holl.*, 27 Nov., 2 Dec., 10 Dec. 1654.

[2]) Sommige der hier aangehaalde stukken zijn afgedrukt in: *Kort verhael van de stoute indringinge, het geduurig verblyf en de onbeschaamde stoutigheden van de Roomsche Priesters, . . . in Zevenbergen* enz. *Delft*, *R. Boitet*. 1726.

[3]) *Willens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 590—593.

en andere Hervormden lastig te vallen [1]). De paapsche stoutigheden waren daarmede niet bedwongen en gaven natuurlijk nog tot heel wat klachten, ook van synoden, aanleiding en herhaaldelijk werden middelen beraamd om in het kwaad te voorzien [2]). Tot die middelen behoorde o. a. het vervangen van Katholieke ambtenaren door Gereformeerde. Reeds in 1648 was daartoe door de Staten-Generaal besloten, maar ook deze maatregel was niet zoo gemakkelijk in praktijk te brengen.

Weldra kwamen er verzoekschriften van ambtenaren en van ambachtsheeren in, waarin zij trachtten te betoogen, dat hunne afzetting onbillijk zou zijn en in strijd met de privilegiën van Brabant, die voorschreven, dat geen ingezetene van zijne bediening kon worden ontzet „als ter saake van voorgaande Delict of Crimen". Dit argument bleef niet geheel zonder uitwerking, vandaar dat eenige leden van den Raad van State in overweging gaven om niet tot afzetting over te gaan, maar liever van de ambtenaren een nieuwen eed te vorderen; hielden zij zich daar niet aan, dan kon men hen wegens meineed vervolgen en afzetten. Van andere, met name van kerkelijke zijde, bleef men op het vervangen der Katholieke ambtenaren aandringen [3]). De noodzakelijkheid van dezen maatregel werd ook door de Groote Vergadering erkend, die te dezen opzichte bepaalde: „Dat de salutaire Resolutien ende Decreten ter Generaliteyt genomen op de invoeringe van de Politycke Reformatie in de Meyerye van 's Hertogenbosch en andere Quartieren van gelijcken natuyre, eenmael effective in alle hare poincten ende artijckelen sullen worden ge-executeert, ende dienvolgende geene Bailluwen, Schouten, Secretarissen, Vorsters, ende dierghelycke andere Officieren, aldaer voortaen sullen mogen wesen als die zijn van de Gereformeerde Religie, met dien verstande nochtans, dat de particuliere Heeren, recht hebbende aldaer Officieren te stellen, gewaerschouwt ende aengemaent sullen worden de vereyschte veranderinghe ten aensien van de Officiers,

[1]) 5 Maart 1649. *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 563—4.

[2]) Zie o. a. *Resol. St. v. Holl.*, 8 en 10 Maart, 3, 7, 14 en 15 Dec. 1649.

[3]) Men zie o. a. *Resol. St. v. Holl.*, 27 Nov., 1 Dec. 1648; 19, 20, 24 en 27 Maart, 1, 5, 17 en 18 Mei, 3, 14, 15 en 16 Dec. 1649; 15 Maart, 1, 2 en 5 April 1650; 22 Febr., 1 en 2 Maart, 11 Juli 1651.

Roomsch-gesint zijnde, binnen seeckeren geprefigeerden tydt te doen, ofte by gebreecke van dien, dat het selve ter expiratie van den selven tijdt, by haer Ho. Mog. sal worden gedaen" [1]).

Daarmede was de Katholieke godsdienst echter allerminst onderdrukt; integendeel, niettegenstaande de plakkaten namen de conventikelen toe; zij die tot de Gereformeerde kerk wilden overgaan, stonden vaak aan bespotting en bedreiging bloot en hadden vooral van de schuttersgilden ten platten lande te lijden [2]). Was het voor de Katholieken in hun woonplaats niet mogelijk kerkdiensten bij te wonen, dan getroostten sommigen zich dikwijls om elders, soms over de grenzen, bevrediging voor hunne godsdienstige behoeften te zoeken. Niet juist in overeenstemming met de gewetensvrijheid trachtte men, zooals wij ook vroeger zagen, het in andere plaatsen ter kerke gaan te beletten. Om één voorbeeld te noemen: de gouverneur van Grave, de Hornes, gelastte in 1656 op Zon- en feestdagen de poorten te sluiten, ten einde de Katholieken te verhinderen in Velp te kerken. Door de moeielijkheden, die hieruit voortsproten, was men genoodzaakt dit verbod weêr in te trekken [3]). Den eersten April 1660 werd door de Staten-Generaal vastgesteld een reglement op de „Politijcque Reformatie vande Meyerye van 's Hertogen-Bosch, ende andere Quartieren van gelycke natuyre, onder de Generaliteyt gehoorende". Het tweede artikel bepaalde: „Ende sullen ... alle Drossaerden, Bailliuwen, Schouten, Stadthouders, of Substituyten van Schouten, Ontfangers, Rentmeesters van 't Landt, Licent-meesters, Contrerolleurs, Griffiers, Secretarissen, ende haere geswoorene Substituyten, Vorsters ende Onder-

---

[1]) *Aitzema* (in fol.), III, 509. Een aanschrijving van de Staten-Generaal van 20 Juni 1654 (*Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 597) gelastte den officieren te zorgen dat geen Katholieke schepenen werden aangesteld.

[2]) *Wiltens*, *Kerk. Plakaatb.*, I, 623—624.

[3]) *P. Hendrikx*, *Geschied- en Aardrijkskundige Beschrijving der stad Grave*, II, blz. 26, noot 2. In dit werk (II, blz. 15 noot) vinden wij nog een bepaling van Sept. 1653 die evenmin overeen te brengen is met de gewetensvrijheid. Er was door de Staten-Generaal gelast een biddag te houden en nu werd ieder zonder onderscheid van belijdenis gelast bij den aanvang der godsdienstoefening de winkelvensters te sluiten en zich van alle nering te onthouden. In 1667 werd te Grave de verordening tegen het zetten van klompen op het St. Nikolaasfeest (zie boven blz. 114) nog eens hernieuwd.

Vorsters in onse Steden, Heerlyckheden, Vrijheden ende Dorpen notoirlijck moeten zyn vande ware Christelycke Gereformeerde Religie". Dit artikel werd door het volgende aldus aangevuld: „Gelyck oock alle Schepenen, thien, acht of vijf Mannen, Borgemeesters ten platten Lande, Penningh-meesters, Beedesetters, Geswoorens, Gemeents-luyden, Kerck-, Arm-, Gast-, Wees-, Pesthuysmeesters, Gerichts- ende andere geswoorene Boden, ende alle die eenigh Politycq Ampt, kleyn of groot, onder eede ofte profyt bedienen sullen, daer bequaeme stoffe is, ghenomen ende ghestelt sullen werden uyt Luyden vande Gereformeerde Religie zijnde". Uit de overige bepalingen zij hier nog het volgende aangestipt. Art. 5 omschreef den eed, die door alle drossaards, baljuws, schouten enz. moest worden afgelegd; daarin kwam o. a. voor dat zij bepaaldelijk de predikanten, rectors, voorlezers, kosters, schoolmeesters en alle andere personen van de Gereformeerde religie tegen beleediging en bespotting zouden beschermen. Art. 15 behelsde hetzelfde voor andere ambtenaren. Den officieren werd opgedragen scherp toe te zien op de verboden conventikelen (art. 7), terwijl maatregelen werden vastgesteld om het componeeren tegen te gaan (art. 8—10). De magistraten werden gemachtigd om tot ten uitvoerlegging der plakkaten de hulp der militaire macht in te roepen (art. 11). Verboden werd de recht-dagen te verzetten, wanneer deze op Katholieke feestdagen vielen (art. 18). Alle Katholieke procureurs, praktizijns en notarissen, die in Katholieke landen gepromoveerd waren „onder eede vande Paepsche Leere voor te staen" zouden voor het begin van hun praktijk den eed van getrouwheid aan de magistraten moeten afleggen (art. 19). Uit de armengoederen zouden de armen zonder onderscheid van godsdienst wekelijks onderstand ontvangen, terwijl de diaconie-goederen enkel voor lidmaten der Gereformeerde kerk bestemd waren (art. 21) [1]).

Dat dergelijke reglementen niet voldoende waren om het beoogde doel te bereiken bleek b.v. reeds het volgende jaar. Huisbezoek doende ontmoette de predikant van Waalre en Valkenswaard op het kerkhof een aantal Katholieken, die een

[1]) *Gr. Placaatb.* II, 2606—2616. Vergel. *Resol. St. v. Holl.*, 10 Oct. 1659.

bedevaart hielden; de man werd geslagen en gewond. Toen de Staten-Generaal den drossaard gelastten de zaak te vervolgen antwoordde deze, dat hij te vergeefs getracht had de schuldigen te ontdekken [1]).

Dat de schoolmeesters hier niet genoemd worden is daaruit te verklaren, dat het schoolreglement der Staten-Generaal van 31sten Mei 1655 aan Katholieke schoolmeesters het geven van onderricht verbood [2]).

Men kon wel bij een reglement bepalen dat alle ambtenaren den Gereformeerden godsdienst moesten belijden, maar het was niet gemakkelijk een dergelijke verordening ook uit te voeren. Schepenen en diergelijke moesten uit de inwoners gekozen worden, maar hoe wilde men in Brabantsche dorpen, waar gewoonlijk de bevolking uitsluitend Katholiek was, met uitzondering wellicht van den predikant, schoolmeester en een enkelen ambtenaar, genoeg geschikte Hervormden vinden om de schepenbank te bezetten? Om aan dit bezwaar te gemoet te komen werd wel in later jaren (in 1687) vastgesteld, dat, als op een plaats niet genoeg geschikte Hervormden aanwezig waren om er schepenen uit te kiezen, men tot personen uit de naastbij gelegen dorpen zijn toevlucht moest nemen [3]), maar het was zeer de vraag of men daar beter zou slagen. In 1666 werd door de Staten-Generaal aan den procureur-generaal van Brabant opgedragen om een onderzoek in te stellen in de Meijerij en het land van Cuyk of daar nog Katholieke ambtenaren waren. En wat bleek nu? Achtereenvolgens werden twintig dingbanken bezocht en in de meeste waren of al de schepenen of het meerendeel Katholiek. In de dorpen hielden zich talrijke priesters op; in sommige plaatsen hadden de Katholieke godsdienstoefeningen openlijk plaats; de plakkaten werden niet nageleefd. De Staten-Generaal gelastten daarop wel aan de kwartier-schouten om de Katholieke godsdienstoefening te verbieden en de hand aan de plakkaten te houden [4]), maar heel veel werkte dit niet uit.

---

[1]) Zie *J. H. van Heurn*, *Historie der stad en meyerye van 's-Hertogenbosch*, III, 108 v.v.

[2]) *Gr. Placaatb.*, IV, 2416.

[3]) 15 Febr. 1687 in *Gr. Placaatb.* VII, 617.

[4]) Zie: *De Katholiek*, LVI, blz. 365—379; vergel. *Resol. St. v. Holl.* 16 Maart 1669.

In 1671 hoort men alweder van een aantal plaatsen, waar door de Katholieken min of meer openbaar kerkdienst gehouden werd. De Staten-Generaal oordeelden den 12en Juni „dat daertegen met alle vigeur ende ernst behoort te werden versien" en droeg den Raad van State op maatregelen te treffen om te zorgen dat de ambtenaren hun plicht deden [1]). De vraag was maar, hoe het euvel te keeren. Dat de „oogluiking" voor de officieren in de Katholieke Generaliteitslanden een ruim vloeiende bron van inkomsten was, kan men licht bevroeden. Maar daarenboven waren de moeielijkheden, die de ambtenaren zich op den hals haalden, waar zij in overwegend Katholieke streken krachtig optraden, niet geschikt om hun ijver te prikkelen. De Katholieken toch gedroegen zich lang niet altijd al weerlooze lammeren. Toen in October 1673 op last van den hoogschout van 's-Hertogenbosch zijn stadhouder, van eenige dienaars vergezeld, een verboden godsdienstoefening wilde verstoren, werd hij daarin door een aantal burgers en soldaten der bezetting verhinderd. Zij gingen den man te lijf en brachten hem eenige wonden toe [2]). Zulke gevallen, waarbij de ambtenaren van den magistraat niet eens altijd den noodigen steun ontvingen, werkten niet aanmoedigend.

Trots alle maatregelen bleef de Meijerij Katholiek en herhaalde malen moesten de Staten-Generaal bevel geven tot het weren van Katholieke ambtenaren en het tegengaan van paapsche stoutigheden [3]).

In andere gedeelten van Brabant was het niet beter gesteld. Na den vrede van Munster kwamen in de baronnie van Breda de boeren in verzet tegen de maatregelen ten opzichte van den Katholieken godsdienst genomen [4]). Sedert ging men er voort met het inrichten van kerkhuizen en kwamen er eenige priesters

---

[1]) Zie: *Aldaar*, blz. 381—391. Er wordt daar ook een en ander medegedeeld over nog bestaande kloosters in Brabant; vergel. *Resol. St. v. Holl.* 30 Jan. en 21 Febr. 1651; *De Godsdienstvriend*, XXX, blz. 8—10 (Kruisheeren van St. Agatha); *Id.*, blz. 108—111 (klooster Catharinadal te Oosterhout); *Id.*, 349 v.v. (Kapucijner-klooster te Velp bij Ravestein).

[2]) *van Heurn*, a. w. III, 223 v.v.

[3]) O. a. 2 Maart 1677 (*Gr. Placaatb.* III, 489); 19 Febr. 1683 (*Id.*, IV, 335); 15 Febr. 1687 (*Id.*, VII, 617); 11 Maart 1687 (*Id.*; VI, 617).

[4]) *Resol. St. v. Holl.*, 25 Juni 1648.

zich vestigen. Over den toestand in het midden van het hier behandeld tijdvak wordt licht verspreid — al is het wellicht wat sterk gekleurd — door een in 1669 door de classis van Breda bij den Prins van Oranje als heer van Breda ingediende remonstrantie [1]. Over de paapsche stoutigheden heet het daarin o. a.: „'T is dan sulcks dat den Classe in de laetste jaerlyckscbe visitatie gebleken is dat dit afgodische quaedt van tydt tot tydt seer toeneemt". Van verschillende plaatsen wordt opgegeven dat er Jezuieten of andere priesters zich gevestigd hadden, de Katholieken er hunne godsdienstoefeningen min of meer openbaar hielden, enz „Tot Baerle, Alphen, Rysbergen zijn ook paepsche stadhouders, behalve dat de paperye syn vollen swyer aldaer heeft. Tot Rysbergen is mede een substituut secretaris die paepsch is. Tot Chaem wort niet alleen een paep gedult maer 't heeft oock den Schout gelieft af te setten eenen stadhouder van de Religie, zynde een vroom bequaam man ende aldaer wel gegoedt ende in syne plaetse te stellen een bitter papist waerover de Gemeynte doleert". Na een schildering van den toestand in verschillende plaatsen heet het dan: Ten manqueert aen geen placcaten noch van den staet noch van uwe Hoocheyt; de classis heeft oock van tydt tot tydt ingegeven Remonstrantien op Remonstrantien; de Synoden hebben meermaels het hare tot inbindinge van dese onverdraechelicke licentie mede gecontribueert, velen aenschryvinghen syn gedaen van wegen uwe Hoocheyt aen de respective officiers op uwer Hoocheyts hoogste indignatien. De classis heeft mede int bysonder de Landtsvergaderingen op verscheyden tyden overtuyght van haere nalatigheyt ende redressen versocht". Maar dit alles had niets geholpen. Te Breda kochten de Jezuieten in 1674 een huis waar zij eenige jaren kerkdienst hielden, tot dit wegens de klachten van de predikanten gesloten werd. Sedert 1686 was hun kwartier in de Waterstraat gevestigd.

Dat in dit tijdvak de Katholieken te Bergen-op-Zoom de aandacht der regeering trokken had een bijzondere reden. Bij haar heimelijk vertrek uit den Haag, ondernomen om tot de Katholieke kerk over te gaan, had prinses Louise, dochter van

[1]) Medegedeeld door pater A. v. Lommel S. J. in de *Dietsche Warande*, IX, 92—95.

den Winterkoning, hulp gevonden bij prinses Elisabeth van Hohenzollern, markiezin van Bergen-op-Zoom. De Staten-Generaal waren hierover zeer misnoegd en deze stemming werd niet beter toen over de paapsche stoutigheden in genoemde plaats — die reeds in 1650 aanleiding tot klachten hadden gegeven [1]) — op nieuw remonstranties inkwamen. Er werd een commissie naar de stad gezonden om daar orde op de zaken te stellen en de prinses van Hohenzollern voor eenigen tijd in de uitoefening van hare rechten geschorst [2]).

Het overzicht van den toestand der Katholieken in ons vaderland in de tweede helft der zeventiende eeuw is hiermede ten einde gebracht. Dat ook de Katholieken in het Limburgsche en met name te Maastricht niet onopgemerkt bleven, spreekt van zelf, maar behoeft hier geen afzonderlijke vermelding [3]).

---

1) *Resol. St. v. Holl.*, 29 Maart 1650.

2) *Id.*, 28 Januari, 14 Maart, 9 April en 27 Juli 1658; *Aitzema*, IV, 251—253.

3) Zie o. a. *Resol. St. v. Holl.* 13 Juli 1650 (Maastricht): *Aitzema*, III, 1192; *Gr. Placaatb.* II, 2687 (Resol. St.-Gen. v. 16 Maart 1661. Maastricht); *Id.*, II, 2894 (Resol. St-Gen. v. 5 Maart 1663); *Id*, IV, 335 (Resol. St.-Gen. v. 21 Aug. 1683); *Id.*, IV, 336 (Resol. St.-Gen. v. 3 Nov. 1683. Maastricht); *Id.*, IV, 342 (Resol. St.-Gen. 25 Febr. 1695. Maastricht).

BIJLAGEN.

BIJLAGE A.

LIJST van de Katholieke ambtenaren op het platte land van Holland, blijkens verslag den 17^en September 1658 in de vergadering der Staten van Holland uitgebracht. Vergelijk blz. 266 noot en 280.

Aan het, in het Rijks-Archief berustende, „Verbael gehouden by d'Heeren ende M^rs. Gualther de Raet, ende Gerard Pauw, Heere van Heemstede; Raedt Ordinaris Inden Houe van Hollandt, ende M^r. van de Reeckeninge respectiue, als Commissarissen vande Eed: Grootmogende Heeren Staten van Hollandt, ende Westvrieslandt Raeckende het ondersoecken vande Pausgesinde Regenten, ten platten Lande, Inde Jaeren 1654, 1655 ende 1656" (259 folio's) is toegevoegd een „Notitie vande plaetsen daer Paepsgesinde Regenten gevonden sijn". Met weglating van de toevoegingen (b.v. herhaaldelijk „by faute van andere stoffe") en de verwijzing naar de folio's van het Verbael luidt die lijst aldus:

Abbesteech . . . . . — Eenige regenten.
Achtienhouen . . . . — Drie schepenen.
Ackersdyck . . . . . — Twee schepenen.
Acquoy . . . . . . — Den schout.
Ade. . . . . — Een ambachtsbewaerder.
Ter Aer . . . . . . — Een welbooren man.
Aerlanderveen . . . . — drye schepenen.
Aertswoude . . . . . — de helft vande regenten.
Albertsberch. . . . . — Een schepen.
Amsterveen . . . . . — Vyff schepenen, Een armm^r.
Assendelff . . . . . — Twee schepenen, Een weesm^r. Twee armvoochden, Een kerckm^r.

Avenhorn . . . . — Een vredemaecker, Een armevoocht.
Arckel . . . . . . — den secretaris.
Backum . . . . . . — alle de regenten.
Baertwijck . . . . . — den Secretaris, drije Burgemrs., Een Weesmr., Een Heyligegeestmr.
Barboutswaerder ende Beckenes . . . — drije schepenen.
Barsingerhorn . . . — Een armevoocht.
Beemster . . . . . — Een armevoocht.
Berckel . . . . . . — Twee geswoorens, Een achteman.
Bergen . . . . . . — Een Burgemr. Een schepen.
Besoijen . . . . . . — Een schepen.
Berckelsdijck . . . — Een Croosheemraet.
Beverwijck . . . . . — Een vroetschap.
Bijlemermeer gedeelte — drije schepenen, Een schoolmr.
Blarieum ende Laeren — Twee Burgemrs., Vijff schepenen, Een kerckmr.
Blommendael . . . — Twee schepenen.
Boscoop . . . . . . — Een ambachtsbewaerder, Een weesmr.
Bouencarspel . . . — Twee weesmrs., Een armvoocht.
Boxhol . . . . — alle de regenten, de Schoolmr. dubieus.
Bree ende Rietvelt . — drye schepenen.
Calslagen . . . . . — Een ambachtsbewrs., Een schepen, den Secretaris, Twee armmrs.
Castricum. . . . . . — Vier schepenen, Een kerckmr., Een aelmoesmr., den Secretaris.
Coudekerck . . . . . — Den Bailliuw ende Schout, Een welbooren man.
Crommenije ende Crommenijedijck . . . — Een schepen.
Cuijdelstaert. . . . . — den Schout, Een Schepen, den Secretaris.
Diemen . . . . . . — Ses schepenen, Vyff Buijrmrs., Een kerckmr., Twee armmrs., Den Secretaris.
Diemermeer . . . . — Een schepen.
Dommel . . . . . . — Een schepen.
Dorpambacht . . . — Twee schepenen.
Drongelen . . . . . — Een Burgemr., Een schepen, den Secretaris.
Dussen muijlkerck. . — Een schepen, den Secretaris.
Dussen munsterkerck. — Den Secretaris.
Eenigenburch . . . — Een waerschop, Een armmr.
Eethen ende Meeuwen. – Den Drossaert ende Schouten.
Egmont binnen, op zee ende de Hoeff . . — Eenige regenten.

Elshout . . . . . . — Den schout ende meest alle de regenten.
Engelen ende Vlymen. — Twee schepenen, Secretaris.
Genderen. . . . . . — den Schout, den Secretaris.
's Gravelant . . . . — Den Schout, drye schepenen
's Gravemoer . . . — Een weesm^{r}.
's Gravesande . . . — Een schepen, Twee vroetschappen.
Groenevelt Inden banne van Valckooch . . — Een regent.
Groet . . . . — Een schepen, Een vroetschap, Een weesm^{r}., Een Bode.
Grootebroeck . . . — Twee weesm^{rs}., Twee armvoochden.
Haestrecht . . . . — Een Burgem^{r}., den Substituyt Secretaris.
Haserswoude . . . — Een schepen, Een weesm^{r}., den Secretaris.
Harinckcarspel . . . — Een Schepen, Twee armevoochden.
Harinckhuysen . . . — Een schepen, Een kerckm^{r}.
Hedickhuysen . . . — Een Burgem^{r}., Een geswooren, Een armm^{r}.
Heesbeen. . . . . . — Een Burgem^{r}.
Heemskerck. . . . — meest alle de Regenten, Den Schout ende Secretaris.
Heijloo . . . . . . — Vier schepenen, Een Kerckm^{r}., Twee schotvangers, Twee Heyligegeestm^{rs}.
Hem ende Venhuysen — Twee regenten.
Hendrickluijten ambacht . . . . . . — Vier Heemraden.
Herpt . . . . — Een Burgem^{r}., Een geswooren, Een armm^{r}., Een Kerckm^{r}., de secretaris dubieus.
Heuckelum . . . . — Een Kerckm^{r}., Den drossaert.
Heusden . . . . . . — Een gasthuysm^{r}.
Hillegom. . . . . . — Een Kerckm^{r}., Een Heyligegeestm^{r}.
Hodenpyl. . . . . . — Vyff Schepenen, Een ambachtsbew^{r}.
De Hoeff. . . . . . — Eenige regenten.
Hoff van Delft. . . — Eenige regenten.
Hoff ambacht . . . — alle de regenten.
Homade . . . . . . — meest alle de regenten als Bailliuw en schout, Twee ambachtsbew^{rs}., Vyff schepenen, Twee kerckm^{rs}., Een armm^{r}.
Houtryck ende Polanen — drye schepenen.
Hontsholredyck. . . — Twee schepenen.
" ende Naeltwyck . . . — Een Heyligegeestm^{r}.
Hooch ende aertswoude — De Helft vande regenten.

Hoochcarspel . . . — Een weesm^{r}.
Ilpendam. . . . . . — Een Burgem^{r}.
Indyck . . . . . . — Een Burgem^{r}. ofte ambachtsbew^{r}.
IJsselsteyn . . . . . — Twee schepenen.
Kaegh. . . . . . . — Een ambachtsbewaerder.
Koedyck . . . . . . — De schoolm^{r}.
Laren ende Blaricum. — Twee Buijrm^{rs}., Vyff schepenen, Een kerckm^{r}.
Laegedyck, Oudedyck
ende Swaegh . . — Twee schotvangers, negen ryckdommen.
Lagelant . . . . . . — Een ambachtsbew^{r}.
Lambertschagen . . — Een armevoocht.
Lang ende Corter aer. — Den Secretaris, Een welboren man.
Langevelt, noortwyck
ende noortwyck op zee — Een ambachtsbew^{r}., drye welboren mannen, drye schepenen.
Leyderdorp . . . . . — Een schepen.
Leymuyden . . . . . — Schout ende Secretaris, Een ambachtsbew^{r}., Een schepen.
Lier . . . . — Twee setters, Twee schepenen.
Limmen . . . . . . — Vier schepenen, Twee kerckm^{rs}., Twee Vroetschappen, Twee armm^{rs}.
Lutjebroeck . . . . . — Twee weesm^{rs}., Een armevoocht.
Ste. Maerten . . . — Twee vande regenten.
Maeslant . . . . . . — Twee ambachtsbew^{rs}.
Matenes . . . . . . — Een schepen.
Meeuwen ende Eethen — den drossaert ende schout.
Middelhernis . . . . — Den Bailliuw, Thesaurier, Een schepen, Een geswooren.
Monster . . . . — Een ambachtsbew^{r}., Een kerckm^{r}., Een armm^{r}., Een weesm^{r}.
Muijderberch . . . . — Twee Buijrm^{rs}., Twee schepenen, Twee kerckm^{rs}.
Naeltwyck . . . . . — drye welboren mannen, Twee schepenen, Twee weesm^{rs}., Een Burgem^{r}. ofte ambachtsbew^{r}.
" ende Hontsholredyck. . . . . — Een Heyligegeestm^{r}.
Nieucoop ende Noorden — Vier welbooren mannen, Twee heemraden.
Nieuwe Wetering. . — Een ambachtsbew^{r}.
Noortscherwoude op
Langendyck . . . — Twee schepenen, Een armevoocht.
Noortwijck, noortwyck op zee — drye Welboren mannen, Een ambachtsbew^{r}., drye schepenen.

Noortwyckerhout . . — Twee geswoorens, Twee schepenen, Een ambachtsbew^r.
Nubocxwoude . . . — Twee Vredemakers, Een armevoocht.
Noortpolsbroeck . — Twee schepenen, Secretaris.
Oestgeest. . . . . — Twee Croosheemraden, Een kerckm^r.
Oostmijsen . . . . — Twee Vredemakers.
Oostwout. . . . . . — Twee Vredemaeckers, Een armevoocht, drye vande rijckdommen.
Osdorp . . . . . . — Een schepen, Een ambachtsbew^r.
Osdorp ende slooten . — twee huyssitm^rs.
Otterleeck . . . . . — Twee schepenen, Een kerckm^r.
Oudendyck . . . — Een vredemaecker.
Oudedyck, lagedyck ende swaegh. . . — Twee schotvangers, negen ryckdommen.
Oude ende nieuwe Tonge — Een schepen, Een geswooren, Twee mannen van beschicken, Den Secretaris.
Outcarspel . . . . . — Een Burgem^r., Twee schepenen, Een weesm^r., Een armevoocht.
„ gedeelte . — Twee vredemakers.
Outdorp . . . . . . — Twee schepenen.
„ . . . . . . — drye schepenen.
Outheusden . . . . . — meest alle de regenten, den Secretaris duby generis.
Oude Wetering. . . — Een ambachtsbew^r.
Ouwerkerck op d'amstel — Twee schepenen, Een arm- en kerckm^r., Vier Buyrm^rs.
St. Pancraes. . . . . — Een schepen.
Polanen ende Houtryck — drye schepenen.
Raemsdonck. . . . . — Een Burgem^r., Een schepen.
Raesdorp. . . . . . — Twee schepenen.
Reewyck. . . . . . — Een schepen, Secretaris, Een Weesm^r., Een armm^r.
„ . . . . . . — drye ambachtsbew^rs., Twee kerckm^rs., Een armm^r., Een weesm^r.
Rietvelt ende Bree . — Drye schepenen.
Rhynsaterwoude . . — den Schout, Secretaris, Een ambachtsbew^r., Twee kerckm^rs, Twee armm^rs., Twee schepenen.
Rypewetering . . . — Een ambachtsbew^r.
Ryswyck. . . . . . — Ses welboren mannen, Een ambachtsbew^r., Vyff geswooren off schepenen, Twee weesmannen, Twee heyligegeestm^rs.

Roelevaertjensveen . — Een ambachtsbew^{r}.
Roon . . . . — Secretaris, Een schepen.
Santambacht. . . . — Een schepen.
Schaegen . . . . . — Twee schepenen, Een armm^{r}.
Schalckwyck . . . — Een schepen.
Schardam. . . . . — Een armevoocht.
Schiebroeck . . . . — Twee schepenen, Een ambachtsbew^{r}., Den Secretaris, Twee Corvers.
Schipluy . . . . . — Een ambachtsbew^{r}., Een armm^{r}.
Schooten . . . . . — de Vyff schepenen syn meest paeps gesint.
" . . . . . . — Een ambachtsbew^{r}., Den Secretaris dubieus.
Schoorl . . . . . — Een armevoocht.
Segwaert . . . . . — De Schout, meest alle de welboren mannen.
Sevenhouen . . . . — Een kerckm^{r}., Een arm^{r}., Een Weesm^{r}.
Slooten . . . . . . — Twee ambachtsbew^{rs}.
Slooten ende sloterdyck — Twee schepenen. Twee kerckm^{rs}.
Sloterdyck . . . . — Een kerckm^{r}.
Slooten ende osdorp . — Twee huyssitm^{rs}.
Souteveen . . . . — Verscheyde regenten.
Sluypwyck . . . . . — Een burgem^{r}., Den Secretaris.
Sparwoude . . . . . — meest alle de regenten als Vier schepenen, Drye kerckm^{rs}., Twee arm^{rs}.
Stompwyck ende Tedingerbroeck . . . . — Een ambachtsbew^{r}., drye schepenen, Twee weesm^{rs}., Een armm^{r}.
Suytpolsbroeck . . . — Twee schepenen, den Secretaris.
Suijtscherwoude op Langedyck . . . — Een schepen.
Swaech . . . . . . — Een armevoocht.
Swaech, oudedyck ende Lagedyck . . . . — Twee schotvangers, negen ryckdommen.
Tedingerbroeck ende Stompwyck . . . — Een ambachtsbew^{r}., drye schepenen, Twee weesm^{rs}., Een arm^{r}.
Tonge, oude ende nieuwe . . . . . . — Een schepen, Een geswooren, twee mannen van beschicken, De Secretaris.
Veencoop. . . . . . — Een Vredemaecker.
Veenhuysen . . . . . — Een Burgem^{r}., Twee schepenen, Een armevoocht.
Velsen . . . . . . — Twee schepenen.

Vlijmen . . . . . . — Een schepen, Een arm^{r}., De Burgem^{rs}., den Secretaris.
Venhuysen ende Hem — Twee regenten.
Vogelesanck . . . — Een schepen.
Voorburch . . . . . — Twee ambachtsbew^{rs}., Vyff schepenen, Een weesm^{r}., Vier Croosheemraden, Twee heijligegeestm^{rs}.
Voorhout . . . . . — Een geswooren, Twee schepenen, Een ambachtsbew^{r}.
Voorschooten . . . — alle de regenten behaluen twee schepen, Secretaris ende schoolmeester.
Vrye ban, Hoff van Delft, abbesteech ambacht . . . . — Eenige regenten.
Vrye geer . . . . . — Een schepen.
Vryehoeue . . . . . — alle de regenten wtgenomen Schout, Secretaris ende een schepen.
Vriesecoop . . . . — Schout, Secretaris, Een ambachtsbew^{r}.
Ursem . . . . . . — Twee schepenen, Een kerckm^{r}., Een armevoocht.
Wadwij . . . . . . — Twee Vredemaeckers, Twee kerckm^{rs}.
Wasbeeck . . . . . — Drye Heemraden, Twee weesm^{rs}., Een Polderm^{r}., Een weechm^{r}.
Cleijn Wasbeeck . . — Een schepen, den secretaris.
Wassenaer ende Zuijtwyck . . . . . . — Vier Burgem^{rs}., Vier schepenen, Twee weesm^{rs}., Een Heyligegeestm^{r}., Vyff welboren mannen.
Waverveen . . . . — drye schepenen, Een arm^{r}., een kerckm^{r}.
Weesp . . . . . . — Twee schoolm^{rs}.
Weespercarspel . . — Een schepen.
Westerblocker . . . — drye armevoochden.
Werveshoeff . . . . — Twee vredemakers, Seven vande ryckdommen.
Wieringerwaert ende Zijp . . . . . . — Eenige vande regenten, Den Secretaris.
Wieringerwaert . . — Een heemraet, den Secretaris.
Wilsveen . . . . . — Eenige paepsche regenten.
Wyck op zee . . . — Een schepen, Een gasthuysm^{r}.
Wognum. . . . . . — Een vredemaecker, Een armevoocht.
Wtgeest . . . . . . — Een weesm^{r}.
Wtterbuyrt . . . . . — alle de regenten.
Wtwyck . . . . . . — Een schepen.

IJsselsteyn . . . . — Twee schepenen.
Zyp ende Wieringer-
waert . . . . . . — Eenige regenten ende specialyck Den Secretaris.
Zyp . . . . — Drye schepenen.
Zuijtwyck ende Was-
senaer. . . . . . — Vier Burgem^{rs}., Vier schepenen, Twee weesm^{rs}., Een Heyligegeestm^{r}., Vyff welboren mannen.

BIJLAGE B.

Chronologische lijst van plakkaten, resoluties, keuren enz. op de Katholieken betrekking hebbende, die in dit werk vermeld zijn.

1580.
.... Utr., blz. 31.
.... Zwolle, blz. 39.
18 April, Amst., blz. 10.
22 „ Utr., blz. 34.
14 Juni, Utr., blz. 31.

1581.
4 Maart, Holl., blz. 2.
31 „ Friesl., blz. 42.
7 April, Friesl., blz. 42.
26 Aug., Utr., blz. 31.
9 Nov., Friesl., blz. 42 noot.
20 Dec., Holl., blz. 2, 14.

1582.
.... Utr., blz. 31.
29 Jan., Geld., blz. 35.
26 en 28 Mei, Holl., blz. 8, 14.
16/26 Juni, Leeuw., blz 42 noot.

1583.
18 Jan., Holl., blz. 8.
17 Febr., Holl., blz. 9.
20 „ Utr., blz. 35.
15 Mei, Overijssel, blz. 38.
14 Juni, Holl., blz. 27.

1584.
21 Nov., Holl., blz. 3, 10.
14 Dec., Holl., blz. 3 noot, 23.
24 „ Grave, blz. 113.

1585.
10 Sept., Utr., blz. 32.

1586.
.... Utr., blz. 32.
1 Febr., Arnhem, blz. 37.
28 Juni, Holl., blz. 23.

1587.
21 Jan., Geld., blz. 36.
22 April, Utr., blz. 31.
14 Juni, Holl., blz. 4.
23 „ Holl. en Zeel., blz. 4, 28.
3 Dec., Arnhem, blz. 37.

1588.
9 Febr., Utr., blz. 32 noot 1.
18 „ Arnhem, blz. 37.
10 Juni, Holl., blz. 4.
21 „ Holl., blz. 4, 10.
15 Juli, Utr., blz. 32.

1589.
8 en 9 Maart, Holl., blz. 4, 5.

1590.
.... Holl., blz. 4.
.... Zwolle, blz. 39.
6 Febr., Utr., blz. 32 noot 1.

1591.
.... Holl., blz. 4.
15 Febr., Amst., blz. 10, 14.

REGISTER

VAN

NEDERLANDSCHE PLAATSNAMEN

(behalve die voorkomende in Bijlage A).